

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Вопросы борьбы с преступностью

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік

Видається з грудня 1997 року

Випуск 42

Харків
«Право»
2021

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 4/1 від 17.11.2021)*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. –
Харків : Право, 2021. – Вип. 42. – 168 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. С. Батиргарєєва (*головний редактор*), Б. М. Головкін (*заст. головного редактора*),
С. Агієвець (Білорусь), П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва),
В. І. Борисов, К. Віак (Польща), Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), І. В. Гловюк, В. В. Голіна,
В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія), В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів,
М. В. Троцька, О. Г. Шило

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б»*

*Рекомендовано к печати ученым советом Научно-исследовательского института
изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса
Национальной академии правовых наук Украины
(постановление № 4/1 от 17.11.2021)*

Вопросы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. / редкол.: В. С. Батыргареева (глав. ред.) и др. –
Харьков : Право, 2021. – Вып. 42. – 168 с.

Учредители:

Национальная академия правовых наук Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

Редакционная коллегия:

В. С. Батыргареева (*главный редактор*), Б. Н. Головкин (*зам. главного редактора*),
С. Агиевец (Беларусь), П.-А. Альбрехт (Германия), Е. Ю. Бараш, Т. Бирмонтиене (Литва),
В. И. Борисов, К. Виак (Польша), Т. Б. Вильчик, М. Галашка (Польша),
И. В. Гловюк, В. В. Голина, В. А. Журавель, С. Кайя (Латвия), В. Мамадов (Азербайджан),
В. И. Марынив, М. В. Троцкая, О. Г. Шило

*Согласно приказу Министерства образования и науки Украины от 17.03.2020 № 409
сборник научных трудов «Вопросы борьбы с преступностью»
включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б»*

Адрес редакции: Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины,
ул. Пушкинская, 49, Харьков, 61002, Украина
Тел.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnua.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 4/1 of 17.11.2021)*

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. –
Kharkiv : Pravo, 2021. – Issue 42. – 168 p.

Founders:

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

V. S. Batyrgareieva (*editor in chief*), B. M. Holovkin (*deputy editor in chief*),
S. Ahiyevets (Belarus), P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania),
V. S. Borysov, K. Wiak (Poland), T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel,
S. Kaija (Latvia), V. Mamadov (Azerbaijan), V. I. Maryniv, M. V. Trotska, O. H. Shylo

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 17.03.2020 No 409
collection of scientific papers “Issues of Crime Prevention”
is included in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine, category “B”*

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Pushkinska St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Website: <https://ivpz.kh.ua>

ЗМІСТ

Від головного редактора	11
-------------------------------	----

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Батиргарєєва В. С., Борисов В. І., Євтєєва Д. П., Шрамко С. С.

Ретроспективний аналіз боротьби з епідеміями та пандеміями у масштабах світу та України	13
---	----

Батиргарєєва В. С.

Боротьба з пандемією COVID-19 та масова свідомість населення України: до проблеми сингулярності соціально-правових і кримінологічних наслідків	29
---	----

Калініна А. В.

Public health в Україні під час COVID-19: результати емпіричного дослідження	37
--	----

Колодяжний М. Г.

Сучасний стан санітарно-епідемічної ситуації в Україні	43
--	----

Забуга Ю. Ю.

Досвід України у боротьбі з пандемією COVID-19	52
--	----

Сидоренко А. С.

Безпека праці медичних працівників в умовах поширення пандемії COVID-19 (аналіз практичних рекомендацій міжнародних організацій)	60
---	----

Панова С. В.

Вплив пандемії COVID-19 на безпеку дорожнього руху в Україні	67
--	----

Куковинець Д. О.

Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в інтернеті в умовах пандемії COVID-19: до питання домагання для сексуальних цілей	74
--	----

Рєпіна Ю. С.

Використання судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці під час пандемії COVID-19	84
--	----

Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Шевчук В. М., Авдєєва Г. К.,

Гетьман Г. М., Павлюк Н. В., Яремчук В. О., Соколенко М. О., Григоренко А. О.

Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу	92
---	----

Степанюк А. Ф., Автухов К. А., Гальцова О. В., Кутєпов М. Ю., Лисодєд О. В., Яковець І. С.

Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування	103
---	-----

Голіна В. В., Шрамко С. С.

Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні	113
---	-----

Валентюк М. Г.

Забезпечення поінформованості підозрюваного про його права в аспекті практики Європейського суду з прав людини	122
---	-----

Гловюк І. В.

Щодо питання удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні	130
--	-----

Демура М. І.

До питання про реалізацію потерпілим права на апеляційне оскарження
ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру..... 138

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПРАНТА

Вовк А. А.

Політика боротьби з домашнім насильством держав англосаксонського права 146

Григоренко А. О.

Проблеми реалізації методу реконструкції під час пред'явлення для впізнання..... 152

Донченко А. А.

До питання своєчасності окремих кримінальних процесуальних рішень
досудового розслідування..... 159

СОДЕРЖАНИЕ

От главного редактора	11
-----------------------------	----

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Батыргареева В. С., Борисов В. И., Евтеева Д. П., Шрамко С. С. Ретроспективный анализ борьбы с эпидемиями и пандемиями в масштабах мира и Украины.....	13
Батыргареева В. С. Борьба с пандемией COVID-19 и массовое сознание населения Украины: к проблеме сингулярности социально-правовых и криминологических последствий	29
Калинина А. В. Public health в Украине во время COVID-19: результаты эмпирического исследования	37
Колодяжный М. Г. Современное состояние санитарно-эпидемической ситуации в Украине	43
Забуга Ю. Ю. Опыт Украины в борьбе с пандемией COVID-19.....	52
Сидоренко А. С. Безопасность труда медицинских работников в условиях распространения пандемии COVID-19 (анализ практических рекомендаций международных организаций)	60
Панова С. В. Влияние пандемии COVID-19 на безопасность дорожного движения в Украине	67
Куковинец Д. А. Защита детей от сексуальной эксплуатации и сексуального насилия в Интернете в условиях пандемии COVID-19: к вопросу домогательства ребенка для сексуальных целей	74
Репина Ю. С. Использование судебной системой инновационных технологий в коммуникативной практике во время пандемии COVID-19	84
Шепитько В. Ю., Коновалова В. Е., Шевчук В. М., Авдеева Г. К., Гетьман Г. Н., Павлюк Н. В., Яремчук В. О., Соколенко Н. А., Григоренко А. А. Научно-техническое обеспечение следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса	92
Степанюк А. Ф., Автухов К. А., Гальцова Е. В., Кутепов М. Ю., Лысодед А. В., Яковец И. С. Теоретические вопросы усовершенствования уголовно-исполнительного законодательства Украины и практики его применения	103
Голина В. В., Шрамко С. С. Концептуальные основы культурологического направления повышения уровня безопасности дорожного движения в Украине	113
Валентюк М. Г. Обеспечение осведомленности подозреваемого о его правах в аспекте практики Европейского суда по правам человека	122

Гловюк И. В.

К вопросу усовершенствования модели прекращения уголовного производства
в судебном производстве 130

Демура М. И.

К вопросу о реализации потерпевшим права на апелляционное обжалование определения
следственного судьи об отмене уведомления о подозрении 138

Трибуна докторанта и аспиранта

Вовк А. А.

Политика борьбы с домашним насилием государств англосаксонского права 146

Григоренко А. А.

Проблемы реализации метода реконструкции при предъявлении для опознания 152

Донченко А. А.

К вопросу своевременности отдельных уголовных процессуальных решений досудебного
расследования 159

CONTENS

From the editor-in-chief	11
---------------------------------------	----

SCIENTIFIC RESEARCH

Batyrgareieva V.S., Borysov V.I., Yevtieieva D. P., Shramko S.S.

Retrospective analysis of the fight against epidemics and pandemics in the world and Ukraine	13
--	----

Batyrgareieva V.S.

The countering the COVID-19 pandemic and the mass consciousness of the population of Ukraine: the problem of the singularity of socio-legal and criminological consequences.....	29
---	----

Kalinina A. V.

Public health in Ukraine during COVID-19: the empirical study results	37
---	----

Kolodyazhny M. G.

The current state of the sanitary and epidemiological situation in Ukraine	43
--	----

Zabuha Yu. Yu.

Ukraine's Experience in Combating the COVID-19 Pandemic	52
---	----

Sydorenko A. S.

Occupational safety of medical workers in the context of the spread of the COVID-19 pandemic (analysis of the practical recommendations of international organizations)	60
--	----

Panova S. V.

Impact of the COVID-19 pandemic on road safety in Ukraine.....	67
--	----

Kukovynets D. O.

Protecting children from sexual exploitation and sexual violence on the Internet in the context of the COVID-19 pandemic: to the issue of solicitation of child for sexual purposes.....	74
---	----

Riepina Yu. S.

Judicial system's use of innovative technologies in communication practices during the COVID-19 pandemic	84
---	----

**Shepitko V. Yu., Konovalova V. O., Shevchuk V. M., Avdeeva G. K., Getman G. M., Pavlyuk N. V.,
Yaremchuk V. O., Sokolenko M. O., Hryhorenko A. O.**

Scientific and technical support of investigative activities in the context of an adversarial criminal procedure	92
---	----

Stepanyuk A. F., Avtukhov K. A., Galtsova O. V., Kutypov M. Y.,

Lysoded O. V., Akovets I. S.

Theoretical issues of improvement of criminal-executive legislation of Ukraine and practice of its application.....	103
--	-----

Golina V. V., Shramko S. S.

Conceptual bases of culturological direction of increase of level of road safety in Ukraine.....	113
--	-----

Valentiuk M. G.

Informing a suspect on his or her rights in criminal proceedings in terms of the case law of the European Court of Human Rights.....	122
---	-----

<i>Hloviuk I. V.</i>	
As to the issue of improving the model of criminal proceedings closing in court proceedings.....	130
<i>Demura M. I.</i>	
On the issue of exercising the victims' right to appeal the decision of the investigating judge to cancel the notice of suspicion.....	138

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

<i>Vovk A. A.</i>	
The policy of combating domestic violence in states of Anglo-Saxon legal system	146
<i>Hryhorenko A. O.</i>	
Problems of realization of a method of reconstruction during presentation for recognition.....	152
<i>Donchenko A. A.</i>	
On the issue of timeliness of certain criminal procedural decisions of the pre-trial investigation	159

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Добігає до кінця 2021-й рік, а світ все ще «поставлений на паузу». Прогнози оптимістів щодо завершення всесвітньої пандемії коронавірусної хвороби не підтвердилися, розрахунки реалістическептиків теж зазнають поразки. На зміну приходять песимістичні абриси майбутнього людства, в карантинних декораціях якого все відчутніше й відчутніше звучить лейтмотив зі словами: «цій пандемії не буде ані кінця, ані краю». До цього лейтмотиву додаються ще й нотки какофонічної деструкції так званих антиваксерів і коронадисидентів. За час, що минув із моменту оголошення ВООЗ пандемії, кілька разів змінилися вектори нашого ставлення до проблеми COVID-19. Так, минувши стадію інфернального страху захворіти на невідому хворобу на початку пандемії, ми потрапили у пастку поступового процесу притуплення почуття цієї небезпеки, прискореного необхідністю розв'язання щоденних соціальних проблем, як-от: збереження бізнесу, вирішення одвічної дилеми, де взяти гроші на життя, як ліквідувати «карантинні» прогалини у шкільній освіті дитини тощо. Але невдовзі наші страхи далися взнаки знов – на цей раз в образі тривоги за власне здоров'я і здоров'я «покоління С»¹ через нібито відтермінований ефект вакцин. Нескладно уявити, що віднині подібні страхи й тривоги супроводжуватимуть нас решту життя, породжуючи нові фобії і знаменуючи настання епохи соціальних робінзонів. І поки ми сперечаємося з приводу і без такого, час плине, все більше й більше наближуючи нас до точки неповернення, за якою настане панування сингулярних світів. Одного дня це може виявитися нашою реальністю, вірніше, стати втратою будь-якої реальності і надії...

Можна багато говорити про новий формат світу, що очікує нас попереду, однак дослідники, які відважилися викласти на сторінках цього видання власну думку про нові реалії «світу на паузі», вже сьогодні заручилися підтримкою авторитетної команди редакційної колегії збірника «Питання боротьби зі злочинністю» з тим, щоб бути почутими юридичною громадськістю. Да і сама редакційна колегія ані хвилини не сумнівалася, чому буде присвячений черговий випуск «Питань», оскільки життя цю задачу вирішило за нас...

¹ Примітка. Поколінням «С» позначають дітей, зачатих або народжених під час пандемії COVID-19.

У новому випуску, шановний читач, до уваги представлений насамперед доробок групи дослідників на чолі з академіком Вячеславом Борисовим, що працюють в НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України над реалізацією проєкту під назвою «Соціально-правові та кримінологічні наслідки пандемії та шляхи їх усунення в Україні» на замовлення Фонду національних досліджень України. Цей доробок багатогранний, а результати іноді виявляються несподіваними. Так, учені взяли на себе сміливість стати літописцями боротьби з теперішньою пандемією, а заодно згадати й про попередній досвід України і світу у цій царині. Здається, що із цим завданням правознавці впоралися не гірше за істориків або медиків, адже занурюючись до фактів темних часів людства, вони чітко тримали курс на систематизацію вже наявного досвіду та з'ясування тих помилок, яких неможна припускати на сучасному етапі протидії пандемії COVID-19 та у майбутньому, якщо виникатимуть нові небезпечні виклики для громадського здоров'я. Доповненням до цих роздумів став аналіз національного досвіду у боротьбі з пандемією COVID-19 (Юлія Забуга) та особливостей охорони здоров'я (Аліна Калініна), а також санітарно-епідемічної ситуації в Україні (Максим Колодяжний).

Хочеться пригадати вислів англійського філософа XVII ст. Френсіса Бекона, який якимось порівняв пізнавальні методи із ліхтарем, що висвітлюють шлях ученому. Він писав, що навіть кульгавий, який йде з ліхтарем по дорозі, випередить того, хто біжить в темряві по бездоріжжю. Таким ліхтарем сьогодні є постійний коннект із громадськістю та професіоналами, що у режимі реального часу дозволяє оцінити наші шанси на благополучний вихід із пандемічного капкану та запропонувати дієві заходи для цього. Тому проблематиці уникнення долі людства нескінченно блукати у темряві ковідного хаосу присвячена у підготовленому збірнику низка статей уже відомих науковців та поки що новачків. Серед цікавих ракурсів цієї тематики слід відмітити вплив пандемії на безпеку дорожнього руху в Україні (Світлана Панова), захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в «чорному дзеркалі» під час пандемії (Дарина Куковинець). У черговий раз робилася спроба розібратися із небезпекою наступу ери сингулярності,

конттури і прояви якої вгадуються у ставлення населення України до заходів боротьби з пандемією COVID-19, що вживаються державою (Владислава Батиргарєєва).

Недивлячись на необхідність рефлексії на виклики сьогодення, у «Питаннях» так само представлені статті, що підготовлені за підсумками багаторічної роботи за фундаментальними темами, які виконувалися в Інституті. Про свої успіхи рапортують творчі колективи професорів Валерія Шепітька (фундаментальна тема «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу») та Анатолія Степанюка (фундаментальна тема «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування»). Вже зараз можна констатувати, що доробки цих творчих колективів – нова сторінка у нескінченному процесі прирощення нового якісного знання у відповідних юридичних площинках.

Разом із тим із приходом соціальної ізоляції та карантинних обмежень злочинність нікуди не зникла, а тому залишається потреба у функціонуванні системи правосуддя. Різним кримінальним процесуальним і криміналістичним аспектам присвячені статті Марини Валентюк, Марини Демури, Ірини Гловюк, Артура Донченка, Андрія Григоренка. При цьому характерним є те, що збільшується «питома вага» застосування інноваційних технологій

у комунікаційній практиці судової системи. Така «новелізація», звісно ж, потребує додаткового вивчення, а тому стає предметом роздумів в окремих публікаціях (Юлія Репіна).

Концепція нашого видання є такою, щоб на обкладинці збірника відобразити момент сьогодення. Для цього випуску ми взяли фото з архіву УНІАН. Втомлений медик біля карети швидкою допомоги, напевно, очікує черги до приймального покою переповненої лікарні, щоб залишивши під опікою своїх колег тільки-но доставленого хворого, знов зібратися із силами і вирушати на новий виклик за телефоном «103». І можна лише здогадуватися, які думки обурюють людину у цей момент. На жаль, ми не знаємо прізвища цього медика, але чудово розуміємо, що він уособлює в собі образ всіх тих, хто сьогодні знаходиться на передовій лінії боротьби за майбутнє людства...

... Готуючи цей випуск, наша редакційна команда намагалася схопити нерв сьогодення, але не для того, щоб болісніше вдарити по ньому, а щоб заспокоїти біль, відшукавши острівки безпеки, з яких почнеться новий рух уперед. Отже, маємо надію, що ми виправдали очікування юридичної громадськості, і цей випуск стане цікавим для нашого постійного читача, а так само для тих, хто вперше взяв в руки це видання.

З повагою
головний редактор
В. С. Батиргарєєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-13
УДК 343.9.018.3, 316.42, 316.33; 316.27

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка Сташиса Національної академії правових наук України

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, радник при дирекції Інституту

Д. П. Євтеєва, кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник директора з наукової роботи Інституту

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Інституту

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ БОРОТЬБИ З ЕПІДЕМІЯМИ ТА ПАНДЕМІЯМИ У МАСШТАБАХ СВІТУ ТА УКРАЇНИ¹

Кожна смертельна хвороба мала свій славний день,
а кожна історична доба – свою особливу епідемію.

Норман Дейвіс

Постановка проблеми. За історію свого існування людство страждало від значної кількості небезпечних для життя та здоров'я заразних хвороб. Численної шкоди населенню планети за різних часів завдали такі хвороби, як чума, віспа, холера, грип (іспанка), малярія, проказа та ін. Окрім названих, надзвичайно небезпечними для людської спільноти виявляються й такі захворювання, як гепатити В та С, туберкульоз, кір, паротит, краснуха, дифтерія, правець, кашлюк, поліомієліт, хіб-інфекція, а так само сезонні інфекції, до числа яких належать чимало «модифікацій» грипу,

та нейроінфекції (менінгіти, енцефаліти мієліти, сказ, полімієліти, хвороба Крейцфельда-Якоба та ін.) тощо. У 1987 р. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) офіційно визнала, що у світі набула поширення епідемія ВІЛ-інфекції/СНІДу. Наприкінці 2020 р. ВООЗ повідомила, що інфекції нижніх дихальних шляхів залишаються четвертою провідною причиною смертності у світі, при цьому першою серед інфекційних хвороб².

Зазначені хвороби у своєму конкретному прояві характеризуються високою *вірулентністю*, тобто відносною тяжкістю захворювання, що викликається мікроорганізмом (визначається як співвідно-

¹ *Примітка.* Матеріал підготовлено на виконання проекту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (реєстр. номер 2020.01/0155), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

² «10 ведущих причин смерти в мире» (Всемирная организация здравоохранения, 9 декабря 2020) <www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death> (дата обращения: 11.10.2021)

шення кількості осіб, що захворіли, від загальної кількості осіб, які зазнали впливу цього мікроорганізму), та значною *контагіозністю* (заразливістю), іншими словами, здатністю збудника хвороби передаватися від інфікованої особи до здорової (визначається кількістю осіб, які захворіли клінічною формою хвороби після контакту з носієм збудника інфекції). Отже, йдеться про *значний рівень захворюваності* населення та інтенсивність поширення, що суттєво перевищує звичайні зареєстровані для них показники на певній території за певний проміжок часу (наприклад, у межах кварталу, півроку тощо).

І хоча сьогодні реально існуюча загроза багатьох із перелічених хвороб успішно упереджується й усувається завдяки застосуванню сучасних профілактичних заходів та медикаментозного лікування (як наслідок, чимало з них відійшли у минуле), однак від цих хвороб у різні періоди та у різних країнах, повторимося, померло сотні мільйонів людей. До того ж, замість них, набувають поширення інші види хвороб, які час від часу переростають або загрожують перерости в епідемії¹.

Як зазначив у доповіді Генеральний директор ВООЗ Tedros Adan Gebrejesus, наукові дослідження та інновації, як і раніше, є найважливішими інструментами реагування на пандемію, адже разом вони складають опору стратегічного плану ВООЗ щодо забезпечення готовності й реагування². Ця настанова має неабияке значення й для реалізації проєкту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки пандемій та шляхи їх усунення в Україні», що виконується на замовлення Національного фонду досліджень України (В. І. Борисов (керівник проєкту), В. С. Батиргареєва, Д. П. Євтеєва, А. В. Калініна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У теперішній час немає іншої, більш значущої проблеми, ніж боротьба із *всесвітньою пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19*, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, що до того ж супроводжуються численними негатив-

ними соціально-правовими і кримінологічними наслідками для будь-якого суспільства. Тому у природничих і соціальних науках питання історії епідемій (пандемій) та їх приборкання сьогодні посідають топові позиції. Серед вітчизняних і зарубіжних авторів, які останнім часом проводили відповідні дослідження з метою висвітлення історії поширення, проявів і наслідків небезпечних інфекційних хвороб та специфіки їх подолання, у тому числі включаючи й правову регуляцію боротьби з такими захворюваннями, необхідно назвати К. Г. Васильєва, О. М. Карліну, В. В. Орленка, І. Ю. Робака, О. В. Сараєву, О. О. Сегала, М. В. Сьютницького, В. С. Шандру, В. Bagnato, S. Berger, S. Brink, E. Franco, J. Frith, A. J. Graham, S. I. Hay, J. N. Hays, M. C. LeMay, L. Lynch, M. G. Marino, T. Maugh, C. Meleleo, C. W. Potter, D. J. Rogers, L. Serino, M. L. Shiffman, P. Spreeuwenberg, X. Tian, L. Wade, A. J. Wilson, L. Zaratti та ін.

Разом із тим під час здійснення ретроспективного аналізу боротьби з епідеміями та пандеміями у масштабах світу та України закономірно виникає запитання: а що взагалі вважати ретроспективою стосовно подій сьогодення у розглядуваній нами проблемі? Уявляється, що межі ретроспективи – явище достатньо умовне. Оскільки проблематика боротьби з пандемією COVID-19 є гострою не лише в плані збереження людського потенціалу і придатних умов для проживання для наступних поколінь, а й у ракурсі визначення стратегій недопущення поширення світом будь-яких нових небезпечних хвороб з урахуванням допущених помилок, то під ретроспективою слід вважати всі ті події, що впритул наближуються до дня сьогоднішнього. А враховуючи той факт, що суспільне життя у ХХ ст. є надто мобільним, а соціум як такий виявляється «швидкоплинним» у своїх конотаціях, то цілком логічно вважати, що часова відстань будь-якого конкретного моменту у розвитку певного явища чи події від ретроспективи останніх дуже й дуже скорочується. Таким чином, є всі підстави охопити ретроспективним аналізом практику боротьби з епідеміями та пандеміями аж до дня сьогоднішнього. До того ж, щоб розробити в Україні дійсно дієву концепцію безпечного для громадян соціального і правового середовища, вільного від наслідків пандемій та епідемій, потрібно враховувати ті особливості процесу боротьби, що є властивими саме для сьогоднішнього етапу обмеження негативного ефекту поширення пандемії COVID-19.

¹ Орленко В В 'Нормотворчість повітових земств українських губерній у сфері забезпечення боротьби з епідемічними захворюваннями (друга половина XIX-- початок XX ст.)' (2014) Серія Юриспруденція (7) Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету 38.

² 'Доклад Генерального директора ВОЗ, Обновленная информация об осуществлении резолюции WHA73.1 (2020 г) по борьбе с COVID-19' (Всемирная организация здравоохранения, 7 мая 2021) <https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA74/A74_15-ru.pdf> (дата обращения: 30.08.2021)

Метою статті є ретроспективний аналіз боротьби з епідеміями та пандеміями у масштабах світу та України, що передбачає, по-перше, систематизацію наявного досвіду із цього приводу, по-друге, з'ясування тих помилок, яких неможна допустити на сучасному етапі протидії пандемії COVID-19 та у майбутньому, якщо виникатимуть нові небезпечні виклики людству у сфері збереження здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Періодичні спалахи інфекційних захворювань, що чинили відчутний вплив на розвиток суспільства протягом всієї історії його існування, змінювали економічні, політичні та соціальні напрями розвитку людської цивілізації, разом із тим також визначали деякі з основних принципів сучасної медицини, підштовхуючи наукову спільноту до розробки основ епідеміології, профілактики, імунізації та лікування. До того ж для історика, що вивчає тривалі історичні періоди, так само як і для епідеміолога, головна проблема полягає в тому, чому певні хвороби, що існують у м'якій формі впродовж поколінь, можуть зненацька вибухати спустошливою вірулентністю¹.

Набуття хворобою значного рівня поширеності засвідчує наявність *епідемії* (грец. *επιδημία* – поширений серед людей). Швидкість поширення епідемії та кількість людей, втягнутих до неї, зумовлені насамперед патогенезом інфекційної хвороби, що визначає терміни, шляхи виведення та кількість збудників, які виділяються джерелом (джерелами) інфекції (інвазії), а також чинниками навколишнього середовища, за допомогою яких збудники інфекції (інвазії) поширюються². *Епідемії з високим ступенем захворюваності*, що охоплюють значні території кількох країн, регіонів, а то й континентів, називають *пандеміями* (грец. *επιδημία* – весь народ у цілому). Для ілюстрації еволюції заходів реагування та спроб подолання їх негативних наслідків доцільно навести деякі з найбільш помітних спалахів епідемій, яких знавало людство.

За історичними свідченнями, що збереглися до наших днів від часів Стародавнього світу та епохи Раннього Середньовіччя, доречно пригадати епідемію тифу в Афінах (490 р. до н.е.), епідемію під назвою «Кипріянова чума» у Римській

імперії (249–262 рр. н.е.); пандемію чуми за часів правління Юстиніана у Східній Римській імперії (541–543 рр. н.е.). Остання призвела до загибелі близько половини населення Візантії, представляючи особливу небезпеку для людини. В історії ця подія отримала назву першої пандемії чуми. До речі, чи не кожного століття Європу «випробувала» чума, проте особливий наголос в драматичній історії хвороб і лих робиться саме на трьох пандеміях чуми.

У часи Високого Середньовіччя спустошливою стала друга пандемія чуми, що отримала назву «чорна смерть». Вона була занесена зі Східного Китаю, поширившись у результаті Азії, Європою, частиною Африки, та вбила третину населення Європи (1347–1353 рр.). Лише в Європі зі 100 млн населення загинуло 25 млн. Так само Середньовіччя відмічене пандеміями грипу 1510 р. (хвороба з Азії перемістилася до Північної Африки та Європи) та 1557 р. (географічно хвороба поширилася Азії, Європою, Африкою та Америкою). У період, що отримав в історії назву Нового часу, третя пандемія чуми, яка тривала від 1894 р. по 1921 р., охопила Китай, Індію, Східну Європу та Америку та призвела до смерті близько 20 млн людей у світі³.

Не обійшли стороною епідемії й обидві Америки. Так, від натуральної віспи у XVI ст. постраждало корінне населення Канарських островів, Гаїті, Мексики, Перу та інших Центральноамериканських країн, а у XVIII ст. від цієї хвороби загинуло 30% тихоокеанських корінних американців. У XVII ст. від кору загинуло 2 млн мексиканських індіанців. Крім того, людство з початку XIX ст. неодноразово потерпало від холери, кількість пандемій якої принаймні нараховує сім спалахів. Остання пандемія, що датована 1961 р., навіть не на всіх континентах ще завершилась. Всі ці епідемії і пандемії призводили до політико-правових та соціально-економічних змін, викликали потужні стреси та негативно впливали на здоров'я населення цілих країн, регіонів, континентів.

У Новітній час історії людства (XX ст. – початок XXI ст.) небезпека для життя та здоров'я людей від зазначених та інших, не менш небезпечних хвороб, продовжує зберігатися. Так, у 2000 р. був зафіксований спалах пташиного грипу (H5N1). У 2009 р. набув поширення так званий свинячий

¹ Дейвіс Н, *Європа. Історія* (П Тарашук пер, 2-ге вид, Основи 2001) 250

² Див. Петровский Б В (ред), *Большая медицинская энциклопедия* Т 28 Экономия-ящур (Советская энциклопедия, 1986) 282

³ Див.: Петровский Б В (ред), *Большая медицинская энциклопедия* Т 18 Остеопатия-переломы (Советская энциклопедия, 1982) 254.

грип А (H1N1), який уразив понад 250 тис. людей у 130 державах світу. Список указаних хвороб доповнюється коронавірусом Близькосхідного респіраторного синдрому (2012 р.), лихоманкою Ебола у Західній Африці (2014 р.) та вірусом Зіка (2016 р.).

Найбільш вразливою для людства небезпекою Новітнього часу, у тому числі й для України, став грип під назвою «іспанка», який у 1918–1920 рр. охопив Європу та Америку, всю територію Росії, а також Китай, Індію та інші країни. За три роки хвороба знищила 20 млн людей, приблизно кожен третій мешканець земної кулі перехворів на цю хворобу.

Трагічні події людства, пов'язані із поширенням смертоносних хвороб і загибеллю внаслідок цього мільйонів людей, змусили шукати ефективні шляхи не лише подолання, а й упередження таких небезпечних викликів. Саме цей досвід одного разу привів до розуміння необхідності вводити відповідні обмежувальні заходи і появи вакцин. Інколи епідемії визначали не лише політичний курс держав, а й навіть результат війн. Отже, епідемія (пандемія) є свого роду невідомими перемінними глобального характеру, що несподівано впливають на хід історії та вектори розвитку людства.

Якщо поглянути на історію інституціоналізації заходів боротьби з інфекційними хворобами, то слід відмітити, що організовані інституційні заходи цієї боротьби беруть початок від часів поширення епідемії чуми 1347–1352 рр. Медицина того періоду була безсила перед масштабними спалахами захворювань, а тому застосовувався такий спосіб убезпечення від зараження, як уникнення контакту з інфікованими хворими. У містах створювалися санітарні кордони з озброєною охороною, які не пропускали сторонніх, зокрема, купців, залишаючи їх у тимчасовим таборах поза містом.

Так само було з'ясовано, що переміщення людей і товарів, а також швидкість їх пересування є одними із головних чинників стрімкого поширення епідемії. Наприклад, спалах бубонної чуми, що розпочався в Китаї у 1334 р., дійшов до Європи у 1347 р. Шовковим шляхом. Тоді бубонна чума скоротила населення Європи на 60%¹. Подібна ситуація простежується й у XIX ст., коли пандемії

холери передували трансокеанські подорожі із Індії до Європи².

З'ясування такої закономірності стало передумовою для винайдення у XIV ст. первинної концепції карантину. Перший відомий карантин був введений в дію в м. Рагуза (сучасний Дубровник) у 1377 р., де всі прибулі, перш ніж увійти в місто, мали провести 30 днів на острові Мркан або в містечку Цавтат, розташованих по сусідству. Цей період у 30 днів (*trentine*) у подальшому був продовжений до 40 днів (*quarenta giorni*, або карантин)³. Такий превентивний захід, як заборона заходити судам у доки або в'їжджати чужинцям протягом 40 днів, став застосовуватися у містах-державах із великими портами для торгових суден⁴. Уведення карантину стало чи не єдиним ефективним заходом під час бубонної чуми, а тому практика його введення швидко поширилася Європою.

Відтоді протягом століть практика введення карантину є наріжним каменем організованого реагування на спалахи інфекційних захворювань. Причому держава в боротьбі з пошестями тривалий час віддавала перевагу карантинним методам і значно менше – розвитку спеціалізованих галузей медицини⁵. Окрім карантинів, епідемії долали розгортанням заразних бараків, залученням додаткового медичного персоналу, ізоляцією та лікуванням хворих, дезінфекцією заражених ділянок, житла, установленням санітарних постів, забезпеченням населення дезінфікуючими засобами тощо⁶.

Якщо простежити стислу хронологію історії епідагляду та заходів організаційного реагування на спалахи масштабних захворювань від введення першого карантину до прийняття Міжнародних медико-санітарних правил у 1969 р., то вона включає такі знакові події: 1377 р. (Рагуза) – введення першого організованого карантину від чуми; 1851 р. (Париж) – проведення першої Міжнародної

² Михель Д, 'Важнейшие эпидемии в истории человечества' (*Коммерсантъ* 7 апреля 2020) <https://www.kommersant.ru/doc/4316514> (дата обращения: 30.08.2021)

³ Mackowiak P A, Sehdev P S, 'The origin of quarantine' (2002) 35 (9) *Clinical Infectious Diseases* 1071–1072 <<https://doi.org/10.1086/344062>>

⁴ Див.: Tognotti E, 'Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A' (2013) 19 (2) *Emerg Infect Dis* 254–259 <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3559034/> DOI: 10.3201 / eid1902.120312>

⁵ Шандра В, Карліна О, 'Епідемії та боротьба з ними в Україні (кінець XVIII-- початок XX ст)' (2020) 5 Український історичний журнал 52

⁶ Шандра В, Карліна О, 'Епідемії та боротьба з ними в Україні (кінець XVIII-- початок XX ст)' (2020) 5 Український історичний журнал 52.

¹ DeWitte SN, 'Mortality Risk and Survival in the Aftermath of the Medieval Black Death' (2014) 9 (5) *PLoS ONE* <<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0096513>>

санітарної конференції¹; 1947 р. (Женева) – створення епідеміологічної інформаційної служби, що відстежувала інформацію про інфекційні хвороби міжнародного значення; 1948 р. – набрання чинності статуту ВООЗ (фактично із цієї дати бере початок діяльність цієї інституції); 1951 р. (Женева) – прийняття 4-ою сесією ВООЗ Міжнародних санітарних правил, що встановлювали обов'язки країн у сфері санітарно-епідеміологічних заходів²; 1969 р. (Женева) – прийняття 22-ою сесією ВООЗ Міжнародних медико-санітарних правил (далі – ММСП)³. Щодо останніх, то ВООЗ розробила ці правила разом із інструкцією із санітарії та гігієни суден та авіації з метою мінімізувати масштабне поширення інфекційних хвороб і при цьому нанести щонайменшу шкоду світовій торгівлі, транспортуванню і подорожам.

Карантинні та інші заходи боротьби з епідемічними захворюваннями викликали суперечки, оскільки вони зачіпали політичні, етичні та соціально-економічні питання і вимагали дотримання балансу між суспільними інтересами й особистими правами. Незважаючи на негативні наслідки, що зазнавали люди від інфекційних хвороб, деякі країни приховували відомості про епідемію з метою захисту власної економіки і торгівлі від можливого спаду або навіть колапсу. Так, наприклад, у 1892 р. уряд Німеччини приховав спалах холери через побоювання щодо можливого закриття порту Гамбург, чим значно посилив епідемію останньої. На той час це був найбільший порт у світі, і його закриття для багатьох мешканців означало б економічний крах. Так само траплялися випадки приховування епідемій через націоналістичні упередження чи політику, як це було у випадку з ВІЛ/СНІДом у 1990-х роках у Південній Африці; у перші місяці епідемії атипової пневмонії (SARS) 2003 р. у Китаї; пташиного грипу в Індонезії. У підсумку, таке втаємничення відповідної інформації призводило до подальшого поширення пандемії та ускладнювало контроль й управління здоров'ям населення⁴.

¹ Howard Jones N, *The scientific background of the International Sanitary Conferences 1851–1938* (World health organization 1974) 1 <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/62873/14549_eng.pdf>

² WHO regulations no. 2: International Sanitary Regulations. 1951. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/101391?locale-attribute=en&>

³ World Health Organization, 'WHO in 60 years: a chronology of public health milestones' (*World Health Organization*) https://www.who.int/features/history/WHO_60th_anniversary_chronology.pdf (date of appeal: 11.10.2021)

⁴ Див.: 'Institute of medicine, 'Ethical and Legal Considerations in Mitigating Pandemic Disease: Workshop

У 1995 р. на зустрічі, присвяченій створенню Програми нових інфекцій у ВООЗ, група експертів-консультантів вирішила, що оновлена версія ММСП стане основою для попередження та реагування на пандемії, а також для глобальної комунікації та співпраці. Якщо раніше ВООЗ збирала інформацію, що стосується ММСП, виключно від урядів країн, то тепер було прийнято рішення використовувати й приймати відповідні рішення, застосовуючи інформацію із регіональних і глобальних мереж. До таких належали Глобальна система нових інфекцій (GEIS) Міністерства оборони США; Глобальна інформаційна мережа з питань охорони громадського здоров'я (GPHIN), яка розроблена і перебуває під керуванням Агенції охорони громадського здоров'я Канади; глобальна мережа лабораторій ВООЗ з грипу; інші регіональні мережі спостереження. Всі вони пов'язані Глобальною мережею сповіщення про спалахи й життя відповідних заходів (GOARN).

Згодом накопичений досвід боротьби з небезпечними інфекційними хворобами дозволив не лише мобільно організувати й вживати відповідні дії щодо недопущення подальшого поширення цих хвороб, а й робити певні порівняння у плані фіксації особливостей, установлення схожості та відмінностей процесу й шляхів інфікування та протікання тих чи інших хвороб, засобів подолання останніх тощо. Наприклад, порівняння COVID-19 з «іспанкою» показує, що попри суттєві відмінності, динаміка розвитку останньої та ставлення до неї суспільства має чимало спільного з нинішньою ситуацією. Так само, як й у пандемії сьогодення, у поширенні «іспанки» можна визначити кілька хвиль. Однак, на відміну від COVID-19, хвороба вражала передусім людей віком від 18 до 50 років, а пік смертності становив 28 років. Проти хворих працював, як це не дивно, їхній імунітет. Люди помирили внаслідок цитокінового шторму, коли дуже реактивна реакція імунної системи призводить до масивного запального процесу, який вражає легені та інші органи людини⁵. Повідомлення про випадки саме такого ураження організму хворих відносно молодого

Summary' (*NCBI*, 2007) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK54171/>> (date of appeal: 30.08.2021)

⁵ Шевцова С, '«Іспанка» 1918-го. Уроки, які потрібно винести в 2020-му' (*Українформ: мультимедійна платформа іномовлення України*, 3 листопада 2020) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3128036-iskanpa-1918go-uroki-aki-potribno-vinesti-v-2020mu.html>> (дата звернення: 30.08.2021)

віку все частіше зустрічаються й за сучасної пандемії COVID-19, що, як уявляється, має викликати серйозне занепокоєння в медичних колах, оскільки зміни штаму хвороби (британський, індійській, південноафриканський тощо) можуть викликати чергову, ще більш загрозливу хвилю захворювання, руйнівні результати якої можуть бути подібні наслідкам «іспанки» столітньої давнини.

Розглядаючи недавню ретроспективу поширення COVID-19, можна констатувати, що вже відбулися три хвилі. Перша хвиля цього захворювання для України, на відміну від значної частини європейських країн (зокрема, Італії, Іспанії, Франції), пройшла відносно легко, що викликало як у керівництва держави, Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ), керівників місцевих органів самоврядування, так й у значній частині населення відчуття можливого швидкого подолання хвороби, не вдаючись у подальшому до необхідних жорстких обмежень щодо дотримання особистих прав і свобод людини. Мабуть, це й зумовило неспішну підготовку медичних установ до можливих більш небезпечних проявів розвитку хвороби. Зокрема, Урядом України не було вжито заходів для розробки вітчизняними фармацевтичними компаніями вакцини проти COVID-19, не уклалися попередньо контракти з виробниками вакцини в інших країнах, повільно розгорталося забезпечення хворих кисневими концентраторами та ін. Все це викликало відчутні складнощі під час проходження другої і третьої хвиль, а так само позначилося на процесах вакцинації, що наразі здійснюється в Україні зі значним відставанням від вакцинації у провідних європейських країнах.

Незважаючи на досвід минулого, динаміка заходів медичного характеру, як, власне, й розуміння необхідності вживання організаційно-правово-обмежувальних заходів, відставали від динаміки розвитку й поширення хвороби. Отже, такий підхід продемонстрував фактично безвідповідальне ставлення до ситуації, замість необхідності консолідації зусиль всіх соціальних інституцій та населення країни. Так, у Харкові до Дня міста (23.08.2020 р.) відбулося відкриття у сквері на площі Свободи найбільшого в Україні «сухого» фонтану, на який разом із міським головою Г. А. Кернесом зібралася багатотисячна маса людей. Мешканці міста у переважній більшості були без захисних масок. Подібні випадки безвідповідального скуп-

чення людей мали місце і в інших містах України, що й призвело до другої хвилі розвитку хвороби, яка за масштабністю та наслідками значно перевищила першу хвилю.

Разом із тим звернення до історії становлення «іспанки» показує, що перші різновиди її вірусу почали поширюватися у людському середовищі ще в 1900 р., циркулюючи в обмежених кількостях протягом вісімнадцяти років¹. Незважаючи на ці тривожні сигнали, тогочасна медицина не зробила необхідних прогнозів щодо можливого масштабного спалаху хвороби на рівні епідемії, а то й пандемії.

Від тих подій пройшло понад сто років, але ситуація не змінилася. Й за наших часів належних висновків зроблено все ще не було, а медичних досліджень не проведено. До того ж не відбулося й якихось завчасних попереджень на рівні публічних обговорень у державних і медичних колах нашої країни або принаймні у ЗМІ. Навпаки, спостерігалось системне згортання загальних санітарно-профілактичних заходів. Підтвердженням цього є ліквідація Урядом України у березні 2017 р. Державної санітарно-епідеміологічної служби України.

Повертаючись до аналізу ситуації із всесвітньою пандемією COVID-19, заради справедливості зазначимо, що і в країнах із більш високим рівнем медичного обслуговування населення ситуація була такою самою, а то й значно гіршою. Тому слід висловити припущення, що медичні досягнення спрямовувалися головним чином на упередження можливих масштабних спалахів хвороб, відомих із давніх давен.

Є надія, що отримання нового досвіду боротьби з пандемією COVID-19 дозволить побудувати все ж таки більш виважену систему упередження пандемій, подібних COVID-19, і це дозволить захистити майбутнє людства. На необхідність такого упередження звернули увагу в Комюніке щодо укладення Міжнародного договору про готовність до пандемії та реагування на неї, яке підписане лідерами багатьох країн, у тому числі й Президентом України В. О. Зеленським. Автори Комюніке наголошують, що саме спільні міждержавні зусил-

¹ Шевцова С, '«Іспанка» 1918-го. Уроки, які потрібно винести в 2020-му' (Укрінформ: мультимедійна платформа іномовлення України, 3 листопада 2020) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3128036-ispanka-1918go-uroki-aki-potribno-vinesti-v-2020mu.html>> (дата звернення: 30.08.2021)

ля дозволять прогнозувати, запобігати, виявляти, оцінювати та ефективно реагувати на пандемії, забезпечувати високий рівень координації. Пандемія COVID-19, підкреслено в документі, «стала різким і болючим нагадуванням, що ніхто не перебуває в безпеці доки не будуть у безпеці всі»¹.

Водночас слід звернути увагу й на ті уроки, які людство винесло, оправившись від «іспанки». З упевненістю можна стверджувати, що «іспанка» суттєво вплинула на розвиток міждержавного напрямку розвитку медицини. Якщо до цього поширеною була приватна лікарська практика, що, по суті, обслуговувала людей, які мали достатнє матеріальне забезпечення, то в процесі боротьби із цією хворобою відбулося становлення міжнародної системи охорони здоров'я. У 1919 р. у Відні засновується Міжнародне бюро боротьби з епідеміями. Медицина, нарешті, стає доступною широкому загалу, оскільки небезпечні інфекційні хвороби, подібні «іспанці», вражають всі верстви населення, незалежно від майнового стану особи та економічного стану держави. Власне, сьогодні «іспанка» нагадала нам про масштабні за територією ураження хвороби минулого, які в жодному разі не можна ігнорувати. Тому не випадково, що стан здоров'я населення стає об'єктом підвищеної уваги провідних країн на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Поступово право на здоров'я набуває статусу одного з визначальних прав людини, основи якого проголосили ще за часів Ліги Націй – першої міжнародної міжурядової організації, утвореної у 1920 р. сорока чотирма державами, серед яких були й країни, до складу яких входили українські землі – Польща, Румунія, Чехословаччина. Статут Ліги Націй містить зобов'язання її членів співпрацювати у сфері міжнародної охорони здоров'я, ділитися досвідом з організації відповідних національних систем, здійснювати обмін фахівцями в галузі охорони здоров'я. Особливу увагу Ліга Націй приділяла питанням підтримки національних організацій Червоного Хреста, що в своїй діяльності мали на меті поліпшення охорони здоров'я, попереджувальну боротьбу із хворобами і пом'якшення страждань населення (ст. 25)².

¹ Комюніке щодо Міжнародного договору про пандемію. Урядовий кур'єр. 2021. №61 (6929). С. 2.

² The Covenant of the League of Nations. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library: The Avalon Project. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp#art25 (дата звернення: 30.08.2021)

Повертаючись до внеску різних відомих інституцій у справу збереження людського потенціалу, зазначимо, що сучасний стан міжнародно-правового забезпечення права людини на здоров'я розпочався із заснуванням у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Вже у перших актах цієї поважної міжнародної організації було звернуто увагу на створення умов, необхідних для реалізації права людини на здоров'я.

У 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН затверджено Загальну декларацію прав людини, в якій, зокрема, проголошувалося право кожної людини на такий життєвий рівень, включно з медичним доглядом, який є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту людини та її сім'ї³.

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) Генеральною Асамблеєю ООН закріплені положення про права і свободи людини не лише в аспекті їх подальшого розвитку, а й щодо можливості їх обмеження, зокрема, з метою охорони здоров'я населення⁴. Саме така можливість, що закріплена у національному законодавстві держав, які імплементували цей документ⁵, дозволила на початку 2020 року у зв'язку з поширенням COVID-19 та з метою зупинення хвороби закрити свої кордони для в'їзду іноземних громадян, не позбавляючи, однак, своїх громадян права на повернення з-за кордону на батьківщину.

Водночас міжнародні нормативно-правові акти за виняткових обставин допускають й застосування примусових заходів медичного характеру, спрямованих на запобігання та боротьбу з інфекційними захворюваннями⁶. Вочевидь, до таких заходів, якщо не безпосередньо, то опосередковано вдаються країни, розгортаючи на своїх територіях

³ Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення: 30.08.2021)

⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 30.08.2021)

⁵ Примітка. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права були ратифіковані Українською РСР 19 жовтня 1973 р. (Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973. №2148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text> (дата звернення: 30.08.2021))

⁶ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата звернення: 30.08.2021)

широкомасштабну вакцинацію населення з метою упередження поширення COVID-19 (наприклад, шляхом заборони на в'їзд до країни іноземців-туристів, що не мають документів стосовно проходження ними вакцинації в своїй країні).

Із часу констатації небезпеки для людства хвороби COVID-19 ООН здійснює стратегію реагування та координації міждержавних зусиль щодо цієї хвороби, яка забрала велику кількість життів, поставила у небезпеку здоров'я сотень мільйонів людей, посилила економічну кризу і викликала масштабну занепокоєність, а то й масовий страх за майбутнє людства. Пандемія COVID-19 стала кризовою ситуацією не лише у галузі охорони здоров'я, а й у сфері економіки, гуманітарної допомоги, забезпечення та захисту прав людини¹.

У день об'яви початку всесвітньої пандемії (16 березня 2020 р.) ВООЗ у співпраці з Управлінням ООН з координації діяльності з метою розвитку було прийнято Платформу партнерів по боротьбі з COVID-19², що покликана слугувати об'єднуючим, прозорим і глобальним механізмом спільного планування заходів по забезпеченню готовності і реагування на COVID-19 у режимі реального часу за участю національних органів влади, структур системи ООН і партнерів. Платформою користуються 139 держав-членів для відстеження реалізованих заходів із забезпечення готовності і реагування на наявні виклики, а також фінансових внесків³.

Раніше, у січні 2020 р. ВООЗ оголосила спалах нової коронавірусної хвороби COVID-19 надзвичайною ситуацією міжнародного значення в області охорони здоров'я населення та заявила, що існує високий ризик поширення COVID-19 на інші країни по всьому світу⁴.

Перша резолюція Генеральної Асамблеї ООН з питань міждержавного співробітництва у боротьбі з COVID-19 була прийнята 2 квітня 2020 р.

¹ Сироїд Т. Л., *Міжнародні стандарти в галузі забезпечення права на здоров'я та практика їхнього застосування: навч. посібник* (Право 2021) 41

² 'World Health Organization, 'COVID-19 Partners Platform' (*COVID-19 Partners Platform*, 2021) <<https://covid19partnersplatform.who.int/ru/>> (date of appeal: 30.08.2021)

³ Промежуточный доклад Генерального директора ВОЗ, 'Обновленная информация об осуществлении резолюции WHA73.1 (2020 г) по борьбе с COVID-19' (*Всемирная организация здравоохранения*, 23 сентября 2020) 3 <https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EBSS5/EBSS5_2-ru.pdf> (дата звернення: 30.08.2021)

⁴ 'Хронология действий ВОЗ по борьбе с COVID-19' (*World Health Organization*, 29 июня 2020) <<https://www.who.int/ru/news/item/29-06-2020-covid-timeline>> (дата обращения: 11.10.2021)

«Глобальна солідарність в боротьбі з коронавірусним захворюванням 2019 року (COVID-19)» № A/RES/74/270. У документі зазначено, що така боротьба можлива на основі єдності, солідарності та активного багатостороннього співробітництва. При цьому важливо зауважити, що ООН звертає увагу держав на необхідність повної поваги до прав людини і недопущення будь-яких форм дискримінації, расизму та ксенофобії⁵.

У подальшому Генеральною Асамблеєю ООН прийнято ще низку резолюцій, спрямованих на боротьбу з коронавірусним захворюванням COVID-19. У них ООН зазначає ту важливу роль, яка покладається на працівників медичних служб у боротьбі з коронавірусним захворюванням; названі основні напрями активізації міжнародного співробітництва (обмін інформацією, науковими знаннями і практичним досвідом); звернуто увагу на обмін державами інформацією щодо імплементації ними рекомендації і стандартів ВООЗ. У резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 20 квітня 2020 р. «Міжнародне співробітництво з метою забезпечення глобального доступу до ліків, вакцин і медичного обладнання для протидії COVID-19» № A/RES/74/274 підтверджено право кожної людини без будь-яких відмінностей на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я; указано на важливість рівного доступу кожної людини до товарів медичного призначення. Резолюція також відмічає необхідність розширення масштабів виробництва, зміцнення виробничо-збутових процесів, які сприяють справедливому, рівному доступу до засобів профілактики, лабораторних досліджень, нових засобів діагностики, ліків і майбутніх вакцин проти COVID-19. У резолюції підкреслюється: необхідність забезпечення прав людини на доступ до лікарських засобів є однією із головних умов боротьби з поширенням COVID-19⁶.

Звернуто увагу й на такі напрями, як збільшення державами обсягу фінансування боротьби з коронавірусними захворюваннями, запобігання правоохоронними органами спекуляції основними ліками, майбутніми вакцинами, засобами ін-

⁵ Global solidarity to fight the coronavirus disease 2019 (COVID-19): Resolution adopted by the General Assembly on 3 April 2020 № A/RES/74/270. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3856544> (дата звернення: 30.08.2021)

⁶ International cooperation to ensure global access to medicines, vaccines and medical equipment to face COVID-19: Resolution adopted by the General Assembly on 20 April 2020 № A/RES/74/274. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/74/274> (дата звернення: 30.08.2021)

дивідуального захисту і медичного обладнання. У цій резолюції ООН не оминув уваги і приватний сектор, який у своїй діяльності по забезпеченню суспільства засобами протидії коронавірусному захворюванню повинен дотримуватися принципів ефективності, безпеки, справедливості, фізичної і цінової доступності відповідної продукції.

Генеральна Асамблея ООН у своїх резолюціях щодо боротьби з епідеміями та пандеміями неодноразово підкреслювала ту важливу координуючу роль, яку відіграє ВООЗ у протидії інфекційним захворюванням. Слід констатувати, що нормативне міжнародно-правове визначення пандемії у документах ООН взагалі відсутнє. Водночас за визначенням ВООЗ, розміщеним на її сайті, пандемією є поширення нового захворювання в світових масштабах¹. За різкого погіршення епідеміологічної обстановки ВООЗ стала оголошувати надзвичайну ситуацію в області суспільної охорони здоров'я, що має міжнародне значення (public health emergency of international concern). Визначення цього поняття закріплено в Міжнародних медико-санітарних правилах. Надзвичайна ситуація у сфері охорони здоров'я, що має міжнародне значення, означає екстраординарну подію, яка становить ризик для здоров'я населення в інших державах в результаті міжнародного поширення хвороби і яка може потребувати скоординованих міжнародних заходів у відповідь².

Від часу свого створення у 1946 р. і до сьогодні ВООЗ постійно декларує тезу, що право на здоров'я є одним із основних прав людини. За понад сімдесятирічну історію існування ВООЗ досягла значних показників в багатьох напрямках упередження небезпечних хвороб, у тому числі інфекційних. Так, у 1963 р. була створена вакцина проти кору; прийняті Медико-санітарні правила 1969 р. передбачали сумісну роботу між державами-членами щодо моніторингу й боротьби з шістьма інфекційними захворюваннями: холерою, чумою, жовтою гарячкою, віспою, висипним та поворотним тифом; протягом 1983–1987 рр. був відкритий вірус імунодефіциту людини, який викликає СНІД, також був відкритий перший антиретровірусний препарат для боротьби з ВІЛ-інфекцією і профілактики її переходу в СНІД.

¹ 'World Health Organization' <https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/ru/> (дата звернення: 30.08.2021)

² Международные медико-санитарные правила. 2005. 2--е изд. С. 10. Всемирная организация здравоохранения. URL: https://www.who.int/ihr/IHR_2005_ru.pdf. (дата звернення: 30.08.2021)

У зв'язку з пандемією COVID-19 ВООЗ включилась у боротьбу з поширенням цього вірусного захворювання. Лише з січня 2020 року по теперішній час ВООЗ прийняла понад сотні важливих документів, в яких надані рекомендації щодо медичної складової боротьби з коронавірусним захворюванням COVID-19. Рекомендації стосуються процедур лабораторних тестувань, профілактики захворювання, епідемічних і клінічних досліджень, режимів лікування, доставок донорської крові, використання масок, ведення медичної документації тощо. Помітне місце серед них займають рекомендації щодо додержання принципів та стандартів з проведення заходів щодо захисту здоров'я населення (наприклад, Принципи корегування заходів із захисту здоров'я населення і соціальних заходів у зв'язку з поширенням COVID-19: тимчасові рекомендації від 16 квітня 2020 р.).

Важливою складовою міжнародного нормативного регулювання боротьби з коронавірусним захворюванням COVID-19 являють акти міжнародних регіональних утворень. Для України це нормативно-правові акти Ради Європи. У цих актах визначені основні напрями співробітництва європейських держав у боротьбі з коронавірусним захворюванням COVID-19. Основний акцент, як і в актах ООН, спрямовано на захист прав людини в умовах необхідних обмежень, що уведені державами у зв'язку з поширенням коронавірусного захворювання COVID-19, їх впливу на права і свободи людини, дотримання основних стандартів їх захисту в контексті Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. В актах Ради Європи підкреслюється, що застосування різноманітних заходів, спрямованих на боротьбу з коронавірусним захворюванням COVID-19, не має приводити до порушення прав людини на приватне життя, свободу від дискримінації, свободу інформації і свободу висловлення власної думки. Разом із тим, як і в нормативних актах ООН, допускається можливість обмеження таких прав, однак, що важливо підкреслити, будь-які обмеження повинні забезпечувати баланс прав людини і суспільних інтересів. Так, у контексті коронавірусного захворювання COVID-19 держава повинна дотримуватися обов'язку не поширювати недостовірну інформацію, як і контролювати в цьому плані ЗМІ, і, навпаки, надавати правдиву, точну, достовірну інформацію, що стає важливою частиною боротьби із поширенням цього захворювання.

Послідовна імплементація у внутрішнє життя України положень міжнародно-правових актів дозволяє не лише успішно долати стан коронавірусного захворювання COVID-19, а й є необхідною умовою подальшої розбудови її як демократичної, соціальної та правої держави.

За понад річний проміжок часу, що минув із початку оголошення карантину, Україна набула власний досвід боротьби з коронавірусною хворобою, що вже вписано в історію.

У березні 2020 року Уряд розпочав протидію поширенню COVID-19 та визначив заходи з подолання наслідків, спричинених епідемією в різних сферах суспільного життя. Положення нормативно-правових актів спрямовувалися за такими векторами: запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби; забезпечення лікування від коронавірусної хвороби; забезпечення державної підтримки різних сфер та соціально-економічних прав громадян у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби; посилення юридичної відповідальності за порушення карантинних правил¹.

Певна річ, загальна база нормативно-правового забезпечення протидії інфекційним хворобам уже існувала. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» №4004-ХІІ як головний нормативний акт із регулювання питань, що виникають у зв'язку з поширенням серед населення інфекційних хвороб, було прийнято ще у 1994 р. Через шість років (у 2000 р.) прийнято Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» № 1645-ІІІ. Правове регулювання ситуацій, пов'язаних із протидією поширенню інфекційних хвороб, було уведене й до кодифікованого законодавства. Статтею 325 чинного Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК) передбачена відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням. Наявність такої бази дозволила доволі оперативно перейти до створення системи нормативно-правових актів, спрямованих на протидію поширенню саме пандемії COVID-19. У розвиток зазначених законодавчих положень Кабмін прийняв значну кількість постанов, у тому числі й «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом

SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» від 20 травня 2020 р. №392. Остання через жорсткий характер закріплених нею обмежень викликала в суспільстві одіозне сприйняття, окремі її положення навіть мали розглядатися у Конституційному Суді України на предмет відповідності Конституції України, однак під час розгляду справи втратили чинність.

Надалі був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 р. № 530-ІХ (далі – Закон № 530-ІХ) та інші.

Рішучість перших організаційно-правових заходів, що були здійснені на підставі зазначених нормативно-правових актів, на фоні в цілому незначних (на той час) показників поширення коронавірусної хвороби в Україні у порівнянні із епідеміологічними ситуаціями інших країн (зокрема тих, що виникли в Італії, Іспанії, Франції), створила, як уявляється, ілюзію швидкого вирішення епідемічної проблеми. Вже 13 квітня 2020 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 555-ІХ, яким термін дії застосування певних заходів було обмежено трьома місяцями. Як показав подальший розвиток надзвичайної ситуації в Україні, таке законодавче рішення виявилось явно передчасним.

Запроваджуючи комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на протидію пандемії та її наслідкам, законодавець приділив увагу і заходам відповідальності, що мають застосовуватися до порушників карантинних правил, зокрема, адміністративної та кримінальної.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 р. № 530-ІХ Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) було доповнено статтею 44³, якою встановлено відповідальність за порушення правил щодо карантину людей². Слід наголосити, що до прийняття вказаного Закону адміністративної відповідальності за такі порушення

¹ Батиргарєєва В С, Борисов В І, Євтеєва Д П, Калініна А В, Колодяжний М Г, Шрамко С С 'Поширення пандемії COVID-19 в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми' (2020) 40 Питання боротьби зі злочинністю 9–22.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України № 8073-Х від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 30.08.2021)

не передбачалося. У листопаді 2020 р. статтю 44³ КУпАП було доповнено частиною 2, якою передбачається відповідальність за неносіння під час карантину засобів індивідуального захисту в громадських місцях¹.

Кримінально-правове забезпечення охорони відповідних суспільних відносин також зазнало змін, які пройшли декілька етапів. Закон № 530-IX виклав ст. 325 КК «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» у новій редакції, відповідно до якої поняття «інфекційні хвороби» було введено на заміну поняттю «інфекційні захворювання», а санкція ч. 1 суттєво посилилася шляхом: а) збільшення розміру штрафу від 1000 до 3000 (за попередньою редакцією – до 100) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – нмдг); б) введення покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років. Останнє обумовило переведення цього діяння залежно від ступеня тяжкості у бік посилення: зі злочину невеликої тяжкості на злочин середньої тяжкості за класифікацією до змін у КК, що відбулися 01.07.2020 р. На теперішній час це кримінальне правопорушення є нетяжким злочином.

Однак 30 березня 2020 р. новій редакції ст. 325 КК було надано строкового характеру – Законом України від 30.03.2020 р. № 540-IX² передбачалося, що вона буде чинною протягом трьох місяців з дня опублікування Закону 530-IX, тобто до 17 червня 2020 р. включно. Вісімнадцятого червня 2020 р. положення цього Закону втратили чинність.

31 липня 2020 р. (через 13 днів) набув чинності Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII³, яким у санкції ч. 1 ст. 325 КК у порівнянні із Законом № 530-IX було збільшено розміру штрафу від 2 000

до 5 000 нмдг; покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років залишилося.

Переміни у нормативному регулюванні відповідальності за порушення карантинних правил, зроблені у надзвичайно стислі строки, виявилися неузгодженими, непослідовними й зумовили виникнення низки правозастосовних проблем. Зокрема, серед них слід відмітити: проблему співвідношення та відмежування складів адміністративного правопорушення у ст. 44³ КУпАП та кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 325 КК (у частині наслідків у вигляді можливості спричинення шкоди за ч. 1 ст. 325 КК); надмірну суворість санкції у ч. 1 ст. 44³ КУпАП та їх неспівмірність із санкціями ст. 325 КК, що порушує принцип системно-правової узгодженості суміжного законодавства; непослідовність ланцюга правопорушень у нормах ст. 44³ КУпАП та ст. 325 КК та відсутність місця для кримінального проступку⁴.

Протягом 2020 – першої половини 2021 року Україна, як вже зазначалося, зазнала трьох хвиль хвороби і появу низки нових штамів коронавірусу. Вказаний проміжок часу уряд України запроваджував низку заходів із почерговим посиленням та послабленням карантину. При цьому вводилися такі типи карантину, як жорсткий, адаптивний, карантин вихідного дня, а також застосовувався поділ території України на епідемічні зони та «кольорування» таких зон із введенням відповідних обмежень залежно від певних показників захворюваності. Серед основних методів, що були вжиті Урядом для протидії захворюванню, були: широке інформування населення щодо способів профілактики хвороби; обмеження на в'їзд та виїзд із країни; введення маскового режиму в приміщеннях, громадському транспорті та під час масових заходів; зобов'язання громадян дотримуватись дистанції 1,5 м; обмеження проведення масових заходів; обмеження / заборона роботи закладів громадського харчування, освіти, закладів культури, торговельно-розважальних центрів, непродовольчих ринків і магазинів, спортзалів, басейнів і фітнес-центрів; регулювання відсотка наповненості закладів культури та спорту; самоізоляція громадян, що захворіли на COVID-19 та членів їх сімей; заохочення переведення співробітників на дистанційний режим роботи та ін.

¹ *Примітка.* Новела з'явилася із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» (Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України № 1000-IX від 06.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-20#Text> (дата звернення: 30.08.2021))

² *Примітка.* Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України № 540-IX від 30.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20> (дата звернення: 30.08.2021)

³ *Примітка.* Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України № 2617-VIII від 22.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 30.08.2021)

⁴ Батиргарєєва В С, Борисов В І, Євтуєва Д П, Калініна А В, Колодяжний М Г, Шрамко С С 'Поширення пандемії COVID-19 в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми' (2020) 40 Питання боротьби зі злочинністю 9–22

Указом Президента України від 3 квітня 2021 року № 139/2021 було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо Національного плану вакцинопрофілактики гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, до кінця 2021 року» від 02 квітня 2021 р. На виконання положень цього документа Кабінет Міністрів України 12 квітня 2021 р. видав розпорядження № 340 р «Про затвердження Національного плану вакцинопрофілактики гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на період до 31 грудня 2021 року».

Висновки.

1. Історія розвитку людського суспільства завжди супроводжувалася випробуваннями епідеміями і пандеміями небезпечних інфекційних хвороб. Пандемія COVID-19 показала, що відтепер доля людства значною мірою перебуватиме також у залежності від світу вірусів, які поряд з іншими викликами сучасності глобального масштабу будуть визначати подальшу історію населення Землі.

2. За часів цивілізаційної матриці свого буття людство пройшло через сотні, а, можливо, й тисячі епідемій небезпечних інфекційних хвороб. Будь-яка з епідемій (пандемій) мала свої особливості, але людство завжди усвідомлювало їх небезпеку. Тому воно намагалося боротися у будь-який доступний на певний час спосіб аж до повної перемоги над хворобами. Згодом набутий досвід боротьби із зазначеними хворобами дозволив достатньо мобільно організувати й вживати відповідні дії щодо недопущення їх подальшого поширення. До того ж прийшло розуміння щодо життя колективних заходів безпеки у протидії поширенню та наслідкам небезпечних інфекційних хвороб. Кульмінацією цього розуміння можна визнати правовий підхід

до регулювання діяльності стосовно упередження та боротьби з небезпечними хворобами.

3. Хронологічно можна виділити такі глобальні етапи протидії коронавірусній хворобі в Україні залежно від характеру застосовуваних заходів:

I етап: березень 2020 р. – боротьба з хворобою наявними запобіжними заходами;

II етап: кінець березня 2020 р. – лікування хвороби та продовження заходів I етапу¹;

III етап: квітень 2021 р. – започаткування кампанії вакцинації та продовження заходів I і II етапів;

IV етап: липень 2021 р. – посилення інформаційного впливу на суспільну свідомість щодо необхідності прискорення вакцинації; розгортання карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширення в Україні штаму «Дельта»; продовження заходів I, II і III етапів.

У прогнозуванні подальших заходів боротьби з пандемією COVID-19 поки що рано ставити крапку, однак із урахуванням накопиченого досвіду важливо усвідомити необхідність готовності суспільства до подібних викликів у майбутньому. Власними зусиллями це не подолати, а, отже, потрібне міждержавне співробітництво, спрямоване на моніторинг ситуації та розробку заходів колективного захисту здоров'я населення, підтримку досліджень із упередження масштабних гострих інфекційних захворювань, а також накопичення медичного та фармацевтичного інструментарію протидії епідеміям та пандеміям.

¹ Зазначені перші два етапи виділив у своєму виступі у ЗМІ Ілля Ємець, що у березні 2020 р. був Міністром охорони здоров'я України (див.: Ємець І 'Україна вступила у другий етап боротьби з коронавірусом' (Укрінформ: мультимедійна платформа іномовлення України, 23 березня 2020) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2902332-ukraina-vstupila-v-drugij-etap-borotbi-z-koronavirusom-emec.html>> (дата звернення: 30.08.2021)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Global solidarity to fight the coronavirus disease 2019 (COVID-19): resolution by the General Assembly of 03.04.2020 № A/RES/74/270. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3856544> (in English)
2. International cooperation to ensure global access to medicines, vaccines and medical equipment to face COVID-19: Resolution adopted by the General Assembly on 20 April 2020 № A/RES/74/274. URL : <https://undocs.org/en/A/RES/74/274> (in English)
3. The Covenant of the League of Nations. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library: The Avalon Project. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp#art25 (in English)
4. WHO regulations no. 2: International Sanitary Regulations. 1951. URL : <https://apps.who.int/iris/handle/10665/101391?locale-attribute=en&> (in English)

5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: zakon Ukrainy №8073-X vid 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (in Ukrainian)
6. Komynike shhodo Mizhnarodnogo dogovoru pro pandemiyu. Uryadovy'j kur'yer. 2021. #61 (6929). S. 2. (in Ukrainian)
7. Mezhdunarodne mediko-sanitarnye pravila. 2005. 2-e izd. 82 s. Vsemirnaja organizacija zdavoohraneniya. URL: https://www.who.int/ihr/IHR_2005_ru.pdf. (in Russian)
8. Mizhnarodny'j pakt pro gromadyans'ki i politychni prava: Mizhnarodny'j dokument vid 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (in Ukrainian)
9. Mizhnarodny'j pakt pro ekonomichni, social'ni i kul'turni prava: Mizhnarodny'j dokument vid 16.12.1966. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (in Ukrainian)
10. Pro ratyfikatsiiu Mizhnarodnogo paktu pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava ta Mizhnarodnogo paktu pro hromadianski i politychni prava: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 19.10.1973. №2148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text> (in Ukrainian)
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zv'iazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): zakon Ukrainy № 540-IX vid 30.03.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20> (in Ukrainian)
12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehoriï kryminalnykh pravoporushen: zakon Ukrainy №2617-VIII vid 22.11.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (in Ukrainian)
13. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shhodo zapobihannia poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): zakon Ukrainy № 1000-IKh vid 06.11.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-20> (in Ukrainian)
14. Vseobshhaja deklaracija prav cheloveka ot 10 dekabrja 1948 goda. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (in Russian)

Bibliography

Authored books

1. Deivis N, *Yevropa. Istoriiia* [Europe History] (P Tarashchuk per, 2-he vyd, Osnovy 2001) 1502 (in Ukrainian)
2. Syroyid T L, *Mizhnarodni standarty v haluzi zabezpechennya prava na zdorov'ya ta praktyka yikh n'oho zastosuvannya : navch posibnyk* [International standards in the field of ensuring the right to health and the practice of their application: a textbook] (Pravo 2021) 41 (in Ukrainian)

Edited books

3. Howard Jones N, *The scientific background of the International Sanitary Conferences 1851–1938* (World health organization 1974) 1 <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/62873/14549_eng.pdf>
4. Petrovskij B V (red.), *Bol'shaja medicinskaja jenciklopedija* [Great medical encyclopedia] (Sovetskaja jenciklopedija 1986) Volume 28 Jekonomo-jashhur, 282 (in Russian)
5. *Bol'shaja medicinskaja jenciklopedija* [Great medical encyclopedia] (Sovetskaja jenciklopedija 1982) Volume 18 Osteopatija-perelomy, 254 (in Russian)

Journal articles

6. DeWitte SN, 'Mortality Risk and Survival in the Aftermath of the Medieval Black Death' (2014) 9 (5) PLoS ONE <<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0096513>> (in English)
7. Mackowiak P A, Sehdev P S, 'The origin of quarantine' (2002) 35 (9) Clinical Infectious Diseases 1071–1072 <<https://doi.org/10.1086/344062>> (in English)
8. Tognotti E, 'Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A' (2013) 19 (2) Emerg Infect Dis 254–259 <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3559034/> DOI: 10.3201 / eid1902.120312> (in English)
9. Batyrhareieva V S, Borysov V I, Yevtieieva D P, Kalinina A V, Kolodiaznyi M H, Shramko S S. 'Poshyrennia pandemii COVID-19 v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problemy' [Spread of the COVID-19 pandemic in Ukraine: socio-legal and criminological problems] 40 Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention 9–22 (in Ukrainian).
10. Orlenko V V, 'Normotvorchist povitovykh zemstv ukrainskykh hubernii u sferi zabezpechennia borotby z epidemichnymy zakhvoriuvanniamy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)' [Rule-making of county zemstvos of Ukrainian provinces in the field of ensuring the fight against epidemic diseases (second half of the XIX – beginning of the XX century)] (2014) (7) Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu Seriiia Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University Series Jurisprudence 38–42 (in Ukrainian).

11. Shandra V, Karlina O, Epidemii ta borotba z nymy v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st) [Epidemics and the fight against them in Ukraine (late eighteenth – early twentieth century)] 5 Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal 37–54 (in Ukrainian).

Websites

12. 'Institute of medicine, Ethical and Legal Considerations in Mitigating Pandemic Disease: Workshop Summary' (NCBI, 2007) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK54171/>> (in English)
13. 'WHO in 60 years: a chronology of public health milestones' (World Health Organization) <https://www.who.int/features/history/WHO_60th_anniversary_chronology.pdf> (in English)
14. 'COVID-19 Partners Platform' (COVID-19 Partners Platform, 2021) <<https://covid19partnersplatform.who.int/ru/>> (in English)
15. 'World Health Organization' <https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/ru/> (in English)
16. '10 vedushchih prichin smerti v mire' [The top 10 causes of death] (Vsemirnaya organizaciya zdavoohraneniya, 9 dekabrya 2020) <www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death> (in Russian).
17. 'Doklad general'nogo direktora VOZ, Obnovlennaja informacija ob osushhestvlenii rezoljucii WHA731 (2020 g) po bor'be s COVID-19' [Update on the implementation of resolution WHA73.1 (2020) to combat COVID-19] (Vsemirnaja organizaciya zdavoohraneniya, 17 maja 2021 g.) <https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA74/A74_15-ru.pdf> (in Russian).
18. 'Hronologiya dejstvij VOZ po bor'be s COVID-19' [Listings of WHO's response to COVID-19] (World Health Organization, 29 iyunya 2020) <<https://www.who.int/ru/news/item/29-06-2020-covidtimeline>> (in Russian).
19. Mihel' D, 'Vazhnejshie jepidemii v istorii chelovechestva' [The most important epidemics in human history] (Kommersant», 7 aprelja 2020) <<https://www.kommersant.ru/doc/4316514>> (in Russian).
20. 'Promezhutochnyj doklad general'nogo direktora voz, 'Obnovlennaja informacija ob osushhestvlenii rezoljucii WHA731 (2020 g) po bor'be s COVID-19' [Update on the implementation of resolution WHA73.1 (2020) to combat COVID-19] (Vsemirnaja organizaciya zdavoohraneniya, 23 sentjabrja 2020) 16 <https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EBSS5/EBSS5_2-ru.pdf> (in Russian).
21. Shevtsova S, '«Ispanka» 1918-ho. Uroky, yaki potribno vynesty v 2020-mu' [Spanish flu of 1918. Lessons to be learned in 2020] (Ukrinform: mul'tymediyna platforma inomovlennya Ukrainy, 3 lystopada 2020) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3128036-ispanska-1918go-uroki-aki-potribno-vinesti-v-2020mu.html>> (in Ukrainian).
22. Yemets' I 'Ukrayina vstupyła u druhyy etap borot'by z koronavirusom» [Ukraine has entered the second stage of the fight against coronavirus] (Ukrinform: mul'tymediyna platforma inomovlennya Ukrainy, 23 bereznya 2020) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2902332-ukraina-vstupila-v-drugij-etap-borotbi-z-koronavirusom-emec.html>> (in Ukrainian).

Батиргареєва В. С., Борисов В. І., Євтеєва Д. П., Шрамко С. С.**Ретроспективний аналіз боротьби з епідеміями та пандеміями у масштабах світу та України.**

У дослідженні проведено ретроспективний аналіз боротьби з епідеміями та пандеміями у масштабах світу та України. Здійснено систематизацію наявного досвіду із цього приводу; з'ясовано помилки, яких неможна повторювати на сучасному етапі протидії пандемії COVID-19 та у майбутньому, якщо виникатимуть нові небезпечні виклики людству у сфері збереження здоров'я населення.

Виявлено, що з епідеміями небезпечних інфекційних хвороб людство завжди намагалося боротися у будь-який доступний на певний час спосіб аж до повної перемоги над ними. Згодом набутий досвід боротьби із зазначеними хворобами дозволив достатньо мобільно організувати й вживати відповідні дії щодо недопущення їх подальшого поширення. До того ж прийшло розуміння щодо вжиття колективних заходів безпеки у протидії поширенню та наслідкам небезпечних інфекційних хвороб. Кульмінацією цього розуміння можна визнати правовий підхід до регулювання діяльності стосовно упередження та боротьби з небезпечними хворобами.

Хронологічно виділено такі глобальні етапи протидії коронавірусній хворобі в Україні залежно від характеру застосовуваних заходів: I етап: березень 2020 р. – боротьба з хворобою наявними запобіжними заходами; II етап: кінець березня 2020 р. – лікування хвороби та продовження заходів I етапу; III етап: квітень 2021 р. – започаткування кампанії вакцинації та продовження заходів I і II етапів; IV етап: липень 2021 р. – посилення ін-

формаційного впливу на суспільну свідомість щодо необхідності прискорення вакцинації; розгортання карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширення в Україні штаму «Дельта»; продовження заходів I, II і III етапів.

Підкреслена необхідність налагодження міждержавного співробітництва, спрямованого на моніторинг ситуації та розробку заходів колективного захисту здоров'я населення, підтримку досліджень з упередження масштабних гострих інфекційних захворювань, а також накопичення медичного та фармацевтичного інструментарію протидії епідеміям та пандеміям.

Ключові слова: інфекційна хвороба, епідемія, пандемія, пандемія COVID-19, боротьба з епідеміями.

Батыргареева В. С., Борисов В. И., Евтеева Д. П., Шрамко С. С.

Ретроспективный анализ борьбы с эпидемиями и пандемиями в масштабах мира и Украины.

В исследовании проведен ретроспективный анализ борьбы с эпидемиями и пандемиями в масштабах мира и Украины. Осуществлена систематизация имеющегося опыта по этому поводу; обнаружены ошибки, которые нельзя повторять на современном этапе противодействия пандемии COVID-19 и в будущем в случае возникновения новых опасных вызовов человечеству в сфере сохранения здоровья населения.

Выявлено, что с эпидемиями опасных инфекционных болезней человечество всегда пыталось бороться в любой доступный в определенное время способ до полной победы над ними. Впоследствии приобретенный опыт борьбы с указанными болезнями позволил достаточно мобильно организовывать и принимать соответствующие действия по недопущению их дальнейшего распространения. К тому же пришло понимание о принятии коллективных мер безопасности в противодействии распространению и последствиям опасных инфекционных болезней. Кульминацией этого понимания можно признать правовой подход к регулированию деятельности по предупреждению и борьбе с опасными болезнями.

Хронологически выделены следующие глобальные этапы противодействия коронавирусной болезни в Украине в зависимости от характера применяемых мер: I этап: март 2020 – борьба с болезнью имеющимися мерами; II этап: конец марта 2020 – лечение болезни и продолжение мероприятий I этапа; III этап: апрель 2021 – начало кампании вакцинации и продолжение мероприятий I и II этапов; IV этап: июль 2021 – усиление информационного влияния на общественное сознание относительно необходимости ускорения вакцинации; развертывание карантинных мероприятий, направленных на предотвращение распространения в Украине штамма «Дельта»; продолжение мероприятий I, II и III этапа.

Подчеркнута необходимость налаживания межгосударственного сотрудничества, направленного на мониторинг ситуации и разработку мероприятий коллективной защиты здоровья населения, поддержку исследований по предупреждению масштабных острых инфекционных заболеваний а также накопление медицинского и фармацевтического инструментария противодействия эпидемиям и пандемиям.

Ключевые слова: инфекционная болезнь, эпидемия, пандемия, эпидемия COVID-19, борьба с эпидемиями.

Batyrgareieva V. S., Borysov V. I., Yevtieieva D. P., Shramko S. S.

Retrospective analysis of the fight against epidemics and pandemics in the world and Ukraine.

The study conducted a retrospective analysis of the fight against epidemics and pandemics around the world and Ukraine. The existing experience in this regard has been systematized; errors have been found that cannot be repeated at the present stage of the response to the pandemic COVID-19 and in the future, if new dangerous challenges arise to humanity in the field of preserving the health of the population.

It was revealed that humanity has always tried to fight epidemics of dangerous infectious diseases in any way available at a certain time to complete victory over them. Subsequently, the experience gained in the fight against these diseases made it possible to organize and take appropriate actions sufficiently mobile to prevent their further spread. In addition, it was appeared an understanding of the adoption of collective security measures to counter the spread and consequences of dangerous infectious diseases. The culmination of this understanding can be recognized as a legal approach to the regulation of activities for the prevention and combating dangerous diseases.

The following global stages of countering coronavirus disease in Ukraine are chronologically identified depending on the nature of the measures applied: stage I: March 2020 – the fight against the disease by available measures; stage II: end of March 2020 – treatment of the disease and continuation of stage I measures; stage III: April 2021 – the start of the vaccination campaign and the continuation of the measures of stages I and II; stage IV: July 2021 – strengthening the information influence on public consciousness regarding the need to accelerate vaccination; deployment of quarantine measures aimed at preventing the spread of the Delta strain in Ukraine; continuation of stage I, II and III measures.

It was emphasized the need for inter-State cooperation aimed at monitoring the situation and developing measures for the collective protection of public health, supporting research on the prevention of large-scale acute infectious diseases as well as the accumulation of medical and pharmaceutical tools to counter epidemics and pandemics.

Key words: *infectious disease, epidemic, pandemic, pandemic COVID-19, fighting epidemics.*

Стаття надійшла до редакції: 14.10.2021 р.

Прийнята до друку: 15.11.2021 р.

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, головний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права» НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

БОРОТЬБА З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19 ТА МАСОВА СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ДО ПРОБЛЕМИ СИНГУЛЯРНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ І КРИМІНОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ¹

Постановка проблеми. У новітній картині світобуття, в якій вже певний час перебуває соціум, напевно, немає іншої, більш актуальної теми, ніж боротьба з пандеміями та епідеміями, що супроводжуються численними негативними соціально-правовими і кримінологічними наслідками. Під такими наслідками у широкому значенні розуміється результат, зумовлений поширенням епідемій (пандемій), а у вузькому значенні – сукупність негативних соціальних і правових явищ (процесів), зумовлених поширенням епідемій (пандемій), для окремих людей, юридичних осіб, суспільства і держави (прямі наслідки), а також діяльність з боку останніх щодо запобігання (кримінологічний аспект) поширенню таким хворобам та їх супутнім явищам (непрямі наслідки)²¹. При цьому недаремно, що своєрідною методологічною передумовою визначення будь-яких заходів з обмеження зазначених наслідків як в Україні, так й у світі в цілому, які викликані пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, є популярне висловлювання про те, що «світ ніколи вже не буде таким, як раніше». Дійсно, будь-яке суспільство – чи то країна, чи то регіон, чи то співдружність країн тощо – у подальшому намагатиметься бути

самодостатнім, аби уникнути жорсткої залежності власної економіки, яких би то не було процесів і навіть епідемічного стану у цьому суспільстві від інших суб'єктів світового простору, оскільки закриття кордонів, соціальне дистанціювання, помножене на соціальну ізоляцію, а так само перманентні мораторії на скупчення людей та їх переміщення простором фактично паралізували значну частину «звичної» економіки. І такий стан та розуміння поточної ситуації підводять до ще одного висновку принципового характеру: віднині соціуми як такі постійно мають знаходитися у стані «бойової» готовності до нових випробувань, серед яких пандемії, епідемії, голод, техногенні та природні катастрофи та ін. будуть посідати перші сходинки у топ-листі небезпек, що можуть загрожувати людству у будь-який час.

Висловлене свідчить, що за своєю сутністю теперішня пандемія є такої подією, котра багато в чому «перепише» історію поступального і в якійсь мірі, як вважалося ще певний час тому, загалом передбачуваного розвитку людства. Разом із тим у немалому ступені цій непередбачуваності, фактично підвищуючи значення для соціуму і потужність останньої, сприяє ставлення людей до заходів забезпечення від небезпечних інфекційних хвороб й у такий спосіб до власної долі. Цей факт заслуговує на неабияку увагу, щоб, у решті-решт, відповісти на запитання: наскільки загрожуватиме сприятливому розв'язанню ситуації із пандемією недостатньо свідоме поведінка самих людей? Краще зрозуміти сутність «тектонічних» зсувів у соціальній матерії допомагають звернення до наробок інших галузей знань.

¹ *Примітка.* Матеріал підготовлено на виконання проекту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (реєстр. номер 2020.01/0155), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

² Борисов В І, Батиргарєєва В С, Євтєєва Д. П та ін. *Звіт про науково-дослідну роботу «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (проміжний)* (НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 33–34.

Останнім часом у матерії соціального дискурсу все частіше і частіше вживають слово сингулярність, що є відбиттям своєрідної конвергенції наукового простору як прикмети, а можливо й закономірного підсумку розвитку цього простору в останні десятиліття. Положення, ідеї, інструментарій одних соціальних наук і навіть наук, далеких від пізнання сутності соціального простору, посідають командні висоти в наукових чертогах інших наук про суспільство. В гуманітарній системі знань прикладом вдалого запозичення когнітивних можливостей філософського концепту фізико-математичного «походження» є вживання поняття «сингулярність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науках кримінально-правового циклу свідченням подібного запозичення є підготовка чисельних публікацій і навіть проведення наукових заходів, спеціально присвячених проблематиці протидії злочинності в умовах сингулярності. Серед вітчизняних авторів, які розкривають природу соціальної сингулярності у контексті предметних складових кримінологічної та кримінально-правових наук, необхідно назвати Є. О. Гладкову, Ю. Б. Данильченка, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова, І. Г. Утюж, М. Ю. Фіалку, Т. А. Шевчук та ін. У зарубіжному наукознавстві, філософії, соціологічній і кримінологічній науках перших двох десятиліть ХХ ст. слід виділити роботи О. І. Неклеса, J.-A. Johannessen, H. Saetersdal, V. Vinge, G. Clarke, N. Chomsky, R. Kurzweil, M. Borders, T. Modis, J. Vallverdú та ін. При цьому на проблему сингулярності найчастіше дивляться крізь призму технологічних перспектив й перетворень нашого світу у посткогнітивну епоху (зокрема за участю штучного інтелекту), інколи у парадигмі «емоція-машина» («машинна етика») або у філософії «пост-» та «транслюдей» тощо¹. Однак сьогодні ми перебуваємо у зоні ризиків, що підсилюють можливість девіацій та загаль-

ної інволюції системи (хаотизації її організації)², які до того ж помножені на трансцендентність буття людини за «ковідних» часів. Дійсно, питання сингулярності пандемічного та й постпандемічного буття людини у фреймі негативних соціально-правових і кримінологічних наслідків поглиблено ще не розроблялися. Відповідно є практично відсутніми й публікації із цього приводу. Проте, щоб розробити в Україні дієву концепцію безпечного для громадян соціального та правового середовища, вільного від наслідків пандемій та епідемій, потрібно враховувати ті особливості як самого процесу боротьби з пандемією COVID-19, так й масової свідомості населення нашої країни, котрі свідчать про наростання у суспільстві ознак сингулярності.

Метою статті є виявлення ознак сингулярності масової свідомості у контексті національної практики боротьби з пандемією COVID-19 для врахування у подальшому цих особливостей під час розробки концепції безпечного для громадян соціального та правового середовища, вільного від негативних соціально-правових і кримінологічних наслідків пандемій та епідемій будь-яких інфекційних небезпечних хвороб.

Виклад основного матеріалу. Уявляється, що у сучасній кримінологічній думці когнітивно-пояснювальний потенціал сингулярності не обмежується суто філософською площиною. Адже, аналізуючи соціально-правову і кримінологічну матерію буття, пояснювальну продуктивність розгляданого концепту можна намагатися підвищувати навіть за рахунок адаптації гіпотетичних версій сингулярності, що існують прикладом у математиці, техніці, космології, фізиці та ін. Водночас, недивлячись на той факт, що різні галузі знань з огляду на свій предмет дослідження залучають знання про сингулярність у контексті розв'язання насамперед своїх специфічних завдань та абрису нових дослідницьких перспектив, змістовний квант самого терміна «сингулярність» є, безумовно, спільним для всіх або принаймні багатьох наук.

Намагаючись перекласти складні для сприйняття речі на мову соціального контексту, перш за все відмітимо, що у перекладі з латинської «сингулярність» (*singularis*) означає «одичний». Із

¹ Vallverdú J. The Emotional Nature of Post-Cognitive Singularities. *The Technological Singularity. Managing the Journey*. Editors: Callaghan, V., Miller, J., Yampolskiy, R., Armstrong, S. (Eds.). May 2017. DOI:10.1007/978-3-662-54033-6_11.; Amnon H. Eden, James H. Moor, Johnny H. Søraker & Eric Steinhart. Singularity Hypotheses: An Overview. *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment*. (Springer, 2013) 1–12 <https://www.researchgate.net/publication/265489594_Singularity_Hypotheses_A_Scientific_and_Philosophical_Assessment> (дата звернення: 09.09.2021); Juan M. Durán. 'Computer Simulations as a Technological Singularity in the Empirical Sciences' *The Technological Singularity*. 2017. 167–179. <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-54033-6_9> (дата звернення: 09.09.2021)

² Неклеса А. 'Грядущая антропологическая сингулярность. Методологические и прогностические аспекты цивилизационной конкуренции' (Независимая, 23 июня 2020) <https://www.ng.ru/science/2020-06-23/9_7892_singularity.html> (дата звернення: 10.09.2021)

цього впливає така методологічна установка: сингулярність покликана відбити природу (включаючи зародження, розвиток, можливо, зникнення – В. Б.) й поведінку особливого (одиночного) явища, неповторного за своєю сутністю, що виступає як деяка точка у часі й одночасно в області простору і що, у свою чергу, складається з багатьох точок, внаслідок чого у доволі стислий період створюється індивідуальний сценарій або подія¹. Якщо йдеться про науки, предметом яких є пізнання людини як соціальної істоти та суспільства як такого, то сингулярність, звісно ж, буде розглядатися насамперед у проекції соціальності. У цій системі координат певна подія трактується як точка в соціальному просторі-часі, точка розлому і точка відліку, локус розсічення і навіть відсікання, перекривання карт і територій². Але вона (подія) також є і дією, що руйнує і створює, розкладає порядки і структури, але й збирає елементи соціального в нові констеляції, що встановлює новий баланс і пропорції між стабільністю і турбулентністю³. Дуже точно зміст сполучення «подія-сенс» передають О. М. Литвином і Ю. В. Орлов. Вони пишуть: «Безпосередньо подія, з одного боку, має точковий характер, з іншого – оскільки вона є пов'язаною з іншими подіями, її необхідно розглядати як таку, яка має континуальний характер, що на поверхні світу фіксується як неможливість для події існувати ізольовано від інших подій»⁴.

У зазначеному ракурсі закономірно виникає запитання: чи не є такою точкою-подією з її множинними негативними ефектами всесвітня пандемія COVID-19, свідками якої ми всі зараз є? Адже ця подія фактично назавжди змінила усталений світопорядок соціального організму, подальшу історію останнього, тим самим виявившись інструментом небезпечного редагування генетичної програми функціонування останнього. Саме ця подія своїм негативним соціальним наслідком, що нею викликані, має безлад, паніку і безсилля, саме вона продовжує розривати простір соціального буття

¹ 'Сингулярность в философии и психологии, когда наступит технологическая сингулярность' (Womanadvice) <<https://womanadvice.ru/singulyarnost-v-filosofii-i-psihologii-kogda-nastupit-tehnologicheskaya-singulyarnost>> (дата звернення: 04.09.2021).

² Макеєва С, Оксамитної С (ред) *Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики* (НаУКМА, 2017) 17

³ --, 17

⁴ Литвинов О М, Орлов Ю В *Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки* (Право, 2021) 111

й деформувати соціальні горизонти майбутнього, за якими цінності західного світу можуть втратити сенс, змушуючи adeptів подібного бачення світового устрою поступитися власними демократичними здобутками. До того ж саме ситуація поширення коронавірусу виявилася поживним ґрунтом для організованої злочинності різних просторово-національних рівнів, адже представники цього виду злочинності дуже швидко зорієнтувалися, що внаслідок пандемії світ опинився на порозі найбільшого обвалу глобальної економіки від часів Великої депресії. Але якщо просторові параметри Великої депресії простягнулися насамперед на територію таких країн, як США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція, та низки деяких інших держав, то ситуація з пандемією коронавірусу торкнулася абсолютно всіх економіко-географічних регіонів світу. Причому, повторимося, на цю подію зреагувала як національна, так і міжнародна організована злочинність. Нарешті, пандемія має континуальний характер, адже її соціально-правові та кримінологічні наслідки триватиме й у постпандемічний період, змушуючи світ кожного разу рефлексувати на більш або менш масштабні виклики здоров'ю населення нашої планети.

Відбитком ери постмодерну та стану сингулярності як атрибута життя соціуму за постмодерністських часів є масова свідомість, заміри якої свідчать про те, з якою швидкістю суспільство наближується до лінії горизонту, після перетину якої навіть неможливо спрогнозувати подальший хід історії буття соціуму. Створити майбутню картину розвитку подій у сингулярних відтінках уявляється можливим за допомогою замірів масової свідомості. При цьому найбільш помітними відтінками сингулярності є: по-перше, переформатування стилю життя окремої людини та соціуму в цілому через зміни характеру комунікаційних процесів і звичних моделей праці, по-друге, необхідність запровадження адаптаційних та інноваційних суспільних практик, що зумовлені переходом до режиму споживацької економії, по-третє, установлення нових форм економічних відносин із кардинальними змінами у розподілі структури «час-простір» та «простір-рух», по-четверте, масштаби поширення випадків насильства, шахрайства та інших девіантних форм поведінки людей, характерних для періодів руху суспільства, відміченого ознаками сингулярності, тощо.

Ознаки сингулярності суспільства дуже добре відбиваються у масовій свідомості населення країни, а так само у професійній свідомості фахівців, зайнятих діяльністю з ліквідації та нейтралізації наслідків пандемії COVID-19. Водночас й сама свідомість є джерелом негативних для суспільства наслідків пандемічного періоду, адже, втілюючись у конкретних діях людей, вона породжує ті самі феномени хаосу, паніки, відчуження, байдужості до багатьох соціальних цінностей, головними серед яких є життя, здоров'я, турбота про близьких, свобода переміщення тощо.

Яскравим свідченням сингулярності в еру «ковідних» часів є ставлення самих медичних працівників до необхідності проведення обов'язкової суцільної вакцинації населення. Так, 56,9% опитаних під час виконання вищезазначеного проєкту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки пандемій та шляхи їх усунення в Україні» медичних працівників відмітили, що вакцинація взагалі непотрібна; ще 4,0% мотивували відсутність необхідності у вакцинації тим, що в людини не формується стійкий імунітет до цього захворювання; 4,8% не визначилися зі своєю позицією, а тому стверджують, що вакцинацію слід проводити лише за бажанням людини. І лише третина фахівців (34,3%) відповіді цілком стверджувально щодо користі цієї маніпуляції¹. Приблизно такі самі результати дослідники отримали, опитуючи працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження)².

Що стосується проявів сингулярності у масовій свідомості українських громадян, то нею їх свідомість пронизана в значній мірі. Аналіз основних результатів анкетування громадян України щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів

їх усунення раніше вже наводився нами у низці публікацій³. Тут лише ще раз зробимо акцент на тому, що у найкоротший час відбулася «мутація» масової свідомості – від тривоги і категоричного несприйняття тієї ситуації, що поряд з кимось у суспільстві можуть знаходитися інфіковані особи, до повної байдужості до здоров'я оточуючих і навіть до свого власного здоров'я. Це, на наш погляд, є надпотужним проявом сингулярності, що межують зі станом, який слід визначити як катастрофа свідомості. Сингулярним лейтмотивом є таке висловлювання: «із двох зол – перехворіти на COVID-19 або залишитися без засобів до існування внаслідок уведення карантинних заходів – слід обирати найменше...», тобто для збереження бізнеса, зарплатні, робочого місця за краще вважається нехтувати встановленими державною обмеженнями, перехворіти на COVID-19 «на ногах», ніж дотримуватися суворих правил перестороги, звернутися за медичною допомогою та відправитися на самоізоляцію у випадку прояву симптомів захворювання.

Окремо у ракурсі сингулярності суспільного буття, що змінює сприятливі сценарії розвитку соціуму та породжує негативні соціально-правові та кримінологічні наслідки, слід наголосити на погіршенні ситуації за всіма ключовими показниками дитинства. Виконавча директорка ЮНІСЕФ Г. Фор заявила: «За рік від оголошення пандемії COVID-19 ми бачимо погіршення практично за всіма ключовими показниками дитинства. Зросла кількість дітей, які голодують, перебувають в ізоляції, зазнають жорстокого поводження, живуть в умовах стресу і злиднів та примушені до шлюбу. Водночас скоротився їхній доступ до освіти, соціалізації й основних послуг, зокрема у сфері охорони здоров'я, захисту та забезпечення харчуванням. Ознаки того, що шрами від пандемії зберуться

¹ Калініна А В 'Результати анкетування медичних працівників щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення*. (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 42

² *Примітка*. Про обов'язковість вакцинації зазначили 31,0% працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження). Ще 5% вказали, що вакцинація повинна бути обов'язковою для визначених груп населення. Докладніше див.: Калініна А В 'Результати анкетування працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 53

³ Докладніше див.: Батиргарєєва В С 'Наслідки пандемії COVID-19 та шляхи їх усунення: результати опитування громадян України' (2021) 41 *Питання боротьби зі злочинністю* 38–55;-- 'Ставлення населення України до заходів запобігання розповсюдженню COVID-19 як прояв сингулярності масової свідомості' *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової, 16 квіт. 2021 р. (ХНУВС, 2021) 40–434;-- 'Вплив пандемії COVID-19 на завдання кримінально-правової охорони публічного здоров'я населення України'. Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я в проєкті Кримінального кодексу України: матеріали наук.-практ. вебінару, 25 трав. 2021 р. (Право, 2021) 9–13.

у дітей ще довгі роки, є очевидними»¹. У свою чергу, авторка цієї публікації є свідком відчутного погіршення рівня освіти серед дітей початкової школи. На думку вчителів, знадобиться два-три роки, щоб ліквідувати прогалини знання шкільної програми та соціалізації дітей у дитячому колективі через перманентні карантинні заходи.

Проте й сама боротьба з пандемією відмічена рисами сингулярності. В Україні на початку офіційної об'яви всесвітньої пандемії існувала сприятлива епідемічна ситуація, яка тим не менш протягом нетривалого часу істотно погіршилася. Непродумані заходи на початку цього періоду призвели до тимчасового паралічу української економіки, у той час коли потрібно було насамперед ізолювати перших хворих, відмінити та категорично заборонити будь-які масові події, не проводити виборчі кампанії, вжити заходів щодо «розмивання» час-пік та ввести сувору відповідальність за порушення нехай і мінімальних заходів перестороги, як-от: соціальної дистанції, відсутності масок, умов перевезення пасажирів та ін. На думку 17% медичних працівників, карантинні заходи, що мали або мають місце в Україні, з протиепідемічної точки зору є взагалі необгрунтованими. Так, медиками, зокрема, зазначено, що локдаун через невідповідність офіційних даних реальній кількості хворих та протестованих на COVID-19 навесні 2020 р. було введено зарано, а восени 2020 р., навпаки, запізно; немає сенсу забороняти роботу торгових точок із промисловими товарами, якщо ці товари все одно продаються в супермаркетах разом із продуктами; так само не було логіки у забороні навесні 2020 р. прогулянок в парках/лісі, користування спортивними майданчиками на вулиці навіть поодиноко або з особами, з якими проживає громадянин у спільному помешканні; не сприяють покращенню епідемічної ситуації у країні введення карантину вихідного дня, обмеження автомобільного сполучення між областями та ін².

¹ У річницю оголошення пандемії ЮНІСЕФ заявляє про погіршення ситуації за всіма ключовими показниками дитинства³ (UNICEF) <<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/across-virtually-every-key-measure-childhood-progress-has-gone-backward-unicef-says>> (дата звернення: 10.09.2021).

² Калініна А В 'Результати анкетування медичних працівників щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 31

Водночас й досі в Україні не відтворено санітарно-епідеміологічну службу; від 2015 р. українські вищі навчальні заводи не готують епідеміологів, не дивлячись на те, що така професія країні є конче необхідною; й дотепер на рівні держави немає документа, який регламентував би порядок проведення епідеміологічного розслідування³. Отже, невтішні результати боротьби з COVID-19 свідчать про глибокий ступінь сингулярності свідомості осіб, відповідальних за організацію й проведення боротьби з небезпечною інфекційною хворобою, що призвело в цілому до погіршення поточної епідемічної ситуації в країні та негативних (нерідко незворотних) наслідків у майбутньому.

Висновок. На підставі викладеного можна констатувати, що як сама пандемія COVID-19, так і боротьба з нею, є сингулярними за своїм характером явищами. При цьому сингулярність пандемії та засобів її нейтралізації, поєднуючись із множиною інших проявів – свідчень сингулярності в інших суспільних сферах, здатні продукувати хаос, тривогу, паніку, врешті-решт, невизначеність майбутнього, тим самим змінюючи назавжди образ соціуму теперішнього. Ставлення населення України до цих невтішних процесів якраз й є віддзеркаленням сингулярності його масової свідомості. У свою чергу, такий стан масової свідомості є одним із своєрідних проявів, а водночас й джерелом багатьох інших негативних соціально-правових та кримінологічних наслідків цієї пандемії. Таким чином, і сама суспільна свідомість, і наслідки, які вона продукує, є сингулярними явищами за своєю сутністю. Рисами сингулярності відмічена так само й практика боротьби з пандемією COVID-19, яка часто-густо ще більше заглиблює несприятливий стан, в якому віднині вимушено перебувати наше суспільство.

Основними показниками сингулярності, якими відмічені процес боротьби з пандемією та масова свідомість населення України, є ті негативні соціально-правові та кримінологічні наслідки, дія яких залишатиметься й у так званій постпандемічній період. Серед таких слід вказати на: загальне погіршення стану громадського здоров'я населення країни; стагнацію економіки з її подальшим упо-

³ Сергиєнко Ю. 'Голубовская указала на главный просчет в борьбе с COVID-19 в Украине: уже ничего не изменить' (Obzrevatel, 23 января 2021) <<https://news.obzrevatel.com/society/golubovskaya-ukazala-na-glavnyj-proschet-v-borbe-s-covid-19-v-ukraine-uzhe-nichego-ne-izmenit.htm>> (дата звернення: 09.09.2021).

вільним підйомом, що супроводжуватиметься значними змінами у багатьох її галузях; ще більше поширення формату соціальної ізоляції людини з великою кількістю негативних проявів, що із цього випливають; втрату суспільством єдності за його ставленням до необхідності вживання тих чи інших протиепідемічних заходів і до політики

держави карантинного періоду в цілому; виникнення так званого пандемічного злочинця та розширення його злочинної діяльності на різні сфери буття; збільшення випадків суїциду серед населення і фахівців, покликаних боротися з наслідками COVID-19, та виникнення нової специфічної причини уходу із життя; тощо.

REFERENCE

Bibliography

Authored books

1. Borysov V I, Batoryhareieva V S, Yevtieieva D. P ta in. *Zvit pro naukovo-doslidnu robotu «Sotsialno-pravovi ta kryminolohichni naslidky poshyrennia pandemii ta shliakhy yikh usunennia v Ukraini» (promizhnyi)* [Research report «Socio-legal and criminological consequences of pandemics and ways to eliminate them in Ukraine» (interim)] (NDI VPZ im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2021) 59 (in Ukrainian)
2. Lytvynov O M, Orlov Yu V *Kryminolohiia «svoho» chasu: naukovi rozvidky* [Criminology of «their» time: scientific intelligence] (Pravo, 2021) 316 (in Ukrainian)

Edited books

3. Makeieva S, Oksamytnoi S (red) *Stan synhuliarnosti: sotsialni struktury, sytuatsii, povsiakdenni praktyky* [The state of singularity: social structures, situations, everyday practices] (NaUKMA, 2017) 180 (in Ukrainian)

Parts of the book

4. Amnon H. Eden, James H. Moor, Johnny H. Søraker & Eric Steinhart. 'Singularity Hypotheses: An Overview.' *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment*. (Springer, 2013) 1–12 <https://www.researchgate.net/publication/265489594_Singularity_Hypotheses_A_Scientific_and_Philosophical_Assessment> (in English)
5. Juan M. Durán. 'Computer Simulations as a Technological Singularity in the Empirical Sciences' *The Technological Singularity*. 2017. 167–179. <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-54033-6_9> (in English)
6. Kalinina A V 'Rezultaty anketuvannia medychnykh pratsivnykiv shchodo sotsialno-pravovykh ta kryminolohichnykh naslidkiv pandemii COVID-19' *Zvit pro rezultaty anketuvannia shchodo naslidkiv pandemii COVID-19 ta shliakhiv yikh usunennia* [Results of the survey of health workers on the socio-legal and criminological consequences of the COVID-19 pandemic. Report on the results of the survey on the consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate them] (Nauk.-dosl. in-t vyvch. probl. zloch. im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2021) 27–47 (in Ukrainian)
7. – 'Rezultaty anketuvannia pratsivnykiv, yaki zdiisniuiut epidemiolohichni nahliad (sposterezhennia) shchodo sotsialno-pravovykh ta kryminolohichnykh naslidkiv pandemii COVID-19' *Zvit pro rezultaty anketuvannia shchodo naslidkiv pandemii COVID-19 ta shliakhiv yikh usunennia* [Results of a survey of workers carrying out epidemiological surveillance (observation) on the socio-legal and criminological consequences of the COVID-19 pandemic. Report on the results of the survey on the consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate them] (Nauk.-dosl. in-t vyvch. probl. zloch. im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2021) 48–59 (in Ukrainian)
8. Vallverdu J. 'The Emotional Nature of Post-Cognitive Singularities.' *The Technological Singularity. Managing the Journey*. May 2017. DOI:10.1007/978-3-662-54033-6_11. (in English)

Journal articles

9. Batoryhareieva V S 'Naslidky pandemii COVID-19 ta shliakhy yikh usunennia: rezultaty opytuvannia hromadian Ukrainy' [Consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate them: results of a survey of Ukrainian citizens] (2021) 41 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 38–55

Conference papers

10. Batoryhareieva V S 'Stavlennia naseleння Ukrainy do zakhodiv zapobihannia rozpovsiudzhenniu COVID-19 yak proiav synhulianosti masovoi svidomosti' [The attitude of the population of Ukraine to measures to prevent the spread of COVID-19 as a manifestation of the singularity of the mass consciousness] *Zlochynnist i protydiia yii v umovakh synhulianosti: tendentsii ta innovatsii: zb. tez dop. nauk.-prakt. konf., prysviach. pamiati chlena Pravlinnia Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, profesora Tetiany Andriivny Denysovoi, 16 kvit. 2021 r. (KhNUVS, 2021) 40–44 (in Ukrainian)*
11. --'Vplyv pandemii COVID-19 na zavdannia kryminalno-pravovoi okhorony publichnoho zdorovia naseleння Ukrainy.' [The impact of the COVID-19 pandemic on the task of criminal law protection of public health of the population of Ukraine] *Kryminalni pravoporushennia proty publichnoho zdorovia v proiekti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: materialy nauk.-prakt. vebinaru, 25 trav. 2021 r. (Pravo, 2021) 9–13 (in Ukrainian)*

Websites

12. Neklessa A. 'Gryaduschaya antropologicheskaya singulyarnost. Metodologicheskie i prognosticheskie aspekty tsivilizatsionnoy konkurentsiy' [Coming anthropological singularity. Methodological and prognostic aspects of civilizational competition] (Nezavisimaya, 23 iyunya 2020) <https://www.ng.ru/science/2020-06-23/9_7892_singularity.html> (in Russian)
13. Sergienko Yu. 'Golubovskaya ukazala na glavnyiy proshchet v borbe s COVID-19 v Ukraine: uzhe nichego ne izmenit' [Golubovskaya pointed to the main miscalculation in the fight against COVID-19 in Ukraine: nothing can be changed] (Obozrevatel, 23 yanvarya 2021) <<https://news.obozrevatel.com/society/golubovskaya-ukazala-na-glavnyiy-proshchet-v-borbe-s-covid-19-v-ukraine-uzhe-nichego-ne-izmenit.htm>> (in Russian)
14. 'Singulyarnost v filosofii i psihologii, kogda nastupit tehnologicheskaya singulyarnost' [Singularity in philosophy and psychology, when the technological singularity comes] (Womanadvice) <<https://womanadvice.ru/singulyarnost-v-filosofii-i-psihologii-kogda-nastupit-tehnologicheskaya-singulyarnost>> (in Ukrainian)
15. 'U richnytsiu oholoshennia pandemii YuNISEF zaiavliaie pro pohirshennia sytuatsii za vsima kliuchovymy pokaznykamy dytynstva' [On the anniversary of the declaration of the pandemic, UNICEF announces the deterioration of the situation in all key indicators of childhood] (UNICEF) <<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/across-virtually-every-key-measure-childhood-progress-has-gone-backward-unicef-says>> (in Ukrainian)

Батиргареева В. С. Борьба с пандемией COVID-19 та массовая сознательность населения Украины: до проблеми сингулярності соціально-правових і кримінологічних наслідків.

У статті доводиться, що пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, а також практика боротьби з нею є подіями, характер яких відмічений рисами сингулярності. Внаслідок цього фактично назавжди змінюється усталений порядок функціонування соціального організму та подальша історія людства, оскільки як сама пандемія COVID-19, так і засобів її нейтралізації, поєднуючись із множиною проявів в інших суспільних сферах, здатні породжувати низку негативних наслідків, серед яких, зокрема, хаос, тривога, паніка, невизначеність стану суспільства у майбутньому та ін.

Очевидні риси сингулярності українського суспільства у пандемічний період ілюструються за допомогою результатів анкетування населення України та фахівців об'єктів критичної інфраструктури суспільства – медиків і працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження), із приводу їх ставлення до наслідків пандемії COVID-19 та шляхів усунення цих наслідків. Стверджується, що ставлення населення України до пандемії та її наслідків якраз й є віддзеркаленням сингулярності його масової свідомості. Водночас такий стан масової свідомості виявляється, з одного боку, одним із своєрідних проявів, а з другого боку, джерелом багатьох інших негативних соціально-правових та кримінологічних наслідків теперішньої пандемії. Отже, робиться висновок, що і сама суспільна свідомість, і наслідки, які вона породжує, слід розцінювати як сингулярні за своєю сутністю явища. Рисами сингулярності відмічена так само й практика боротьби з пандемією COVID-19.

При цьому основними показниками сингулярності процесів боротьби з пандемією та масової свідомості населення України є негативні соціально-правові й кримінологічні наслідки, дія яких пролонгується на так званий постпандемічний період. До таких наслідків належать: загальне погіршення стану громадського здоров'я населення України; занепад економіки та її подальший уповільнений підйом, що супроводжуватиметься зміною її традиційних форм; ще більше поширення формату соціальної ізоляції людини з усіма негативними проявами; втрата суспільством єдності внаслідок різного ставлення тих чи інших прошарків населення до необхідності вживання протиепідемічних заходів і до політики держави карантинного періоду в цілому; виникнення так званого пандемічного злочинця, що намагатиметься розширити свою злочинну діяльність на різні сфери функціонування суспільства; нові суїцидальні тенденції; та ін.

Ключові слова: пандемія, коронавірусна хвороба, COVID-19, карантин, сингулярність, масова свідомість, соціально-правові і кримінологічні наслідки.

Батыргареева В. С. Борьба с пандемией COVID-19 и массовое сознание населения Украины: к проблеме сингулярности социально-правовых и криминалогических последствий.

В статье доказывается, что пандемия острой респираторной болезни COVID-19, вызванной коронавирусом SARS-CoV-2, а также практика борьбы с ней являются событиями, характер которых отмечен чертами сингулярности. В результате фактически навсегда меняется установленный порядок функционирования социального организма и дальнейшая история человечества, поскольку как сама пандемия COVID-19, так и средства ее нейтрализации, сочетаясь с множеством проявлений в других общественных сферах, способны породить ряд негативных последствий, среди которых, в частности, хаос, тревога, паника, неопределенность состояния об-

щества в будущем. Очевидные черты сингулярности украинского общества в пандемический период иллюстрируются с помощью результатов анкетирования населения Украины и специалистов, работающих на объектах критической инфраструктуры общества, – медиков и специалистов, осуществляющих эпидемиологический надзор (наблюдение), по поводу их отношения к последствиям пандемии COVID-19 и путям устранения данных последствий. Утверждается, что отношение населения Украины к пандемии и ее последствиям как раз и является отражением сингулярности его массового сознания. В то же время такое состояние массового сознания выступает, с одной стороны, одним из своеобразных проявлений, а с другой стороны, источником многих иных негативных социально-правовых и криминологических последствий нынешней пандемии. Таким образом, делается вывод, что и само общественное сознание, и последствия, которые оно порождает, следует расценивать как сингулярные по своей сути явления. Чертами сингулярности отмечена так же и практика борьбы с пандемией COVID-19. При этом основными показателями сингулярности процессов борьбы с пандемией и массового сознания населения Украины являются негативные социально-правовые и криминологические последствия, действие которых продлится и на так называемый постпандемический период. К таким последствиям относятся: общее ухудшение состояния общественного здоровья населения Украины; упадок экономики и ее дальнейший медленный подъем, который будет сопровождаться изменением ее традиционных форм; еще большее распространение формата социальной изоляции человека со всеми негативными проявлениями; утрата обществом единства вследствие различного отношением тех либо иных слоев населения к необходимости принятия противоэпидемических мероприятий и к политике государства карантинного периода в целом; возникновение так называемого пандемического преступника, который будет пытаться расширить свою преступную деятельность в разных сферах функционирования общества; новые суицидальные тенденции; и др.

Ключевые слова: пандемия, коронавирусная болезнь, COVID-19, карантин, сингулярность, массовое сознание, социально-правовые и криминологические последствия.

Batyrgareieva V.S. The countering the COVID-19 pandemic and the mass consciousness of the population of Ukraine: the problem of the singularity of socio-legal and criminological consequences.

The article proves that the pandemic of acute respiratory disease COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2 and the practice of countering it are events whose nature is marked by features of the singularity. As a result, the established order of functioning of the social organism and the subsequent history of mankind is changing forever, because both the COVID-19 pandemic and its means of neutralizing it, combined with many manifestations in other social spheres, can cause a number of negative consequences, including chaos, anxiety, panic, uncertainty of society in the future. The obvious features of the singularity of Ukrainian society in the pandemic period are illustrated by the results of surveys of the population of Ukraine and specialists of critical infrastructure of society – medical staff about their attitude to the consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate these consequences. It is argued that the attitude of the population of Ukraine to the pandemic and its consequences is precisely a reflection of the singularity of its mass consciousness. At the same time, this state of mass consciousness is, on the one hand, one of the peculiar manifestations, and on the other hand, the source of many other negative socio-legal and criminological consequences of the current pandemic. It is concluded that both the social consciousness itself and the consequences it generates should be regarded as singular in nature. The practice of countering the COVID-19 pandemic is also marked by features of the singularity. At the same time, the main indicators of the singularity of the pandemic control processes and the mass consciousness of the population of Ukraine are the negative socio-legal and criminological consequences, the effect of which is prolonged to the so-called post-pandemic period. Such consequences include: general deterioration of the public health of the population of Ukraine; the decline of the economy and its further slow recovery, which will be accompanied by a change in its traditional forms; even more widespread format of social isolation of a person with all the negative manifestations; the loss of unity by society due to the different attitudes of certain segments of the population to the need for anti-epidemic measures and to the state policy of the quarantine as a whole; the emergence of the so-called pandemic criminal, who will try to expand their criminal activities to various spheres of society; suicidal tendencies; etc.

Key words: pandemic, coronavirus disease, COVID-19, quarantine, singularity, mass consciousness, socio-legal and criminological consequences.

Стаття надійшла до редакції: 15.09.2021 р.

Прийнята до друку: 15.10.2021 р.

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України
ORCID 0000-0001-8015-0807

PUBLIC HEALTH В УКРАЇНІ ПІД ЧАС COVID-19: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Необхідність ламає всі закони.
Луцій Анней Сенека (Молодший)

Постановка проблеми. Найпопулярнішим словом у 2021 році за результатами дослідження укладачів Оксфордського словника («Oxford English Dictionary») стало слово «vax» (англ. «вакцина»)². Минулого року інше авторитетне видання, словник Колінз («Collins Dictionary»), словом року обрало слово «lockdown» (англ. «локдаун»)³, у той час як Оксфордський словник не визначив «переможця» серед кількох слів, популярність вживання яких значно зросла протягом 2020 року, що стало безпрецедентним випадком. До речі, вживання слова «пандемія» зросло протягом поточного року на 57,000%⁴.

Популярність вживання того чи іншого слова лише відбиває існуючі у суспільстві настрої у той чи інший період часу. Беззаперечно, головними причинами збентеження світової спільноти починаючи з кінця 2019 року стали всі теми, що пов'язані (навіть у незначній мірі) із пандемією COVID-19: здоров'я, медицина, вакцинація, економіка, фінанси, стан злочинності, інформаційна безпека тощо. В умовах існування реальної загрози інфекційного характеру життю та здоров'ю неви-

значеного кола осіб інтерес населення до реалізації права на охорону здоров'я і забезпечення епідемічної безпеки в державі особливо загострився. Тому аналіз загального стану public health в Україні протягом пандемії COVID-19 та її соціально-правових і кримінологічних наслідків є актуальним, а його результати мають практичну значущість як для громадян, так і для органів державної влади та місцевого самоврядування. Проведення такого аналізу шляхом з'ясування думки професіоналів, що є безпосередніми суб'єктами здійснення заходів із охорони здоров'я та забезпечення епідеміологічного нагляду, сприяє визначенню професійної точки зору на вказані питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому осмисленню соціальних, правових, економічних та ін. наслідків поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів, спрямованих на подолання її розповсюдження, свої роботи присвячували: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Н. О. Гуророва, Д. П. Євтєєва, Г. П. Жаровська, О. Ю. Кашинцева, М. Г. Колодяжний, Т. О. Михайліченко, В. М. Пашков, М. В. Романов, С. О. Філіппов, І. О. Христинич, С. С. Шрамко та ін.

Аналізу соціальних наслідків пандемії, а також питанням кримінологічного прогнозу щодо тенденцій злочинності в Україні й стану кримінальної обстановки в Україні під час пандемії COVID-19 присвячені попередні публікації авторки. Окремим напрямом дослідження є аналіз особливостей реалізації права на охорону здоров'я у вказаний період⁵.

¹ *Примітка.* Наукову статтю підготовлено на виконання проекту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (реєстр. номер 2020.01/0155), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

² 'Word of the Year 2021: Vax' (Oxford languages) <<https://languages.oup.com/word-of-the-year/2021/>> (дата звернення: 15.09.2021)

³ 'Covid-19: 'Lockdown' declared Collins Dictionary word of the year' (BBC) <<https://www.bbc.com/news/uk-54878910>> (дата звернення: 15.09.2021)

⁴ 'Vax declared Oxford English Dictionary's word of the year' (BBC) <<https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-59089596>> (дата звернення: 15.09.2021)

⁵ Калініна А В 'Право на охорону здоров'я в Україні у період пандемії COVID-19: результати емпіричного досліджен-

Метою статті є висвітлення та аналіз деяких аспектів сучасного стану public health в Україні, виявлених за результатами опитування медичних працівників та працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Існування людини, її розвиток та активна діяльність залежать від біологічної основи – здорового організму. У світлі пандемії COVID-19 проблема здоров'я набула особливого загострення, адже у реальній дійсності виникла й швидко набула масштабного поширення нова загроза для людини – вірус, що може викликати не лише тяжке захворювання, а й смерть. Звісно, що й до масштабного поширення пандемії COVID-19 існувала (та й продовжує існувати) низка загроз для здоров'я людини як внутрішнього (хронічні хвороби), так і зовнішнього (інфекції, віруси і т.п.) характеру. У свою чергу, охорона здоров'я людини – одна із першочергових задач держави, що реалізується через розгалужену систему заходів.

У ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я остання визначається як система заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя¹. Суб'єктами здійснення таких заходів є:

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, заклади охорони здоров'я;

– фізичні особи – підприємці, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики; медичні та фармацевтичні працівники, фахівці з реабілітації, громадські об'єднання і громадяни (ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я)².

ня³ Юридичні гарантії захисту конституційних прав і свобод людини в умовах COVID-19 : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2021 р.) 53–55; – 'Медичні працівники про public health в Україні в умовах COVID-19' Медичне право та фармацевтичне право: виклики сьогодення : матер. сател. Заходу в межах V Харківського юридичного форуму (21 верес. 2021 р.) 53–56.

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. №2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 15.09.2021)

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. №2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 15.09.2021)

Отже, реалізація права особи на охорону здоров'я залежить від багатьох суб'єктів. У період пандемії COVID-19 діяльність таких з них, як медичні та фармацевтичні працівники, а також працівники, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження), набула певної специфіки, зокрема, й через встановлення тимчасових заборон на здійснення певних заходів з охорони здоров'я на урядовому рівні.

Під час виконання наукового дослідження «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (реєстр. номер 2020.01/0155) Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за підтримки Національного фонду досліджень України протягом січня-травня 2021 року було проведено всеукраїнське анкетування медичних працівників (далі – I група респондентів) і працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) (далі – II група респондентів). Кількість респондентів I групи склала 843 особи (середній стаж роботи яких у сфері медицини – понад 15 років), понад 60% з яких спеціалізуються на лікуванні інфекційних хвороб, а понад 70% – наразі працюють (або працювали протягом пандемії) із хворими на коронавірус³. Кількість респондентів II групи склала 710 осіб (середня тривалість роботи у сфері епідеміологічного нагляду яких складає понад 12 років)⁴.

Наведемо думку респондентів із приводу ключових питань здійснення охорони здоров'я населення та епідеміологічного нагляду (спостереження) під час боротьби з пандемією COVID-19.

1. *Найнебезпечнішими загрозами для громадського здоров'я в Україні на теперішній час* респонденти II групи вважають⁵: поширення інфекційних хвороб (86,0%), шкідливий вплив на стан

zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 15.09.2021)

³ 'Результати анкетування медичних працівників щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення*. (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 27

⁴ 'Результати анкетування працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 53

⁵ *Примітка.* Загальна сума відповідей перевищує 100%, оскільки респонденти надавали кілька варіантів відповідей.

здоров'я населення факторів, що погіршують екологію (64,9%) та масові неінфекційні захворювання (наприклад, отруєння продуктами харчування, алкоголем, хімічними речовинами та ін.) (52,1%), радіаційне ураження жителів України (24,5%), поширення професійних захворювань (22,4%) та ін. (4,0%)¹.

2. *Карантинні заходи.* Обґрунтованими з протиепідемічної точки зору карантинні заходи, що мають або мали місце в Україні, вважають 83,0% медичних працівників, 17,0% схиляються до того, що введені Урядом заходи не є обґрунтованими².

Достатність вказаних заходів працівники, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження), оцінили так: 42,2% респондентів визначили їх як недостатні, а 28,8% – як достатні. Кожний третій респондент обрав відповідь «важко відповісти»³.

3. *Зміни у плануванні госпіталізації пацієнтів.* Відкладення або перенесення планової госпіталізації або операцій під час карантину 47,3% оцінили негативно; 19,7% – позитивно; 17,0% респондентів було важко відповісти, а 16,0% висловили нейтральне ставлення до таких заходів⁴.

4. *Статистичні дані щодо COVID-19.* Офіційна статистика щодо захворюваності населення на COVID-19, на думку респондентів, занижена. Причинами заниження реальної кількості хворих із діагнозом COVID-19 в Україні респонденти вважають:

- відсутність точних тестів на наявність захворювання (48,5%);
- тривале очікування результатів ПЛР-тесту (1,0%);
- відсутність місць у лікарнях для лікування хворих на COVID-19 (4,0%);

¹ --, 53

² -- 'Результати анкетування медичних працівників щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення.* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 31

³ -- 'Результати анкетування працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення.* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 54.

⁴ -- 'Результати анкетування медичних працівників щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення.* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 30.

- недостатню кількість безкоштовних експрес-тестів або ПЛР-тестів у місцевих поліклініках та лікарнях (2,0%);

- вибіркове тестування, так як тестуванню підлягають не всі хворі особи із симптомами, схожими на COVID-19 (3,0%);

- до лікаря звертаються не усі особи, які мають симптоми гострого респіраторного захворювання (6,0%);

- лікарі первинної ланки часто не призначають пацієнтам із симптомами гострого респіраторного захворювання або пневмонії обстеження на COVID-19 (2,0%);

- інше (0,8%)⁵.

5. *Тестування на COVID-19.* Тестування на коронавірус протягом пандемії в Україні 51,5% респондентів вважають доступним, оскільки держава створила можливість зробити такий тест безкоштовно, а 18,4% вбачають доступність такого тестування у можливості зробити тест за власні кошти. Однак 24,3% медичних працівників⁶ відповіли, що таке тестування не доступне пересічному громадянину⁷.

6. *Доступність лікування від COVID-19.* Доступним таке лікування в Україні вважають 51,4%, не доступним – 48,6% респондентів I групи⁸.

7. *Обов'язковість вакцинації населення.* Обов'язковою суцільну вакцинацію населення від коронавірусу вважають 34,3% респондентів I групи. Вакцинація є не потрібною на думку 56,9%, робити її лише за бажанням особи пропонують 4,8%, а безглуздою вона видається 4,0% опитаних медичних працівників (оскільки, на їх думку, від цієї хвороби не формується стійкий імунітет)⁹.

Схожу точку зору висловили і респонденти II групи: як таку, що не повинна бути обов'язковою, вакцинацію визначили 63,0%; як обов'язкову – 31,0%; як обов'язкову лише для певних (уразливих у зв'язку зі станом здоров'я чи видом професійної діяльності) груп населення – 5,0%, відповідь «інше» надав 1,0% працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження)¹⁰.

⁵ --, 32.

⁶ *Примітка.* Відповідь «інше» надали 5,8%.

⁷ --, 37.

⁸ --, 38.

⁹ --, 41.

¹⁰ -- 'Результати анкетування працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення.* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 53.

8. *Тривалість карантину.* Щодо тривалості карантину 43,8% медичних працівників зазначили, що він триватиме до кінця 2021 року, на пролонгацію ще на 2–3 роки вказали 27,6%, карантин триватиме завжди на думку 3,8% респондентів I групи¹.

Думка респондентів II групи майже повністю співпадає із точкою зору респондентів I групи²: 43,5% вказали, що карантин закінчиться в кінці 2021 р., його тривалість у ще 2–3 роки визначили 31,2%, на те, що суспільство назавжди залишиться в режимі карантину вказали 2,9% опитаних³.

9. *Проблеми здійснення епідеміологічного нагляду (спостереження).*

У зв'язку із ліквідацією у березні 2017 р. Державної санітарно-епідеміологічної служби функції з реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та із здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства було покладено на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів завдання⁴. На думку працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження), такі зміни в організації спостереження за санітарно-епідеміологічним благополуччям населення не раціональні. Вони призвели до погіршення епідемічної ситуації як до введення карантину у зв'язку з поширенням пандемії

COVID-19 (71,5% респондентів II групи), так і погіршення епідемічної ситуації в її умовах (81,2% опитаних II групи)⁵. Тому поновлення Державної санітарно-епідеміологічної служби або створення відповідного самостійного органу з аналогічними функціями, на думку опитаних, є вкрай необхідним у сучасних умовах.

Висновки. Отже, специфічні умови, в яких перебуває українське суспільство протягом вже майже двох років, сприяли формуванню особливостей реалізації суб'єктами охорони здоров'я своєї діяльності. На професійний погляд одних із таких суб'єктів – медичних працівників і працівників, що здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження), охорона здоров'я під час пандемії COVID-19 має недосконалості, врахування яких з метою їх усунення при плануванні такої діяльності у схожих умовах в майбутньому сприятиме уникненню обмежень у реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я. Адже недостатній ступінь можливості повноцінної реалізації права на охорону здоров'я в повній мірі, відчуття недостатнього ступеня піклування та дбайливості з боку держави сприяє виникненню у населення прагнення задовольнити таке право у будь-який спосіб. Це сприяє пожеввалению кримінально протиправної діяльності (поширенню фішингових атак, підживленню корупції у медичній сфері і т.п.) і виникненню відповідних ризиків віктимізації населення. Замкнене коло «піклування про себе-неможливість повної або хоча б часткової реалізації свого права на охорону здоров'я-приватний інтерес-ризик віктимізації» не розірветься доти, доки в державі не сформується функціональний зв'язок між громадянами та владою.

¹ --'Результати анкетування медичних працівників щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення.* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 37.

² --'Результати анкетування працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 57.

³ --, 57.

⁴ Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 № 348. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-p#Text> (дата звернення: 15.09.2021)

⁵ --'Результати анкетування працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) щодо соціально-правових та кримінологічних наслідків пандемії COVID-19' *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення* (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2021) 49.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Deiaki pytannia Derzhavnoi sanitarno-epidemiolohichnoi sluzhby : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.03.2017 № 348. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-p#Text> (in Ukrainian)
2. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19 lystop. 1992 r. № 2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (in Ukrainian)

*Bibliography**Parts of the book*

1. Kalinina A V 'Rezultaty anketuvannia medychnykh pratsivnykiv shchodo sotsialno-pravovykh ta kryminolohichnykh naslidkiv pandemii COVID-19' Zvit pro rezultaty anketuvannia shchodo naslidkiv pandemii COVID-19 ta shliakhiv yikh usunennia [Results of the survey of health workers on the socio-legal and criminological consequences of the COVID-19 pandemic. Report on the results of the survey on the consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate them] (Nauk.-dosl. in-t vyvch. probl. zloch. im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2021) 27–47 (in Ukrainian)
2. – 'Rezultaty anketuvannia pratsivnykiv, yaki zdiisniuiut epidemiolohichni nahliad (sposterezhennia) shchodo sotsialno-pravovykh ta kryminolohichnykh naslidkiv pandemii COVID-19' Zvit pro rezultaty anketuvannia shchodo naslidkiv pandemii COVID-19 ta shliakhiv yikh usunennia [Results of a survey of workers carrying out epidemiological surveillance (observation) on the socio-legal and criminological consequences of the COVID-19 pandemic. Report on the results of the survey on the consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate them](Nauk.-dosl. in-t vyvch. probl. zloch. im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2021) 48–59 (in Ukrainian)

Websites

3. 'Word of the Year 2021: Vax' (Oxford languages) <<https://languages.oup.com/word-of-the-year/2021/>> (in English)
4. 'Covid-19: 'Lockdown' declared Collins Dictionary word of the year' (BBC) <<https://www.bbc.com/news/uk-54878910>> (in English)
5. 'Vax declared Oxford English Dictionary's word of the year' (BBC) <<https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-59089596>> (in English)

Калініна А. В. Public health в Україні під час COVID-19: результати емпіричного дослідження.

У статті наведено результати емпіричного дослідження щодо деяких питань реалізації права громадян на охорону здоров'я під час карантину в Україні. Розглянуто думку медичних працівників та працівників, які здійснюють епідеміологічний нагляд (спостереження) про найнебезпечніші в наш час загрози для громадського здоров'я, карантинні заходи, їх обґрунтування, достатність і тривалість, зміни у плануванні госпіталізації пацієнтів, статистичні дані щодо кількості хворих на COVID-19, доступність тестування на коронавірус та лікування від COVID-19, обов'язкову вакцинацію населення, проблеми здійснення епідеміологічного нагляду (спостереження).

Встановлено, що найнебезпечнішими загрозами для громадського здоров'я в вважаються: поширення інфекційних хвороб (86,0%), шкідливий вплив на стан здоров'я населення факторів, що погіршують екологію (64,9%), масові неінфекційні захворювання (52,1%), радіаційне ураження жителів України (24,5%), поширення професійних захворювань (22,4%) та ін. (4,0%).

Виявлено, що карантинні заходи, що були запроваджені в Україні протягом пандемії COVID-19, є не досить обґрунтованими, а статистичні дані щодо хворих – не достовірними. Причинами заниження реальної кількості хворих із діагнозом COVID-19 є: відсутність точних тестів на наявність захворювання, тривале очікування результатів ПЛР-тесту, відсутність місць у лікарнях для лікування хворих на COVID-19 та ін. Вакцинація не повинна бути обов'язковою, у тому числі й через те, що у людини не виробляється стійкий імунітет до захворювання на коронавірус.

З метою забезпечення достатнього рівня санітарно-епідеміологічного благополуччя населення у сучасних умовах, на думку опитаних, є вкрай необхідним поновлення Державної санітарно-епідеміологічної служби або створення відповідного самостійного органу із аналогічними функціями.

Ключові слова: охорона здоров'я, пандемія, COVID-19, public health.

Калініна А. В. Public health в Украине во время COVID-19: результаты эмпирического исследования.

В статье представлены результаты эмпирического исследования по некоторым вопросам реализации права граждан на охрану здоровья во время карантина в Украине. Рассмотрена точка зрения медицинских работников и работников, осуществляющих эпидемиологический надзор (наблюдение) на наиболее опасные в наше время угрозы для общественного здоровья, карантинные меры, их обоснование, достаточность и продолжительность, изменения в планировании госпитализации пациентов, статистические данные о количестве заболевших на COVID-19, доступность тестирования на коронавирус и лечения от COVID-19, обязательную вакцинацию населения, проблемы осуществления эпидемиологического надзора (наблюдения).

Установлено, що найбільше небезпечними загрозами для суспільного здоров'я є: поширення інфекційних захворювань (86,0%), негативний вплив на стан здоров'я населення факторів, що погіршують екологію (64,9%), масові неінфекційні захворювання (52,1%), радіаційне ураження жителів України (24,5%), поширення професійних захворювань (22,4%) і т.д. (4,0%).

Виявлено, що карантинні заходи, які були впроваджені в Україні в період пандемії COVID-19, недостатньо обґрунтовані, а статистичні дані щодо хворих – не достовірні. Причинами зниження фактичної кількості хворих з діагнозом COVID-19 є: відсутність точних тестів на наявність захворювання, тривале очікування результатів ПЦР-тесту, відсутність місць в лікарнях для лікування хворих COVID-19 і т.д. За думкою опитаних, вакцинація не повинна бути обов'язковою, в тому числі і тому, що у людини не виробляється стійкий імунітет до захворювання коронавірусом.

З метою забезпечення достатнього рівня санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в сучасних умовах, за думкою опитаних, дуже необхідно відродження Державної санітарно-епідеміологічної служби або створення відповідного самостійного органу з аналогічними функціями.

Ключові слова: охорона здоров'я, пандемія, COVID-19, public health

Kalinina A. V. Public health in Ukraine during COVID-19: the empirical study results.

In the article the results of an empirical study on some issues of realization of the right of citizens to health care during quarantine in Ukraine was presented. The opinion of medical workers and workers carrying out epidemiological surveillance (observation) on the most dangerous threats to public health, quarantine measures, their justification, sufficiency and duration, changes in patient hospitalization planning, statistics on the number of patients with COVID-19, availability of coronavirus testing and treatment from COVID-19, mandatory vaccination of the population, problems of epidemiological surveillance (surveillance).

It is established that the most dangerous threats to public health are: the spread of infectious diseases (86.0%), the harmful effects on the health of the population of factors that worsen the environment (64.9%), mass non-communicable diseases (52.1%), radiation damage to the population of Ukraine (24.5%), the spread of occupational diseases (22.4%), etc. (4.0%).

It was found that the quarantine measures introduced in Ukraine during the COVID-19 pandemic are not sufficiently substantiated, and the statistics on patients are not reliable. The reasons for underestimation of the actual number of patients diagnosed with COVID-19 are: lack of accurate tests for the presence of the disease, long wait for PCR test results, lack of places in hospitals for the treatment of patients with COVID-19 and others. Vaccination should not be mandatory, in part because a person does not develop a stable immunity to coronavirus.

In order to ensure a sufficient level of sanitary and epidemiological well-being of the population in modern conditions, according to respondents, it is essential to renew the State Sanitary and Epidemiological Service or create an independent body with similar functions.

Key words: pandemic, COVID-19, crime, public health.

Стаття надійшла до редакції: 21.09.2021 р.

Прийнята до друку: 29.10.2021 р.

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СУЧАСНИЙ СТАН САНІТАРНО-ЕПІДЕМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ¹

Постановка проблеми. На сучасний світ впливає чимало різних за характером обставин. Усі вони мають не лише відмінну спрямованість, а й силу впливу на трансформацію соціуму, стосуючись й типових правил людської комунікації. Загальновідомо, що потужним джерелом кардинальної зміни суспільних процесів й життя пересічних громадян, у тому числі в Україні, є так звана діджиталізація. Вона пов'язується із цифровими технологіями й ІТ-індустрією. При цьому світ перетворюється через ці технології більш-менш поступово. Разом із тим соціальна дійсність демонструє, що мають місце такі обставини, що здатні доволі швидко і кардинально змінити соціальні процеси. Йдеться про епідемічну катастрофу сучасності через захворювання на COVID-19. Останнє віднесено у нашій державі до категорії особливо небезпечних інфекційних хвороб поряд із чумою, холерою, туберкульозом, гарячкою Ебола, сибіркою, сказом, ящуром тощо (усього 39 подібних інфекційних захворювань)². Як відомо, коронавірусна хвороба набула статусу пандемії, оскільки поширилась за відносно короткий проміжок часу (півтора роки) у більшості країн світу на різних континентах, має широкий спектр побічних наслідків аж до летальних випадків. У зв'язку із цим набуває актуальності питання оцінки сучасного стану санітарно-епідемічної ситуації в Україні.

¹ *Примітка.* Наукова стаття підготовлена на виконання проекту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (реєстраційний номер 2020.01/0155), поданого на конкурс «Наука для безпеки людини та суспільства» Національного фонду досліджень України.

² Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 6.04.2000 р. № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>; Про внесення зміни до Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб: наказ Міністерства охорони здоров'я від 25.02.2020 р. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0521282-20#Text>. (дата звернення: 20.08.2021)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання епідемічної безпеки зазвичай були предметом наукових досліджень у сфері медицини, епідеміології та суміжних галузей знань. Однак після поширення пандемії COVID-19 вона стала активно вивчатись й представниками гуманітарного напрямку. В Україні ж на теперішній час відсутні праці, де б на підставі солідної емпіричної бази комплексно досліджувались соціально-правові та кримінологічні аспекти цієї проблематики. Виключення становить дослідження «Соціально-правові та кримінологічні наслідки пандемій та шляхи їх усунення в Україні», яке здійснюється ученими НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за підтримки Національного фонду досліджень України (В. І. Борисов – керівник, В. С. Батиргареева, Д. П. Євтеєва, С. С. Шрамко, А. В. Калініна) й автором цієї статті.

Метою статті є визначення рівня інфекційної захворюваності в Україні для оцінки санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Виклад основного матеріалу. Методологія наукового пізнання розглядуваної проблеми викликає необхідність звернути увагу щонайменше на такі її наукові параметри, як: а) визначення змістовного наповнення термінів «санітарно-епідемічна ситуація» та «епідемічне благополуччя населення»; б) установлення основних кількісно-якісних показників, за допомогою яких надаватиметься характеристика санітарно-епідемічної ситуації; в) виділення найбільш небезпечного на сьогодні епідемічного виклику; г) порівняння епідемічної ситуації в Україні й у світі в цілому та ін.

Однією із методологічних складових представленого дослідження є уточнення понятійно-категоріального апарату. Так, у Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. № 4004-III

зазначено, що санітарно-епідемічна ситуація – це стан середовища життєдіяльності та обумовлений ним стан здоров'я населення на певній території в конкретно визначений час. У свою чергу, під середовищем життєдіяльності людини розуміється сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо. Що стосується санітарного та епідемічного благополуччя населення, то відповідно до цього Закону ним є стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, при якому показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для певної території, сприятливі для проживання населення умови, відповідність параметрів факторів середовища життєдіяльності визначеним санітарним нормам¹.

Для оцінки санітарно-епідеміологічної ситуації в епідеміології застосовуються усталені показники захворюваності (інтенсивні та екстенсивні). Інтенсивні показники виражаються в абсолютних цифрах й дають уяву про добову, тижневу, місячну, квартальну або річну динаміку поширення певної хвороби, тоді як екстенсивні статистичні епідеміологічні показники (відносні числа розподілу) характеризують питому вагу інфекційних захворювань у структурі усіх захворювань (за відповідний час на певній території). При цьому, як зазначається у спеціальній літературі² та показує санітарно-епідемічна дійсність в Україні (особливо останніх двох років), базовими показниками, що можуть і мають братись за основу для оцінки санітарно-епідемічної ситуації, є, окрім іншого, такі, як:

а) стан захворюваності на окремі інфекційні хвороби в Україні, особливо протягом останніх 5 років. Виділення саме такого часового інтервалу дозволяє дослідити розглядуване явище у динаміці, тобто з урахуванням відповідних трансформацій, що характеризують сучасну санітарно-епідемічну ситуацію в Україні;

б) дані щодо причин смертності в Україні та у світі від захворювань, що мають, у тому числі, інфекційну етіологію;

¹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>. (дата звернення: 20.08.2021)

² Колеснікової І П (ред) *Епідеміологія: підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV рівня акредитації* (Нова книга, 2012) 61–63

в) територіальна поширеність (географія) інфекційних хвороб в Україні, включаючи COVID-19, та ін.

Джерелом інформації про об'єкт вивчення є результати емпіричного дослідження, зокрема опитування різних груп респондентів, офіційні статистичні відомості ВООЗ, МОЗ України, Національної служби здоров'я України, Державної служби статистики України, результати окремих наукових досліджень, у нашій державі із зазначеної проблематики.

Зокрема, анонімне експертне опитування протягом січня-травня 2021 р. 710 працівників, які здійснюють в Україні епідеміологічний нагляд (спостереження), повністю підтвердило вищезазначену тезу щодо параметрів, які мають ураховуватись під час характеристики санітарно-епідемічної картини у державі. Так, абсолютна більшість (86%) респондентів вважають, що найбільшу загрозу для громадського здоров'я в Україні наразі представляють саме інфекційні захворювання³.

Якщо аналізувати стан санітарно-епідемічної ситуації в Україні у 1994–2013 рр. то, за результатами спеціальних досліджень, він був більш-менш стабільним й характеризувався щорічним незначним збільшенням або зменшенням рівня захворюваності громадян на ті або інші інфекційні хвороби. Так протягом 1994–2013 рр. стійка тенденція до збільшення показників захворюваності була притаманна кашлюку, інфекційному мононуклеозу, вірусному менінгіту, вітряній віспі, туберкульозу та скарлатині⁴. Далі відмічається зменшення захворюваності на інфекційні та паразитарні хвороби в Україні і у 2015 р. показник захворюваності населення складав 2,2 тис. хворих на 100 тис. населення⁵.

Щодо наступних років, то характеристику інфекційної захворюваності населення в Україні пропонується надати на підставі офіційної статистичної інформації Центру громадського здоров'я МОЗ України (звіт по Формі № 1). Наведемо її у табл. 1.

³ *Звіт про результати анкетування щодо наслідків пандемії COVID-19 та шляхів їх усунення*. (Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, 2021) 4–26.

⁴ Маркович І Г 'Динаміка захворюваності та поширеності інфекційних хвороб в Україні' (2015) 2 Інфекційні хвороби 10–16 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/InfKhvor_2015_2_4> (дата звернення: 20.08.2021)

⁵ Мезенцева Н І, Батиченко С П, Мезенцев К В *Захворюваність і здоров'я населення в Україні: суспільно-географічний вимір: монографія* (Прінт Сервіс, 2018) 96–98

Інфекційна захворюваність населення України у 2017-2021 рр.¹

№з/п	Найменування захворювань	Кількість зареєстрованих захворювань				
		січень 2017 р.	січень 2018 р.	січень 2019 р.	січень 2020 р.	січень 2021 р.
1	Холера	-	-	-	-	-
2	Черевний тиф	3	1	-	1	-
3	Паратиф А, В,С	-	-	1	-	-
4	Інші сальмон.інфекції	328	367	286	383	135
5	Шигельоз (дизентерія)	54	62	34	52	29
6	ГЕКи встан. етіології	4 383	3 466	2 844	2 741	743
7	в т.ч. кампілобактеріоз	13	6	14	12	5
8	ерсинія ентерокок.	5	11	2	12	3
9	рота вірусний ентер.	1673	1021	855	502	192
10	ГЕКи невстав. етіології	3466	2870	2903	2831	1123
11	Сума ГКІ	7 885	6 398	5 846	5 624	
12	Туберкульоз органів дихання	1 731	1 710	Дані відсутні	Дані відсутні	Дані відсутні
13	в т.ч. підтв. бак. та гіст.	982	1 018	Дані відсутні	Дані відсутні	Дані відсутні
14	Бруцельоз	1	-	-	-	-
15	Лептоспіроз	16	15	10	9	1
16	Лістеріоз	1	-	-	-	-
17	Правець	-	-	-	3	-
18	Дифтерія	-	-	-	-	-
19	Кашлюк	137	242	120	328	9
20	Менінгококова інф-я	51	25	28	25	6
21	Сифіліс	213	218	175	159	77
22	Гонококова інфекція	257	270	216	138	71
23	Хвороба Лайма	32	77	75	106	37
24	Орнітоз	-	-	-	-	-
25	Поліомієліт гостр.	-	-	-	-	-
26	Сказ	-	-	-	-	-
27	Клішевий вір. енцефаліт	-	-	-	-	-
28	Вірусний менінгіт	20	16	23	17	-
29	Вірусні гарячки	2	2	-	2	-
30	В т.ч. гарячка Зах. Нілу	-	2	-	-	-
31	Кір	25	3 030	13 760	153	-
32	Краснуха	12	27	17	7	6
33	Вірусний гепатит	1 069	1284	900	1 083	365
34	В т.ч. гострий гепатит А	274	370	199	223	52
35	гострий гепатит В	126	151	111	112	32
36	гострий гепатит С	48	43	35	39	14
37	хронічний вір. гепатит	608	699	545	693	266
38	в т.ч. хр.гепатит В	132	132	113	122	34
39	хр. гепатит С	470	562	425	570	232
40	Епідемічний паротит	30	36	41	31	15
41	Інф. мононуклеоз	500	600	462	530	116
42	Малярія	4	4	4	2	2
43	Педикульоз і фтиріоз	2 008	1 752	1 472	1 407	395

¹ Примітка. Дані передбачають абсолютні цифри і наводяться у порівнянні за певний проміжок часу за цей і минулий роки. Див.: 'Інфекційна захворюваність населення України' (Центр громадського здоров'я МОЗ України) <<https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/inshi-infekciyni-zakhvoryuvannya/infekciyna-zakhvoryuvanist-naselennya-ukraini>> (дата звернення: 20.08.2021)

№з/п	Найменування захворювань	Кількість зареєстрованих захворювань				
		січень 2017 р.	січень 2018 р.	січень 2019 р.	січень 2020 р.	січень 2021 р.
44	Короста	567	639	480	482	197
45	Гемофільна інфекція	-	3	-	2	2
46	ГІВДШ	934 361	667 433	884 357	738 814	480 563
47	Грип	18 054	832	8 657	5 003	6

Як видно із таблиці 1, у нашій країні поширені різні інфекційні захворювання. У цілому їх динаміка у 2017-2021 рр. тяжіє до зменшення. З 2019 р. ця форма звіту перестала включати одне із найбільш небезпечних інфекційних захворювань, яким є туберкульоз органів дихання. За даними ВООЗ, Україна входить до двадцятки країн із найвищим тягарем лікарсько-стійкого туберкульозу. Попри плани МОЗ України скоротити до 2030 р. захворюваність на 80%, на початку 2015 р. на обліку в протитуберкульозних закладах перебувало 36,5 тис. осіб. За цей рік було госпіталізовано 37,2 тис. українців. Померло у 2015 р. від туберкульозу 2 827 осіб. Останні тенденції із цим захворюванням станом на початок 2020 р. показують таке: на обліку в протитуберкульозних закладах перебувало 29,1 тис. осіб; госпіталізовано 17,4 тис. осіб; померло

1 429 хворих на туберкульоз¹. Тобто, виходячи з офіційної статистики, ситуація щодо захворюваності та смертності від туберкульозу у нашій державі поступово стабілізується.

Разом із тим вище наведена далеко не повна картина щодо сучасної санітарно-епідемічної ситуації в Україні, оскільки вона не включає найбільший інфекційний виклик у виді пандемії COVID-19. Тому для формування більш-менш об'єктивного уявлення про стан справ у цій сфері наведемо статистичні відомості МОЗ України у наступній таблиці.

¹ 'Туберкульоз в Україні: скільки осіб захворіли та померли за 6 років' (Слово і діло, 8 червня 2021) <<https://www.slovovidilo.ua/2021/06/08/infografika/suspilstvo/tuberkuloz-ukrayini-skilky-osib-zaxvorily-ta-pomerly-6-rokiv.>> (дата звернення: 20.08.2021)

Таблиця 2

Дані Центру громадського здоров'я України щодо захворюваності та смертності від пандемії COVID-19 по регіонах України (станом на 15 серпня 2021 р.)²

Регіон / область	Кількість підтверджених випадків	Кількість померлих
Україна	2 266 329	53 269
м. Київ	221 275	5 261
Вінницька	71 973	1 712
Волинська	62 397	1 205
Дніпропетровська	137 332	4 567
Донецька	92 489	2 426
Житомирська	89 189	1 816
Закарпатська	62 390	1 611
Запорізька	105 894	2 465
Івано-Франківська	87 236	2 109
Київська	128 702	2 782
Кіровоградська	20 816	865
Луганська	27 629	985
Львівська	138 777	3 704
Миколаївська	70 686	1 874
Одеська	142 977	3 038

² *Примітка.* Дані з тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької, Луганської областей та міста Севастополя відсутні. Див.: 'Оперативна інформація про поширення та профілактику COVID-19' (Міністерство охорони здоров'я, 11 жовтня 2021) <<https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19.>> (дата звернення: 20.08.2021)

Закінчення табл. 2

Регіон / область	Кількість підтверджених випадків	Кількість померлих
Полтавська	78 617	1 876
Рівненська	79 941	1 209
Сумська	78 881	1 348
Тернопільська	70 721	1 206
Харківська	150 446	3 627
Херсонська	37 142	1 196
Хмельницька	89 687	1 900
Черкаська	82 507	1 327
Чернівецька	80 559	1 805
Чернігівська	58 066	1 355

Аналіз інформації, представленої у табл. 2, дає підстави стверджувати, що протягом 2020-2021 рр. в Україні офіційно захворіло на коронавірусну хворобу понад 2,2 млн осіб, з них більше 53,2 тис. громадян, на жаль, померло. Регіонами, де зафіксовано найбільшу кількість випадків захворювання на COVID-19, є м. Київ, Харківська, Одеська, Львівська та Дніпропетровська області. Найменша чисельність хворих зареєстровано у Кіровоградській, Луганській, Херсонській, Чернігівській та Закарпатській областях.

У перебігу дослідження стану певного явища, включаючи рівень захворюваності на інфекційні хвороби, слід обов'язково враховувати можливість існування обставин, що певним чином здатні викривити дані офіційної статистики про справжній стан справ у тій чи іншій сфері.

Аналогічно можна вести мову й про відповідні чинники, які так чи інакше впливають на викривлення офіційної статистичної інформації про рівень

захворюваності та смертності в Україні від різних захворювань, включаючи ті з них, що мають інфекційну етіологію. Такими чинниками можуть бути:

- незвернення хворих на інфекційне захворювання, у тому числі хворих на COVID-19, унаслідок самолікування або банального ігнорування хворобливого стану;

- неправильне діагностування лікарем певної інфекційної хвороби через його непрофесіоналізм останнього;

- свідоме приховування лікарем через усні вказівки головного лікаря та вищестоящих інстанцій у системі МОЗ справжнього стану інфекційної захворюваності для штучного створення «сприятливої» санітарно-епідемічної ситуації на певній території та ін.

Невід'ємним показником, що характеризує санітарно-епідемічну ситуацію у нашій країні, є дані про смертність, у тому числі від інфекційних захворювань (табл. 3).

Таблиця 3

Дані Державної служби статистики України щодо кількості померлих за окремими причинами смерті у січні-травні 2020 і 2021 років¹

Класи і види захворювань	Період	
	Січень-травень 2020 р.	Січень-травень 2021 р.
Усього	239 967	299 964
<i>Клас I. Деякі інфекційні та паразитарні хвороби</i>	3 197	2 710
з них		
туберкульоз	1 405	1 264
хвороба, зумовлена ВІЛ	1 355	983
<i>Клас II. Новоутворення</i>	32 208	30 594

¹ Примітка. Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Див.: 'Державна служба статистики України' (Укрстат) <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/krops/krops_u/arh_krops2020_u.html> (дата звернення: 20.08.2021)

Класи і види захворювань	Період	
	Січень-травень 2020 р.	Січень-травень 2021 р.
з них злоякісні	31 930	30 333
<i>Клас III. Хвороби крові й кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму</i>	81	91
<i>Клас IV. Ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин</i>	920	947
з них цукровий діабет	830	874
<i>Клас V. Розлади психіки та поведінки</i>	423	361
з них розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю	321	287
<i>Клас VI. Хвороби нервової системи</i>	1 809	1 766
<i>Клас IX. Хвороби системи кровообігу</i>	164 384	185 828
з них		
ішемічна хвороба серця	113 603	129 918
алкогольна кардіоміопатія	1 571	1 546
цереброваскулярні хвороби	32 128	35 424
<i>Клас X. Хвороби органів дихання</i>	5 057	10 464
з них грип і пневмонія	2 699	8 252
<i>Клас XXII. Коди для особливих цілей</i>	663	33912
COVID-19, вірус ідентифікований	642	33 401
COVID-19, вірус неідентифікований	21	511

Аналіз та узагальнення наведеної у табл. 3 статистичної інформації дає підстави стверджувати, що загальний рівень смертності в Україні у січні-травні 2021 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року збільшився аж на 20%.

Окремої уваги заслуговує показник смертності від хвороб органів дихання. Він за розглядуваний період часу зріс на 206,9%. При чому від грипу та пневмонії за аналогічний період збільшення смертності сягає 305,7% (!).

Щодо безпосередньо хвороби COVID-19, то смертність від неї при ідентифікованому вірусі у січні-травні 2021 р. порівняно із таким самим терміном попереднього року зросла аж у 52 рази. Це можна пояснити значним поширенням цієї хвороби в Україні починаючи із другої половини 2020 р.

Ранжування причин смертності в Україні демонструє, що найчастіше громадяни помирають від: а) хвороб системи кровообігу, включаючи ішемічну хворобу серця; б) коронавірусу; в) злоякісних новоутворень. Виходить, що протягом 2020-2021 рр. пандемія COVID-19 істотно вплинула на зміну структури причин смертності українців, обіймаючи в ній другу позицію. Серед інфекційних та паразитарних захворювань можна також виді-

лити туберкульоз й ВІЛ, які є причиною смерті понад 2 тис. громадян.

Що стосується загальносвітових тенденцій причин смертності, то, за даними ВООЗ, такими є (2019 р.): ішемічна хвороба серця; інсульт; хронічна обструктивна хвороба легень; інфекції нижніх дихальних шляхів (інфекційне захворювання); неонатальні захворювання (інфекційне захворювання); ракові захворювання трахеї, бронхів і легенів; хвороба Альцгеймера та інші форми деменції; діарея (інфекційне захворювання); цукровий діабет; хвороби нирок¹.

Згідно із дослідженнями ВООЗ, починаючи із 2000 р. люди у світі стали частіше помирати від неінфекційних хвороб, таких як серцево-судинні захворювання, діабет та рак. Зокрема, на ішемічну хворобу серця припадає 16% усіх смертей у світі. За останні 20 років кількість смертей від цієї хвороби зросла більше, ніж на 2 млн - до майже 9 млн осіб на рік. Також у багатьох країнах світу вдалось зупинити негативну динаміку деяких інфекційних захворювань, наприклад, таких як туберкульоз та

¹ 'Вбивці людства. ВООЗ назвала головні причини смертності за 20 років' (BBC NEWS, 10 грудня 2020) <<https://www.bbc.com/ukrainian/news-55248620>> (дата звернення: 20.08.2021)

ВІЛ/СНІД. Вони зникли з першої десятки причин смертності загалом по світу. Як було продемонстровано вище, схожі тенденції спостерігаються наразі й в Україні. При цьому на теперішній час найбільш небезпечними інфекційними захворюваннями залишаються хвороби нижніх дихальних шляхів. Йдеться, у тому числі, про вірусну пневмонію, яка найчастіше є причиною смерті під час COVID-19¹.

Висновки. Аналіз сучасної санітарно-епідемічної ситуації в Україні дозволяє дійти певних висновків, які зводяться до такого:

1) на сьогодні санітарно-епідемічна ситуація в Україні може бути охарактеризована як неблагополучна, а у деяких періодах (особливо у 2020 р.) навіть як надзвичайна. Тому *de jure* режим надзвичайної ситуації діє в Україні з 25 березня 2020 р. по теперішній час². Це вказує на незадовільний рівень санітарно-епідемічного благополуччя населення у нашій державі;

2) найбільш поширеними інфекційними захворюваннями в Україні, окрім гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, є: гострі інфекції верхніх дихальних шляхів; гастроентероколіти й харчові токсикоінфекції як встановленої, так й невстановленої етіології; туберкульоз органів дихання; педикульоз і фтиріоз; вірусний гепатит та ін.;

3) стан санітарно-епідемічної ситуації в Україні має розглядатися комплексно. Це вимагає від відповідних державних органів та установ зосереджува-

ти увагу не лише на лікуванні та профілактиці коронавірусної хвороби, а й інших перелічених вище і не менш небезпечних інфекційних захворювань, які представляють загрозу для життя і здоров'я громадян нашої країни;

4) несприятливий епідемічний стан у державі зумовлений цілою низку негативних обставин, до яких, окрім іншого, належать: відсутність на час поширення коронавірусної інфекції дієвої системи органів санітарно-епідемічного нагляду; низький рівень особистої гігієни у населення; нерозуміння останнім на початкових етапах поширення пандемії COVID-19 її небезпечності; певна нерішучість відповідних державних органів щодо запровадження жорстких карантинних заходів; невисока активність населення щодо вакцинації, особливо від коронавірусної хвороби; втрата страху перед хворобою;

5) відмінність структури причин смертності людей в Україні у загальносвітовому масштабі, свідчить про недосконалість національної системи охорони здоров'я й економічну нестабільність, що не дозволяє досягти високого рівня санітарно-епідемічного благополуччя населення. Це вимагає повноцінного відновлення діяльності системи органів санітарно-епідемічного нагляду, що має стати на теперішній час одним із пріоритетів державної політики України у вказаній сфері;

6) неблагополучна санітарно-епідемічна ситуація в Україні має також розглядатися у контексті інших, більш віддалених, але від того не менш значущих соціальних наслідків. Йдеться, зокрема, про негативний вплив пандемії COVID-19 на поширення злочинних проявів, особливо домашнього насильства, окремих видів кримінальних кіберправопорушень тощо.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro zakhyst naseleennia vid infektsiinykh khvorob: Zakon Ukrainy vid 6.04.2000 r. № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>. (in Ukrainian)
2. Pro vnesennia zminy do Pereliku osoblyvo nebezpechnykh, nebezpechnykh infektsiinykh ta parazytarnykh khvorob liudyny i nosiistva zbudnykiv tsykh khvorob: nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia vid 25.02.2020 r. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0521282-20#Text>. (in Ukrainian)
3. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naseleennia: Zakon Ukrainy vid 24.02.1994 r. № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>. (in Ukrainian)
4. Pro perevedennia yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu u rezhym nadzvychainoi sytuatsii: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.03.2020 r. № 338-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2020-%D1%80#n5>. (in Ukrainian)

*Bibliography**Authored books*

1. Mezentseva N I, Batychenko S P, Mezentsev K V *Zakhvoriuvanist i zdorovia naseleння v Ukraini: suspilno-heohrafichnyi vymir: monohrafiia* [Morbidity and health of the population in Ukraine: socio-geographical dimension: a monograph] (Print Servis, 2018) 136 (in Ukrainian)

Edited books

2. Kolesnikovoi I. P. (red) *Epidemiologia: pidruch. dla stud. vyshch. med. navch. zakl. IV rivnia akredytatsii* [Epidemiology: textbook. for students. higher medical educational institutions of the IV level of accreditation] (Nova knyha, 2012) 61-63 (in Ukrainian)

Non-authored books

3. *Zvit pro rezultaty anketuvannia shchodo naslidkiv pandemii COVID-19 ta shliakhiv yikh usunennia* [Report on the results of the survey on the consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate them] (Nauk.-dosl. in-t vyvch. probl. zloch. im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2021) 93 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Markovych I H 'Dynamika zakhvoriuvanosti ta poshyrenosti infektsiinykh khvorob v Ukraini' [Dynamics of morbidity and prevalence of infectious diseases in Ukraine] (2015) 2 *Infektsiini khvoroby* 10-16 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/InfKhvor_2015_2_4> (in Ukrainian)

Websites

5. 'Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy' [State Statistics Service of Ukraine] (Ukrstat) <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/kpops/kpops_u/arh_kpops2020_u.html> (in Ukrainian)
6. 'Infektsiina zakhvoriuvanist naseleння Ukrainy' [Infectious morbidity of the population of Ukraine] (Tsent hromadskoho zdorov'ia MOZ Ukrainy) <<https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/inshi-infekciyni-zakhvoryuvannya/infekciyna-zakhvoryuvanist-naselennya-ukraini>> (in Ukrainian)
7. 'Operatyvna informatsiia pro poshyrennia ta profilaktyku COVID-19' [Operational information on the spread and prevention of COVID-19] (Ministerstvo okhorony zdorovia, 11 zhovtnia 2021) <<https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informaciya-pro-poshyrennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>> (in Ukrainian)
8. 'Tuberkuloz v Ukraini: skilky osib zakhvorily ta pomerly za 6 rokov' [Tuberculosis in Ukraine: how many people fell ill and died in 6 years] (Slovo i dilo, 8 chervnia 2021) <<https://www.slovoidilo.ua/2021/06/08/infografika/suspilstvo/tuberkuloz-ukrayini-skilky-osib-zaxvorily-ta-pomerly-6-rokiv>> (in Ukrainian)
9. 'Vbyvti liudstva. VOOZ nazvala holovni prychyny smertnosti za 20 rokov' [Killers of humanity. The WHO has named the main causes of death over 20 years] (BBC NEWS, 10 hrudnia 2020) <<https://www.bbc.com/ukrainian/news-55248620>> (in Ukrainian)

Колодяжний М. Г. Сучасний стан санітарно-епідемічної ситуації в Україні.

У статті на підставі результатів теоретичного та емпіричного дослідження здійснена спроба оцінки сучасного стану санітарно-епідемічної ситуації в Україні. Із цією метою проаналізовано та узагальнено офіційну статистичну інформацію ВООЗ, МОЗ України, Державної служби статистики України.

Запропоновано методологію пізнання наукової проблеми, що вивчається. Вона включає декілька важливих наукових параметрів: уточнення понятійно-категоріального апарату у цій сфері; установлення основних кількісно-якісних показників, що характеризуватимуть санітарно-епідемічну ситуацію; виділення найбільш небезпечного на сьогодні епідемічного виклику; порівняння епідемічної ситуації в Україні й у світі в цілому.

Наголошено, що центральним показником, який характеризує епідемічну безпеку у нашій державі, є рівень інфекційної захворюваності. Для повної оцінки санітарно-епідемічної ситуації запропоновано також урахувати дані щодо причин смертності в Україні та у світі від інфекційних захворювань, а також їх територіальної поширеності. При цьому особлива увага приділена стану захворюваності громадян на COVID-19.

Сучасний стан санітарно-епідемічної ситуації розглядається крізь призму рівня епідемічної безпеки в Україні починаючи із 1994 р. Наведено конкретні цифри захворюваності за окремими інфекційними хворобами у нашій країні у 2017-2021 рр. Виділено найбільш поширені із них. Указані тенденції розповсюдження різних небезпечних інфекційних загроз як у масштабах України, так й усього світу. Уточнена структура смертності в Україні, у тому числі від інфекційних захворювань. Наведені показники смертності від коронавірусної хвороби.

Здійснено низку важливих висновків, урахування яких відповідними суб'єктами здатне покращити санітарно-епідемічне благополуччя населення України.

Ключові слова: санітарно-епідемічна ситуація, санітарно-епідемічне благополуччя населення, інфекційні захворювання, пандемія, COVID-19.

Колодяжний М. Г. Современное состояние санитарно-эпидемической ситуации в Украине.

В статье на основании результатов теоретического и эмпирического исследования предпринята попытка оценки современного состояния санитарно-эпидемической ситуации в Украине с этой целью. Проанализирована и обобщена официальная статистическая информация ВОЗ, МОЗ Украины, Государственной службы статистики Украины.

Предложена методология познания изучаемой научной проблемы. Она включает несколько важных научных параметров: уточнение понятийно-категориального аппарата в этой сфере; установление основных количественно-качественных показателей, характеризующих санитарно-эпидемическую ситуацию; выделение наиболее опасного эпидемического вызова; сравнение эпидемической ситуации в Украине и в мире в целом на сегодняшний день.

Отмечено, что центральным показателем, который характеризует эпидемическую безопасность в нашем государстве, является уровень инфекционной заболеваемости. Для полной оценки санитарно-эпидемической ситуации предлагается также учитывать данные о причинах смертности в Украине и в мире от инфекционных заболеваний, а также их территориальной распространенности. При этом особое внимание уделено состоянию заболеваемости граждан COVID-19.

Современное состояние санитарно-эпидемической ситуации рассмотрено сквозь призму уровня эпидемической безопасности в Украине, начиная с 1994 г. Приведены конкретные цифры заболеваемости по отдельным инфекционными болезнями в нашей стране в 2017–2021 гг. Выделены наиболее распространенные из них. Указаны тенденции распространения различных опасных инфекционных угроз как в масштабах Украины, так и всего мира. Уточнена структура смертности в Украине, в том числе от инфекционных заболеваний. Приведены показатели смертности от коронавирусной болезни.

Сделан ряд важных выводов, учет которых соответствующими субъектами способен улучшить санитарно-эпидемическое благополучие населения Украины.

Ключевые слова: санитарно-эпидемическая ситуация, санитарно-эпидемическое благополучие населения, инфекционные заболевания, пандемия, COVID-19.

Kolodyazhny M. G. The current state of the sanitary and epidemiological situation in Ukraine.

In the article, based on the results of theoretical and empirical research, an attempt is made to assess the current state of the sanitary-epidemic situation in Ukraine. The official statistical information of the WHO, the Ministry of Health of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine on this topic is analyzed and summarized.

The methodology of cognition of the studied scientific problem is offered. It includes several important scientific parameters: clarification of the conceptual and categorical apparatus in this area; establishment of the basic quantitative and qualitative indicators that will characterize the sanitary and epidemic situation; identification of the most dangerous epidemic challenge to date; comparison of the epidemic situation in Ukraine and in the world as a whole.

It is emphasized that the central indicator that characterizes epidemic safety is the level of infectious diseases in our country. To fully assess the sanitary and epidemiological situation, it is also proposed to take into account data on the causes of death in Ukraine and in the world from infectious diseases, as well as their territorial prevalence. At the same time, special attention is paid to the incidence of COVID-19.

The current state of the sanitary-epidemic situation is considered through the prism of the level of epidemic safety in Ukraine since 1994. Specific incidence figures for certain infectious diseases in our country in 2017–2021 are given. The most common of them are highlighted. The tendencies of distribution of various dangerous infectious threats both in the scale of Ukraine and all over the world are specified. The structure of mortality in Ukraine, including from infectious diseases, has been clarified. Mortality rates from coronavirus disease are given.

A number of important conclusions have been made, the consideration of which by the relevant entities can improve the sanitary and epidemiological well-being of the population of Ukraine.

Key words: sanitary-epidemic situation, sanitary-epidemic well-being of the population, infectious diseases, pandemic, COVID-19.

Стаття надійшла до редакції: 26.08.2021 р.

Прийнята до друку: 15.10.2021 р.

Ю. Ю. Забуга, кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України

ДОСВІД УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19

Постановка проблеми. Від дня, коли Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) проголосила розповсюдження коронавірусної хвороби (або COVID-19), викликаній вірусом SARS-CoV-2, пандемією, минуло понад півтора роки. Станом на 12 вересня 2021 р. у світі на неї перехворіло 225 215 218 осіб, тоді як померло – 4 640 692 осіб¹. В Україні на цей день загальна кількість випадків захворювання досягла показника у 2 316 619 хворих, при цьому 54 342 випадки були летальними². Здатність коронавірусу, як і деяких інших особливо небезпечних патогенів (інфекційних агентів), призводити до зараження значної кількості населення, до людських жертв, викликаючи в кінцевому підсумку економічну кризу, є яскравим свідченням того, що будь-яка епідемія/пандемія становить серйозну загрозу для національної безпеки будь-якої держави. Саме тому першочерговим завданням останньої є розробка ефективних засобів протидії зарозам поширення на її території особливо небезпечних патогенів, а також локалізація та ліквідація спалахів хвороб, які вони спричиняють.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що світ ще довгий час буде відчувати відлуння цієї пандемії. Так, Д. В. Долбнева у науковій статті «Вплив COVID-19 на економіку країн світу» дійшла висновку про те, що фінансово-економічна система кожної країни в світі відчула на собі негативний вплив пандемії коронавірусу. Україна не є винятком, оскільки в ній прогнозується падіння низки соціально-економічних показників³. У своїй праці «Психічне здоров'я в умовах пандемії COVID-19» В. Каллен, Г. Гулаті та Б. Д. Келлі розглядають психологічні та психіатричні наслідки пандемії COVID-19, а також пропонують кроки,

здатні мінімізувати ці наслідки⁴. Доволі відчутний вплив пандемії COVID-19 зазнала й сфера освіти. Так, Сір Дж. Даніель у статті «Освіта та пандемія COVID-19» аналізує ризики цієї пандемії для всіх учасників освітнього процесу⁵. Значна кількість вітчизняних публікацій присвячена і проблемі законності обмеження конституційних прав і свобод населення в умовах пандемії COVID-19 (зокрема, праці В. С. Батиргарєєвої, О. І. Зозулі, Л. Л. Денісової, Н. В. Камінської, О. О. Довгань та ін. вчених).

Метою статті є виявлення недоліків під час боротьби із пандемією COVID-19, яких припустилися державні органи в Україні, покликани відповідно до ст. 49 Конституції України запобігати виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, а також забезпечити локалізацію та ліквідацію їх спалахів та епідемій. Виявлення цих недоліків та розробка механізму їх усунення дозволить виробити ефективний алгоритм у боротьбі з епідемією/пандемією інфекційних захворювань у період несприятливої епідемічної обстановки.

Виклад основного матеріалу. Ситуація, що склалася напередодні початку пандемії COVID-19, свідчить про те, що українська держава не була готова до тих викликів, які постали перед нею у зв'язку із поширенням на її території коронавірусної хвороби. По-перше, у 2017 р. Урядом була ліквідована Державна санітарно-епідеміологічна служба⁶, включаючи посаду головного державного санітарно-епідеміологічного лікаря⁷. Її функції взяли на себе три відомства: Міністерство охорони здоров'я, Державна служба України з питань праці,

¹ 'Coronavirus. Worldometer' (Worldometers) <<https://www.worldometers.info/coronavirus/>> (дата звернення: 10.09.2021)

² 'Coronavirus. Worldometer. Ukraine' (Worldometers) <<https://www.worldometers.info/coronavirus/country/ukraine/>> (дата звернення: 10.09.2021)

³ Долбнева Д. В. 'Вплив COVID-19 на економіку країн світу' (2020) 1 (43). Проблеми економіки 20–26.

⁴ Cullen W, Gulati G, Kell B D у 'Mental health in the COVID-19 pandemic' (May, 2020) Vol 113, Is. 5 *QJM: An International Journal of Medicine* 311–312

⁵ Daniel S J 'Education and the COVID-19 pandemic' (2020) *Prospects* 49, 91–96

⁶ *Примітка.* Державна санітарно-епідеміологічна служба була ліквідована Урядом 29.03.2017 р., але так і не відновлена, незважаючи на епідемічну ситуацію.

⁷ *Примітка.* Вона була відновлена МОЗ лише 26.02.2020 р.

а також Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Потрібно розуміти, що для згаданих державних органів функція запобігання поширенню інфекційних захворювань та їх локалізація і ліквідація не була притаманна, а тому навряд чи були підстави вважати, що вони будуть здатні ефективно її виконувати. По-друге, національна галузь охорони здоров'я не отримувала належного фінансування протягом останніх років, що негативно позначилося на якості лікування осіб, хворих на коронавірус. По-третє, варто констатувати той факт, що законодавство у сфері епідеміологічної безпеки, серед яких центральне місце посідають закони України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. № 4004-ХІІ (далі – ЗУ від 24.02.1994 р. № 4004-ХІІ) та «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. № 1645-ІІІ (далі – ЗУ від 06.04.2000 № 1645-ІІІ), виявилось відверто застарілим та таким, що не містить ефективного механізму локалізації та ліквідації поширення особливо небезпечних інфекційних хвороб на території нашої держави¹. Дійсно, до 2020 р. Україна і не мала власного досвіду боротьби з епідеміями такого масштабу, як пандемія COVID-19. Так, спалахи холери у 1994 та 1995 рр. були епідеміями, які охопили лише кілька областей у південних та центральних регіонах держави. Не сягнула таких масштабів, як пандемія коронавірусу, й епідемія каліфорнійського грипу 2009–2010 р.р., більш відомого як «пташиний» грип. Тому, навряд чи варто було очікувати виважених та ефективних дій із боку нашої держави в частині локалізації коронавірусної хвороби та ліквідації її наслідків.

Не останню роль у цьому відіграли і специфічні властивості самого вірусу SARS-CoV-2. Серед низки його якісних характеристик (особливостей) варто відзначити високі (порівняно з останніми відомими людству інфекційними агентами) показники: а) патогенності, тобто здатності викликати захворювання, що вимірюється як частка осіб, що захворіли, від загальної кількості осіб, які зазнали впливу цього мікроорганізму; б) вірулентності, під якою розуміють відносну тяжкість захворювання, що викликається мікроорганізмом (цей показник визначається як співвідношення

кількості клінічних випадків до загальної кількості інфікованих хвороб); в) летальності; г) контагіозності (або заразливості), тобто здатності збудника передаватися від інфікованої особи до здорової (визначається кількістю осіб, які захворіли клінічною формою хвороби після контакту з носієм збудника інфекції)². Головна небезпека захворювання, викликаного вірусом SARS-CoV-2, полягає в тому, що у деяких людей воно може протікати абсолютно безсимптомно або із малозначними симптомами, які властиві для сезонних ГРВІ (відсутність температури, невеликий нежить, першіння в горлі), тоді як сам вірус достатньо швидко передається від хворої людини до здорової. Вказані особливості як коронавірусної хвороби, так і збудника, який її викликає, визначають доцільність аналізу діяльності нашої держави у боротьбі із COVID-19 за такими трьома напрямками:

- 1) організація тестування на COVID-19;
- 2) організація лікування осіб, хворих на COVID-19, а також ізоляція таких осіб та осіб, які лише підозрюються на наявність цього захворювання, в тому числі осіб, що контактували із хворими на коронавірус;
- 3) проведення кампанії щодо вакцинації населення України від COVID-19.

Організація тестування на COVID-19 в Україні.

Найбільш важливе значення у стриманні темпів розповсюдження будь-якого інфекційного агента має швидка організація тестування значної кількості населення для негайного виявлення хворих на нього осіб з метою їх подальшої ізоляції від суспільства. Очільник ВООЗ Тедрос Адан Гебреїсус на прес-конференції у березні 2020 р. зазначив: «У нас є просте повідомлення для всіх країн: тестування і ще раз тестування... Якщо тестування дало позитивний результат, то ізолюйте цю людину та з'ясуйте, із ким вона тісно контактували протягом двох днів до виявлення симптомів, і протестуйте цих людей також... Усі країни повинні мати можливість перевірити всі підозрілі випадки захворювання, не можна боротися з цією пандемією із зав'язаними очима»³.

² Калашников В М, Юрченко А В, Саакянц И А 'Биотерроризм: анализ, тенденции, угрозы' *Проблемы предотвращения биотерроризма: сборник* (АТЦ СНГ, 2010) 31–32

³ 'WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19–16 March 2020' (World Health Organization) <<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-16-march-2020>> (дата звернення: 10.09.2021)

¹ Забуга Ю. Ю. 'Захист населення від COVID-19: очікування та реальність. Юридичні гарантії захисту конституційних прав і свобод людини в умовах COVID-19': *матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції* (Харків, 2021) 49–52

В Україні відповідно до Наказу МОЗ України «Організація надання медичної допомоги хворим на коронавірусну хворобу (COVID-19)» від 28.03.2020 № 722 (зі змінами, внесеними наказом МОЗ від 08.09.2021 р.) право на безкоштовне лабораторне тестування на COVID-19 методом полімеразної ланцюгової реакції (далі – ПЛР) та методом імуноферментного аналізу (далі – ІФА) мали лише певні категорії осіб (особи, які мали симптоми коронавірусної хвороби, пацієнти із пневмонією, пацієнти, які потребують планової госпіталізації або операції, тощо). Потрібно було мати і направлення або від сімейного лікаря, або від лікуючого лікаря, який направляв пацієнта на госпіталізацію чи операцію¹. В усіх інших випадках українці були вимушені викласти у приватних лабораторіях гроші в сумі, яка коливалася від 800 до 2500 грн. за проходження ПЛР-тестування, та від 400 до 800 грн. за проходження ІФА-тестування.

Місця ж проведення тестування на коронавірус у переважній більшості були організовані при закладах охорони здоров'я, що надають первинну допомогу або спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну медичну допомогу, тобто у звичайних поліклініках. Проводили тестування на коронавірус, як вже зазначалось, і приватні лабораторії. При цьому хворі на коронавірус українці змушені були добиратися до пунктів тестування на громадському транспорті, а потім вистоювати великі черги, де серед них знаходилися і здорові люди, і хворі на сезонні ГРВІ. Ще більш важка ситуація з тестуванням склалася в сільській місцевості, де до найближчої лікарні хворому інколи потрібно їхати за 20–40 кілометрів на громадському транспорті знов-таки поруч із здоровими людьми. Все це не могло сприяти локалізації COVID-19 на території нашої держави.

Ефективним рішенням цієї проблеми було функціонування швидких мобільних бригад, які виїжджали до пацієнтів з підозрою на COVID-19, щоб взяти у них матеріал для проведення ПЛР-тестування². Проте від них відмовилися у першому кварталі 2021 р., про що повідомила Національна служба здоров'я України (далі – НСЗУ) на сво-

¹ Організація надання медичної допомоги хворим на коронавірусну хворобу (COVID-19): Наказ МОЗ України від 28.03.2020 № 722. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-28032020-722-organizacija-nadannja-medichnoi-dopomogi-hvorim-na-koronavirusnu-hvorobu-covid-19> (дата звернення: 10.09.2021)

² *Примітка.* Всього в Україні діяло понад 1050 мобільних бригад із тестування на коронавірусну хворобу.

їй офіційній сторінці у Фейсбукі³. Відповідно до змін до наказу МОЗ України «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги» від 19.03.2018 р. № 504 до стандарту первинної медичної допомоги додано скринінгове обстеження – тестування методом експрес-діагностики – швидкий тест на антиген, результат якого можна отримати через 15 хвилин після тестування. Тобто, замість виклику швидких мобільних бригад, громадянам із підозрою на COVID-19 було запропоновано робити експрес-тести на коронавірус у сімейного лікаря. Ці зміни, в свою чергу, викликали обурення і серед лікарів первинної ланки медичної допомоги, оскільки:

1) МОЗ України раніше заявляло, що первинна ланка не працює із пацієнтами, хворими на коронавірусну хворобу. І хоча це твердження не відповідало дійсності, проте сімейні лікарі не отримували доплати за працю із коронавірусними хворими, які гарантувала держава. Водночас обов'язок проводити експрес-тестування на це захворювання було покладено саме на них;

2) сімейні лікарі, оформлені як ФОП, не одразу отримали швидкі тести на антиген, проте вимушені були проводити це тестування за власні кошти;

3. COVID-19 був віднесений в Україні до особливо небезпечних інфекційних хвороб, а тому тестування на це захворювання мала б здійснювати санітарна епідеміологічна служба, яка в нашій державі була ліквідована, але, незважаючи на вкрай важку епідемічну обстановку, яку так і відновили повністю.

У квітні 2021 р. на політичному ток-шоу головний державний санітарний лікар України, заступник охорони здоров'я В. Ляшко заявив, що на українців чекає масове тестування на наявність антитіл до коронавірусу саме завдяки ІФА тест-системам⁴. Проте на момент написання цієї статті таке масове тестування в Україні так і не було проведено.

Організація лікування осіб, хворих на COVID-19, а також ізоляція таких осіб та осіб, які лише підозрюються на наявність цього захворювання,

³ '11.01.21 ПРЕСБРИФІНГ НСЗУ: ТЕСТУВАННЯ НА COVID-19 НА ПЕРВИНЦІ' (Facebook) <<https://www.facebook.com/nszu.ukr/photos/zmini-y-testuvanni-na-covid-19-na-pervinnij-lancki-medichnoi-dopomogi-presbri-fing-/1034088323736251/>> (дата звернення: 08.09.2021)

⁴ 'ІФА-тести: що це і чим вони відрізняються від експрес-тестування?' (Радіо Свобода) <<https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-ifa-test/30579734.html>> (дата звернення: 11.09.2021)

в тому числі осіб, що контактували із хворими на коронавірус в Україні.

Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба COVID-19», затверджені наказом МОЗ України від 28.03.2020 р. № 722 (у ред. наказу МОЗ України від № 1907 від 08.09.2021) (далі – Стандарти), передбачають, що лікування пацієнтів, хворих на це захворювання, залежить від форми захворювання та наявності/відсутності супутніх захворювань. Так, пацієнтів, які мають легку форму захворювання та які не належать до груп ризику розвитку ускладнень, рекомендовано лікувати амбулаторно (в домашніх умовах). На амбулаторне лікування також переводяться одужуючі пацієнти, які вже не потребують цілодобового нагляду. Стационарне ж лікування показано у випадках середньої тяжкості і тяжкого перебігу COVID-19¹. Насправді положення Стандартів у частині рекомендацій лікувати хворих на коронавірус українців амбулаторно, суперечать чинному законодавству України, зокрема ст. 7 ЗУ від 24.02.1994 р. № 4004-ХІІ² та ст. 22, ч. 2 ст. 28 ЗУ від 06.04.2000 № 1645-ІІІ³. У перелічених нормах закріплені обов'язок держави лікувати осіб, які хворі на особливо небезпечні інфекційні хвороби (до таких захворювань, як вже зазначалось, віднесено й COVID-19), незалежно від тяжкості їх перебігу, виключно у стаціонарних відділеннях відповідних закладів охорони здоров'я чи наукових установ. Вочевидь, зазначені положення ЗУ від 24.02.1994 р. № 4004-ХІІ та ЗУ від 06.04.2000 № 1645-ІІІ потребують змін з боку законодавця.

Варто звернути увагу і на те, що значна кількість населення в Україні проживає на невеликій за розмірами жилплощі в «хрущовках». Є й сім'ї, що живуть у гуртожитках сімейного типу. У зазначених приміщеннях досить важко дотримуватися всіх умов самоізоляції (таких як провітрювання приміщення, дотримання дистанції між ліжком хворого та ліжками здорових членів сім'ї, тощо), що і призводило до спалахів цієї хвороби серед їх мешканців. Передусім це стосується гуртожитків

сімейного типу. Так, у квітні 2020 р. у приватному гуртожитку міста Вишневе, де проживало понад 300 людей, було зафіксовано масовий спалах коронавірусу: спочатку було виявлено 37 захворілих та 2 померлих⁴. У серпні 2020 р. у ЗМІ з'являється повідомлення про те, що спалах коронавірусної хвороби зафіксували серед студентів-іноземців Запорізького державного медичного університету, де всього захворіло 29 студентів⁵. Такі повідомлення не були поодинокі.

Потрібно звернути увагу на те, що з моменту прийняття наказу МОЗ від 28.03.2020 р. № 722, яким були затверджені Стандарти, їх положення змінювалися цілих 14 разів! Це свідчить про те, що лікування хворих на COVID-19 відбувається здебільшого наосліп, методом експериментів із визначенням того, який із запропонованих методів лікування і за допомогою яких саме ліків є більш ефективним. Попередній наказ МОЗ України «Про затвердження та впровадження стандартів медичної допомоги при коронавірусній хворобі 2019 (COVID-19)» від 25.02.2020 р. № 552, який втратив чинність, взагалі містив рекомендацію застосовувати для лікування хворих на коронавірусну хворобу лікарських засобів, що не пройшли жодних клінічних досліджень⁶.

Однією з основних проблем, з якою зіткнулися хворі на COVID-19 українці, що потребували госпіталізації, в пік першої, другої та третьої хвилі коронавірусу, стала відсутність койко-місць для ковідних хворих у лікарнях. Ці повідомлення спростовувались НСЗУ та МОЗ. Були ситуації, коли койко-місця хоча і вистачало (ліжка для коронавірусних хворих розміщалися навіть у коридорах лікарень), але був брак кисневих концентраторів чи кисневих точок, куди потрібно було під'єднати кисневий концентратор. Незважаючи на те, що в піки захворювань на COVID-19 в Україні подекуди були заповнені всі місця в лікарнях і йшлося про розгортання мобільних госпіталів, так і не

⁴ 'У гуртожитку у Вишневому зафіксовано масовий спалах COVID-19: уже 37 осіб захворіли і 2 померли' (Interfax) <<https://ua.interfax.com.ua/news/general/656563.html>> (дата звернення: 15.09.2021)

⁵ 'Спалах COVID-19 у гуртожитках Запорізького медуніверситету: захворіли 29 студентів' (Радіо Свобода) <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-zaporizhzhya-spalah-koronavirusu/30785120.html>> (дата звернення: 15.09.2021)

⁶ Рак С В 'Деякі аспекти кримінальної відповідальності за неналежне виконання медичним працівником професійних обов'язків в умовах епідемічних загроз' *Правові засади епідемічної безпеки: виклики та перспективи* : матеріали інтернет-конференції (Харків, 2020) 247–251.

¹ Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба Covid-19»: Наказ МОЗ України від 28.03.2020 № 722. URL: https://moz.gov.ua/uploads/3/19713-standarti_med_dopomogi_covid_19.pdf (дата звернення: 11.09.2021)

² Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4004-12> (дата звернення: 15.09.2021)

³ Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-ІІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1645-14> (дата звернення: 15.09.2021)

був затверджений протокол «медичного сортування», який мав містити алгоритм дій для лікарів у критичній ситуації за наявності 100% заповнення ліжок хворими на COVID-19, коли поставатиме питання про те, яким важкохворим пацієнтам буде надана перевага у госпіталізації.

Передбачалося, що лікування хворих на COVID-19 у стаціонарах медичних закладів буде безкоштовним, адже лікарні, що були внаслідок другого етапу медичної реформи перетворені на комунальні неприбуткові підприємства, уклали угоди із НСЗУ, за якими передбачалося, що гроші на лікування хворих на коронавірус надасть держава. Йдеться про пакет «Екстрена медична допомога пацієнтам з підозрою або встановленим захворюванням на COVID-19». На практиці ж з'ясувалося, що сума цих коштів, які отримували за цим пакетом лікарні, досить часто не покривали витрати для ковідних хворих, а тому їх сім'ї вимушені були купувати ліки за власні кошти¹. Тягар же витрат лікування ковідного хворого, що перебував на самоізоляції на амбулаторному лікуванні, повністю покладався на самого хворого, адже держава не забезпечувала відшкодування витрат на придбання ліків, тощо.

Проведення кампанії щодо вакцинації населення в Україні від COVID-19.

В Україні кампанія щодо вакцинації населення почалася пізніше, ніж у провідних іноземних країнах. Для прикладу, в США, Великій Британії, а також країнах ЄС, зокрема Німеччині та Польщі, щеплення населення почалося ще в грудні 2020 р. В Україні ж першу партію 8 млн. доз вакцин у рамках ініціативи COVAX очікували тільки взимку 2021 р².

У грудні 2020 р. оперативний штаб із вакцинокерованих інфекцій МОЗ України затвердив план імунізації населення від COVID-19, який розробили фахівці Центру громадського здоров'я України разом з експертами ВООЗ та ЮНІСЕФ. Планувалося, що протягом 2021–2022 рр. вакциновано буде щонайменше 50% населення України, що становить приблизно

20 млн. осіб³. Проте станом на 11 вересня 2021 р. повністю було вакциновано (тобто отримали дві дози вакцини від COVID-19) лише 4 775 986 осіб, що становить приблизно 12,6% населення⁴. Наведені цифри свідчать про те, що кампанія із вакцинації в Україні, вочевидь, є провальною. Причиною цього стали не лише антивакцинні настрої, які панують серед більшості українців, а й відсутність рішучих дій з боку української влади. По-перше, державою так і не було проведено широкої інформаційної кампанії, метою якої мало б стати роз'яснення населенню переваг вакцинації від COVID-19 та особливостей формування імунітету внаслідок таких дій. Не було достатньої інформації і щодо існуючих відмінностей між доступними та території України вакцинами, а також щодо побічних реакцій, які вони викликають, та щодо того, якій категорії населення якою із вакцин краще було б робити щеплення. У зв'язку із цим українцям легше було повірити у поширені фейки про чипізацію населення RNK-вакцинами, ніж у те, що останні є безпечними та достатньо ефективно захищають від важкого перебігу цього захворювання. По-друге, були певні затримки у постачанні вакцин на територію України. Так, у лютому 2021 р. очікувалася поставка перших 700 тис. доз вакцини від китайської компанії Sinovac, а також першої партії вакцин американсько-німецької Pfizer/BioNTech (117 тис. доз) та британсько-шведської Oxford/AstraZeneca (не менше 500 тис. доз). Проте в нашій державі ці вакцини лише 16 лютого були подані на реєстрацію⁵. По-третє, 19.03.2021 р. було прийнято Закон України «Про внесення зміни до статті 9–2 Закону України «Про лікарські засоби» щодо державної реєстрації вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів під зобов'язання» № 1353-IX, яким виробники вакцин були звільнені від відповідальності за будь-які негативні наслідки, ви-

³ В Україні затвердили план вакцинації населення від COVID-19-- Центр громадського здоров'я. (Центр громадського здоров'я МОЗ України) <<https://phc.org.ua/news/v-ukraini-zatverdili-plan-vakcinacii-naseleण्या-vid-covid-19-centr-gromadskogo-zdorovya>> (дата звернення: 15.09.2021)

⁴ Оперативна інформація про поширення та профілактику COVID-19 (Урядовий портал) <<https://www.kmu.gov.ua/news/operativna-informaciya-pro-poshirennya-ta-profilaktiku-covid-1912092021>> (дата звернення: 15.09.2021)

⁵ В Україні подано заяву на реєстрацію вакцини BioNTech/Pfizer (DW) <<https://www.dw.com/uk/v-ukraini-podano-zaiavu-na-reiestratsiiu-vaktsyny-biontech-pfizer/a-56592592>> (дата звернення: 13.09.2021)

¹ Обеззброєні лікарні. Пацієнти і волонтери нарікають на відсутність препаратів для лікування COVID-19 (День, 7 жовтня 2020) <<https://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/obezzbroyeni-likarni>> (дата звернення: 15.09.2021)

² Пандемія COVID-19: чотири етапи вакцинації українців (Слово і діло) <<https://www.slovoidilo.ua/2020/12/22/infografika/suspilstvo/pandemiya-covid-19-chotyry-etapy-vakcynacziyi-ukrayinciv>> (дата звернення: 15.09.2021)

кликані застосуванням вакцин від COVID-19, як і медичні працівники у випадках, якщо під час щеплення вони дотримувалися інструкцій компанії-виробника. Вочевидь, такий крок не міг сприяти популяризації вакцинації від коронавірусу серед населення України, особливо на фоні повідомлень про те, що були зафіксовані випадки порушення температурного режиму транспортування вакцини Comirnaty/Pfizer.¹

Висновки. Україна не була готова до боротьби із пандемією такого масштабу, якого набула пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, через низку факторів, одним з яких стала ліквідація санітарно-епідеміологічної служби України.

Аналіз діяльності державних органів України під час пандемії коронавірусної хвороби у боротьбі із нею за трьома напрямками (організація тестування

¹ 'На Харківщині під час транспортування вакцини Comirnaty/Pfizer зіпсувалися понад 9,3 тис. доз' (Interfax) <<https://ua.interfax.com.ua/news/general/755778.html>> (дата звернення: 13.09.2021)

на COVID-19; організація лікування осіб, хворих на COVID-19; проведення вакцинації населення від коронавірусної хвороби) показав їх відносно низьку ефективність. Основними недоліками цієї діяльності варто визнати:

1) відсутність ефективного механізму запобігання поширенню інфекційних агентів територією держави на законодавчому рівні;

2) покладення тягаря матеріальних витрат щодо тестування та лікування від COVID-19 переважно на самих українців;

3) відсутність належної мотивації для медичних працівників, які досить часто вимушені залишати професію через значні ризики для себе і членів своєї сім'ї, низьку заробітну плату та відсутність підтримки з боку держави.

4) відсутність своєчасних, узгоджених та виважених дій між державними органами при здійсненні процесів, пов'язаних із локалізацією захворювання та ліквідацією його наслідків.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Orhanizatsiia nadannia medychnoi dopomohy khvorym na koronavirusnu khvorobu (COVID-19): Nakaz MOZ Ukrainy vid 28.03.2020 № 722. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-28032020-722-organizacija-nadannja-medichnoi-dopomogi-hvorim-na-koronavirusnu-hvorobu-covid-19> (in Ukrainian).
2. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naseleennia: Zakon Ukrainy vid 24.02.1994 № 4004-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4004-12> (in Ukrainian).
3. Pro zakhyst naseleennia vid infektsiinykh khvorob: Zakon Ukrainy vid 06.04.2000 № 1645-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1645-14> (in Ukrainian).
4. Standarty medychnoi dopomohy «Koronavirusna khvoroba Covid-19»: Nakaz MOZ Ukrainy vid 28.03.2020 № 722. URL: https://moz.gov.ua/uploads/3/19713-standarti_med_dopomogi_covid_19.pdf (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Kalashnykov V M, Yurchenko A V Saakiant Y A *Byoterroryzm: analiz, tendentsyy, uhrozy. Problemy predotvrashcheniya bioterrorizma Bioterrorism Prevention Problems* (ATC SNG -M, 2010) (in Russian).

Journal articles

2. Cullen W, Gulati G, Kelly B D 'Mental health in the COVID-19 pandemic' (May, 2020) Vol. 113, Is. 5 *QJM: An International Journal of Medicine*, 311–312 (in English).
3. Daniel S J 'Education and the COVID-19 pandemic' (2020) *Prospects* 49, 91–96 (in English).
4. Dolbnieva D V 'Vplyv COVID-19 na ekonomiku krain svitu' [The impact of COVID-19 on the economies of the world]. (2020) 1 (43) *Problemy ekonomiky* 20–26 (in Ukrainian).

Conference paper

5. Zabuha Yu Iu 'Zakhyst naseleennia vid COVID-19: ochikuvannia ta realnist' [Protecting the population from COVID-19: expectations and reality] *Yurydychni harantii zakhystu konstytutsiinykh prav i svobod liudyny v umovakh SOVID-19 : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii* (Kharkiv, 2021) (in Ukrainian).
6. Rak S V 'Deiaki aspekty kryminalnoi vidpovidalnosti za nenalezhne vykonannia medychnym pratsivnykom profesiinykh oboviazkiv v umovakh epidemichnykh zahroz' [Some aspects of criminal liability for improper performance of professional duties by a medical worker in the face of epidemic threats:] *Zasady epidemichnoi bezpeky: vykyky ta perspektyvy : materialy internet-konferentsii* (Kharkiv, 2020) 247–251 (in Ukrainian).

Websites

7. 'Coronavirus. Worldometer. Ukraine' (Worldometers) <<https://www.worldometers.info/coronavirus/country/ukraine>> (in English).
8. 'IFA-testy: shcho tse i chym vony vidrizniaiutsia vid ekspres-testuvannia?' [ELISA tests: what are they and how do they differ from rapid testing?] (Radio Svoboda) <<https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-ifa-test/30579734.html>> (in Ukrainian).
9. 'Na Kharkivshchyni pid chas transportuvannia vaktsyny Comirnaty/Pfizer zipsuvalysia ponad 9,3 tys. doz' [More than 9.3 thousand doses of Comirnaty / Pfizer vaccine spoiled during transportation in Kharkiv region] (Interfax) <<https://ua.interfax.com.ua/news/general/755778.html>> (in Ukrainian).
10. 'Obezzbroieni likarni. Patsiienty i volontery narikauit na vidsutnist preparativ dlia likuvannia COVID-19' [Disarmed hospitals. Patients and volunteers complain about the lack of drugs for the treatment of COVID-19] (Den, 7 zhovtnia 2020) <<https://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/obezzbroyeni-likarni>> (in Ukrainian).
11. 'Operativna informatsiia pro poshyrennia ta profilaktyku COVID-19' [Operational information on the spread and prevention of COVID-19] (Uriadovi portal) <<https://www.kmu.gov.ua/news/operativna-informaciya-pro-poshyrenniya-ta-profilaktiku-covid-1912092021>> (in Ukrainian).
12. 'Pandemiia COVID-19: chotyry etapy vaktsynatsii ukraintsiiv' [COVID-19 pandemic: four stages of vaccination of Ukrainians] (Slovo i dilo) <<https://www.slovoidilo.ua/2020/12/22/infografika/suspilstvo/pandemiya-covid-19-chotyry-etapy-vakcynacziyi-ukrayincziv>> (in Ukrainian).
13. 'Presbryfinh NSZU: testuvannia na COVID-19 na pervyntsi' [Nszu press briefing: covid-19 testing in the primary] (Facebook) <<https://www.facebook.com/nszu.ukr/photos/zmyni-y-testuvanni-na-covid-19-na-pervynni-lancci-medychnoi-dopomogi-presbryfing-1034088323736251/>> (in Ukrainian).
14. 'Spalakh SOVID-19 u hurtozhytkakh Zaporizkoho meduniversytetu: zakhvorily 29 studentiv' [COVID-19 outbreak in dormitories of Zaporizhzhya Medical University: 29 students fell ill] (Radio Svoboda) <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-zaporizhzhya-spalah-koronavirusu/30785120.html>> (in Ukrainian).
15. 'U hurtozhytku u Vyshnevomu zafiksovano masovyi spalakh COVID-19: uzhe 37 osib zakhvorily i 2 pomerly' [COVID-19 mass outbreak recorded in dormitory in Vyshneve: 37 people have already fallen ill and 2 have died] (Interfax) <<https://ua.interfax.com.ua/news/general/656563.html>> (in Ukrainian).
16. 'V Ukraini podano zaiavu na reiestratsiiu vaktsyny BioNTech/Pfizer. DW Made for minds' [In Ukraine, an application for registration of the BioNTech / Pfizer vaccine has been submitted] (DW) <<https://www.dw.com/uk/v-ukraini-podano-zaiavu-na-reiestratsiiu-vaktsyny-biontech-pfizer/a-56592592>> (in Ukrainian).
17. 'V Ukraini zatverdily plan vaktsynatsii naseleння vid COVID-19' [Ukraine has approved a plan to vaccinate the population against COVID-19 – the Center for Public Health] (Tsentri hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy) <<https://phc.org.ua/news/v-ukraini-zatverdili-plan-vakcinacii-naseleння-vid-covid-19-centr-gromadskogo-zdorovya>> (in Ukrainian).
18. 'WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19–16 March 2020' (World Health Organization) <<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-16-march-2020>> (in English).

Забуга Ю. Ю. Досвід України у боротьбі з пандемією COVID-19.

У статті досліджено проблему розробки ефективних засобів протидії загрозам поширення на території держави особливо небезпечних патогенів, (на прикладі SARS-CoV-2) локалізації і ліквідації спалахів хвороб, які вони спричиняють.

Установлено, що низька результативність держави у боротьбі із коронавірусом в Україні зумовлена такими причинами: відсутністю ефективного механізму запобігання поширенню інфекційних агентів територією держави на законодавчому рівні; покладенням тягаря матеріальних витрат за тестування та лікування від COVID-19 переважно на самих українців; відсутністю належної мотивації для медичних працівників, які досить часто вимушені залишити професію через великі ризики для себе і членів своєї родини, низькі зарплати та відсутність підтримки з боку держави; відсутність узгоджених та виважених дій між державними органами при здійсненні процесів, пов'язаних із локалізацією захворювання та ліквідацією його наслідків.

Ключові слова: COVID-19, SARS-CoV-2, пандемія, вакцинація населення, національна безпека держави.

Забуга Ю. Ю. Опыт Украины в борьбе с пандемией COVID-19.

В статье исследуются проблемы разработки эффективных средств противодействия угрозам распространения на территории государства особо опасных патогенов, (на примере SARS-CoV-2) локализации и ликвидации вспышек болезней, которые они вызывают.

Установлено, что низкая результативность государства в борьбе с коронавирусом в Украине обусловлена следующими причинами: отсутствием эффективного механизма предотвращения распространения инфекционных агентов по территории государства на законодательном уровне; возложение материальных затрат в связи с тестированием и лечение от COVID-19 преимущественно на самих украинцев; отсутствием согласованных и взвешенных действий между государственными органами при осуществлении процессов, связанных с локализацией заболевания и ликвидацией его последствий.

Ключевые слова: COVID-19, SARS-CoV-2, пандемия, вакцинация населения, национальная безопасность государства.

Zabuha Yu. Yu. Ukraine's Experience in Combating the COVID-19 Pandemic

The article examines the problems of developing effective means of countering the threats of the spread of especially dangerous pathogens on the territory of the state, namely SARS-CoV-2, localization and elimination of outbreaks of diseases that they cause.

The activity of state bodies of Ukraine during the COVID-19 pandemic was analyzed in three areas: organization of testing for COVID-19; organization of treatment for patients with COVID-19; vaccination of the population against coronavirus disease.

It was found that the low efficiency of the state in the fight against coronavirus is due to the following reasons: the lack of an effective mechanism to prevent the spread of infectious agents across the territory of the state at the legislative level; the imposition of material costs for testing and treatment for COVID-19 mainly on the Ukrainians themselves; lack of coordinated and balanced actions between government agencies in the implementation of processes related to the localization of the disease and the elimination of its consequences.

The importance of proper legal regulation of countering the threats of the spread of a pandemic that threaten the national security of the state has been substantiated.

Key words: COVID-19, SARS-CoV-2, pandemic, vaccination of the population, national security of the state.

Стаття надійшла до редакції: 12.10.2021 р.

Прийнята до друку: 15.11.2021 р.

А. С. Сидоренко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; старший науковий співробітник Лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я Національно-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

БЕЗПЕКА ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19 (АНАЛІЗ ПРАКТИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ)¹

Постановка проблеми. Охорона праці є одним з основних інститутів у галузі трудового права, а також невід'ємним конституційним правом особи, яка реалізує свою здатність до праці.

Пандемія COVID-19 створила надзвичайно складну ситуацію в усіх сферах людського життя, особливо у сфері охорони здоров'я, та розкрила всі існуючі проблеми медичної галузі. Проте організація й надання медичної допомоги на належному рівні посідає чільне місце в національній системі охорони здоров'я. Варто зауважити, що сьогодні питання надання медичної допомоги на відповідному якісному рівні, охорони праці медичних працівників під час виконання ними своїх професійних обов'язків та реалізація й отримання останніми законодавчо визначених гарантій стоять досить гостро.

Водночас на забезпечення здорових, безпечних та гідних умов праці для медичних працівників, а також захист працівників на робочому місці особливо увагу звернуто міжнародними організаціями.

Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) і Міжнародна організація праці (далі – МОП) у своїх документах, що спрямовані на боротьбу з COVID-19 та захист працівників сфери охорони здоров'я, визначили проблемні аспекти,

що повинні бути вирішені на національному рівні всіх держав. Так, у документі ВООЗ визначено, що медичні працівники виконують свої професійні обов'язки в умовах професійних ризиків, до яких включено: 1) інфікування COVID-19 під час виконання покладених на них трудових обов'язків; 2) завдання шкоди здоров'ю тривалим, а то і безперервним використанням засобів індивідуального захисту протягом всього робочого часу, що може спричинити тепловий стрес, шкірні розлади та алергічні реакції; 3) негативний вплив токсинів на організм та шкіру через надмірне та інтенсивне використання дезінфікуючих засобів; 4) психологічний стрес та хронічну втому через понаднормову тривалість робочого часу; 5) дискримінацію, психічне та фізичне насильство або ж переслідування з боку керівників адміністрації, пацієнтів та їх родичів чи близьких осіб².

Разом із тим, МОП звернула увагу на те, що повинні бути створені та забезпечені колективні та узгоджені заходи щодо зменшення загроз та захисту медичних працівників від інфекційних хвороб шляхом забезпечення інфекційного контролю, безпеки та здоров'я на робочому місці, управління трудовими ресурсами та забезпечення психологічного здоров'я та його підтримки³. Також в актах

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Національна безпека у сфері громадського здоров'я: правові засоби захисту від загроз», яка досліджується фахівцями лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105608).

² 'WHO calls for healthy, safe and decent working conditions for all health workers, amidst COVID-19 pandemic' (WHO, 28 April 2020) < <https://www.who.int/news/item/28-04-2020-who-calls-for-healthy-safe-and-decent-working-conditions-for-all-health-workers-amidst-covid-19-pandemic> > (дата звернення: 15.08.2021)

³ 'Короткий опис політики МОП щодо COVID-19.

та керівних рекомендаціях з охорони праці, які розроблені МОП, визначено, що роботодавець несе відповідальність та зобов'язаний забезпечити організацію з охорони праці.

У зв'язку з цим, ще в далекому 2001 р. вищезгаданою організацією розроблено «Керівництво із системи управління охороною праці», де визначено, що захист працівників від пов'язаних із роботою недомогань, хвороб і травм є частиною історичного мандата МОП. У цьому документі, у першу чергу, увага звернута на цілі та національні основи системи управління охороною праці та визначено, що це Керівництво повинно сприяти захисту працівників від небезпек і виключенню пов'язаних із роботою травм та погіршення здоров'я, а так само хвороби, інцидентів і смертей. Крім того, мова йде про те, що на національному рівні всіх держав-членів повинні бути розроблені, удосконалені чи переглянуті основні законодавчі системи управління охороною праці¹.

З огляду на вищевикладене, дійсно, слід звернути увагу на те, що протягом останніх років тисячі працівників сфери охорони здоров'я реалізують своє конституційне право на працю в шкідливих і небезпечних умовах. Тому найбільший рівень професійних захворювань спостерігається саме серед медичних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Пандемія COVID-19 внесла певні корективи у нормальне життя людей та їх здатність реалізувати свої законні права. Разом із тим вона викрила безліч проблем в усіх сферах суспільних відносин. Сьогодні дослідженню теми COVID-19 присвячено надзвичайно велику кількість наукових публікацій. Міжнародні організації починаючи з 2020 р. видали надзвичайну кількість положень, рекомендацій, посібників, планів для боротьби з коронавірусом. Також дослідженню питань боротьби з цією небезпечною інфекцією присвячено праці сучасних правознавців та науковців різних галузей суспільних наук. Серед вітчизняних науковців: В. С. Батиргарєєва, Н. О. Гутарова, В. В. Жернаков, В. М. Пашков та багато інших. Але питання забезпечення належних, безпечних та здорових умов

праці медичних працівників є досить актуальним та потребує подальшого дослідження й удосконалення.

Метою статті є виокремлення проблемних питань забезпечення охорони та безпеки праці медичних працівників та персоналу закладів охорони здоров'я в сучасних умовах, аналіз та узагальнення ризиків захворювання, а також визначення заходів боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, що спричинено коронавірусом SARS-CoV-2 на робочих місцях.

Виклад основного матеріалу. У нашій державі питання охорони праці медичних працівників регулюється чинним Кодексом законів про працю України, Законами України «Про охорону праці», «Про захист населення від інфекційних хвороб», Основи законодавства України про охорону здоров'я, та низкою підзаконних нормативних актів, що прийняті тимчасово на період оголошення надзвичайної ситуації у зв'язку з поширенням коронавірусу.

Варто звернути увагу на те, що Кодекс законів про працю України у низці статей покладає обов'язок на роботодавця забезпечити належні та нешкідливі умови праці. Так, положеннями ст. 141 вищевказаного акта визначено, що на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок правильно організувати працю, забезпечити дотримання правил охорони праці та поліпшувати умови такої роботи. Стаття 153 передбачає, що створення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган. У ст. 163 КЗпП закріплено беззаперечне право на отримання спеціального одягу, взуття та засобів індивідуального захисту найманими працівниками, якщо цього потребують умови виробництва².

Основи законодавства України про охорону здоров'я у ст. 77 більш детально визначають професійні права та пільги медичних і фармацевтичних працівників, основними з яких є забезпечення належними умовами професійної діяльності³.

Слід визначити, що основними та складовими напрямками належного функціонування системи охорони праці не лише в медичній сфері, а й в інших сферах суспільного життя, повинні бути за-

Основний принцип: захист працівників на робочому місці¹ (Міжнародна організація праці) <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_739049/lang-en/index.htm> (дата звернення: 15.08.2021)

¹ Руководство по системе управления охраной труда. МОП-СУОТ 2001/ILO-OSH 2001. Женева: Международное бюро труда, 2003, С.5

² Кодекс законів про працю України: Закон України № 322-VIII від 10.12.71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 16.08.2021).

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 16.08.2021).

безпечені напрями управління охороною праці, навчання й професійна підготовка працівників служб з охорони праці, попередження й профілактика нещасних випадків та професійних захворювань і контроль за дотриманням нормативів з охорони праці. Для створення відповідних умов професійної діяльності держава повинна забезпечити, стимулювати, перевіряти та у необхідних випадках притягувати до відповідальності керівників закладів охорони здоров'я задля забезпечення та покращення умов праці.

Закон України «Про охорону праці» у ст. 1 надає визначення поняття «охорона праці», під яким слід розуміти систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності¹.

Охорона праці в медичних закладах характеризується певною специфікою. Це зумовлено тим, що медичні працівники під час виконання своїх професійних обов'язків стикаються з великим фізичним й психологічним навантаженням; майже всі контактують з пацієнтами та біологічними матеріалами тощо. У цьому зв'язку система охорони праці зазначених суб'єктів повинна бути організована правильно, відповідно до законодавчих положень, санітарних норм і правил та регулюватися локальними актами. Що стосується останніх, то в ст. 20 Закону України «Про охорону праці» прямо передбачено положення про те, що саме в колективному договорі сторони передбачають забезпечення працівникам соціальних гарантій у галузі охорони праці, а також колективні заходи щодо досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, підвищення існуючого рівня охорони праці, запобігання випадкам виробничого травматизму, професійного захворювання, аварій і визначають обсяги та джерела фінансування зазначених заходів².

У нормах Конвенції МОП «Про безпеку й гігієну праці та виробничого середовища» № 155 визначається обов'язок роботодавця приймати

і реалізовувати всі заходи щодо попередження й мінімізації виробничих ризиків³.

Варто звернути увагу на те, що ВООЗ розробила низку Тимчасових настанов з безпеки праці та здоров'я медичних працівників у боротьбі з COVID-19 та низку додатків, щоб допомогти країнам у коригуванні різних заходів захисту медичних працівників під час боротьби з цією небезпечною інфекційною хворобою.

У документах цієї організації визначено, що медичні працівники та персонал під час виконання покладених на них трудових обов'язків підпадають під певні ризики захворюваності на COVID-19. Відповідно, ризики поділено на: низький, середній, високий та дуже високий. Щодо будь-якого виду такого ризику наводиться приклад завдань та типові заходи профілактики стосовно їх зменшення. Так, низький ризик зараження під час роботи можливий без частого тісного контакту з пацієнтами, колегами, молодшим медичним персоналом⁴. Виконання роботи з тісним частим контактом з пацієнтами та іншими особа визначено як середній ризик для можливості медичним працівником заразитися на COVID-19⁵. Високий ризик зараження можливий під час роботи з високою вірогідністю тісного контакту з людьми в яких підтверджено або запідозрено інфікування коронавірусом⁶. І наостанок, дуже високий ризик передбачає роботу з пацієнтами, які є стовідсотково підтвердженими носіями на COVID-19 у закритих приміщеннях без належного захисту та вентиляції, а також робота з біоматеріалами⁷.

³ Конвенція про безпеку праці й гігієну праці та виробничого середовища № 155: Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 22.06.1981 № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text (дата звернення 16.08.2021).

⁴ 'Considerations for public health and social measures in the workplace in the context of COVID-19' (WHO, 10 May 2020) < <https://www.who.int/publications/i/item/considerations-for-public-health-and-social-measures-in-the-workplace-in-the-context-of-covid-19> > (дата звернення: 17.08.2021).

⁵ 'Critical preparedness, readiness and response actions for COVID-19: Interim guidance' (WHO, 27 May, 2021) <https://www.who.int/publications/i/item/critical-preparedness-readiness-and-response-actions-for-covid-19> (дата звернення: 17.08.2021).

⁶ 'Considerations for public health and social measures in the workplace in the context of COVID-19' (WHO, 10 May 2020) < <https://www.who.int/publications/i/item/considerations-for-public-health-and-social-measures-in-the-workplace-in-the-context-of-covid-19> > (дата звернення: 17.08.2021).

⁷ 'Mask use in the context of COVID-19: Interim guidance' (WHO, 1 December 2020) <https://apps.who.int/iris/handle/10665/337199> (дата звернення: 17.08.2021).

¹ Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (дата звернення: 16.08.2021).

² Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (дата звернення 16.08.2021).

Визначаючи рівні ризику зараження коронавірусною інфекцією, ВООЗ запропоновано універсальні заходи, щоб запобігти передачі вірусу, що можуть застосовуватися в роботі як медичних працівників, так і всіх інших осіб, які реалізують свою здатність до праці. Серед основних та першочергових виокремлено такі:

- гігієна рук (регулярне миття мильними або спиртовмісними засобами; облаштування станцій гігієни рук, що розміщуються на видному місці навколо робочого місця)¹;

- гігієна дихання (пропагування респіраторного етикету; забезпечення медичними масками та респіраторами належного рівня захисту; удосконалення та розробка стандартів щодо носіння масок)²;

- регулярне очищення та дезінфекція поверхонь та приміщень (розробка порядку проведення вказаних дій, визначення та вибір засобів, що повинні відповідати стандартам на локальному рівні)³;

- фізична дистанція⁴;

- повідомлення про ризики на робочому місці та проведення відповідного навчання з попередження та боротьби з ними (надання інформації про можливість зараження та його прорахунки; повідомлення про ефективність реалізації засобів захисту)⁵;

Тобто, говорячи про медичних працівників як суб'єктів трудових правовідносин, варто зауважити, що для них у боротьбі з COVID-19 повинно бути створено таке виробниче середовище, щоб оптимізувати надання належних медичних послуг у безпечних для людини умовах.

Розглядаючи питання безпеки праці медичних працівників, не можливо залишити без уваги На-

ціональні програми, створені у співпраці Всесвітньої організації охорони здоров'я та Міжнародної організації праці. Такими програмами визначено заходи, котрі повинні бути реалізовані в закладах охорони здоров'я для боротьби з коронавірусом. Варто проаналізувати деякі з основних заходів, а саме:

1. Необхідно встановити взаємозв'язок між безпекою медичного працівника та пацієнтом. Для цього потрібно: розвивати зв'язок між охороною та безпекою праці й безпекою пацієнтів; покращувати програми профілактики та боротьби з інфекціями; розробити програми для медичних працівників з приводу техніки безпеки, особистої безпеки та безпеки пацієнтів; включити до компетентностей медичних працівників стандарти ліцензування та акредитації догляду; розробити інтегровані показники безпеки праці⁶;

2. Розробка та впровадження національних програм із професійного здоров'я та безпеки праці медичних працівників та персоналу. У цьому контексті пріоритетні дії повинні включати: розробку та впровадження таких програм з питань охорони й гігієни праці та політики безпеки; удосконалення національної політики щодо безпеки здоров'я та умов праці на робочих місцях; розробку стандартів й керівних принципів та кодексів професійної діяльності; зміцнення міжгалузевої співпраці⁷.

3. Захист медичних працівників від насильства на робочому місці. При реалізації цього заходу є потрібним: прийняття та впровадження політики й механізму запобігання насильству в галузі охорони здоров'я; сприяння культурі «нульової» толерантності до насильства щодо медичних працівників; перегляд трудового законодавства або ж прийняття спеціального щодо запобігання такому насильству; забезпечення ефективного впровадження політики та правил захисту медичних працівників⁸;

4. Поліпшення психічного здоров'я та психологічного благополуччя працівників медичних закладів. Такі дії можуть бути реалізовані шляхом: установлення відповідного робочого часу та часу

⁶ 'Caring for those who care: National Programmes for Occupational Health for Health Workers' (WHO and ILO, 10 September, 2020) <<https://www.who.int/publications/i/item/caring-for-those-who-care>> (дата звернення: 20.08.2021).

⁷ -- 3-4 (дата звернення: 20.08.2021).

⁸ -- 4 (дата звернення: 20.08.2021).

¹ 'Obligatory hand hygiene againsts transmission of COVID-19: Interim recommendation' (WHO, 1 April 2020) <https://www.who.int/das/default-source/interim-recommendation-on-obligatory-hand-hygiene-againsts-transmission-of-covid-19.pdf> (дата звернення: 17.08.2021).

² 'Advice on the use of masks in the context of COVID-19: Interim guidance' (WHO, 6 April 2020) <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/1274280/retrieve> (дата звернення: 17.08.2021).

³ 'Considerations for the disinfection of environmental surfaces in the context of COVID-19: Interim guidance' (In draft WHO, 22 April 2020) (дата звернення: 16.08.2021).

⁴ Cirrincione L et al 'Covid-19 Pandemic: Prevention and Protection Measures to be Adopted at the workplace' 2020. 12 (9) Sustainability 3603 <<https://doi.org/10.3390/SU12093603>> (дата звернення: 17.08.2021).

⁵ 'Social Stigma associated with COVID-19, UNICEF, WHO, IFRC' (WHO) <<https://www.who.int/docs/default-source/coronavirus/covid-19-stigma-guid.pdf>> (дата звернення: 17.08.2021).

відпочинку; мінімізації навантаження з боку адміністрації таких закладів; забезпечення страхового покриття ризиків для здоров'я, пов'язаних із виконанням роботи; створення належної культури праці; забезпечення доступу до психічного благополуччя та соціальної підтримки, включаючи встановлення балансу між робочим і особистим життям¹;

5. Захист медичних працівників від фізичних і біологічних загроз. Пріоритетні дії у цьому випадку повинні включати: забезпечення профілактики та контролю за дотриманням належних умов праці; розробку стандартів безпеки праці; забезпечення постійної наявності засобів індивідуального захисту у відповідності до трудових обов'язків та завдань; забезпечення належного зберігання таких засобів; забезпечення побутових послуг, включаючи водопостачання, каналізацію, гігієну, дезінфекцію, вентиляцію; забезпечення вакцинації медичних працівників за групами ризику від інфекційних хвороб, включаючи гепатит В та сезонний грип; у разі реагування на надзвичайні ситуації надання пріоритетного доступу до нових ліцензованих і доступних вакцин; забезпечення достатніх ресурсів для запобігання травмам, впливу шкідливих хімічних речовин та реакцій².

З огляду на вищевикладене можемо стверджувати, що для підвищення рівня охорони праці медичних працівників та зниження ризику їх інфікування та захворювання коронавірусом й іншими небезпечними інфекційними хворобами необхідно забезпечити: належне використання засобів індивідуального захисту та їх утилізації; дотримання правил гігієни рук; беззаперечне дотримання маскового режиму та правил його використання; підготовку адміністрацією закладів охорони здоров'я на належному рівні медичних працівників та персоналу до протидії, профілактики та боротьби з небезпечними інфекційними хворобами; проведення та залучення до тренінгів, навчань, заходів з підвищення кваліфікації осіб, які безпосередньо працюють у небезпечних умовах, та здійснення відповідного контролю за дотриманням положень з охорони праці.

Висновки. З появою небезпечної гострої респіраторної хвороби COVID-19, що спричи-

нено коронавірусом SARS-CoV-2, виявилися значні проблеми та прогалини в системі охорони здоров'я багатьох країн світу. Нажаль, Україна не є виключенням. У першу чергу, на порядку денному постало питання забезпечення та створення для медичних працівників та медичного персоналу належних, безпечних та здорових умов праці, а також забезпечення медичних закладів новітнім обладнанням. Працівники сфери охорони здоров'я, як і всі без виключення працюючі особи в нашій державі, повинні реалізувати своє право на працю в належних умовах. Отже, захист трудових прав, соціальне забезпечення та страхування повинні стати мотивацією якісного медичного обслуговування та надання медичної допомоги.

Все це говорить про те, що повинні бути розроблені, доопрацьовані, прийняті нормативні акти про захист медичних працівників у зв'язку із виконанням роботи у важких та небезпечних для їхнього життя та здоров'я умовах. У зв'язку з цим на локальному рівні, а саме у колективних договорах закладів надання медичної допомоги повинні бути врегульовані питання забезпечення охорони праці та соціального захисту медичних працівників і персоналу. Також слід розробити та визначити механізм забезпечення засобами індивідуального захисту належної якості та правила їх використання й утилізації. Покласти на керівників закладів охорони здоров'я обов'язки щодо: створення належних умов праці та визначення відповідальних осіб для контролю за їх реалізацією; профілактики попередження та боротьби з небезпечними інфекціями; підготовки, перепідготовки та проведення інструктажів й навчання з техніки безпеки та виробничої санітарії в умовах сьогодення; забезпечення соціальними гарантіями, виплатами та компенсаціями у разі зараження медичних працівників під час виконання ними своїх професійних обов'язків та членів їх сімей й близьких осіб. Державні органи, що координують роботу закладів охорони здоров'я, повинні правильно оцінювати готовність таких закладів надавати належну та якісну допомогу, а також забезпечити механізми профілактики відповідних ризиків зараження коронавірусом на робочому місці.

¹ -- 5 (дата звернення: 20.08.2021).

² -- 5–6 (дата звернення: 20.08.2021).

REFERENCES

*List of legal documents***Legislation**

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy №322-VIII vid 10.12.71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (in Ukrainian)
2. Konventsiiia pro bezpeku pratsi y hihiienu pratsi ta vyrobnyche seredovyshe № 155: Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi; Konventsiiia, Mizhnarodnyi dokument vid 22.06.1981 № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text (in Ukrainian)
3. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 №2801-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (in Ukrainian)
4. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14.10.1992 №2694-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (in Ukrainian)
5. Rukovodstvo po systeme upravleniia okhranoi truda. MOP-SUOT 2001/ILO-OSH 2001. Zheneva: Mezhdunarodnoe biuro truda, 2003. 30 s. (in Russian)

Bibliography**Journal articles**

1. Cirrincione L et al 'Covid-19 Pandemic: Prevention and Protection Measures to be Adopted at the workplace' 2020. 12 (9), Sustainability 3603 <<https://doi.org/10.3390/SU12093603>> (in English)

Websites

2. 'Advice on the use of masks in the context of COVID-19: Interim guidance' (WHO, 6 April 2020) <<https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/1274280/retrieve>> (in English)
3. 'Caring for those who care: National Programmes for Occupational Health for Health Workers' (WHO and ILO, 10 September, 2020) <<https://www.who.int/publications/i/item/caring-for-those-who-care>> (in English)
4. 'Considerations for public health and social measures in the workplace in the context of COVID-19' (WHO, 10 May 2020) <<https://www.who.int/publications/i/item/considerations-for-public-health-and-social-measures-in-the-workplace-in-the-context-of-covid-19>> (in English)
5. 'Considerations for the disinfection of environmental surfaces in the context of COVID-19: Interim guidance' (In draft WHO, 22 April 2020) (in English)
6. 'Critical preparedness, readiness and response actions for COVID-19: Interim guidance' (WHO, 27 May, 2021) <<https://www.who.int/publications/i/item/critical-preparedness-readiness-and-response-actions-for-covid-19>> (in English)
7. 'Korotkyi opys polityky MOP shchodo COVID-19. Osnovnyi pryntsyyp: zakhyst pratsivnykiv na robochomu misti' (Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi) <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_739049/lang-en/index.htm> (in English)
8. 'Mask use in the context of COVID-19: Interim guidance' (WHO, 1 December 2020) <<https://apps.who.int/iris/handle/10665/337199>> (in English)
9. 'Obligatory hand hygiene againsts transmission of COVID-19: Interim recommendation' (WHO, 1 April 2020) <<https://www.who.int/das/default-source/interim-recommendation-on-obligatory-hand-hygiene-againsts-transmission-of-covid-19.pdf>> (in English)
10. 'Social Stigma associated with COVID-19, UNICEF, WHO, IFRC' (WHO) <<https://www.who.int/docs/default-source/corinaviruse/covid-19-stigma-guid.pdf>> (in English)
11. 'WHO calls for healthy, safe and decent working conditions for all health workers, amidst COVID-19 pandemic' (WHO, 28 April 2020) <<https://www.who.int/news/item/28-04-2020-who-calls-for-healthy-safe-and-decent-working-conditions-for-all-health-workers-amindst-covid-19-pandemic>> (in English)

Сидоренко А. С. Безпека праці медичних працівників в умовах поширення пандемії COVID-19 (аналіз практичних рекомендацій міжнародних організацій).

У статті розглянуто специфіку безпеки праці медичних працівників у сучасних умовах розвитку суспільства. Підкреслено, що організація й надання медичної допомоги на належному рівні посідає чільне місце в національній системі охорони здоров'я. Тому охорона праці медичних працівників під час виконання ними своїх професійних обов'язків та реалізація й отримання останніми законодавчо визначених гарантій стоїть досить гостро. Визначено, що основними напрямками належного функціонування системи охорони й безпеки праці в медичній сфері повинні бути: управління охороною праці; навчання й професійна підготовка спеціальних суб'єктів з охорони

праці в медичних закладах незалежно від форм власності; попередження й профілактика нещасних випадків, виробничого травматизму та професійних захворювань; контроль за дотриманням нормативів з безпеки та охорони праці. Проаналізовано акти Всесвітньої організації охорони здоров'я та Міжнародної організації праці з безпеки праці та здоров'я медичних працівників у боротьбі з COVID-19, а так само досліджено ризики, при яких можливе інфікування вказаних суб'єктів. На основі аналізу виокремлено заходи, що можуть запобігти передачі вірусу. Доведено, що для медичних працівників повинно бути створене таке виробниче середовище, котре оптимізує надання належної медичної допомоги та якісних послуг. Визначено, що для досягнення цих цілей необхідно доопрацювати, розробити та прийняти національні, галузеві та локальні нормативно-правові акти, що стосуються охорони праці та соціального захисту медичних працівників.

Ключові слова: пандемія COVID-19, безпека праці, охорона праці, медичні працівники, заклади охорони здоров'я, належні умови праці.

Сидоренко А. С. Безопасность труда медицинских работников в условиях распространения пандемии COVID-19 (анализ практических рекомендаций международных организаций).

В статье рассмотрена специфика безопасности труда медицинских работников в современных условиях развития общества. Подчеркнуто, что организация и оказание медицинской помощи на должном уровне занимает ведущее место в национальной системе здравоохранения. Поэтому охрана труда медицинских работников во время выполнения ими своих профессиональных обязанностей, реализация и получение последними законодательно определенных гарантий стоит достаточно остро. Определено, что основными направлениями надлежащего функционирования системы охраны и безопасности труда в медицинской сфере должны быть: управление охраной труда; обучение и профессиональная подготовка специальных субъектов по охране труда в медицинских учреждениях независимо от форм собственности; предупреждение и профилактика несчастных случаев, производственного травматизма и профессиональных заболеваний; контроль за соблюдением нормативов по безопасности и охране труда. Проанализированы акты Всемирной организации здравоохранения и Международной организации труда по безопасности труда и здоровья медицинских работников в борьбе с COVID-19, исследованы риски, при которых возможно инфицирование указанных субъектов. На основе анализа выделены меры, которые могут предотвратить передачу вируса. Доказано, что для медицинских работников должна быть создана такая производственная среда, которая оптимизирует предоставления надлежащей медицинской помощи и качественных услуг. Определено, что для достижения этих целей необходимо доработать, разработать и принять национальные, отраслевые и локальные нормативно-правовые акты, касающиеся охраны труда и социальной защиты медицинских работников.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, безопасность труда, охрана труда, медицинские работники, учреждения здравоохранения, надлежащие условия труда.

Sydorenko A. S. Occupational safety of medical workers in the context of the spread of the COVID-19 pandemic (analysis of the practical recommendations of international organizations).

The article deals with the specificity of the occupational safety of medical workers in the modern conditions of the development of society. It was emphasized that the organization and provision of medical care at the proper level occupies a leading place in the national health care system, labor protection of medical workers during the performance of their professional duties and the implementation and receipt by the latter of legally defined guarantees is quite acute. It was determined that the main directions of the proper functioning of the occupational health and safety system in the medical sphere should be: occupational health and safety management; training and professional training of special subjects on labor protection in medical institutions, regardless of the form of ownership; prevention and prophylaxis of accidents, industrial injuries and occupational diseases; control over compliance with safety and labor protection standards. Analyzed the acts of the World Health Organization and the International Labor Organization on the safety and health of medical workers in the fight against COVID-19 and investigated the risks in which infection of these subjects is possible. Based on the analysis, measures are highlighted that can prevent the transmission of the virus. It has been proven that such a work environment must be created for healthcare workers to optimize the provision of appropriate health care and quality services. It was determined that in order to achieve these goals, it is necessary to finalize, develop and adopt national, sectoral and local regulatory legal acts related to labor protection and social protection of medical workers.

Keywords: COVID-19 pandemic, labor safety, labor protection, medical workers, health care institutions, proper working conditions.

Стаття надійшла до редакції: 13.10.2021 р.

Прийнята до друку: 15.11.2021 р.

С. В. Панова, молодший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА БЕЗПЕКУ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ¹

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 стала викликом для людства і потягнула за собою переформатування практично всіх «звичних» сфер діяльності. Посилена боротьба міжнародних інституцій та урядів у межах своїх країн, не дивлячись на заходи з вакцинації населення, не дають можливості побороти захворювання остаточно. Тому продовження карантинних обмежень є ще, на жаль, реалією нашого сьогодення, а небезпека зараження – очевидною наявною загрозою. Необхідність уникнення скупчення людей, соціальне дистанціювання та зменшення контактів з поверхнями вплинуло на соціальну активність. Враховуючи, що транспортна сфера є найнеобхіднішим засобом комунікації людей і переміщення вантажів, то за час пандемії вона зазнала чи не найбільших дестабілізаційних змін. Використання всіх видів автотранспорту – загального, спеціального, і навіть індивідуального – теж зазнало впливу. За офіційними статистичними даними, у 2020 р. порівняно з минулим роком обсяги перевезених вантажів автомобільним транспортом скоротилися майже на 22%, а кількість перевезених пасажирів впала на 40%. Водночас рівень травматизму та каліцтв на дорогах є стабільно високим. За статистикою патрульної поліції, розміщеною на офіційному сайті Дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), у 2020 їх було скоєно 168 107, що на 4,6% більше, ніж у минулому році, і є найбільшим показником за останні чотири роки (2017–2020 рр.). Лідерами серед зафіксованих міст є Київ, а серед областей найбільші показники дорожньо-транспортного травматизму і смертності мають Одеська, Київська, Дніпропетровська та Харківська області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштаб проблеми COVID-19 є світовим, він не оминув країни з різним рівнем розвитку і став загрозою для безпечного існування та розвитку людства. Міжнародні інституції всіх рівнів щоквартально та навіть щомісячно оприлюднюють нові аналітичні дані, рекомендації та настанови з забезпечення від пандемічних наслідків у різних сферах суспільних відносин, у тому числі й у потребі кожної людини вільно пересуватися. Зважаючи на актуальність, всесвітню поширеність та вплив на існуючі світові підвалини пандемії, питання впливу COVID-19 на правові аспекти суспільних відносин стали науковим інтересом багатьох вітчизняних вчених. Зокрема ці питання піднімаються у працях В. Батиргареєвої, В. Борисова, М. Колодяжного, А. Калініної, С. Шрамко, Н. Гуторової, Є. Стрельцова, О. Джужи, Р. Вереші, Д. Тичини, В. Василевича, А. Савченкова, В. Чернея та ін. Дослідженням запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту присвячено наукові публікації В. Батиргареєвої, В. Безчастної, І. Богатирьова, В. Голіни, С. Деркача, С. Кахнич, В. Мисливого, О. Мойсюка, О. Новікова, І. Печук, К. Полтави, О. Скок, К. Харченко, В. Хейлика, І. Христич, А. Цибульського, та ін. Разом із тим, в деяких роботах, наприклад, Л. Ніколенко, Н. Загородньої² розглядаються питання безпеки дорожнього руху в умовах карантину під час пандемії COVID-19, але вони висвітлюють характер запроваджених обмежень епідемічного забезпечення, а вплив пандемії COVID-19 на основні інституціональні складові дорожнього руху, що провокують смертність і травматизм на дорогах ще недостатньо досліджено.

¹ *Примітка.* Публікацію підготовлено на виконання фундаментальної теми «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту України» номер державної реєстрації 0120U10561, яке проводиться НДІ ВПЗ НАПрН України.

² Ніколенко Л М, Загородня Н В 'Забезпечення безпеки дорожнього руху в умовах карантину під час пандемії коронавірусу (Covid-19) в Україні' *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти* : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 13 лист. 2020) 194–197

Мета статті полягає у розкритті залежності між заходами, спрямованими на запобігання поширенню коронавірусної інфекції, і ситуацією у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, виявлення нових загроз, що впливають на травматизм та смертність на дорогах під час пандемії.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про дорожній рух» № 3353-ХІІ від 30.06.1993 р. учасниками дорожнього руху визнаються «особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів. До учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, особи, які рухаються в кріслах колісних, велосипедисти, погоничі тварин». Тобто практично кожна людина в нашому суспільстві в різному статусі є учасником дорожнього руху.

Нині в Україні основні переміщення здійснюються автомобільним транспортом. Автомобільний транспорт – галузь транспорту, яка забезпечує задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях пасажирів та вантажів автомобільними транспортними засобами¹. Абсолютна більшість від нині існуючого автомобільного транспорту припадає на автомобілі індивідуального використання. Але, беручи до уваги, що рівень автомобілізації в Україні є найнижчим у Європі, використання автомобільного громадського транспорту (далі – громадський транспорт) є для більшості українців безальтернативним видом переміщення.

Громадський транспорт є основою ефективної мобільності. Він має певні пріоритетності руху на відміну від індивідуального транспорту, а його доступність, розвиненість та безпечність є важливим критерієм визначення рівня якості життя у містах. Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 09.12.2020 р. № 1236 (далі – Постанова) запроваджується встановлення рівнів епідемічної небезпеки поширення

COVID-19 залежно від стану епідемічної ситуації регіоні або районі чи місті обласного значення. Кожен із цих рівнів передбачає різні вимоги дотримання протиепідемічних заходів, але навіть при запровадженню на всій території України «зеленого» рівня, яким дозволяється переглядати карантинні обмеження в сторону пом'якшення, забороняється: «перебування в громадському транспорті без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіраторів або захисних масок, що закривають ніс та рот, у тому числі виготовлених самостійно» (пп. 2 п. 2¹ Постанови) та «здійснення регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів автомобільним транспортом, зокрема перевезень пасажирів на міських автобусних маршрутах у режимі маршрутного таксі, в електричному (трамвай, тролейбус), залізничному транспорті, у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, в кількості більшій, ніж кількість місць для сидіння, що передбачена технічною характеристикою транспортного засобу, визначена в реєстраційних документах на такий транспортний засіб» (п. 8 Постанови).

В останніх реаліях, у зв'язку із збільшенням кількості хворих на позачерговому засіданні Кабінету Міністрів України внесли зміни до Постанови № 1236 від 11.10.2021 р., які передбачають посилення правил COVID-безпеки для пасажирських перевезень у регіонах, де встановили «жовтий», «помаранчевий» або «червоний» рівень епідемічної безпеки. Так, із другої половини жовтня 2021 р. міжрегіональні перевезення пасажирів автомобільним транспортом на автобусних маршрутах, авіаційним та залізничним транспортом міжобласного сполучення у регіонах із «жовтим», «помаранчевим» чи «червоним» рівнем епідемічної безпеки будуть дозволені за умови наявності у всіх водіїв, екіпажу авіатранспорту та пасажирів одного із документів підтверджуючих COVID-безпеку. Йдеться про документи та сертифікати, що підтверджують отримання повного курсу вакцинації або отримання однієї дози дводозної вакцини для регіонів «жовтого» рівня епідемічної небезпеки; негативний результат тестування, або документ про одужання особи від зазначеної хвороби, чинність якого підтверджена за допомогою, зокрема мобільного додатка Португалу «Дія». Означені заходи є не безпідставними, адже громадський транспорт в силу свого функціонального призначення може «сприяти» поширенню пандемії.

¹ Про автомобільний транспорт : Закон України від 30.06.1993 № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення: 12.11.2021)

На сайті Всесвітньої організації Охорони здоров'я (World Health Organization) дається роз'яснення щодо шляхів поширення коронавірусної хвороби (COVID-19). Зокрема, вірус може поширюватися з рота або носа інфікованої людини дрібними частинками рідини, коли вони кашляють, чхають, говорять, співають або дихають. Ці частинки варіюються від великих крапель дихання до менших аерозолів. Сучасні дані свідчать про те, що вірус поширюється в основному між людьми, які знаходяться в тісному контакті між собою, як правило, в межах одного метра (на малій відстані). Людина може заразитися, коли аерозолі або краплі, що містять вірус, вдихаються або потрапляють безпосередньо в очі, ніс або рот. Вірус може також поширюватися в погано провітрюваних та / або переповнених приміщеннях, де люди, як правило, проводять триваліші періоди часу. Це пов'язано з тим, що аерозолі залишаються завислими в повітрі або рухаються далі, ніж один метр (на великій відстані). Люди також можуть заразитися, торкаючись поверхонь, заражених вірусом, торкаючись очей, носа або рота, не очищаючи рук¹.

UN-Habitat, координатором діяльності з розвитку населених пунктів в системі ООН, що розвиває напрями із забезпечення належного житла для всіх і сталий міський розвиток, було підготовлено основні тези щодо забезпечення безпеки на громадському транспорті у зв'язку із розповсюдженням COVID-19². Йдеться про ризики переповненого громадського транспорту, який може виступати як джерело розповсюдження COVID-19 через велике скупчення людей у замкнутому просторі з обмеженою вентиляцією і наявністю поверхонь, до яких люди часто торкаються. Увага у цьому документі звертається і на країни, що розвиваються, адже в них послуги із забезпечення населення громадським транспортом, як правило, надають приватні перевізники і самозайняті водії легкових автомобілів, маршрутних таксі.

Дійсно, в Україні ситуація з громадським транспортом неоднозначна і відрізняється від загальноєвропейських стандартів. Так, наприклад,

у містах поділ на комунальні та комерційні перевезення пасажирів, створює і відмінності у якості обслуговування. Автомобільні перевізники, що здійснюють перевезення на комерційній основі, ставлять матеріальну вигоду вище за безпеку громадян тому часто нехтують протиепідемічними заходами безпеки.

Як коментує прес-служба Управління патрульної поліції в Одеській області «в більшості випадків, усі складені адміністративні матеріали були оформлені під час відпрацювання викликів від оператора 102, а також під час контролю за дотриманням водіями та пасажирями громадського транспорту заходів карантину (матеріали складені на перевізників за недотримання обмежень щодо кількості людей у транспорті, а також через недотримання носіння масок водіями та пасажирями)...»³.

Міжнародний Союз Суспільного Транспорту (далі МССТ) постійно публікує дайджести щодо COVID-19. У Аналітичній записці «Громадський транспорт безпечний під час COVID» виокремлюються такі умови для підтримання безпеки громадського транспорту, що сприятимуть запобіганню передачі коронавірусу у містах: носіння маски; дезінфекція поверхонь частих дотиків; добра вентиляція та постійне провітрювання. Крім цього, звертається увага і на правильну поведінку пасажирів (коли люди мало розмовляють, не їдять), що обмежує розповсюдження крапель (часток)⁴. За даними МССТ чималі дослідження неодноразово показували, що при введенні належних протиепідемічних заходів громадський транспорт є безпечний у плані зараження на COVID-19. В українських реаліях запропоновані заходи безпеки від зараження навіть у громадському комунальному транспорті дуже складно реалізувати. Адже внаслідок постійного переповнення і відсутності можливостей для збільшення його кількості ввести пропоновані МССТ настанови просто неможливо.

У звіті Американської громадської транспортної асоціації (АРТА) узагальнені дослідження та епідемічні дані, що лежать в основі передачі та використання транспорту SARS-CoV-2 у різних містах США та інших країнах, а також тематич-

¹ 'Transmission of SARS-CoV-2: implications for infection prevention precautions' (World Health Organization, 9 липня 2020) <<https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19-how-is-it-transmitted>> (дата звернення: 12.11.2021)

² 'Городской транспорт и COVID-19: основополагающие тезисы' (UN-Habitat) <https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/05/russian_final_transport_key_messages_on_covid19_final.pdf> (дата звернення: 12.11.2021)

³ 'В Україні зафіксовано 302 тисячі порушень карантину за три місяці' (Опендатабот, 16 квітня 2021) <<https://opendatabot.ua/analytics/quarantine-fines>> (дата звернення: 12.11.2021)

⁴ 'Public transport is COVID-safe' (UITP) <<https://www.uitp.org/publications/public-transport-is-covid-safe/>> (дата звернення: 12.11.2021)

ні дослідження того як і чи впливає використання громадського транспорту на захворюваність COVID-19 у різних містах. За результатами аналізу цих даних зроблено висновок, що хоча немає чітких доказів зв'язку міського транспорту з COVID-19, є дослідження, які показують, що інші способи подорожі могли зіграти певну роль у зараженні, такі як човни, туристичні автобуси та літаки: усі міста, де сидять пасажери протягом тривалого періоду часу з тією ж когортою інших пасажирів. Ці сценарії не дуже схожі ні на оперативні, ні на типові моделі громадського транспорту, які мають кращу вентиляцію, двері, які часто відчиняються, щоб дозволити пасажирам увійти, а також здійснюють короткі поїздки¹.

В Оновленій стратегії боротьби з COVID-19 від 14 квітня 2020 р. Всесвітня організація охорони здоров'я² орієнтує на необхідність у країнах або регіонах, в яких спостерігається значна передача вірусу серед населення, запровадження й адаптування загальних заходів щодо дистанціювання та обмеження на переміщення доповнити ще й іншими медико-санітарними заходами для зниження схильності людей до зараження та гальмування передачі вірусу. Одним із таких заходів є і скорочення послуг громадського транспорту. Виходячи із зазначеного, часто в ЗМІ та в заявах урядовців лунають застереження щодо зменшення користування громадським транспортом і надання переваги іншим видам переміщення. Про зниження рівня користування всіма видами транспорту в тому числі громадським транспортом свідчить і статика Держстату України³.

Беручі до уваги синергію вищезазначених чинників, очевидним стала стрімка «індивідуалізація» транспорту, тобто збільшення особистого автомобільного транспорту та розповсюдження інших видів малогабаритного індивідуального транспорту (велосипедів, електросамокатів, гіроскутерів тощо).

Всього за підсумками 2020 р. на українські номери перейшли 353,4 тис. ввезених з інших

країн уживаних легкових авто, також реалізовано 85,5 тис. нових легковиків⁴. До речі, за даними цього ж ресурсу, у 2019 р. в Україні було зареєстровано 408,1 тис. вживаних легкових автомобілів, що в 3,5 раза більше, ніж роком раніше (2018 р.).

Ця динаміка не втрачалася й у 2021 р. Так, лише впродовж вересня поточного року українці зареєстрували 54,3 тис. уживаних легкових автомобілів, ввезених з-за кордону. Така кількість реєстрацій імпортного секонд-хенду у півтора рази перевищила показник річної давнини⁵. В перший місяць осені 2021 р. український автопарк поповнився 9,4 тис. нових легкових авто, що майже на чверть більше,⁶ ніж у 2020 р.

Отже, на збільшення динаміки автомобілізації в Україні вплинуло і те, що громадський транспорт не зміг впоратись із потребами пасажирів при запровадженні карантинних заходів. Наприклад, введення «COVID-19-безпекових» правил, наявність спочатку спецперепусток, а з жовтня 2021 р., за оновленими правилами, сертифікату про вакцинацію або документу про отримання хоча б однієї дози вакцини проти COVID-19, або негативний результат ПЛР-тесту та страх перед небезпекою зараження при користуванні громадським транспортом у столиці не дали можливості вільно пересуватися особам, які не мали власного авто. Тому Київ цьогоріч б'є рекорди України з автомобілізації та потерпає від заторів.

Вплив пандемічних обмежень та на цьому фоні збільшення особистого індивідуального автомобільного транспорту викликав «сплеск» використання і малогабаритного індивідуального транспорту та виокремив новий вид переміщення – мікромобільність. Це тип (переважно) міської мобільності, який передбачає використання легких транспортних засобів, пристосованих для подорожі однієї людини⁷.

⁴ Підраховано кількість ненових іномарок, легалізованих в Україні у 2020 році⁴ (UkrAvtoprom, 11 січня 2021) <<https://ukrautoprom.com.ua/pidrahovano-kilkist-nenovyh-inomarov-legalizovanyh-v-ukrayini-u-2020-roczii>> (дата звернення: 12.11.2021)

⁵ Реєстрації вживаних авто з-за кордону перевершили ринок нових легковиків у п'ять разів⁵ (UkrAvtoprom, 6 жовтня 2021) <<https://ukrautoprom.com.ua/reystracziyi-vzhyvanyh-avto-z-za-kordonu-perevershyly-rynok-novyh-legkovykyv-u-pyat-raziv>> (дата звернення: 12.11.2021)

⁶ В Україні зростає попит на нові легкові автомобілі⁶. (UkrAvtoprom, 01 жовтня 2021) <https://ukrautoprom.com.ua/v-ukrayini-zrostaeye-popyt-na-novi-legkovi-avtomobili> (дата звернення 12.11.2021)

⁷ Біла книга мікромобільності⁷ (UNDP, 15 червня 2021) <<https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/>>

Проблемою є те, що нині такий різновид переміщення поза правовим регулюванням. У Верховній Раді України було зареєстровано законопроекти для урегулювання питань правової визначеності означеного персонального портативного засобу на електричній тязі як самостійного виду транспорту та включення його до єдиної української транспортної системи і відповідальності осіб, що ним керують, за порушення правил дорожнього руху. Йдеться про зареєстровані у 2020 р. та 2021 р. проекти законів України № 3023 та № 3023–1, № 5479 від 11.05.2021р., № 5732 від 05.07.2021 р. Затягування законодавчого закріплення з цього питання спонукало до необхідності регулювання зазначеної проблеми іншими правовими способами. Зважаючи на це, Кабінетом Міністрів України було створено робочу групу з урегулювання персонального електротранспорту при Мінінфраструктури та прийнято і розглянуто Тимчасовий порядок користування персональним електротранспортом. Хоча Порядок і окреслює питання використання електросамокатів, але не тягне за собою настання правових наслідків невиконання цих вимог. До того ж Порядок не вирішує проблеми і, на жаль, випадки травматизму при використанні портативних засобів зростає. Не чекаючи нормативних визначень, на вимогу суспільного запиту щодо регулювання цих процесів судами визнаються певні види засобів мікромобільності транспортними засобами. Про це свідчить судова практика, за якою «водіїв»

environment_energy/white-paper--micromobility.html (дата звернення: 12.11.2021)

таких транспортних засобів притягають до адміністративної та кримінальної відповідальності. Наприклад, у справі № 336/7734/20 Шевченківським районним судом м. Запоріжжя було винесено обвинувальний вирок водію електросамоката за те, що він скоїв наїзд на пішохода, за ст. 291 КК. Суд визнав електросамокат транспортним засобом, призначеним для перевезення людей і (або) вантажу, і таким, на якому встановлене спеціальне обладнання чи механізми. А згідно з п. 11.13 Правил дорожнього руху рух транспортних засобів тротуарами і пішохідними доріжками забороняється. Невизначеність правового статусу та відповідальності за шкоду, спричинену при використанні засобів мікромобільності, робить це питання дискреційним та породжує «проблеми» правозастосування.

Висновки. Безперечно, пандемія вплинула на процеси безпеки дорожнього руху і «внесла» корективи до сталого розвитку автотранспортної системи. Результатом таких змін стало стрімке збільшення індивідуального автотранспорту, різноманітних засобів мікромобільності, що означило нові проблеми для правового регулювання і майбутнього стратегічного планування. Політика, спрямована на безпеку у сфері дорожнього руху, нині потребує змін у прискореному темпі відповідно до нових реалій викликаних протиепідемічними заходами. Адаптація ДТП, смертності та травматизму учасників дорожнього руху необхідно попереджувати за рахунок впровадження нових сучасних рішень та швидким реагуванням відповідних державних інституцій.

REFERENCE

List of legal documents

Legislation

1. Pro avtomobilnyi transport : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (in Ukrainian)
2. Pro dorozhnii rukh: Zakonom Ukrainy № 3353-XII vid 30.06.1993 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3353-12#Text> (in Ukrainian)
3. Pravyla dorozhnoho rukhu: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 10 zhovtnia 2001 p. № 1306 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n16> (in Ukrainian)

Conference paper

1. Nikolenko L M, Zahorodnia N V 'Zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu v umovakh karantynu pid chas pandemii koronavirusu (Covid-19) v Ukraini' [Ensuring road safety under quarantine during the coronavirus (Covid-19) pandemic in Ukraine] *Transportna bezpeka: pravovi ta orhanizatsiini aspekty* : materialy KhV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kryvyi Rih, 13 lyst. 2020) 194–197 (in Ukrainian)

Websites

2. 'Public transport is COVID-safe' (UITP) <<https://www.uitp.org/publications/public-transport-is-covid-safe/>> (in English)

3. 'Transmission of SARS-CoV-2: implications for infection prevention precautions' (World Health Organization, 9 lypnia 2020) <<https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19-how-is-it-transmitted>> (in English)
4. 'Bila knyha mikromobilnosti' [White paper: Micromobility] (UNDP, 15 chervnia 2021) <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/environment_energy/white-paper--micromobility.html> (in Ukrainian)
5. 'Gorodskoy transport i COVID-19: osnovopolagayushchiye tezisy' [Urban Transport and COVID-19: Fundamental Theses] (UN-Habitat) <https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/05/russian_final_transport_key_messages_on_covid19_final.pdf> (in Russian)
6. 'Kilkist perevezennykh pasazhyriv za vydamy transportu' [Number of passengers carried by type of transport] Arkhiv. (Derzhavna sluzhba statystyky) <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/tr/kpp/arh_kpp_u.htm> (in Ukrainian)
7. 'Obnovlennaya strategiya bor'by s COVID-19' [Updated strategy to combat COVID-19] (Vsemirnaya Organizaciya zdravookhraneniya) <<https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/strategies-plans-and-operations>> (in Russian)
8. 'Pidrakhovano kil'kist novykh inomarok, lehalizovanykh v Ukraini u 2020 rotsi' [The number of new foreign cars legalized in Ukraine in 2020 has been calculated] (UkrAvtoprom, 11 sichnia 2021) <<https://ukrautoprom.com.ua/pidrahovano-kilkist-novykh-inomarok-legalizovanykh-v-ukrayini-u-2020-roczy>> (in Ukrainian)
9. 'Reiestratsii vzhyvanykh avto z-za kordonnu perevershyly rynek novykh lehkovykiv u piat raziv' [Registration of used cars from abroad surpassed the new passenger car market five times] (UkrAvtoprom, 6 zhovtnia 2021) <<https://ukrautoprom.com.ua/reiestracziyi-vzhyvanykh-avto-z-za-kordonu-perevershyly-rynek-novykh-legkovykykiv-u-pyat-raziv>> (in Ukrainian)
10. 'V Ukraini zafiksovano 302 tysiachi porushen karantynu za try misiatsi' [In Ukraine, 302 thousand cases of quarantine have been recorded in three months] (Opendatabot, 16 kvitnia 2021) <<https://opendatabot.ua/analytics/quarantine-fines>> (in Ukrainian)
11. 'V Ukraini zrostaie popyt na novi lehkovi avtomobili' [Demand for new cars is growing in Ukraine] (UkrAvtoprom, 01 zhovtnia 2021) <<https://ukrautoprom.com.ua/v-ukrayini-zrostaie-popyt-na-novi-legkovi-avtomobili>> (in Ukrainian)

Панова С. В. Вплив пандемії COVID-19 на безпеку дорожнього руху в Україні

Пандемія COVID-19 стала серйозною проблемою для сучасної транспортної системи у світі й змусила суспільство по-іншому дивитися на безпеку переміщення. Громадський транспорт є найважливішою соціально-економічною галуззю, але в той же час практично всі його види є зонами підвищеного ризику поширення інфекції. Цей аспект став причиною зменшення використання громадського транспорту, спонукав до збільшення динаміки автомобілізації та стрімкого поширення мікромобільності як нового виду переміщення у міських умовах. У статті робиться огляд трансформацій в автотранспортній сфері після запровадження протипандемічних заходів та їх вплив на забезпечення безпеки дорожнього руху. У зв'язку з цим звертається увага на проблеми, що вимагають невідкладного правового регулювання і реакції відповідних державних інституцій які забезпечують безпеку у сфері дорожнього руху.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, пандемія COVID-19, протипандемічні заходи, громадський транспорт.

Панова С. В. Влияние пандемии COVID-19 на безопасность дорожного движения в Украине

Пандемия COVID-19 стала серьезной проблемой для современной транспортной системы в мире и заставила общество по-другому смотреть на безопасность перемещения. Общественный транспорт является важнейшей социально-экономической отраслью, но в то же время практически все виды являются зонами повышенного риска распространения инфекции. Этот аспект стал причиной уменьшения использования общественного транспорта, побудил увеличение динамики автомобилизации и распространение микромобильности как нового вида перемещения в городских условиях. В статье рассматриваются трансформации в автотранспортной сфере после введения противопандемических мероприятий и их влияние на обеспечение безопасности дорожного движения. В связи с этим обращается внимание на проблемы, требующие неотлагательного правового регулирования и реакции соответствующих государственных институций, обеспечивающих безопасность в сфере дорожного движения.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, пандемия COVID-19, противоэпидемиологические мероприятия, общественный транспорт.

Panova S. V. Impact of the COVID-19 pandemic on road safety in Ukraine.

The COVID-19 pandemic has become a serious problem for the modern transportation system in the world and has forced society to look at the safety of movement in a different way. Public transport is the most important socio-economic industry, but at the same time, almost all types are areas of increased risk of infection. This aspect caused a decrease in the use of public transport, prompted an increase in the dynamics of motorization and the spread of micromobility as a new type of movement in urban environments. The article examines the transformations in the road transport sector after the introduction of anti-pandemic measures and their impact on ensuring road safety. In this regard, attention is drawn to the problems requiring urgent legal regulation and the reaction of the relevant state institutions that ensure safety in the field of road traffic. It is concluded that the pandemic has affected road safety processes and «made» adjustments to the sustainable development of the road transport system. The result of such changes has been a rapid increase in individual vehicles, various means of micro-mobility, which has identified new challenges for legal regulation and future strategic planning. Road safety policy now needs to change at an accelerated pace in line with the new realities posed by anti-epidemiological measures. After all, the reduction of road accidents, mortality and injuries of road users must be prevented through the introduction of new modern solutions and rapid response of relevant government institutions.

Key words: *safety of road traffic, pandemic COVID-19, anti-epidemiological measures, public transport.*

Стаття надійшла до редакції: 10.09.2021 р.

Прийнята до друку: 15.10.2021 р.

Д. О. Куковинець, молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНТЕРНЕТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ДО ПИТАННЯ ДОМАГАННЯ ДИТИНИ ДЛЯ СЕКСУАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ¹

Діти не є головною жертвою цієї пандемії.
Але вони ризикують опинитися в числі тих,
хто постраждав від неї найбільшою мірою.

Із Аналітичної записки ООН «Вплив COVID-19 на дітей»

Постановка проблеми. Посяганням на статеву недоторканість дітей приділяється значна увага у вітчизняній та зарубіжній теорії і практиці. Такий інтерес є не випадковим з огляду на підвищену вразливість дітей та необхідність забезпечення їх цілковитого захисту як у межах фізичного світу, так й за його межами – у віртуальній реальності.

Пандемія гострого респіраторного захворювання, збудником якого є SARS-CoV-2 (далі – COVID-19), зумовила стрімкий процес використання інформаційно-телекомунікаційних технологій та збільшення попиту на платформи налагодження соціальної взаємодії, застосування яких, окрім позитивних наслідків, таких як нові можливості для освіти, доступу до інформації, охорони здоров'я, культури й безлічі інших аспектів повсякденного життя, спричинило й негативні, серед котрих, зокрема, збільшення випадків сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей².

¹ *Примітка.* Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України». У розробці теми беруть участь: д.ю.н., проф. Борисов В. І., д.ю.н., проф., кер. наукових робіт Демидова Л. М., д.ю.н., доц. Пашенко О. О., д.ю.н., с.н.с. Шепітько М. В., к.ю.н., ст. дослідник Євтеєва Д. П., к.ю.н., доц. Шульженко Н. В., к.ю.н. Новікова К. А., к.ю.н. Попович О. С., Куковинець Д. О., Максименко А. І. Керівник теми д.ю.н., проф., акад. НАН України, акад. НАПрН України Тацій В. Я.

² *Примітка.* Так, спеціалізована компанія з кібербезпеки Web-IQ повідомила, що з початку лютого 2020 р. по кінець

З метою впровадження сучасних європейських стандартів у сфері захисту дітей від протиправних дій, у тому числі й таких, що здійснюються з використанням Інтернету, Україною у 2012 р. ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. (далі – Ланцаротська Конвенція). На виконання положень цього міжнародного документа Законом України № 1256-IX від 18.02.2021 р. Кримінальний кодекс України (далі – КК) було доповнено ст. 156¹ під назвою «Домагання дитини для сексуальних цілей». Спеціальний та поглиблений аналіз означеного кримінального правопорушення в українській науці кримінального права до цього часу ще не проводився, що й обумовлює необхідність розробки як теоретичних, так і практичних проблем боротьби з домаганням дитини для сексуальних цілей.

березня 2020 р. на відомих форумах про сексуальне насильство над дітьми більш ніж на 200% збільшилася кількість повідомлень, що містять посилання на завантажені зображення та відео відповідного змісту. У рамках звіту «Досвід дітей у галузі цифрового навчання в період Covid-19», опублікованого Telia Company у Скандинавії та країнах Балтії, було зроблено висновок, що «приблизно кожна десята дитина заявляє, що з нею зв'язувався невідомий дорослий під час навчання» ('Covid-19: Expectations and Effects on Children Online' (SWGfL, december 2020) <<https://swgfl.org.uk/assets/documents/covid-19-expectations-and-effects-on-children-online.pdf>>) (дата звернення: 13.09.2021)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які розробляли окремі аспекти цієї проблеми, чільне місце посідають наукові праці таких зарубіжних учених: E. Bergen, K.-K. Choo, J. Davidson, M. Gómez, P. Gottschalk, J. Hoyer, D. Hughes, L. Klimek, R. Kool, A.-M. McAlinden, P. Santtila, P. Schuhmann, A. Schulz, C. Villacampa. Вагомий унесок у розвиток проблематики охорони статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх зробили й вітчизняні вчені, такі як І. О. Бандурка, В. І. Борисов, А. О. Джу́жа, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, Г. Я. Мартинишин, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, В. Ю. Омецинська, С. В. Романцова, К. В. Шахова та ін.

Мета. Проаналізувати захист дітей в умовах пандемії COVID-19 від домагань для сексуальних цілей як одного із проявів сексуальної експлуатації та сексуального насильства, що здійснюється з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій; дослідити ознаки складу цього кримінального правопорушення, у тому числі ту з них, що є основною кримиоутворюючою, а саме: мету вчинення діяння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наслідки від пандемії COVID-19 для дітей можна поділити на такі групи: 1) зараження самим вірусом, 2) безпосередні соціально-економічні наслідки заходів, спрямованих на те, щоб зупинити передачу вірусу і покласти кінець пандемії, і 3) потенційні довгострокові наслідки, пов'язані з відставанням у досягненні цілей у галузі сталого розвитку¹.

У контексті проведеного дослідження особливу зацікавленість викликає третя група наслідків. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. № A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено перелік із сімнадцяти Цілей сталого розвитку і 169-ти завдань, які покликані стимулювати діяльність у сферах, що є критично значущими для людства і планети². Так, однією із цілей, відставання від досягнення якої потенційно може спричинити шкоду

інтересам дітей, є Ціль 16 – «Сприяння розбудові миролюбного і всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях», що, серед іншого, спрямована на покладання краю наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей.

Незалежний експерт ООН Мама Фатіма Сінгхатех, представляючи доповідь на тему торгівлі дітьми та їх сексуальної експлуатації, підкреслила, що після закінчення кризи діти зіштовхнуться з новою реальністю і будуть серед тих, хто найбільше постраждає від негативних наслідків пандемії. Зазначене підтверджується, зокрема, досвідом, отриманим в ході інших кризових ситуацій. Так, у Західній Африці, наприклад, епідемія Ебола 2014–2015 років супроводжувалася різким зростанням сексуального насильства і підліткової вагітності. Одне з досліджень показало, що вразливі дівчатка, в тому числі ті, які втратили родичів через Еболу, були змушені вдатися до надання платних сексуальних послуг для купівлі продуктів харчування і задоволення інших базових потреб³.

Відмінною ознакою впливу негативних наслідків сучасної пандемії на дітей став перехід зловмисників у цифровий простір задля вчинення суспільно небезпечних посягань. Використання онлайн-платформ для дистанційного навчання, збільшення часу, проведеного в режимі онлайн, використання різноманітних соціальних мереж і чатів підвищило для дітей ризик зіткнутися з випадками сексуальної експлуатації, сексуального насильства та правопорушниками, які причайлися у тенетах Інтернету.

Одним із проявів сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей у цифровому просторі стало домагання із сексуальною метою, відоме міжнародній спільноті також під назвою «грумінг», тобто процес входження в довіру до дитини для її схилення до дій сексуального характеру.

Термін «грумінг» уперше був використаний у контексті сексуальної експлуатації дітей у 1984 р.

¹ Аналитическая записка: воздействие COVID-19 на детей (World Health Organization, 15 апреля 2020) <www.un.org/sites/un2.un.org/files/russian_brief_covid_and_children.pdf> (дата обращения: 13.09.2021)

² Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № A/RES/70/1. URL: https://www1.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030_UA.pdf. (дата звернення: 13.09.2021)

³ Воздействие коронавирусной инфекции на различные проявления торговли детьми и их сексуальной эксплуатации: доклад Специального докладчика по вопросу о торговле детьми и сексуальной эксплуатации детей, включая детскую проституцию, детскую порнографию и изготовление прочих материалов о сексуальных надругательствах над детьми, Мамы Фатимы Сингхатех (World Health Organization, 22 января 2021) <<https://undocs.org/ru/A/HRC/46/31>> (дата обращения: 13.09.2021)

у газеті «Chicago tribune» у статті, що була присвячена методам, які використовуються педофілами. У сучасній українській кримінально-правовій думці під цим поняттям розуміють «навмисні дії, спрямовані на встановлення дружніх відносин та емоційного зв'язку з дитиною і зниження рівня чинників стримання дитини з метою сексуального насильства над нею»¹.

Законодавче закріплення поняття «домагання дитини для сексуальних цілей» надано у ст. 156¹ КК, у ч. 1 якої встановлена кримінальна відповідальність за таке діяння як «пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася». За ч. 2 ст. 156¹ КК кримінально караною є пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, неповнолітній особі з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії, якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася.

Обставинами, що обтяжують відповідальність за кримінальне правопорушення, є вчинення діяння повторно або за попередньою змовою групою осіб, або щодо малолітньої особи відповідно (ч. 3).

За частинами 1, 2 ст. 156¹ КК домагання дитини для сексуальних цілей є *нетяжким злочином*, за ч. 3 – *тяжким*.

Говорячи про поділ кримінальних правопорушень залежно від їх ступеня суспільної небезпечності, варто окремо наголосити, що в тексті проекту нового Кримінального кодексу України вищезгадане діяння визначено як *проступок*², з чим не можна погодитися з огляду на наступне.

¹ Куковинець Д. О., 'Щодо встановлення відповідальності за «грумінг» як за закінчене самостійне діяння' *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності* (ОДУВС 2020) 67

² Примітка. У статті 4.6.8. проекту Кримінального кодексу зазначено: «повнолітня особа, яка запропонувала спілкування: а) особі віком від 14 до 16 років для вчинення з нею дії сексуального характеру або б) неповнолітній особі для виготовлення продукції порнографічного характеру за її участю,--вчинила проступок» ('Кримінальний кодекс України (проект)' (Сайт Робочої групи з питань розвитку кримінального права, 2 жовтня 2021) <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/10/05/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-02-10-2021.pdf>> (дата звернення: 14.09.2021)).

На продовження думки В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна та Л. М. Демидової про необхідність трансформації певної частини злочинів невеликої тяжкості й деяких злочинів середньої тяжкості (*наразі – нетяжких злочинів – Д. К.*) у проступки³ та передбачення за їх вчинення лише видів покарань не пов'язаних з позбавленням волі підкреслимо, що мова йде не про автоматичну трансформацію всіх нетяжких злочинів у проступки, а про виважену та логічно-послідовну діяльність, що базується на науково обгрунтованій та статистично підтвердженій інформації про суспільну небезпечність того чи іншого діяння, практиці призначення за нього покарання, а також на врахуванні зарубіжного законодавчого досвіду.

З огляду на положення теорії кримінального права зазначаємо, що проступок характеризується такими ознаками: протиправність, невеликий ступінь суспільної небезпечності, обмеження санкцією, що відповідає суспільній небезпечності, та виключення такого правового наслідку, як судимість, характерного для злочинів⁴.

Ступінь суспільної небезпечності як одна із визначальних рис кримінального правопорушення являє собою кількісну характеристику суспільної небезпечності, що визначається інтенсивністю посягання і насамперед видом та розміром (обсягом) шкоди, яка заподіюється діянням охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам чи ставить їх під загрозу заподіяння такої шкоди.⁵

Треба зауважити, що статеві злочини, до числа яких належить і домагання дитини для сексуальних цілей, здійснюють не лише травмуючий вплив на психіку дитини і заподіюють їй фізичну шкоду, а й призводять до порушення нормальних життєвих зв'язків неповнолітніх, оскільки вони відчують себе безпорадними і неповноцінними членами суспільства, що в результаті негативно впливає на їхній подальший духовний розвиток⁶.

³ Борисов В. І., Тютюгін В. І. та Демидова Л. М., 'Кримінальний проступок: концептуальні засади запровадження до національного законодавства' (2016) (2) Вісник Асоціації кримінального права України 137 <http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/06_Borisov.pdf> (дата звернення: 14.09.2021)

⁴ Ліпіна В., 'Кримінальний проступок у контексті реформування кримінального законодавства' (2019) (3 (1)) Молодий вчений 158

⁵ Панов М. та Харитонов С., 'Суспільна небезпечність діяння-- фундаментальна ознака поняття «кримінальне правопорушення»' (2019) (10) Юридична Україна 16 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2019_10_4> (дата звернення: 14.09.2021)

⁶ Козлюк Л. Г., 'Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий зло-

З урахуванням положень про суспільну небезпечність домагання дитини для сексуальних цілей варто звернути увагу також на результати дослідження «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні», що було проведене міжнародною благодійною організацією «Служба порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини у періоді з 15 грудня 2020 р. по 20 січня 2021 р. Так, встановлено, що кожна з перерахованих в опитуванні ситуацій сексуальної експлуатації та сексуального насильства (задавали запитання про оголені частини тіла в Інтернеті; спілкувались про інтимні стосунки; надсилали фото чи відео оголеного тіла або просили надіслати фото чи відео свого оголеного тіла; пропонували зустрітись наживо і показати себе оголеним тощо) траплялась хоча б із кількома з опитаних дітей. Наприклад, близько 40 дітей зустрічались з незнайомцями з Інтернету наживо та показували себе оголеним чи пестили себе. Що характерно, серед усіх респондентів, які зустрілись хоча б з однією із ситуацій сексуального насильства чи експлуатації за останній рік, всього чверть готова розповісти дорослим про те, що з ними трапилось, і лише 1,3% звернулись до поліції¹.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що діти досить часто стають жертвами домагань у цифровому просторі, проте зважаючи на певну табуованість теми сексуальної експлуатації і сексуального насильства та відсутність належного рівня обізнаності щодо існуючих ризиків у цифровому середовищі, велика кількість випадків домагань дитини для сексуальних цілей залишається поза увагою правоохоронних органів, про що, зокрема, свідчить й офіційна статистика із сайту Офісу Генерального прокурора².

чин щодо неповнолітнього» (автореф. дис канд юрид наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2009) 9. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IT5eBLdv3b4J:www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DARD%26P21DBN%3DARD%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3DDOC/2009/09klgszn.zip%26IMAGE_FILE_DOWNL OAD%3D1+%&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 14.09.2021)

¹ Аналітичний звіт по результатам кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» (Нова українська школа, 2020) <<https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylystvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf>> (дата звернення: 05.10.2021)

² Примітка. У Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2021 р. відсутні окремі показники

Щодо такої ознаки кримінальних проступків, як обмеження санкцією, що відповідає суспільній небезпечності (мова йде, як зазналось вище, про передбачення за їх вчинення лише таких видів покарань, що не пов'язані з позбавленням волі), зауважимо, що за проектом нового Кримінального кодексу за вчинення проступків (а, отже, й за домагання дитини для сексуальних цілей) передбачено такі види покарань, як грошове стягнення, безоплатні роботи, обмеження свободи пересування або арешт.

Однак, звертаючись до зарубіжного досвіду призначення покарання за домагання дитини для сексуальних цілей, підкреслимо, що типовим для санкцій таких норм є посилення не лише на штраф, а й на позбавлення волі як альтернативний вид покарання за означене діяння.

Наприклад, за ст. 183 ter Кримінального кодексу Іспанії аналогічне діяння належить до класу менш тяжких злочинів. За його вчинення правопорушнику загрожує покарання у виді *позбавлення волі* на строк від одного до трьох років або *штраф* від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців³.

Відповідно до розділу 248e Кримінального кодексу Нідерландів домагання дитини для сексуальних цілей є злочином та тягне за його вчинення відповідальність у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або штрафу четвертої категорії⁴.

Кримінальний кодекс Швеції означене діяння визначає як злочин та у главі 6, розділі 10a встановлює відповідальність для правопорушників у виді сплати штрафу або тюремного ув'язнення строком до одного року⁵.

Окрім того, в умовах адаптації законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством

за ст. 156¹ КК «Домагання дитини для сексуальних цілей». (*Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за серпень 2021 року* (Офіс Генерального прокурора, 2021) <www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114368&libid=100820&c=edit&c=fo> (дата звернення: 5.10.2021)).

³ Примітка. На відміну від України, де штраф визначається через вказівку на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в Іспанії штрафи обраховуються за системою штрафних днів.

⁴ Wetboek van Strafrecht Geldend van 01-09-2013 t/m 14-11-2013. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2013-09-01/#BoekTweede_TiteldeelXIV_Artikel248e (дата звернення: 14.09.2021)

⁵ Пособие для парламентариев. Конвенция Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуального насилия (Лансаротская конвенция) (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2012) 73 <www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/DocsAndDecs/LanzaroteHandbook-RU.pdf> (дата звернення: 14.09.2021)

з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, варто взяти до уваги й положення Директиви Європейського парламенту та Європейської Ради від 13 грудня 2011 р. № 2011/93 про боротьбу із сексуальним насильством і сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією¹, де у ст. 6 передбачено, що домагання дітей у сексуальних цілях карається позбавленням волі на строк не менше одного року.

Враховуючи вищезазначене, робимо висновок про недоцільність трансформації домагання дитини для сексуальних цілей із злочину відповідного ступеня тяжкості на кримінальний проступок.

Повертаючись до ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156¹ КК, зазначимо, що *основним безпосереднім об'єктом* домагання дитини для сексуальних цілей є статевая недоторканість особи, під якою розуміють охоронюваний законом стан, за якого забороняється вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення встановленого віку або через наявність психічної хвороби) не є носієм статевої свободи².

Додатковим (обов'язковим) об'єктом виступає нормальний фізичний, психічний і духовний розвиток дітей.

Обов'язковою ознакою розглядуваного кримінального правопорушення є *потерпілий* – фізична особа, незалежно від її статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віком до 16 років – за ч. 1 ст. 156¹ КК, неповнолітня особа – за ч. 2 ст. 156¹ КК, малолітня особа – за ч. 3 ст. 156¹ КК.

За конструкцією *об'єктивної сторони* домагання дитини для сексуальних цілей є складним кримінальним правопорушенням, що об'єднує кілька активних дій: 1) пропозицію зустрічі; 2) вчинення після такої пропозиції хоча б однієї дії, спрямованої на те, щоб така зустріч відбулася.

Щодо першого діяння, то варто наголосити, що під пропозицією розуміють «те, що пропонується

чий-небудь увазі, виноситься на обговорення, розгляд і т. ін.»³.

Відповідно до ч. 1 Примітки до ст. 156¹ КК під зустріччю в цій статті необхідно розуміти, у тому числі, зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій.

Таким чином, під *пропозицією зустрічі* у ст. 156¹ КК маємо на увазі висловлення дитині наміру зустрітися, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, для вчинення у подальшому щодо неї дій сексуального характеру або розпусних дій чи втягнення її у виготовлення дитячої порнографії.

Під *вчиненням хоча б однієї дії, щоб така зустріч відбулася*, розуміємо здійснення правопорушенням однієї або більше дій, вчинення якої (яких) може також бути пов'язано з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, чим створюються умови для здійснення наміру останнього зустрітися із дитиною і наближують, таким чином, його до безпосереднього вчинення будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій щодо неї чи втягнення її у виготовлення дитячої порнографії. Отже, під вчиненням «відповідних дій» можемо мати на увазі придбання квитків на транспорт, пересилання грошей дитині задля того, щоб вона прибула у домовлене місце, резервування кімнати в готелі (якщо мова йде про фізичну зустріч). Відповідними діями для проведення зустрічі із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій є, наприклад: створення персональної віртуальної кімнати на базі платформ Skype, ZOOM тощо зі спрямуванням відповідного посилання на електронну пошту/месенджери дитини, аудіо-, відеодзвінки у соціальних мережах, направлення аудіо-, фото-, відеоповідомлень і т. д.⁴ Під вчинення відповідних дій також підпадають, на нашу думку, випадки психологічного насильства щодо дитини, для того щоб вона не відмовилась від зустрічі. Прикладом може слугувати, зокрема, шантажування дитини розголошенням відповідних відомостей про її особисте життя.

³ 'Пропозиція' *Словник української мови: в 11 томах*, т. 8 ПРИРОДА-РЯХТЛИВИЙ (Наукова думка 1977) 258 <<http://sum.in.ua/s/propozycja>> (дата звернення: 14.09.2021)

⁴ Куковинець Д. О., 'До питання встановлення кримінальної відповідальності за домагання дитини для сексуальних цілей' *Право як ефективний суспільний регулятор* (Західно-українська організація «Центр правничих ініціатив» 2021) 41.

¹ Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d20901a4-66cd-439e-b15e-faeb92811424/language-en> (дата звернення: 14.09.2021)

² Борисов В. І та Харитонova О. В., 'Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи' В. Я. Тацій, В. І. Борисов та В. І. Тютюгін (ред), *Кримінальне право України: Особлива частина* (6-те вид, Право 2020) 115.

Окремо зауважимо, що означені дії мають бути вчинені лише після того, як було зроблено пропозицію зустрічі.

Використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій є одним з альтернативних способів учинення означеного діяння, на який безпосередньо вказано у КК. В умовах розповсюдження пандемії COVID-19 використання саме Інтернет-можливостей при вчиненні правопорушень стало більш привабливим для правопорушників з огляду на анонімність онлайн-середовища та необмеженість географічним положенням, що відкрило доступ до більш широкого кола контактів. Для цього з метою домагання дитини для сексуальних цілей широко використовується електронна пошта, соціальні мережі, сайти знайомств, застосунки для обміну миттєвими повідомленнями, чати, онлайн-ігрові платформи тощо.

Склад кримінального правопорушення – *формальний*. Домагання дитини для сексуальних цілей вважається *закінченим* із моменту вчинення дії, спрямованої на те, щоб зустріч з дитиною для вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій відбулася чи втягнення її у виготовлення дитячої порнографії відбулася.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел щодо пропозиції зустрічі та щодо відповідної (-их) дії (дій), спрямованої (-их) на те, щоб така зустріч відбулася.

Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і має подвійний характер: складається з найближчої та кінцевої. Якщо перша – це домогтися зустрічі з дитиною, то друга – вчинення щодо неї *будь-яких дій* (*курсив наш* – Д. К.) сексуального характеру або розпусних дій за ч. 1 ст. 156¹ КК чи втягнення неповнолітньої особи у виготовлення дитячої порнографії за ч. 2 ст. 156¹ КК.

Варто зауважити, що саме друга мета є основною криміноутворюючою ознакою домагання дитини для сексуальних цілей, за відсутності якої як пропозиція зустрічі, так і вчинення відповідних дій, спрямованих на те, щоб така зустріч відбулася, за змістом не набувають суспільно небезпечного характеру.

При цьому дією «сексуального характеру» є акт, який має сексуальну конотацію; він не поширюється на акти, яким бракує такої конотації або відтінку¹.

¹ Дудоров О О, *Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримі-*

Розпусні дії, зі свого боку, обов'язково мають сексуальний характер і можуть проявлятися як фізичне або інтелектуальне розбещення. Їх відмінною ознакою виступає відсутність статевого зносин із потерпілим². Виходячи із теоретичних положень кримінального права та роз'яснень постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. № 5 доходимо висновку, що під фізичним розбещенням мають на увазі оголення та мацання геніталій як правопорушника, так і потерпілого, навчання онанізму, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою тощо³.

До інтелектуальних розпусних дії, натомість, відносять цинічні розмови з потерпілою особою на сексуальні теми, демонстрацію відео-, аудіо, фотоматеріалів порнографічного змісту, фотографування потерпілих у різних сексуальних позах і т. д.

При цьому під метою втягнення у виготовлення дитячої порнографії розуміємо таку мету, бажаним результатом досягнення якої є умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до вчинення певних дій, внаслідок яких створюються: 1) зображення у будь-який спосіб дитини (чи особи, яка виглядає як дитина) у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або 2) зображення у будь-який спосіб дитини (чи особи, яка виглядає як дитина) задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або 3) будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

Суб'єкт – фізична осудна повнолітня особа, незалежно від статі, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

нально-правової характеристики) (РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018) 20.

² Див.: Джужа А О, 'Розпусні дії сексуального характеру щодо дітей та підлітків' (2014) (1) Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 28; Омєцинська В Ю, 'Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини' (дисертація канд юрид наук, ЛьвДУВС, 2019) 114.

³ Див.: Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text> (дата звернення: 14.09.2021); Світличний О О, 'Кваліфікація розбещення неповнолітніх: питання розмежування із суміжними статевими та іншими злочинами' (2017) (4) Публічне право 129; Дудоров О О, *Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики)* (РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка 2018) 81

Висновки. Пандемія COVID-19 як лакмусовий папірець виявила всі слабкі сторони, загрози й потенційні ризики сучасного суспільства. Пандемічні обмеження та карантинні заходи зумовили інтенсивний розвиток інноваційних технологій та зростання ролі соціальних мереж, месенджерів, чатів, що, у свою чергу, стали майданчиком для загострення ситуації із сексуальною експлуатацією дітей та насильством щодо них.

Відносно новим для українського законодавця виявилось діяння у формі домагання дітей для сексуальних цілей, відповідальність за яке встановлена ст. 156¹ КК.

За чинною редакцією КК означене кримінальне правопорушення класифіковано як злочин відповідного ступеня тяжкості (нетяжкий – за частинами 1, 2 ст. 156¹ КК, тяжкий – за ч. 3 ст. 156¹ КК), проте в положеннях проекту нового КК знайшла відображення позиція щодо визначення домагання дитини для сексуальних цілей як проступку, з чим не можна погодитися з огляду на *невідповідність* виду та розміру шкоди, що спричинюється таким домаганням, або може бути спричинена потерпілій особі.

Для правильного застосування норм ст. 156¹ КК важливе значення мають знання про структурні елементи та обов'язкові елементи вказаного складу кримінального правопорушення.

Основним безпосереднім об'єктом домагання дитини для сексуальних цілей є статевая недоторканість особи, а *додатковим (обов'язковим)* – нормальний фізичний, психічний і духовний розвиток дитини.

Обов'язковою ознакою розглядуваного кримінального правопорушення є *потерпілий*, яким може бути фізична особа, незалежно від її статі,

сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віком до 16 років – за ч. 1 ст. 156¹ КК України, неповнолітня особа – за ч. 2 ст. 156¹ КК України, малолітня особа – за ч. 3 ст. 156¹ КК України.

Об'єктивна сторона – діяння складне, воно полягає у здійсненні пропозиції зустрічі, поєднаній з учиненням після неї хоча б однієї дії, спрямованої на те, щоб така зустріч відбулася. Склад кримінального правопорушення – *формальний*. Домагання дитини для сексуальних цілей вважається *закінченим* із моменту вчинення дії, спрямованої на те, щоб зустріч із дитиною щодо вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій відбулася чи втягнення її у виготовлення дитячої порнографії відбулася.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел щодо пропозиції зустрічі та щодо відповідної (-их) дії (дій), спрямованої (-их) на те, щоб така зустріч відбулася. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є *мета*: 1) найближча – домогтися зустрічі з дитиною і 2) кінцева – вчинити щодо неї будь-які дії сексуального характеру або розпусні дії (за ч. 1 ст. 156¹ КК), втягнути у виготовлення дитячої порнографії (за ч. 2 ст. 156¹ КК). Саме кінцева мета є тією основною криміноутворюючою ознакою, що визначає суспільну небезпечність діяння правопорушника.

Суб'єкт – фізична осудна повнолітня особа, незалежно від статі, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Однак варто зауважити, що вищезазначені положення не відображають повною мірою всі складні моменти дослідження наведеного питання, а тому потребують подальшої розробки.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d20901a4-66cd-439e-b15e-faeb92811424/language-en>; (in English)
2. Wetboek van Strafrecht Geldend van 01-09-2013 t/m 14-11-2013. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2013-09-01/#BoekTweede_TiteldeelXIV_Artikel248e (in Dutch)
3. Peretvorennia nashoho svitu: Porjadok denni u sferi staloho rozvytku do 2030 roku: Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON vid 25 veresnia 2015 r. № A/RES/70/1. URL: https://www1.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030_UA.pdf (in Ukrainian)
4. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochynu proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30 travnia 2008 r. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text> (in Ukrainian)

*Bibliography***Authored books**

1. Borysov V I ta Kharytonova O V, 'Kryminalni pravoporushennia proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby' [Criminal Offenses against Sexual Freedom and Sexual Inviolability of the Person] V Ya Tatsii, V I Borysov ta V I Tiutiuhin (red), *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna* [Criminal Law of Ukraine: Special Part] (6-te vyd, Pravo 2020) 768 (in Ukrainian)
2. Dudorov O O, *Zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky)* [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (basic provisions of criminal law characteristics)] (RVV LDUVS im. E. O. Didorenka 2018) 92 (in Ukrainian)

Non-author books

3. *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh, t 8 PRYRODA-RIAKHTLYVYI* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes, vol. 8 NATURE-FRAGRANT] (Naukova dumka 1977) 258 <http://sum.in.ua/s/propozycja> (in Ukrainian)

Journal articles

4. Borysov V I, Tiutiuhin V I ta Demydova L M, 'Kryminalnyi prostupok: kontseptualni zasady zaprovadzhennia do natsionalnoho zakonodavstva' [Criminal misconduct: conceptual principles of introduction into national legislation] (2016) (2) *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine* 129–142 <http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/06_Borisov.pdf> (in Ukrainian)
5. Dzhuzha A O, 'Rozpusni dii seksualnoho kharakteru shchodo ditei ta pidlitkiv' [Lewd acts of a sexual nature against children and adolescents] (2014) (1) *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs* 26–32 (in Ukrainian)
6. Lipina V, 'Kryminalnyi prostupok u konteksti reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva' [Criminal misconduct in the context of reforming criminal law] (2019) (3 (1)) *Molodyi vchenyi – A young scientist* 157–160 (in Ukrainian)
7. Panov M ta Kharytonov S, 'Suspilna nebezpechnist diiannia – fundamentalna oznaka poniattia «kryminalne pravoporushennia»' [Public danger of the act – a fundamental feature of the concept of «criminal offense»] (2019) (10) *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine* 16 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2019_10_4> (in Ukrainian)
8. Svitlychnyi OO, 'Kvalifikatsiia rozbeshchennia nepovnitnikh: pytannia rozmezhuвання iz sumizhnymy statevymy ta inshymy zlochynamey' [Qualification of juvenile abuse: the issue of differentiation from related sexual and other crimes] (2017) (4) *Publichne pravo – Public law* 127–135 (in Ukrainian)

Dissertation

9. Ometsynska V Yu, 'Kryminalno-pravova okhorona statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti dytyny' [Criminal protection of sexual freedom and sexual integrity of the child] (dys kand yuryd nauk, LvDUVS, 2019) 265 (in Ukrainian)

Thesis abstract

10. Kozliuk LH, 'Kryminolohichna kharakterystyka osobystosti zlochyntsia, yakyi vchynyv statevyi zlochin shchodo nepovnitnoho' [Criminological characteristics of the identity of the offender who committed a sexual crime against a minor] (avtoref dys kand yuryd nauk, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, 2009) 16 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IT5eBLdv3b4J:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DARD%26P21DBN%3DARD%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3DDOC/2009/09klszn.zip%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (in Ukrainian)

Conference paper

11. Kukovynets D O, 'Do pytannia vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za domahannia dytyny dlia seksualnykh tsilei' [On the issue of establishing criminal liability for harassment of a child for sexual purposes] *Pravo yak efektyvnyi suspilnyi rehuliator* (Zakhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentr pravnychkykh initsiatyv») 2021) 39–42 (in Ukrainian)
12. – 'Shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za «hruminh» yak za zakinchene samostiine diiannia' [On establishing liability for grooming as a completed independent act] *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty protydii zlochynnosti* (ODUVS 2020) 66–69 (in Ukrainian)

Websites

13. 'Covid-19: Expectations and Effects on Children Online' (SWGfL, december 2020) <https://swgfl.org.uk/assets/documents/covid-19-expectations-and-effects-on-children-online.pdf> (in English)
14. 'Analiticheskaya zapiska: vozdejstvie COVID-19 na detej' [Policy Brief: Impact of COVID-19 on Children] (World Health Organization, 15 aprelya 2020) www.un.org/sites/un2.un.org/files/russian_brief_covid_and_children.pdf (in Russian)

15. 'Analytychnyi zvit po rezultatam kilkisnoho doslidzhennia na temu «Seksualne nasylstvo nad ditmy ta seksualna ekspluatatsiia ditei v Interneti v Ukraini»' [Analytical report on the results of a quantitative study on «Sexual violence against children and sexual exploitation of children on the Internet in Ukraine»] (Nova ukrainska shkola, 2020) <<https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylstvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf>> (in Ukrainian)
16. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za serpen 2021 roku' [Unified report on criminal offenses by state for august 2021] (Ofis Heneralnoho prokurora, 2021) <www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114368&ibid=100820&c=edit&c=fo> (in Ukrainian)
17. 'Kryminalnyi kodeks Ukrainy (proiekt)' [Criminal Code of Ukraine (draft)] (Sait Robochoi hrupy z pytan rozvytku kryminalnoho prava, 2 zhovtnia 2021) <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/10/05/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-02-10-2021.pdf>> (in Ukrainian)
18. 'Posobie dlya parlamentariev. Konvenciya Soveta Evropy o zashchite detej ot seksual'noj ekspluatatsii i seksual'nogo nasiliya (Lansarotskaya konvenciya)' [A handbook for parliamentarians. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention)] (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2012) 139 <www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/DocsAndDees/LanzaroteHandbook-RU.pdf> (in Russian)
19. 'Vozdejstvie koronavirusnoj infekcii na razlichnye proyavleniya torgovli det'mi i ih seksual'noj ekspluatatsii: doklad Special'nogo dokladchika po voprosu o torgovle det'mi i seksual'noj ekspluatatsii detej, vklyuchaya detskuyu prostitutsiyu, detskuyu pornografiyu i izgotovlenie prochih materialov o seksual'nyh nadrugatel'stvah nad det'mi, Mamy Fatimy Singhatekh' [Impact of coronavirus disease on different manifestations of sale and sexual exploitation of children Report of the Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children, including child prostitution, child pornography and other child sexual abuse material, Mama Fatima Singhateh] (World Health Organization, 22 yanvarya 2021) <<https://undocs.org/ru/A/HRC/46/31>> (in Russian)

Куковинець Д. О. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в Інтернеті в умовах пандемії COVID-19: до питання домагання дитини для сексуальних цілей.

У статті розглянуто теоретичні і практичні питання розвитку і поширення випадків сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо неповнолітніх/ малолітніх осіб шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій крізь призму домагання дитини для сексуальних цілей в умовах пандемії COVID-19.

Підкреслено, що типовим для нинішньої кризової ситуації є зміна ландшафту сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей, про що свідчить, зокрема, більші інтенсивне використання правопорушниками можливостей Інтернет-простору для вчинення суспільно небезпечних посягань, об'єктом яких є статева недоторканість.

Акцентується увага на нормативних розбіжностях положень чинного Кримінального кодексу та проекту нового Кримінального кодексу в частині визначення ступеня тяжкості домагання дитини для сексуальних цілей. З урахуванням виду та розміру (обсягу) шкоди, яка заподіюється означеним діянням, а також за результатами звернення до зарубіжного досвіду визначення виду цього кримінального правопорушення і, як наслідок, законодавчого окреслення санкцій відповідних норм, що стосуються вчинення такого діяння, аргументовано недоцільність трансформації домагання дитини для сексуальних цілей із злочину на кримінальний проступок.

У статті досліджено систему елементів, що характеризують вчинене діяння як кримінальне правопорушення: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону та зроблено акцент на основній криміноутворюючій ознаці – меті. У контексті об'єктивної сторони розроблено авторське розуміння «пропозиції зустрічі» та «вчинення хоча б однієї дії, щоб така зустріч відбулася», а також надано приблизний перелік таких дій.

Ключові слова: Інтернет-простір, домагання дитини для сексуальних цілей, кримінальне правопорушення, пандемія COVID-19, сексуальна експлуатація дітей.

Куковинець Д. А. Защита детей от сексуальной эксплуатации и сексуального насилия в Интернете в условиях пандемии COVID-19: к вопросу домогательства ребенка для сексуальных целей.

В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы развития и распространения случаев сексуальной эксплуатации и сексуального насилия по отношению к несовершеннолетним / малолетним лицам путем использования информационно-телекоммуникационных систем или технологий сквозь призму домогательства ребенка для сексуальных целей в условиях пандемии COVID-19.

Подчеркнуто, что типичным для нынешней кризисной ситуации является изменение ландшафта сексуальной эксплуатации и сексуального насилия по отношению к детям, о чем свидетельствует, в частности, более интенсивное использование правонарушителями возможностей Интернет-пространства для совершения общественно опасных посягательств, объектом которых является половая неприкосновенность.

Акцентируется внимание на нормативных различиях положений действующего Уголовного кодекса и проекта нового Уголовного кодекса в части определения степени тяжести домогательства ребенка для сексуальных целей. С учетом вида и размера (объема) вреда, причиняемого указанным действием, а также по результатам обращения к зарубежному опыту определения вида этого уголовного преступления и, как следствие, законодательного определения санкций соответствующих норм, касающихся совершения такого деяния, аргументировано нецелесообразность трансформации домогательства ребенка для сексуальных целей с преступления на проступок.

В статье исследована система элементов, характеризующих совершенное деяние как уголовное преступление: объект, объективная сторона, субъект и субъективная сторона и сделан акцент на основном кримиобразующем признаке – цели. В контексте объективной стороны разработано авторское понимание «предложения встречи» и «совершения хотя бы одного действия, чтобы такая встреча состоялась», а также предоставлен примерный перечень таких действий.

Ключевые слова: Интернет-пространство, домогательство ребенка для сексуальных целей, уголовное преступление, пандемия COVID-19, сексуальная эксплуатация детей.

Kukovynets D. O. Protecting children from sexual exploitation and sexual violence on the Internet in the context of the COVID-19 pandemic: to the issue of solicitation of child for sexual purposes.

The article considers theoretical and practical issues of development and spread of cases of sexual exploitation and sexual violence against minors / minors through the use of information and telecommunication systems or technologies through the prism of child harassment for sexual purposes in a pandemic COVID-19.

It is emphasized that the current crisis is characterized by a change in the landscape of sexual exploitation and sexual violence against children, as evidenced, in particular, by the more intensive use of the Internet by offenders to commit socially dangerous assaults, which are subject to sexual integrity.

Emphasis is placed on the normative differences between the provisions of the current Criminal Code and the draft of the new Criminal Code in terms of determining the severity of harassment of a child for sexual purposes. Taking into account the type and amount (amount) of damage caused by this act, as well as the results of recourse to foreign experience in determining the type of criminal offense and, as a consequence, the legislative delineation of sanctions of the relevant rules relating to such an act, for sexual purposes from a crime to a criminal offense.

The article examines the system of elements that characterize the act as a criminal offense: the object, the objective side, the subject and the subjective side, and emphasizes the main criminally forming feature – the purpose. In the context of the objective side, the author's understanding of «meeting proposal» and «committing at least one action to make such a meeting» is developed, as well as an approximate list of such actions.

Keywords: *Internet space, the solicitation of child for sexual purposes, criminal offense, COVID-19 pandemic, sexual exploitation of children.*

Стаття надійшла до редакції: 11.10.2021 р.

Прийнята до друку: 29.10.2021 р.

Ю. С. Рєніна, кандидат економічних наук, доцент,
науковий співробітник відділу дослідження про-
блем кримінального процесу та судоустрою, На-
уково-дослідний інститут вивчення проблем зло-
чинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України
ORCID ID: 0000-0002-3157-3181

ВИКОРИСТАННЯ СУДОВОЮ СИСТЕМОЮ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОМУНІКАТИВНІЙ ПРАКТИЦІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19¹

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 активізувала пошук шляхів використання інноваційних технологій для забезпечення діяльності судової системи без загрози доступності правосуддя. Українці вперше зіткнулися із безпрецедентними до цього часу заборонами та обмеженнями, спрямованими на запобігання поширенню інфекційної хвороби людини. Наразі на офіційних сайтах Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України розміщено, відповідно, понад 50 та понад 350 так званих «протиковідних» нормативно-правових актів. Ставлення українців до карантинних обмежень і достатності їх запровадження для зупинення поширення пандемії COVID-19 є неоднозначним².

Неспокійні суспільні умови мають негативну тенденцію до трансформації у кризовий стан як економічного, так і соціально-політичного життя держави³. В теперішній ситуації маніпулювання суспільною думкою про довіру до національної судової системи великого значення набуває забезпечення єдності судової практики Верховним Судом, що сприятиме правовій визначеності як складовій принципу верховенства права.

В умовах пандемії COVID-19 стають наочними переваги використання інноваційних технологій,

які здатні впровадити як держава в цілому, так і її інституції, зокрема. У решті-решт, вигодонабувачами державних послуг поліпшеної якості стають суспільство і конкретна особа. Загальносвітовий тренд на широке використання новітніх технологій у нашій країні Верховна Рада України закріпила Законом України «Про Національну програму інформатизації» ще у 1998 р. У межах цієї програми реалізуються проекти цифрової трансформації усіх сфер функціонування держави. Не є винятком і судова система.

В умовах надлишку зайвої та неактуальної інформації вагоме значення матиме відпрацювання комунікації як на внутрішньому рівні Верховного Суду (між судовими палатами, колегіями суддів касаційних судів, Великою Палатою і касаційними судами), так і на зовнішньому (між Верховним Судом і судами нижчих інстанцій). Саме комунікуючи із суддями інших інстанцій, Верховний Суд отримує зворотний зв'язок і має можливість обговорити із ними розбіжності судової практики, зміну правових позицій, пояснити власні рішення через обставини конкретної справи тощо.

З огляду на зазначене цілком актуальним видається дослідження можливостей використання інноваційних технологій судовою системою в умовах підвищеної суспільної напруги, спричиненою пандемією COVID-19.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що протягом новітньої історії української держави від моменту відновлення її незалежності вивченню проблеми єдності судової практики, дослідженню правового статусу Верховного Суду, його ролі у забезпеченні сталості та єдності судової практики присвячено наукові праці

¹ *Примітка.* Стаття написана у межах розробки фундаментальної теми «Теоретичні основи якості кримінального процесуального законодавства України», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

² Див., наприклад, Батиргарєєва В С 'Наслідки пандемії COVID-19 та шляхи їх усунення: результати опитування громадян України' (2021) Вип. 41 Питання боротьби зі злочинністю 38–55

³ Див., наприклад, Колодяжний М Г 'Постпандемічний соціально-економічний апокаліпсис: стан і форми прояву' (2021) Вип. 41 Питання боротьби зі злочинністю 118–126

багатьох фахівців у галузі права. Зокрема, теоретико-прикладні питання за означеною тематикою знайшли своє висвітлення в роботах: Н. Глинської, В. Городовенка, М. Деменчук, О. Марочкіна¹, Л. Москвич, Я. Романюка, О. Шило, С. Шевчука, В. Шишкіна, М. Шумила та ін.

Упровадженню сучасних технологій у судочинство присвячені, зокрема, монографічні роботи О. Бринцева, Н. Голубевої, наукові публікації П. Казакевич, Н. Кушакової-Костицької, В. Мильцевої, М. Смоковича та ін.

Окрема група науковців та практиків, зокрема, судді Верховного Суду, у своїх виступах, у першу чергу, на наукових заходах, присвячених діяльності Верховного Суду², а також у публікаціях у фахових юридичних виданнях приділяють значну увагу стану та перспективам упровадження сучасних технологій у роботі Верховного Суду, в тому числі задля забезпечення єдності судової практики (В. Данішевська³, О. Кібенко, І. Міщенко, П. Пушкар⁴ та ін.).

Значна увага до означеного кола питань з боку юридичної спільноти свідчить про актуальність і важливість теми дослідження. Відтак, необхідність подальших наукових пошуків дозволяє сформулювати **мету статті**, яка полягає у визначенні проблем використання судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці та підготовці пропозицій щодо шляхів їх вирішення

¹ Марочкін О І 'До питання про роль судової практики в регулюванні кримінальної процесуальної діяльності' (2020) 5 Право і суспільство 193–201

² Примітка. У листопаді 2020 р. відбулась онлайн-конференція «Забезпечення єдності судової практики: правові позиції Великої Палати Верховного Суду та стандарти Ради Європи», організована спільно Верховним Судом, Національною школою суддів України та проектами Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» та «Подальша підтримка виконання Україною рішень у контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини». Проблеми, які дискутувались були присвячені ролі Верховного Суду в забезпеченні єдності судової практики, єдності судової практики в контексті стандартів за статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, ключовим позиціям Великої Палати Верховного Суду та ефективному забезпеченню прав на справедливий суд. Спікери відмітили перспективи використання сучасних технологій у діяльності Верховного Суду, зокрема, у напрямі забезпечення єдності судової практики

³ Данішевська В 'Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на правову систему' (2020) Спецвипуск Слово Національної школи суддів України 145–154

⁴ Пушкар П 'Вплив практики Європейського Суду з прав людини на судову практику національних судів: методологічні аспекти формування сталої та послідовної практики національних судів на підставі рішень ЄСПЛ та вимоги щодо виконання його рішень' (2020) Спецвипуск Слово Національної школи суддів України 241–247

під час пандемії COVID-19. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при використанні судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці, предметом – інноваційні технології у комунікативній практиці судової системи в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Доповідь про верховенство права, затверджена Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.), містить визначення поняття «верховенство права». Серед його складових виділяється правова визначеність. Серед іншого, наголошено на тому, що принцип правової визначеності є ключовим у питанні довіри до судової системи і верховенства права (п. 44), а роль судів вищих інстанцій полягає у створенні таких механізмів, які б забезпечували послідовність своєї прецедентної практики (п. 50)⁵.

Однакове й уніфіковане застосування закону забезпечує загальнообов'язковість закону, рівність перед законом та правову визначеність⁶.

Найвищим судом у системі судоустрою України є Верховний Суд, який забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Більше того, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права (ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Реалізація цього завдання відбувається, зокрема, шляхом здійснення правосуддя, під час якого Верховний Суд у своїх рішеннях висловлює правову позицію щодо правозастосування, орієнтуючи у такий спосіб судову практику на однакове застосування норм права (постанова Верховного Суду від 28.05.2019 р., справа № 205/8154/16-к)⁷.

Рада Європи у 2000 р. виключно для суддів створила унікальний орган – Консультативну раду Європейських судів (далі – КРЕС) – гаран-

⁵ Про верховенство права: Доповідь, схвалена Венеціанською Комісією на 86-му пленарному засіданні. Венеція, 25–26 березня 2011 року URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення: 20.09.2021)

⁶ Висновок Консультативної ради європейських суддів Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону від 10 листопада 2017 року № 20 URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20-UA.pdf (дата звернення: 20.09.2021)

⁷ Марочкін О І 'До питання про роль судової практики в регулюванні кримінальної процесуальної діяльності' (2020) 5 Право і суспільство 193–201

та судової незалежності, правовладдя, якості та ефективності правосуддя і суддів, найважливішим завданням якого є ухвалення висновків рекомендаційного характеру та доведення їх до відома Комітету міністрів Ради Європи. Зокрема, останні чотири рішення Конституційного Суду України, які стосувалися функціонування судової влади, приймалися з урахуванням рекомендацій КРЄС¹, а після виходу офіційного перекладу висновків КРЄС в Україні у 2010 р., понад 30 тис. рішень українських судів були ухвалені з посиланням на ці висновки².

Відтак, вважаємо за необхідне звернутися до Висновку №20 (2017) КРЄС про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. Врахування рекомендацій КРЄС щодо національного судочинства – шлях до європейських стандартів правосуддя. КРЄС наголошує на тому, що однакове та уніфіковане застосування закону обумовлює загальнообов'язковість закону, рівність перед законом та правову визначеність³.

На думку В. Данішевської, голови Верховного Суду, у XXI столітті будь-яка сфера діяльності не лише в приватному, а й у державному, секторі має поєднуватися з використанням алгоритмів, які можуть прискорити, оптимізувати, покращити процеси роботи. Й судова сфера – не виняток⁴.

Серед засобів забезпечення єдиної судової практики КРЄС виокремлює формальні, напівформальні та неформальні механізми⁵. Зокрема, до напівформальних механізмів зараховуються регулярні заплановані зустрічі суддів певного суду або суддів різних суддів одного рівня із судьями суду

більш високої інстанції. Метою таких зустрічей є обмін інформацією. Це є прикладом комунікативної практики, яку має широко використовувати Верховний Суд у своїй діяльності.

Проте пандемія COVID-19 значно вплинула на можливість проведення таких зустрічей. Центральним і місцевим органам виконавчої влади, іншим державним органам, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам організаціям на час дії карантину рекомендовано забезпечити, зокрема, за можливості віддалену роботу в режимі реального часу через Інтернет (п. 12).⁶ Серед плану заходів із мінімізації ризиків розповсюдження гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, у Державній судовій адміністрації України встановлені обмеження щодо проведення нарад, семінарів, навчання та інших масових заходів, крім невідкладних. У разі необхідності забезпечується їх проведення в режимі відеоконференції (п. 1.4)⁷.

Як наслідок обмежувальних заходів із боку держави виникли складності у плануванні, організації і проведенні зустрічей юридичної спільноти задля обговорення питань із проблем формування єдиних підходів у судовій практиці, їх сталості, відступів від правових позицій Верховного Суду тощо. Умови, що склалися, змусили активізувати пошук альтернативи фізичним зібранням, а також інструментів забезпечення можливості проведення фахових дискусій у режимі реального часу. Отже, Верховний Суд звернувся до використання інноваційних технологій – нових методів, прийомів, способів, що раніше не існували і не застосувались або не запроваджувались у юриспруденції. Виявилось, що вони можуть використовуватись у напівформальній комунікативній практиці. Наразі є вельми затребуваними та популярними у правовому середовищі комунікаційні заходи в онлайн-форматі у формі відеоконференцій. Наявність відповідно-

¹ ВРП активно застосовує у своїй діяльності висновки Консультативної ради європейських суддів / Вища рада правосуддя' (Вища рада правосуддя 26 жовтня 2020) <<https://hcj.gov.ua/news/vrp-aktyvno-zastosovuye-u-svoiyiy-diyalnosti-vysnovky-konsultativnoyi-rady-yevropeyskyh-suddiv>> (дата звернення: 20.09.2021)

² Консультативна рада європейських суддів презентувала своє третє видання збірки документів / Рада суддів України' (Рада суддів України 26 жовтня 2020) <<http://rsu.gov.ua/ua/news/kres-prezentuvav-trete-vidanna-zbirki-dokumentiv>> (дата звернення: 20.09.2021)

³ Висновок Консультативної ради європейських судів Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону від 10 листопада 2017 року №20 URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf (дата звернення: 20.09.2021)

⁴ Данішевська В 'Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на правову систему' (2020) Спецвипуск Слово Національної школи суддів України 145–154

⁵ Висновок Консультативної ради європейських судів Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону від 10 листопада 2017 року №20 URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf (дата звернення: 20.09.2021)

⁶ Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 р. № 392 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.09.2021)

⁷ Про затвердження плану заходів з мінімізації ризиків розповсюдження гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, у Державній судовій адміністрації України : Наказ Державної судової адміністрації України від 16.03.2020 р. № 122 URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/N_122_20.pdf (дата звернення: 20.09.2021)

го обладнання (персонального комп'ютера, ноутбука, планшета, смартфона тощо), підключеного до мережі Інтернет, з необхідними застосунками сприяє створенню реальної можливості для спілкування суддів, адвокатів та інших правників із метою з'ясування принципів застосування закону у відповідності до встановленої судової практики¹.

Перевагами спілкування юридичної спільноти у режимі відеоконференції зв'язку є економія часу, матеріальних та фінансових ресурсів, оперативність при вирішенні проблем, які потребують негайного обговорення, можливість залучення до обговорення широкого кола спеціалістів, експертів, фахівців із різних галузей знань, уникнення фізичного контакту в умовах встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів тощо. Отже, переваги стосуються сутнісних характеристик спілкування як складного процесу встановлення та розвитку контактів між людьми, взаємодії особистостей, в основі якого лежить обмін думками, почуттями, волевиявленнями з метою інформування². Водночас недоліки онлайн-спілкування зводяться до суто технічних проблем якості зв'язку.

Щодо виключно неформальних механізмів КРЄС згадує про неформальні консультації суддів із метою встановлення консенсусу з різних питань матеріального та процесуального права, коли судова практика містить розбіжності. Також надзвичайно важливими для формування єдності та передбачуваності судової практики є безперервна правова освіта та тренінги для суддів³.

¹ Примітка. За період із березня 2020 р. за участю Верховного Суду були проведені міжнародні науково-практичні конференції, присвячені питанням «Соціальних прав та їх захисту адміністративним судом», «Адаптації земельного законодавства України до Європейського Союзу. Гарантії прав на землю», «Адміністративної юстиції в Україні: проблемам теорії та практики (захист виборчих прав адміністративними судами в Україні)», а також круглі столи на тему: «Адміністративного судочинства України: стану і викликам» (з нагоди 15-ї річниці прийняття Кодексу адміністративного судочинства України), «Права постійного користування земельною ділянкою. Особливостей вирішення спорів за участю фермерських господарств», «Права на справедливий суд та заходів щодо забезпечення захисту корпоративних прав», «Інтелектуальної власності: розвитку законодавства та еволюції господарського судочинства», онлайн-конференція «Забезпечення єдності судової практики: правові позиції Великої Палати Верховного Суду та стандарти Ради Європи» тощо

² Пожидаєва А О (ред) *Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України* (НАВС України, 2016) 136–137

³ Висновок Консультативної ради європейських судів Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону від 10 листопада 2017 року № 20 URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf (дата звернення: 20.09.2021)

Технологія відеоконференції використовується Верховним Судом також для проведення вебінарів⁴ із питань практики цього Суду, які і є тренінгами, що допомагають суддям отримувати додаткові знання. Завдяки онлайн-формату, в якому вони відбуваються, і запису із вільним цілодобовим доступом, аудиторія зацікавлених у підвищенні власного професійного рівня осіб є необмеженою. Зокрема, за період із березня 2020 р. у Верховному Суді було підготовлено навчальний тренінг за напрямом: «Захист адміністративним судом соціальних прав», який у своєму складі має чотири вебіари, а також було проведено вебінар на тему: «Захист соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп: Європейська соціальна хартія, інші стандарти Ради Європи й практика адміністративних судів в Україні».

За даними звіту «Верховний Суд у цифрах і фактах за 2020 рік» було проведено близько 200 онлайн-заходів, у яких взяли участь до 100 тис. учасників із приблизним охопленням аудиторії у 350 тис.⁵ Відтак, широке застосування технології відеоконференції і у майбутньому, враховуючи позитивний досвід її використання в напівформальній та неформальній комунікативній практиці Верховного Суду з юридичною спільнотою сьогодні, є цілком прогнозованим.

В Україні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерело права⁶. ЄСПЛ має усталену і тривалу традицію комунікацій із представниками національних європейських суддівських корпусів. Так, на відзнаку початку кожного судового року відбуваються зустрічі, на яких судді ЄСПЛ і судді інших юрисдикцій обмінюються думками і дебатують з приводу прав людини в діяльності інших міжнародних судів або виконання та наслідки рішень ЄСПЛ, ролі судової влади тощо у формі семінарів «*Діалог між суддями*».

Останнім часом ЄСПЛ застосовує технологію відеоконференції при проведенні семінарів

⁴ Примітка. Вебінар-- це формат проведення семінарів, тренінгів та інших заходів за допомогою Інтернету та технології відеоконференції

⁵ 'Верховний Суд у цифрах і фактах за 2020 рік' (Верховний Суд) <<https://supreme.court.gov.ua>> (дата звернення: 20.09.2021)

⁶ Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> (дата звернення: 20.09.2021)

і конференцій. У період пандемії, спричиненої COVID-19, всі заходи за участю суддів ЄСПЛ відбувались у змішаному або виключно в онлайн-форматі. У липні 2020 року пройшов перший вебінар із серії запланованих за ініціативи ЄСПЛ для членів мережі національних вищих судів. Учасники заходу обговорювали питання щодо здійснення правосуддя в сучасних умовах та пов'язані із цим ризики у забезпеченні права на справедливий суд. Значною подією стала урочисте слухання у ЄСПЛ у вересні 2021 р., якому передував семінар «Верховенство закону та справедливість у цифрову епоху». У ньому взяли участь провідні європейські правники. За подіями можна було стежити у прямому ефірі. Також є доступними записи заходів, які можна переглянути на офіційному веб-сайті ЄСПЛ (<https://www.echr.coe.int>).

На нашу думку, Верховний Суд є сприйнятливою до інноваційних технологій інституцією, яка відчуває і намагається адекватно реагувати на запит українського суспільства щодо справедливого судочинства. Сам Верховний Суд демонструє відкритість, бере активну участь у різних комунікаційних заходах з того моменту, як розпочав свою роботу у 2017 р. Але проблема єдності і сталості національної судової практики продовжує існувати. Одним з основних завдань щодо її подолання Верховний Суд бачить у діях з інформування суддів нижчих інстанцій про свої правові позиції, які враховуються іншими судами при застосуванні відповідних норм права. Особлива увага має бути приділена, зокрема, доступності каналів поширення і своєчасності оновлення правових позицій Верховного Суду.

Саме тому Верховний Суд за підтримки проєкту ЄС «Право-Justice» створив пошукову Базу правових позицій Верховного Суду¹ (далі – База) – інтелектуальну систему пошуку за правовими позиціями. Двадцятого липня 2021 р. відбулася її презентація в онлайн-режимі. Концепція Базі поєднала в собі два елементи: контент (унікальні правові позиції Верховного Суду, які розуміються як відсутність їх повторювань: сформульована Верховним Судом правова позиція з'являється в Базі один раз, а судові рішення, які її містять у подальшому, до неї лише прикріплюються) та нові технології, чи технічні новації, які можуть

допомогти у питаннях пошуку судової практики. Розробники припустили, що нові технології, зокрема, ті із них, які можуть допомогти в роботі з повнотекстовими документами, здатні стати ще одним «помічником» судді, опрацьовуючи величезні обсяги даних за нестривальний час і надаючи необхідну судді інформацію для вирішення конкретної судової справи. За їх допомогою у судді вдасться забрати рутину роботи і залишити йому час на розгляд дійсно важливих і складних справ.

За задумом розробників, База полегшить роботу Верховного Суду, допоможе йому додержуватися єдиних підходів у правозастосуванні, а головне – переконає суспільство в реальному застосуванні однакового ставлення до кожної особи та відсутності вибірковості по відношенню до деяких осіб від суду і закону. Також очікується, що рішення Верховного Суду стануть більш передбачуваними та переконливими. Чи справдяться очікування – відповідь у майбутньому.

Інноваційні технології використовуються у судових системах багатьох країн світу. Лідерами, і це очікувано, є економічно і технологічно найрозвинутіші країни Північної Америки та ЄС. Українська правова система тільки-но розпочинає свій шлях до електронного правосуддя, поступово запроваджується Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС). Уже є певні здобутки, майже три роки тому розпочалась тестова експлуатація підсистеми «Електронний суд», що забезпечує обмін процесуальними документами в електронній формі між судами, органами та установами системи правосуддя, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу. Проте, на жаль, практика майже щодня виявляє проблеми, пов'язані із функціонуванням ЄСІТС, як-от: технічні проблеми доступу до «Електронного суду», тривалість надходження документів до суду тощо.

Висновки. Забезпечення єдності судової практики, яке є завданням Верховного Суду, має створити умови правової визначеності – складової принципу верховенства права, який визнається і діє в Україні. Добре налагоджена комунікативна практика Верховного Суду на внутрішньому (між судовими палатами, колегіями суддів касаційних судів, Великою Палатою і касаційними судами) і зовнішньому рівнях (між Верховним Судом і судами нижчих інстанцій) має стати ефективним засобом його реалізації.

¹ Примітка. Доступ до Базі здійснюється через веб-сайт: <http://lpd.court.gov.ua> (LPD-- це абревіатура «Legal Position Database»-- «База правових позицій»). Пізніше її буде інтегровано до ЄСІТС (модуля «Судова практика»).

Виконання національною судовою системою рекомендацій КРСС є позитивним зрушенням у напрямі забезпечення єдності судової практики в Україні. Важливе місце серед них займає покращення комунікативної практики Верховного Суду, зокрема, шляхом проведення регулярних запланованих зустрічей, неформальних консультацій тощо із суддями судів нижчих інстанцій.

Пандемія COVID-19 виявилася фактором, який прискорив впровадження та розширив напрями використання інноваційних технологій судовою системою. Як наслідок, використання технології відеоконференції забезпечило проведення конференцій, круглих столів, вебінарів тощо зі значно більшим охопленням аудиторії учасників.

Завдяки використанню сучасних технологій спілкування, обмін думками, вироблення спільних позицій щодо застосування норм права та їх поширення не зупинилося, навіть не перервалося. Зокрема, технологія відеоконференції виявилася зручною та корисною, а тому й затребуваною правовою професійною спільнотою в усьому світі, про що свідчить, зокрема, досвід проведення онлайн-заходів у ЄСПЛ. Карантинні обмеження привели до широкого використання дистанційної форми спілкування в онлайн-форматі в судових системах України і світу.

Використання інноваційних технологій у національній судовій системі буде розширюватися і надалі. Це потребуватиме подальших теоретичних досліджень і наукових розробок.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Vysnovok Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv Pro rol suddiv u zabezpechenni yednosti zastosuvannya zakonu⁷ vid 10 lystopada 2017 roku №20 URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf (in Ukrainian)
2. Pro verhovenstvo prava: Dopovid, skhvalena Venetsianskoïu Komisiyeiu na 86-mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (in Ukrainian)
3. Pro vstovnlennia karantynu z metoiu zapobihannia posherennia na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoï koronavirusom SARS-CoV-2, ta etapiv poslablennia protyepidemichnykh zakhodiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №392 vid 20.05.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
4. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktiki Yevropeiskogo Sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. №3477-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (in Ukrainian)
5. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z minimizatsii ryzykiv rozpovsyudzhennia hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoï koronavirusom SARS-CoV-2, u Derzhavnii sudovii administratsii Ukrainy vid 16.03.2020 r. №122 URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/N_122_20.pdf (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Pozhidyeva A O (red) *Slovyk profesiinoi terminolohii dlia maibutnikh fakhivitsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy* [Dictionary of professional terminology for future specialists of the National Guard of Ukraine] (NAVS Ukrainy, 2016) 156 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Batorygareiva V S 'Naskidky pandemii COVID-19 ta shliahi ih usunennia: rezultaty opytuvannia gromadian Ukrainy' [Consequences of the COVID-19 pandemic and ways to eliminate them: the results of a survey of Ukrainian citizens] 2021 (41) Issues of Crime Prevention 38–55 (in Ukrainian)
3. Danishevska V 'Praktyka Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu: vplyv na pravovu systemu' [The practice of the Grand Chamber of the Supreme Court: the impact on the legal system] 2020 (Spetsvypusk) Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy 145–154 (in Ukrainian)
4. Kolodyazhny M G 'Postpandemichniy sotsialno-ekonomichnyi apokalipsis: stan i formy proiavu' [Postpandemic socio-economic apocalypse: state and forms of manifestation] 2021 (41) Issues of Crime Prevention 118–126 (in Ukrainian)

5. Marochkin O I 'Do pytannia pro rol sudovoi praktyky v rehulyavanni kryminalnoi protsesualnoi diyalnosti' [On the role of judicial practice in the regulation of criminal proceedings] 2020 (5) Pravo i suspilstvo 193–201 (in Ukrainian)
6. Pushkar P 'Vplyv praktyky Yevropeiskogo Sudu z prav lyudyny na sudovu praktyku natsionalnykh sudiv: metodolohichni aspekty formuvannia staloi ta poslidovnoi praktyky natsionalnykh sudiv na pidstavi rishen ECHR ta vymohy shchodo vykonannia ioho rishen' [The impact of the case law of the European Court of Human Rights on the case law of national courts: methodological aspects of the formation of sustainable and consistent practice of national courts on the basis of ECHR decisions and requirements for the implementation of its decisions] 2020 (Spetsvypusk) Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy 241–247 (in Ukrainian)

Websites

7. 'VRP aktyvno zastosovuie u svoii diialnosti vysnovki Konsultativnoi rady yevropeiskikh suddiv' [The High Council of Justice actively uses the conclusions of the Advisory Council of European Judges] (Vyshcha rada pravosuddia, 26 zhovtnia 2020) <<https://hcj.gov.ua/news/vrp-aktyvno-zastosovuye-u-svoyiy-diyalnosti-vysnovky-konsultatyvnoyi-rady-yevro-peyskyh-suddiv>> (in Ukrainian)
8. 'Konsultativna rada yevropeiskikh suddiv prezentovala svoje trete vydannia zbirky dokumentiv' [The Consultative Council of European Judges presented its third edition of the collection of documents] (Rada suddiv Ukrainy 26 zhovtnia 2020) <<http://rsu.gov.ua/ua/news/kres-prezentuvav-trete-vidanna-zbirki-dokumentiv>> (in Ukrainian)
9. 'Verkhovnyi Sud u tsyfrakh i faktakh za 2020 rik' [The Supreme Court in figures and facts for 2020] (Verkhovnyi Sud) <<https://supreme.court.gov.ua>> (in Ukrainian)

Репина Ю. С. Використання судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці під час пандемії COVID-19

Стаття присвячена визначенню та вивченню проблем, напрямів, перспектив використання судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці задля забезпечення єдності судової практики під час пандемії COVID-19.

В умовах надлишку зайвої та неактуальної інформації вагоме значення матиме відпрацювання комунікації як на внутрішньому рівні Верховного Суду (між судовими палатами, колегіями суддів касаційних судів, Великою Палатою і касаційними судами), так і на зовнішньому (між Верховним Судом і судами нижчих інстанцій) як напрям роботи Верховного Суду щодо забезпечення єдності судової практики.

КРЕС виділяє формальні, напівформальні та неформальні механізми засобів забезпечення єдиної судової практики. Наголошується на важливості регулярних запланованих зустрічей суддів певного суду або суддів різних судів одного рівня із суддями суду більш високої інстанції, а також безперервності правової освіти та тренінгів для суддів.

Заборони й обмеження, які були запроваджені з метою запобігання поширенню, а також заходи з мінімізації ризиків розповсюдження на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, викликали появу нових організаційних форм спілкування і навчання суддів – дистанційних.

У таких умовах посилюється використання інноваційних технологій. Наразі є вельми затребуваними та популярними у правовому професійному середовищі комунікаційні заходи в онлайн-форматі у формі відеоконференцій

На підставі проведеного дослідження зроблено висновок про позитивний вплив використання сучасних технологій на комунікативну практику у судовій системі, який особливо помітним став під час пандемії.

Ключові слова: пандемія COVID-19, єдність судової практики, Верховний Суд, інноваційні технології, судово-ва система, відеоконференція.

Репина Ю. С. Использование судебной системой инновационных технологий в коммуникативной практике во время пандемии COVID-19.

Статья посвящена определению и изучению проблем, направлений и перспектив использования судебной системой инновационных технологий в коммуникативной практику для обеспечения единства судебной практики в условиях пандемии COVID-19.

В условиях избытка ненужной и неактуальной информации важное значение будет иметь выработка коммуникации как на внутреннем уровне Верховного Суда (между судебными палатами, коллегиями судей кассационных судов, Большой Палатой и кассационными судами), так и на внешнем (между Верховным Судом и судами низших инстанций) как направление работы Верховного Суда по обеспечению единства судебной практики.

КРЕС выделяет формальные, полужформальные и неформальные механизмы средств обеспечения единой судебной практики. Отмечается важность регулярных запланированных встреч судей определенного суда или

судей разных судов одного уровня с судьями суда более высокой инстанции, а также непрерывности правового образования и тренингов для судей.

Запреты и ограничения, которые были введены с целью предотвращения распространения, а также меры по минимизации рисков распространения на территории Украины острой респираторной болезни COVID-19, вызванной коронавирусом SARS-CoV-2, привели к появлению новых организационных форм общения и обучения судей – дистанционных.

В таких условиях усиливается использование инновационных технологий. В настоящее время востребованы и популярны в правовой профессиональной среде коммуникации в онлайн-формате в форме видеоконференций.

В ходе исследования было установлено позитивное влияние использования современных технологий на обеспечение единства судебной практики, которое наиболее сильно проявилось во время пандемии.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, единство судебной практики, Верховный Суд, инновационные технологии, судебная система, видеоконференция.

Riepina Yu. S. Judicial system's use of innovative technologies in communication practices during the COVID-19 pandemic.

The article is devoted to identifying and studying the problems, directions and prospects for the use of innovative technologies by the judicial system in communicative practice to ensure the uniformity of case law in the context of the COVID-19 pandemic.

In the conditions of excess of superfluous and irrelevant information it will be important to practice communication, both at the internal level of the Supreme Court (between judicial chambers, panels of judges of Cassation Courts, the Grand Chamber of the Supreme Court and Cassation Courts) and externally (between the Supreme Court and courts of different specializations) as a direction of the work of the Supreme Court to ensure the unity of judicial practice.

CCJE identifies formal, semi-formal and informal mechanisms for ensuring the unity of judicial practice. The importance of regular scheduled meetings of judges of a particular court or judges of different courts of the same level with judges of a higher court, as well as the continuity of legal education and training for judges, is noted.

The bans and restrictions that were introduced in order to prevent the spread, as well as measures to minimize the risks of the spread in Ukraine of the coronavirus disease 2019 (COVID-19), also known as COVID and the coronavirus, is a contagious disease caused by severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2), have led to the emergence of new organizational forms of communication and training of judges – remote.

In such conditions, the use of innovative technologies is increasing. Currently, communication in the online format in the form of videoconferences is in demand and popular in the legal professional environment.

It was concluded that the use of modern technologies has a positive impact on ensuring the unity of judicial practice, which has most pronounced during the pandemic.

Keywords: *the COVID-19 pandemic, the unity of judicial practice, the Supreme Court, innovative technologies, judicial system, videoconference.*

Стаття надійшла до редакції: 20.09.2021 р.

Прийнята до друку: 15.10.2021 р.

В. Ю. Шепітько, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужена діячка науки України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Н. В. Павлюк, кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. О. Яремчук, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

А. О. Григоренко, молодший науковий співробітник лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. На тлі науково-технічного прогресу зростає кількість нових видів кримінальних правопорушень. Зокрема, хакерські атаки протягом 2020 року коштували світовій еко-

номіці понад трильйон доларів, або 820 мільярдів євро. Посприяла збільшенню кількості кіберзлочинів й пандемія коронавірусу, під час якої значна кількість працездатного населення має віддалений доступ до робочих комп'ютерних систем¹. Така тенденція спостерігатиметься і надалі тому, що кіберзлочинці спочатку використовують певні інноваційні продукти для вчинення правопорушень, а лише після цього розпочинається розробка заходів протидії, відповідних механізмів щодо їх запобігання і розкриття.

Підґрунтям для закріплення в законодавстві України правових норм щодо реалізації принципу змагальності у судочинстві слугували такі ратифіковані Україною міжнародно-правові акти: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. (статті 10, 11), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ст. 6) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (ст. 14), в яких йдеться про незалежний і безсторонній суд, право на захист, можливість обвинуваченого бути присутнім під час судового розгляду та брати активну участь у дослідженні доказів. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, а також забезпечення обвинуваченому права на захист належать до основних засад судочинства відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ч. 3 ст. 129 Конституції України. У ст. 22 КПК України зазначено, що «кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів» та «сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав». Однак реалізація цих норм є можливою лише за умови участі сторони захисту у процесі доказування, тобто у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення

обставин, що мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК України).

Враховуючи провідну роль інформатизації в Україні та її стрімку криміналізацію, особливої актуальності набуває проблема підвищення якості та ефективності науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу. При цьому науково-технічний прогрес, стрімкий розвиток інформаційних технологій та діджиталізація всіх напрямів діяльності людини підштовхує науковців та співробітників правозастосовних органів до удосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

Задля розв'язання зазначених проблем протягом 2017–2021 рр. співробітники лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» (далі – Лабораторія) працювали над фундаментальною науковою темою «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу»². Отримані під час виконання наукової теми науково-практичні результати сприятимуть мінімізації криміногенних проявів, своєчасному виявленню і попередженню злочинів та дотриманню принципу змагальності у кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам науково-технічного забезпечення слідчої діяльності приділяли увагу такі провідні українські та іноземні науковці: В. Г. Гончаренко, Г. Л. Грановський, В. А. Журавель, В. В. Коваленко, В. П. Колмаков, Е. В. Курапка, Г. Малевські, Ю. М. Оропай, М. О. Селіванов, Є. Д. Лук'янчиков, В. Ю. Шепітько та ін. Незважаючи на досить широкий спектр досліджуваних проблем в цій галузі, окремі питання залишаються недостатньо опрацьованими. Зокрема, це стосується проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

Метою статті є висвітлення науково-практичних результатів роботи співробітників Лабораторії за фундаментальною темою «Науково-технічне

¹ *Примітка:* Див. 'Кіберзлочинці у 2020 році завдали у світі збитків на трильйон доларів-- дослідження' (DW) < <https://www.dw.com/uk/kiberzlochyny-u-2020-rotsi-zavdaly-svitu-zbytkiv-na-trylion-dolariv-doslidzhennia/a-55857766> > (дата звернення: 10.09.2021)

² *Примітка:* Тема затверджена постановою Президії НАПрН України № 97/7 від 21 червня 2016 р. та постановою Вченої ради ІВПЗ НАПрН України № 6/6 від 28 грудня 2016 р. Номер державної реєстрації 0117U000282. Термін виконання: I кв. 2017 р.-- IV кв. 2021 р. Науковий керівник теми-- д.ю.н., проф., акад. НАПрН України, завідувач Лабораторії В. Ю. Шепітько.

забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу», а саме: визначення сутності та тенденцій розвитку науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, з'ясування ролі криміналістичної техніки та інноваційних технологій у структурі науково-технічного забезпечення слідчої діяльності у сучасних умовах, аналіз впливу науково-технічного забезпечення органів досудового розслідування на якість слідчої діяльності, розгляд проблем використання спеціальних знань та визначення їх ролі у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, вироблення пропозицій щодо подолання проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Проблема науково-технічного забезпечення діяльності правозастосовних органів є однією з найактуальніших для криміналістики, проте вона вирізняється багатоглядністю й стрімким розвитком інноваційних технологій, що постійно впроваджуються в усі сфери суспільного життя. Збільшення інформаційного навантаження та обсягу знань, різноманіття новітніх технологій потребують нових наукових рекомендацій із метою оптимізації та підвищення якості діяльності органів досудового розслідування.

Аналіз наукових публікацій щодо досліджуваної проблематики дає підстави стверджувати, що дотепер не існує єдності поглядів стосовно визначення поняття «науково-технічне забезпечення слідчої діяльності». Науковці лабораторії під час роботи над науковою темою дійшли висновку, що науково-технічне забезпечення слідчої діяльності є напрямом криміналістичного забезпечення та являє собою систему дій з упровадження у слідчу практику новітніх досягнень науки і техніки, спрямованих на оновлення арсеналу науково-технічних засобів, удосконалення організаційних та правових основ їх застосування суб'єктами, що здійснюють досудове розслідування. Застосування науково-технічних засобів при проведенні допиту, впізнання у режимі відеоконференції надає можливість оперативного отримання необхідної для розслідування інформації, знижує фінансові витрати, забезпечує високий рівень ефективності заходів безпеки учасників процесу, що, у свою

чергу, надає можливість уникнення протиправного впливу (психологічного чи фізичного) з боку зацікавлених осіб на потерпілого чи свідка та отримання інформації, яка відповідає дійсності, а так само скорочення випадків зміни власної позиції чи відмови від участі у розслідуванні.

Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності передбачає вирішення таких проблем: 1) науково-дослідних, які передбачають розробку, модернізацію та впровадження науково-технічних засобів: приладів, засобів, матеріалів, інформаційних технологій, технічних прийомів, методів та практичних рекомендацій з урахуванням сучасних потреб слідчої практики; 2) нормативно-правових – для вдосконалення правових основ застосування техніко-криміналістичних засобів; 3) навчально-методичних – для створення належних умов щодо теоретичної обізнаності про можливість сучасних науково-технічних досягнень та формування практичних умінь і навичок у суб'єктів їх застосування; 4) організаційно-технічних – у практичній реалізації співробітниками правозастосовних органів професійної компетентності при використанні інноваційних продуктів у слідчій діяльності.

Інформаційне забезпечення слідчої діяльності характеризується наявністю певної системи надійних джерел інформації, а його стан – наявністю науково-технічних і спеціальних засобів обробки та використання інформації, у тому числі сучасних інформаційних систем. Найбільш продуктивними можна визнати інформаційно-довідкову, інформаційно-пошукову, інформаційно-модельну та інформаційно-консультативну системи¹.

Будь-яке розслідування злочинів або судовий розгляд – «боротьба за інформацію». Недостатність інформації (відсутність доказів або їх хибність) ускладнює процес установлення факту вчиненого злочину, винуватих осіб, мотивів злочину тощо. Інформатизація соціального середовища призвела до «технологізації» криміналістики. Фактично можна констатувати появу окремого криміналістичного напрямку – «цифрової криміналістики».² Одним із пріоритетних напрямів

¹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. та ін. *Інформаційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції*: монографія (Апостіль, 2017) 195, 196.

² Шепітько В. Ю. 'Інновації в криміналістиці як відзеркалення розвитку науки' *Інноваційні методи та цифрові*

науково-технічного забезпечення слідчої діяльності у сучасних умовах є впровадження новітніх засобів, методів і технологій електронного інтелекту. Йдеться про удосконалення та створення апаратних і програмних інструментів, прийомів та методів їх застосування для захисту джерел електронної (цифрової) інформації, а також збирання та дослідження доказів у сфері телекомунікацій та інформаційних технологій і комп'ютерних систем з метою протидії кіберзлочинності.

У криміналістиці науково-технічними засобами є «розроблені з орієнтацією на потреби слідчої, експертної, судової та оперативно-розшукової практики прилади, пристосування та матеріали, які використовуються для збирання, дослідження та використання доказів або створення умов, що ускладнюють вчинення злочинів»¹. Такими засобами є спеціалізовані комплекти техніко-криміналістичних засобів, окремі прилади та обладнання, матеріали, інструменти тощо.

Аналіз численних публікацій щодо інновацій в криміналістиці показав, що проблеми практичного розроблення та впровадження науково-технічних засобів у діяльність правозастосовних органів недостатньо висвітлені в наукових публікаціях. Більшість публікацій зазначеної проблематики присвячена огляду науково-технічних засобів, з якими автори публікацій безпосередньо не стикалися. У подібних публікаціях відсутні докладні описи конкретних новітніх технічних засобів, інструкції до їх практичного застосування та аналіз ймовірності появи помилок при отриманні окремих показників. Тобто науковці недостатню увагу приділяють експериментальній роботі та розробці реальних інноваційних продуктів для їх використання у роботі органів правопорядку.

Незважаючи на те, що в засобах масової інформації періодично з'являються повідомлення про отримання поліцією нової техніки², за результатами анкетування 295 співробітників органів досудового розслідування встановлено, що на думку 95% респондентів рівень їх оснащення

науково-технічними засобами та інноваційними продуктами є низьким. На думку 9,6% опитуваних, наявні техніко-криміналістичні засоби не є компактними та досконалыми. Це заважає слідчим виявляти мікросліди і мікрочастини (32,7%), вилучати їх (16,9%) та фіксувати (10,3%). Респонденти висловили такі побажання щодо поліпшення характеристик техніко-криміналістичних засобів вітчизняного виробництва: оновлення до рівня зарубіжних (2,7%), зменшення розмірів і ваги (3,7%), підвищення точності вимірів (1,7%), можливості комп'ютерної обробки доказової інформації (3,2%), збільшення швидкості дії (0,7%), створення спеціалізованих комплектів науково-технічних засобів для різних структур правозастосовних органів (76,2%) та ін.³

Аналіз матеріалів 650 кримінальних проваджень дозволив визначити проблеми, які зумовили низький рівень використання науково-технічних засобів при провадженні слідчих (розшукових) дій. Так, встановлено відсутність новітніх техніко-криміналістичних засобів; втрату професійного ядра співробітників органів внутрішніх справ; недостатній рівень обізнаності співробітників про тактичні засоби здійснення слідчої діяльності в сучасних умовах; складнощі у залученні до участі у слідчих (розшукових) діях спеціалістів і судових експертів різних експертних спеціальностей; наявність проблем обміну інформацією між слідчим та обізнаними особами; недостатню ефективність процесу розслідування злочинів через переважаність слідчих і нестачу часу; наявність протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб та ін⁴. Під час дослідження встановлено, що недостатній рівень використання сучасних науково-технічних засобів при провадженні процесуальних дій зумовлює низький рівень розкриття злочинів, а впровадження інновацій як заключний етап інноваційної діяльності сприяє оптимізації розслідування злочинів.

Досліджуючи питання застосування криміналістичної техніки та інноваційних технологій під час досудового розслідування сторонами

технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) 148.

¹ Шепітько В Ю (ред) *Криміналістика : підручник* : у 2 т. Т. 1 (Право, 2019) 38.

² *Примітка*: Див., наприклад: 'Поліція та підрозділи ДСНС отримали нову техніку' (Прес-центр МВС) <https://mvs.gov.ua/ua/news/12946_Policiya_ta_pidrozdili_DSNS_otrimali_novu_tehniku_FOTO_.htm> (дата звернення: 21.10.2021).

³ Шепітько В Ю, Журавель В А, Авдєєва Г К 'Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства' (2011) Вип. 21 Питання боротьби зі злочинністю 39–46.

⁴ Шепітько В Ю, Авдєєва Г К 'Проблеми застосування науково-технічних засобів та інноваційних продуктів в діяльності органів правопорядку' (2019) Том 20 (2) Вип 20 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 16 DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.01>

кримінального провадження, виявляються деякі проблеми нормативно-правового регулювання їх застосування. На сьогодні існує близько 200 нормативно-правових документів, які тим чи іншим чином стосуються розвитку та здійснення інноваційної діяльності та техніко-криміналістичного забезпечення. Більшість з них суперечать один одному та створюють несприятливі умови їх застосування та реалізації передбачених ними положень під час досудового розслідування. Для сприяння ефективної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень виникає необхідність взаєморегулювання чинних нормативно-правових актів, надання їм чіткості та збалансованості, що може запобігти виникненню законодавчого дисонансу.

Аналіз норм чинного законодавства, напрями наукових досліджень у сфері боротьби зі злочинністю, судова практика надають підстави стверджувати, що сторона обвинувачення має значно більше прав щодо збирання та надання суду доказової інформації, ніж сторона захисту. Натомість, захисник, підозрюваний, обвинувачений як сторона кримінального провадження мають бути забезпеченні гарантіями щодо реалізації свого права на збирання та надання суду доказів шляхом безпосереднього пошуку та отримання відомостей, необхідних для захисту.

Останнім часом учені-криміналісти значну увагу приділяють інформаційному забезпеченню підтримки прийняття рішень співробітниками правозастосовних органів за допомогою автоматизованих інформаційних систем (АІС). Такі системи допомагають у складанні плану розслідування, обранні системи тактичних прийомів, визначенні оптимального комплексу судових експертиз та науково-технічних засобів. Співробітники Лабораторії створили інформаційну систему «Профіль вбивці»¹, яка призначена для побудови типової моделі особи вбивці та мотивів вчиненого злочину і складається з двох частин. Перша частина системи є незалежною попередньо створеною базою даних, яка містить результати узагальнення матеріалів 1100 кримінальних проваджень та понад 200 вироків суду щодо вбивств, а друга частина є залежною від неї та призначена для автоматизованої побудови соціально-психологічного профілю

¹ Примітка: Див. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. «Науково-практичний твір «Профіль вбивці». Свідоцтво № 67454 про реєстрацію авторського права на твір від 26.08.2016 р.

ймовірного вбивці за кожним конкретним кримінальним провадженням.

Цікавою є практика використання систем штучного інтелекту у роботі правоохоронних органів країн Європи та США. Зокрема, у Великій Британії в одному з підрозділів поліції під час розслідування корупційних і податкових злочинів з успіхом використовується система штучного інтелекту у вигляді програми-робота компанії Raven, яка здатна дослідити та проаналізувати протягом 24 годин 6 млн документів та 120 тис файлів. На жаль, через високу вартість програми вона поки що не використовується в інших підрозділах поліції².

Система штучного інтелекту ePOOLICE (early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems) з 2013 р. успішно використовується в країнах-членах ЄС. Система вивчає сторінки сайтів, електронне листування, поліцейську інформацію для пошуку свідчень діяльності організованої злочинності та для оцінки ризику появи кримінальної активності.³

Однак, на жаль, існують і негативні результати використання систем штучного інтелекту. Зокрема, в США з 2013 по 2016 рр. у поліції проходила тестування розроблена компанією IBM система Watson, яка дозволила поліцейським не складати процесуальні документи і звіти вручну, а надиктовувати інформацію електронному помічникові, який на її основі складав стандартні звіти і процесуальні документи та створював певні бази даних. Однак через низьку якість і неповноту таких звітів спостерігалось суттєве зниження якості роботи поліцейських, після чого вони припинили використання системи Watson⁴.

Останнім часом разом із традиційними засобами виявлення, фіксації, вилучення, а також дослідження матеріально-фіксованих слідів та обстановки місця події у цілому інноваційним та досить перспективним напрямом стає застосування сучасних трьовимірних цифрових технологій, метою яких є створення візуалізації та

² Примітка: Див.: 'Британская полиция привлекла искусственный интеллект для помощи в раскрытии преступлений' (Хабр) <<https://habr.com/ru/news/t/466471/>> (дата звернення: 05.10.2021).

³ Примітка: Див.: 'early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems' (European Commission) <<https://cordis.europa.eu/project/id/312651>> (дата звернення: 23.10.2021).

⁴ Ларина Е С, Овчинский В С *Искусственный интеллект. Большие данные* (Кн. мир, 2018) 105–107.

реконструкції обставин та картини злочину або окремих його епізодів (деталей) за допомогою використання 3D-моделей. Правоохоронці все частіше стикаються з необхідністю дослідження і фіксації матеріальних об'єктів, розташованих на великих територіях (наслідки кримінальних вибухів, пожеж, аварій та катастроф на різних видах транспорту, техногенних катастроф). Аналіз слідчої практики показав необхідність більш широкого використання новітніх науково-технічних засобів та технологій: засобів аудіо-, відео-контролю, систем спостереження, цифрової фототехніки та відеозапису, електронних контролерів, безпілотних літальних апаратів (БПЛА) – квадрокоптерів та здійснення криміналістичної аерозйомки¹.

Перспективними напрямками оптимізації слідчої діяльності та удосконалення застосування засобів криміналістичної тактики є розробка та застосування тактико-криміналістичних рекомендацій з урахуванням сучасних умов епідемічних та інформаційних загроз. Убачається, що такі дослідження можуть бути пов'язані зі специфікою тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у можливих умовах соціальної ізоляції та карантинних обмежень громадян. Зазначена ситуація зумовлює необхідність розробки нових тактичних прийомів, перегляд можливостей тактичних комбінацій та тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових) дій з урахуванням певної специфіки їх реалізації. Важливими напрямками таких досліджень у криміналістичній тактиці є розробка тактики проведення дій та заходів, у яких учасниками (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) є особи у медичних масках, спеціальних захисних костюмах тощо.

До інноваційних напрямків розвитку криміналістичної тактики та оптимізації слідчої діяльності слід віднести проблеми взаємодії слідчого (детектива) та прокурора з іншими учасниками кримінального провадження, що потребує активізації криміналістичних досліджень окремих питань тактики професійного захисту, прокурора і судді (суду).

У Конституції України як принципи судочинства оголошені рівність усіх учасників процесу

¹ Шепітько В Ю 'Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження' *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р.* (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) 144–147.

перед законом та судом, змагальність сторін та свобода в поданні суду своїх доказів. Завдяки цьому якісно змінюється й тактика провадження таких судових дій, як допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (очна ставка), пред'явлення для впізнання, огляд на місці та ін. Тому є доцільним запровадження положень «змагальної» криміналістики і необхідність розробки тактики суду (судді), тактики державного обвинувачення і тактики професійного захисту². При цьому особливої значимості набувають дослідження питань тактики організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій) у слідчій, детективній, прокурорській та судовій діяльності³.

З метою оптимізації слідчої (детективної) діяльності вбачається, що формування окремих криміналістичних методик повинно бути розраховано на конкретного адресата – слідчого, детектива. У сучасній криміналістиці мають місце також й пропозиції щодо необхідності розробки окремих криміналістичних методик для прокурора або для суду. Тому від описового підходу щодо окремих криміналістичних методик необхідно переходити до певної стандартизації та уніфікації. У цьому сенсі досить важливими є пропозиції щодо розробки Реєстру окремих криміналістичних методик, порядку його формування та функціонування⁴.

Використання спеціальних знань у змагальному кримінальному процесі забезпечує сторони кримінального провадження належним інструментарієм для збирання доказів. Проведене узагальнення кримінальних проваджень по вбивствах показує, що до огляду місця події найчастіше залучають: судово-медичного експерта – у 94,5% випадків; експерта-криміналіста – у 60,5%; кінолога – у 10,5%. При розслідуванні крадіжок до огляду місця події залучають: експерта-криміналіста – у 18,5% випадків; спеціаліста-криміналіста – у 12,0%; кінолога – у 1,6%; спеціаліста іншої

² Шепітько В Ю *Криміналістика: підручник*: у 2 т. Т. 1 (Право, 2019) 217

³ Коновалова В Е 'Новые тенденции развития криминалистики' (2006) Вип 6 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 11–16; Шевчук В М 'Сучасні проблеми криміналістичної тактики: традиційні та інноваційні напрямки розвитку' (2020) Вип 150 Проблеми законності 199–215.

⁴ Шепітько В Ю 'Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки' *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 2019) 150.

галузі спеціальних знань – у 2,4% випадків. При цьому при розслідуванні вбивств спеціалістів залучають: з обласного бюро судово-медичної експертизи – 63,2% випадків; з науково-дослідного експертно-криміналістичного центру – у 57,9%; з інших установ – у 10,5%.

Спеціаліст допомагає в обранні інструментів і матеріалів для дослідження; у здійсненні вимірювань і розрахунків; у фіксації перебігу і результатів слідчої дії шляхом застосування фото- і відеозйомки, звукозапису; в оцінюванні цих результатів; у визначенні впливу окремих чинників на отримані дані.

Згідно зі ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється його сторонами і потерпілим¹. Оскільки висновки експертів є процесуальними джерелами доказів (ст. 84 КПК України), обидві сторони кримінального провадження мають рівні права на збір і подання доказової інформації, отриманої із використанням спеціальних знань. Але сторони кримінального провадження не мають рівних процесуальних прав і можливостей щодо збирання доказів шляхом залучення експерта та спеціаліста завдяки наявності в законодавстві України правових норм, які в окремих випадках прямо або опосередковано забороняють стороні захисту реалізувати ці права й «на свій розсуд» залучати найкваліфікованіших спеціалістів у певних галузях знань.

Важлива роль висновків експерта у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності виявляється у підвищенні результативності процесу доказування завдяки збору такої доказової інформації, яку отримати слідчому без залучення експерта неможливо. Слідчий, залучаючи експерта, не лише отримує висновок експерта як джерело доказів, а й з'ясовує походження й причинні зв'язки окремих фактів, слідів і їх ознак. Аналіз і оцінка висновку експерта дозволяє слідчому надати правильну характеристику певному юридично значущому факту чи явищу. Найбільш яскравими прикладами отримання доказової інформації лише завдяки висновкам експерта є результати експертного дослідження цифрових слідів при розслідуванні так званих «комп'ютерних» злочинів, дослідження ДНК людини при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я людини, тощо.²

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. Редакція від 14.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> (дата звернення: 23.10.2021).

² Авдєєва Г. К. Місце судової експертизи у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального

Результати узагальнення 75 кримінальних проваджень показали, що найчастіше під час розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи призначалися такі експертизи: судово-медична – 86,3%, генотипоскопічна (ДНК) – 2,8%, цитологічна – 15,2%, криміналістична – 65,8% (в т.ч. – дактилоскопічна – 62,5%, слідів ніг і взуття – 18,5%, слідів знарядь зламу та інструментів – 7,4%, вузлів і петель – 2,9%, фотопортретна – 3,8%, технічна експертиза документів – 2,9%, судово-хімічна – 6,7%, судово-біологічна – 16,5%, ґрунтознавча – 3,4%, металознавча – 2,4% та ін.), почеркознавча – 2,9%, товарознавча – 9,5%, пожежно-технічна – 1,7% та ін.

Як показують результати анкетування 125 слідчих МВС України, 76,9% з них обов'язково під час розслідування злочинів залучають експерта, а 16,2% слідчих повідомили, що вони двічі призначати експертизу (первинну й повторну) з метою вирішення тих самих питань. В деяких випадках (2,4%) висновки експерта навіть спростували слідчу версію. 85% респондентів зазначили, що залучення експерта позитивно позначається на їх діяльності і значно прискорює встановлення фактів, що мають значення у провадженні, що, у свою чергу, зменшує терміни розслідування злочинів. Тобто, судові експертизи підвищують якість науково-технічного забезпечення слідчої діяльності і широко використовуються в кримінальному процесі.

За результатами аналізу законодавства країн-членів ЄС та міжнародного законодавства можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи змагальності і рівності сторін судочинства щодо самостійного залучення державних і приватних експертів і спеціалістів сторонами провадження. При цьому до списку судових експертів внесені не лише фізичні особи, а і юридичні (бізнес-корпорації, вищі навчальні заклади, науково-дослідні установи, інститути, які мають необхідних фахівців і обладнання для проведення експертиз).

Є очевидним, що для реалізації принципу змагальності у кримінальному судочинстві під час формування доказової бази вирішальну роль відіграє обсяг та співвідношення прав сторін, які часто реалізуються шляхом використання спеціальних знань. В Україні, на відміну від країн-членів ЄС, сторони кримінального провадження не мають рівних можливостей у залученні експерта через те, що у сторони захисту і потерпілого немає доступу

кримінального провадження' (2021) Вип 41 Питання боротьби зі злочинністю 88

до об'єктів експертного дослідження (речових доказів). Сторона захисту і потерпілий можуть лише ініціювати перед слідчим, прокурором, слідчим суддею залучення експерта з метою одержання доказової інформації шляхом дослідження речових доказів, але така ініціатива законодавчо не забезпечена примусом виконання. Механізм залучення експерта стороною захисту і потерпілим також законодавчо не врегульований.

Задля усунення таких проблем реалізації прав осіб на справедливе правосуддя Президентом України видано Указ № 837/2019, в якому як невідкладні заходи з проведення реформ зазначено «упровадження механізму оцінювання якості наданої правової допомоги з використанням інструменту рецензування («peer review»)» і «розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ... запровадження рецензування висновку судового експерта ...»¹.

Анкетування 240 потенційних учасників кримінального провадження (150 слідчих, 15 оперативних співробітників, 16 прокурорів, 28 адвокатів та 11 суддів) показало, що загалом 75% респондентів не в змозі без допомоги обізнаних осіб оцінити достовірність висновку експерта. Таку думку висловили 65% слідчих, 64% прокурорів, 87% оперативних співробітників, 73% суддів і 86% адвокатів. Переважна більшість анкетованих (78%) вважають за потрібне законодавчо закріпити залучення обізнаних осіб (незалежних експертів, спеціалістів, рецензентів, фахівців у певній галузі) для допомоги в оцінці достовірності висновку експерта. У Кінг і Е. Магуайр (США) висловлюють таку саму позицію практичних працівників, стверджуючи, що для раціональної оцінки доказової цінності висновку експерта слідчому необхідно пересвідчитися в його достовірності за допомогою іншого експерта або спеціаліста в тій самій галузі знань².

Аналіз законодавства і численних досліджень науковців США, Канади, Великої Британії, Ні-

меччини, Італії, Нідерландів, Австралії, Китаю, РФ та інших країн показав, що в цих країнах для допомоги в оцінці достовірності висновку судового експерта слідчим і судом залучаються обізнані особи (в основному, вони іменуються експертами-свідками). Сторона захисту залучає незалежного експерта (технічного помічника) для проведення альтернативного експертного дослідження або рецензування висновку офіційно призначеного експерта. В деяких країнах (США, Німеччина, Італія та ін.) у разі незгоди сторони захисту з висновками офіційно призначеного експерта залучення незалежного експерта для аналізу достовірності його висновку є обов'язковим³. Більше того, в Німеччині, Австралії та ін. країнах висновок експерта визнається судом як джерело доказів лише після того, як він упевниться в реалізації стороною захисту права на залучення незалежного експерта або рецензента експертного висновку.

Висновки. Науковці лабораторії під час роботи над фундаментальною темою «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу» дійшли таких висновків: 1) науково-технічне забезпечення слідчої діяльності є напрямом криміналістичного забезпечення та являє собою систему дій з запровадження у слідчу практику останніх досягнень наукової думки, спрямованих на поповнення арсеналу науково-технічних засобів, удосконалення організаційних та правових основ їх застосування суб'єктами, що здійснюють досудове розслідування; 2) аналіз норм чинного законодавства України, результати узагальнення слідчої і судової практики та анкетування потенційних учасників кримінального провадження (слідчих, оперативних співробітників, прокурорів, адвокатів та суддів) надають підстави стверджувати, що сторона обвинувачення має значно більше прав щодо збирання та надання суду доказової інформації, ніж сторона захисту. Натомість, захисник, підозрюваний, обвинувачений як сторона кримінального провадження мають бути забезпеченні гарантіями щодо реалізації свого права на збирання та надання суду доказів шляхом без-

¹ Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України 8 від листопада 2019 року № 837/2019 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (дата звернення: 25.10.2021).

² King W, Maguire E 'Assessing the Performance of Systems Designed to Process Criminal Forensic Evidence' (2009) 1 Forensic Science Policy & Management: An International Journal 159. <<https://doi.org/10.1080/19409041003611143>> (дата звернення: 23.10.2021).

³ Авдеева Г К 'Оцінка достовірності висновку експерта як джерела доказів в Україні та в інших країнах: порівняльно-правовий аналіз' (2021) 2 (21) Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал 66–67 <<https://cutt.ly/EWR0KM2>> (дата звернення: 24.10.2021).

посереднього пошуку та отримання відомостей, необхідних для захисту; 3) в умовах змагального кримінального процесу почали формуватися основи «змагальної» криміналістики, які включають тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійного захисту; 4) використання спеціальних знань у змагальному кримінальному процесі забезпечує сторони кримінального провадження належним інструментарієм для збирання доказів. Однак в Україні сторони кримінального провадження не мають рівних процесуальних прав і можливостей щодо збирання доказів шляхом залучення експерта та

спеціаліста; 5) в умовах змагального кримінального провадження сторона захисту і потерпілий повинні мати право самостійно залучати експерта (державного або приватного), а слідчий при цьому зобов'язаний надавати експертові об'єкти дослідження за їх запитом.

Отже, подальше дослідження зазначених проблем сприятиме вирішенню спірних позицій науковців щодо удосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу та проблем підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження.

REFERENCES

List of legal documents

Ligislation

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Redaktsiia vid 14.05.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)
2. Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmitsnennia derzhavy. Ukaz Prezydenta Ukrainy №837/2019 8 vid lystopada 2019 roku. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Shepitko V Yu (red) *Kryminalistyka: pidruchnyk: u 2 t. T. 1.* [Criminalistics: a textbook] (Pravo, 2019). (in Ukrainian)
2. Shepitko V Yu, Zhuravel V A (uporiad.). *Informatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytzii : monohrafiia.* [Information bases of technical-criminalistics maintenance of activity of bodies of criminal justice: monograph] (Apostil, 2017) (in Ukrainian)
3. Laryna E S, Ovchynskiy V S *Yskusstvennyi intellekt. Bolshye dannye* [Artificial intelligence. Big data.] (Kn. myr, 2018) (in Russian)

Journal articles

4. King W, Maguire E 'Assessing the Performance of Systems Designed to Process Criminal Forensic Evidence' (2009) 1 Forensic Science Policy & Management: An International Journal. Pages 159–170. DOI: <https://doi.org/10.1080/19409041003611143> (in English)
5. Avdeeva G K 'Otsinka dostovirnosti vysnovku eksperta yak dzherela dokaziv v Ukraini ta v inshykh krainakh: porivnialno-pravovyi analiz' [Assessing the reliability of the expert's opinion as a source of evidence in Ukraine and in other countries: a comparative legal analysis], (2021) 2 (21) Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa ta spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi: Elektronnyi fakhovyi zhurnal <<https://cutt.ly/EWR0KM2>> (in Ukrainian)
6. – 'Mistse sudovoi ekspertyzy u nauково-tekhnichnomu zabezpechenni slidchoi diialnosti v umovakh zmahalnoho kryminalnoho provadzhennia' [The place of forensic examination in the scientific and technical support of investigative activities in the conditions of adversarial criminal proceedings]. (2021) Vyp. 41 Pytannia borotby zi zlochynnistiu (in Ukrainian)
7. Konovalova V E 'Novye tendentsyy razvytyia kryminalistyky' [New trends in the development of forensic science] (2006) Vyp 6 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky (in Russian)
8. Shepitko V Yu, Zhuravel V A, Avdeeva G K 'Innovatsii v kryminalistytsi ta yikh vprovadzhennia v diialnist orhaniv dosudovoho slidstva' [Innovations in criminalistics and their introduction into the activities of pre-trial investigation bodies] (2011) Vyp 21 Pytannia borotby zi zlochynnistiu (in Ukrainian)
9. Shepitko V Yu, Avdeeva G K 'Problemy zastosuvannia nauково-tekhnichnykh zasobiv ta innovatsiinykh produktiv v diialnosti orhaniv pravoporiadku' [Problems of application of scientific and technical means and innovative products in the activity of law enforcement agencies]. (2019) Tom 20 (2) Vyp 20 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.01> (in Ukrainian)

10. Shevchuk V M 'Suchasni problemy kryminalistychnoi taktyky: tradytsiini ta innovatsiini napriamky rozvytku' [Modern problems of criminalistic tactics: traditional and innovative directions of development] (2020) Vyp 150 Problemy zakonnosti. (in Ukrainian)

Conference paper

11. Shepitko V Yu 'Innovatsii v kryminalistytsi yak viddzerkalennia rozvytku nauky' [Innovations in criminalistics as a reflection of the development of science.]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi* : materialy mizhnar. «kruhloho stolu» (Kharkiv, 12 hrud. 2019 r.) (in Ukrainian)
12. – 'Problemy optymizatsii naukovo-tekhnichnoho zabezpechennia slidchoi diialnosti v umovakh zmahalnoho kryminalnoho provadzhenntia' [Problems of optimization of scientific and technical support of investigative activity in the conditions of adversarial criminal proceedings]. *Materialy naukovoї konferentsii za rezultatamy roboty fakhivtsiv NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy za fundamentalnyu temu u 2018 r.* (m. Kharkiv, 26 berez. 2019 r.) (in Ukrainian)

Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Шевчук В. М., Авдеева Г. К., Гетьман Г. М., Павлюк Н. В., Яремчук В. О., Соколенко М. О., Григоренко А. О. Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

У статті висвітлено результати роботи співробітників лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» за фундаментальною темою «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу», а саме: визначено сутність та тенденції розвитку науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, з'ясовано роль криміналістичної техніки та інноваційних технологій у структурі науково-технічного забезпечення слідчої діяльності у сучасних умовах, здійснено аналіз впливу науково-технічного забезпечення органів досудового розслідування на якість слідчої діяльності, розглянуто проблеми використання спеціальних знань та визначено їх роль у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, вироблено пропозиції щодо подолання проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

У публікації здійснено критичний аналіз норм чинного законодавства України та інших країн, які регулюють процеси збирання доказової інформації сторонами кримінального провадження, виокремлено проблемні та дискусійні питання, запропоновано шляхи реалізації принципу змагальності і рівності сторін у збиранні доказової інформації в кримінальному судочинстві. Зазначено, що в умовах змагального кримінального процесу почали формуватися основи «змагальної» криміналістики, які включають тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійного захисту.

На основі узагальнення кримінальних проваджень та результатів анкетування потенційних учасників кримінального провадження (слідчих, оперативних співробітників, прокурорів, адвокатів та суддів) встановлено, що судові експертизи відіграють важливу роль у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності та підвищують його якість. Доведено, що висновок експерта (в т. ч. недержавного), наданий стороною захисту, має розглядатися слідчим і судом разом з іншими доказами.

Ключові слова: науково-технічне забезпечення слідчої діяльності, змагальне кримінальне провадження, рівність сторін у кримінальному провадженні, спеціальні знання.

Шепітько В. Ю., Коновалова В. Е., Шевчук В. М., Авдеева Г. К., Гетьман Г. Н., Павлюк Н. В., Яремчук В. О., Соколенко Н. А., Григоренко А. А. Научно-техническое обеспечение следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса.

В статье отражены результаты работы сотрудников лаборатории «Использование современных достижений науки и техники в борьбе с преступностью» по фундаментальной теме «Научно-техническое обеспечение следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса», а именно: определены сущность и тенденции развития научно-технического обеспечения следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса, выяснена роль криминалистической техники и инновационных технологий в структуре научно-технического обеспечения следственной деятельности в современных условиях, осуществлен анализ влияния научно-технического обеспечения органов досудебного расследования на качество следственной деятельности, рассмотрены проблемы использования специальных знаний и определена их роль в научно-техническом обеспечении следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса, подготовлены предложения по преодолению проблем научно-технического обеспечения следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса.

В публикации осуществлен критический анализ норм действующего законодательства Украины и других стран, которые регулируют процессы сбора доказательственной информации сторонами уголовного производства, выделены проблемные и дискуссионные вопросы, предложены пути реализации принципа состязательности и равенства сторон в сборе доказательственной информации в уголовном судопроизводстве. Отмечено, что в условиях состязательного уголовного процесса начали формироваться основы «состязательной» криминалистики, которые включают тактику суда (судьи), тактику государственного обвинения и тактику профессиональной защиты.

На основе обобщения уголовных производств и результатов анкетирования потенциальных участников уголовного судопроизводства (следователей, оперативных сотрудников, прокуроров, адвокатов и судей) установлено, что судебные экспертизы играют важную роль в научно-техническом обеспечении следственной деятельности и повышают его качество. Доказано, что заключение эксперта (в т. ч. негосударственного), предоставленное стороной защиты, должно рассматриваться следователем и судом вместе с другими доказательствами.

Ключевые слова: научно-техническое обеспечение следственной деятельности, состязательное уголовное производство, равенство сторон в уголовном производстве, специальные знания.

Shepitko V. Yu., Konovalova V. O., Shevchuk V. M., Avdeeva G. K., Getman G. M., Pavlyuk N. V., Yaremchuk V. O., Sokolenko M. O., Hryhorenko A. O. Scientific and technical support of investigative activities in the context of an adversarial criminal procedure.

The article reflects the results of the work of the laboratory staff «Use of modern achievements of science and technology in the fight against crime» on the fundamental scientific theme «Scientific and technical support of investigative activities in an adversarial criminal procedure», namely: the essence and tendencies of development of scientific and technical support of investigative activities in the conditions of adversarial criminal procedure are determined, the role of criminalistic techniques and innovative technologies in the structure of scientific and technical support of investigative activities in modern conditions is clarified, the impact of scientific and technical support of pre-trial investigation bodies on the quality of investigative activities is analyzed, the problems of using special knowledge are considered and their role in the scientific and technical support of investigative activities in the conditions of an adversarial criminal procedure is determined, proposals are prepared to overcome the problems of scientific and technical support of investigative activities in the conditions of an adversarial criminal procedure.

The publication provides a critical analysis of the norms of the current legislation of Ukraine and other countries that regulate the procedures of collecting evidential information by the parties to criminal proceedings, highlights problematic and debatable issues, suggests ways to implement the principle of adversariality and equality of parties in the collection of evidentiary information in criminal proceedings. It is noted that in the conditions of an adversarial criminal procedure, the foundations of «adversarial» criminalistics began to form, which include the tactics of the court (judge), the tactics of state prosecution and the tactics of professional defense.

Based on the generalization of criminal proceedings and the results of a survey of potential participants in the criminal procedure (investigators, operatives, prosecutors, lawyers and judges), it was established that forensic examination plays an important role in the scientific and technical support of investigative activities and improve its quality. It has been proved that the expert opinion (including non-state) from the defense should be considered by the investigator and the court along with other evidence.

Key words: scientific and technical support of investigative activities, adversarial criminal procedure, equality of arms in criminal procedure, special knowledge.

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2021 р.

Прийнята до друку: 29.10.2021 р.

А. Ф. Степанюк, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, завідувач відділом дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. В. Гальцова, кандидат юридичних наук, викладачка кафедри права Національної безпеки та правової роботи Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. Ю. Кутєпов, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. В. Лисодєд, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

У період з першого кварталу 2017 р. по четвертий квартал 2021 р. науковці сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства здійснювали наукові розвідки різноманітних ас-

пектів проблем кримінально-виконавчого права в межах виконання фундаментальної теми «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його

застосування». Дослідження проводилось за двома напрямками: 1) удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації умов відбування покарання засудженими та забезпечення їх ресоціалізації; 2) соціальна адаптація та імплементація міжнародних стандартів поведінки із засудженими та дотримання їх прав у законодавство України.

Мета наукового дослідження полягала у розробці ефективної системи кримінально-виконавчого законодавства, що відповідатиме вимогам міжнародних актів і завданням, котрі постають перед системою органів та установ виконання покарань, а так само політиці у сфері виконання кримінальних покарань.

Для досягнення цієї мети потрібно було вирішити такі завдання:

- з'ясувати історичні витоки сучасних проблем кримінально-виконавчого права;
- висвітлити теоретичні аспекти реформування кримінально-виконавчої служби;
- визначити окремі особливості впровадження пробації в Україні на сучасному етапі;
- проаналізувати проблеми виконання окремих видів кримінальних покарань та запровадження нових видів кримінальних покарань;
- охарактеризувати права засуджених під час відбування покарань з тим, щоб визначити проблеми їх реалізації та шляхи вирішення;
- дослідити проблеми виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі;
- розробити пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства.

Актуальність проведеної роботи зумовлена необхідністю пошуків шляхів для найбільш оптимального законодавчого регулювання діяльності органів та установ виконання покарань, поліпшення умов тримання засуджених, що є можливим через втілення у кримінально-виконавче законодавство рекомендацій, які містяться у міжнародних стандартах стосовно поведінки із засудженими. Те, що науковці сектору обрали правильний шлях, підтверджується тим, що 24 березня 2021 р. Указом Президента України була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини, яка передбачила таке завдання, що потрібно вирішити: приведення умов тримання осіб під вартою у відповідність до міжнародних стандартів (Мінімальні стандартні правила щодо поведінки із в'язнями, схвалені резолюціями Економічної

і Соціальної Ради ООН № 663 СІ (XXIV) від 31 липня 1957 р. та № 2076 (LXII) від 13 травня 1977 р. До того ж актуальність дослідження процесуальних аспектів доктрини кримінально-виконавчого права зумовлена необхідністю забезпечення повноцінної охорони прав і свобод громадян, створенням дієвого механізму їх реалізації.

Наукова новизна знайшла свій прояв у відповідній аргументації пропозицій стосовно зміни вектору політики у сфері застосування покарань, а саме у тому, що з урахуванням міжнародної практики та статистики реального застосування покарань в Україні необхідно відмовитись від існуючої 12-щабельної «драбини покарань» з тим, щоб як покарання застосовувались лише штраф і тюремне ув'язнення, а як альтернатива покаранням – пробація.

Внедрене у науці кримінально-виконавчого права дослідженні історичні витоки сучасних проблем кримінально-виконавчого права.

- наведена додаткова аргументація щодо необхідності відмови від утримання засуджених у колоніях на користь тюремного ув'язнення;
- доведено, що режим позбавлення волі не повинен бути уособленням кари, обмежень прав і страждань позбавлених волі, а має бути програмою заходів, спрямованих на полегшення реінтеграції після звільнення;
- з'ясовано, що класифікація і розподіл засуджених не співпадають за своїм змістом;
- рекомендовано класифікацію засуджених здійснювати через запровадження методики оцінки ризиків учинення нового правопорушення;
- показано, що рівні безпеки в'язниць, насамперед залежать від показників фізичної безпеки, фортифікаційної складової їх просторової структури;
- характеристика кримінально-виконавчого законодавства як такого, що регулює процедуру виконання-відбування покарань, дозволила відстоювати точку зору, що процесуальні норми не повинні самостійно, додатково до норм матеріального кримінального права, передбачати обмеження прав і одночасно покладати обов'язки, які не входять до змісту покарань.

Багатоплановість проведеного дослідження зумовила необхідність використання насамперед системного підходу, що полягає в дослідженні проблем кримінально-виконавчого права як цілісної множини елементів кримінально-виконавчої сис-

теми в сукупності відношень і зв'язків між ними, а так само у дослідженні генези цієї системи та її меж.

Під час дослідження сучасних проблем кримінально-виконавчого права виникла необхідність з'ясувати питання становлення і змін основних його інститутів, установити причинно-наслідкові зв'язки між сьогоденням кримінально-виконавчої системи і її минулим, що зумовило використання історичного методу, який сприяв вивченню виникнення, формування та розвитку основних інститутів кримінально-виконавчого права (у подальшому – КВП) у їх хронологічній послідовності. Як видається, під час проведеного дослідження завдяки використанню історичного методу вдалося досягти поглибленого розуміння суті проблем кримінально-виконавчого права, що надало можливість сформулювати більш обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства. Одночасно застосування порівняльно-правового методу дозволило дійти висновку про нагальну необхідність імплементації міжнародних стандартів поведження із засудженими та дотримання їх прав у законодавстві України, у результаті чого було запропоновано кілька проєктів законів, спрямованих на вдосконалення окремих норм кримінально-виконавчого законодавства під кутом зору необхідності приведення його у відповідність до Європейських в'язничних правил і Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй стосовно поведження з ув'язненими (Правилами Нельсона Манделі). Порівняльно-правовий метод також надав можливість виявити спільне й відмінне у правовому регулюванні пробації в Україні та в інших державах, пізнати різні ступені розвитку цього правового феномену, порівняти норми вітчизняного законодавства з рекомендаціями Правил Ради Європи про пробацію.

Основні положення, висновки та пропозиції за результатами проведеного дослідження відображені у науковій продукції, що вийшла друком за роки роботи над фундаментальною темою. Так, науковці сектору за звітний період були співавторами 4-х монографій, 2-х енциклопедій, 1-го підручника, 3-х науково-практичних посібників, 5-ти навчальних посібників, 1-го коментаря, надрукували 44 наукові статті та 113 тез наукових повідомлень. За п'ять років обсяг друкованої продукції склав близько 127 друкованих аркушів. За власною ініціативою

дослідники проблем кримінально-виконавчого законодавства розробили і запропонували Верховній Раді України 14 законопроектів із пропозиціями внесення змін і доповнень до чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Аналіз багаточисельних концепцій реформування кримінально-виконавчої системи, які були розроблені за роки незалежності України, показав неспроможність досягти оголошених ними цілей. У цьому зв'язку виникла необхідність висвітлення теоретичних питань удосконалення кримінально-виконавчого законодавства з позицій історичного ревізіонізму, який, як відомо, вимагає перегляду принципів та положень якої-небудь теорії, концепції, вчення. Цей перегляд показав недолугість, тобто слабкість зусиль покращити стан справ у сфері виконання покарань на підвалинах органів та установ виконання покарань, які дісталися у спадок від радянської виправно-трудова системи. На наш погляд, відповідь на запитання, як знайти вихід із того глухого кута, в який привела вітчизняна політика у сфері виконання покарань і пробації, можна знайти у запропонованих міжнародною спільнотою стандартах поведження із засудженими. Лише шляхом імплементації міжнародних норм-рекомендацій у кримінально-виконавче законодавство і в діяльність органів та установ виконання покарань можливо звільнити кримінально-виконавчу систему від пут радянського минулого і наблизити до сучасних цивілізаційних уявлень про те, в яких умовах мають перебувати засуджені і як необхідно з ними поводитись. Як видається, в сучасній Україні настав час відмовитись від позбавлення волі як виду покарань, історично запровадженого ще у 1920 р. Тимчасовою інструкцією НКЮ про позбавлення волі як міру покарання і порядок виконання такого у виправних колоніях, оскільки це є рудиментом радянського минулого. Замість позбавлення волі як витвору радянської влади, необхідно застосовувати тюремне ув'язнення, яке має відбуватись у сучасних в'язницях, де на місце виконання-відбування покарання має прийти поведження з ув'язненими, як того вимагають Європейські тюремні правила (2006 р.), спрямоване на надання їм допомоги, що наповнюється піклуванням і турботою про членів суспільства, які опинились у скрутних життєвих обставинах. Такий підхід, зокрема, призвів до корінного перегляду концепції функціонального призначення виправних колоній на користь пропозиції

запровадження, тюремного ув'язнення з відбуванням його у в'язницях, замість позбавлення волі.

Разом із тим проведено дослідження, що спрямовувалося на удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації умов відбування покарання засудженими та забезпечення їх ресоціалізації, ґрунтувалося не лише на знанні та розумінні міжнародних стандартів, а й враховувало зарубіжний досвід і кращі практики поводження із засудженими. Саме тому досліджувалися основні етапи реформування системи виконання кримінальних покарань і запровадження покарань, альтернативних позбавленню волі, та громадських санкцій у Латвії, а саме: 1) створення у 1994 р. тюрем та введення у них прогресивної системи виконання покарання у виді позбавленні волі; 2) введення нового виду покарання – примусових робіт (у 1999 р.); 3) введення нового примусового заходу – громадських робіт для неповнолітніх (у 2002 р.); 4) створення служби пробації (у 2003 р.); 5) введення додаткового покарання – нагляду пробації (у 2011 р.); 6) введення електронного нагляду за особами, які можуть бути умовно-достроково звільнені від покарання (у 2014 р.); 7) поступове закриття колоній радянського зразка та будівництво нових сучасних тюрем.

Була проаналізована структура Державної служби пробації Латвії та механізм реалізації дев'яти основних функцій служби відповідно до Закону Латвії «Про Державну службу пробації» від 18 грудня 2003 р.: 1) надання звіту про оцінку клієнта пробації; 2) розробка програм пробації та реалізація ліцензійних програм; 3) виконання кримінального покарання у виді примусових робіт; 4) виконання примусового заходу виховного характеру – громадських робіт; 5) організація та проведення процесу посередництва у кримінальних провадженнях та у справах щодо застосування примусових заходів виховного характеру до дітей, а також чотири наглядові функції: 6) нагляд за умовно звільненими від кримінальної відповідальності з іспитовим строком; 7) нагляд за умовно засудженими з іспитовим строком; 8) нагляд за умовно-достроково звільненими від покарання виконання; 9) нагляд пробації. Розглядалися повноваження співробітників Державної служби пробації Латвії, які надані їм для виконання вказаних функцій, та обов'язки засуджених.

Для порівняння були проаналізовані подібні процеси в Україні: 1) прийняття нового Криміналь-

ного кодексу України (2001 р.) та введення нових видів кримінальних покарань; 2) прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.) та встановлення нової системи органів і установ виконання покарань; 3) прийняття Закону України «Про пробацію» (2015 р.) та створення органів пробації; 4) запровадження в Україні електронного моніторингу, скасування таких видів кримінальних покарань, як обмеження волі та арешт, запровадження нового виду кримінального покарання – пробаційного нагляду; 5) оптимізація діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань; 6) розпродаж установ виконання покарань.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що у Латвії створені правове поле та механізм реалізації як покарань, альтернативних позбавленню волі, так і заходів, альтернативних покаранню (громадських санкцій), та здійснюються інші заходи, спрямовані на виконання рекомендацій Ради Європи СМ/Rec (1999)22 державам-членам стосовно переповненості в'язниць і зростання кількості ув'язнених, СМ/Rec (2010)1 державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію, СМ/Rec (2014)4 державам-членам стосовно електронного моніторингу, СМ/Rec (2017)3 державам-членам про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів. Латвія постійно і цілеспрямовано здійснює заходи, спрямовані на імплементацію найкращих європейських стандартів поводження із правопорушниками у національне законодавство. Україна ж значно відстає у цих процесах від Латвії.

Одночасно у ході роботи над темою висвітлювався процес еволюції такого виду кримінального покарання, як обмеження волі на теренах пострадянського простору, зокрема, в Російській Федерації і Республіці Казахстан. Пильна увага приділялась застосуванню обмеження волі в Україні. Був зроблений висновок, що обмеження волі не стало новим видом покарання, альтернативним позбавленню волі, так як порядок його виконання, передбачений у КВК України та підзаконних нормативно-правових актах, перетворив його у полегшений варіант позбавлення волі. У зв'язку з цим була підтримана пропозиція Міністерства юстиції України щодо скасування обмеження волі як виду кримінального покарання і введення, замість нього, нового виду кримінального покарання – пробаційного нагляду. У науковців сектору також знайшла

свою підтримку і пропозиція Міністерства юстиції України щодо скасування покарання у виді арешту, оскільки при проведенні дослідження з'ясувалися проблеми застосування цього виду покарання.

Дослідження сучасних проблем кримінально-виконавчого законодавства здійснювалось паралельно з роботою над проектом нового Кримінального кодексу України. Тому були підтримані пропозиції розробників проекту щодо скорочення кількості кримінальних покарань та можливості застосування пробачійного арешту як виду стягнення за проступки.

Проведене дослідження дозволило охарактеризувати окремі права засуджених під час відбування покарань з тим, щоб визначити проблеми їх реалізації та шляхи вирішення. Насамперед це стосується права засуджених на життя. У зв'язку з цим були проаналізовані міжнародні акти у сфері захисту прав людини та національне законодавство, які виходять із того, що життя людини визнається найбільш цінним з усіх її фундаментальних прав.

Також аналізувалися точки зору науковців щодо поняття та змісту права на життя. У результаті був зроблений висновок, що нормативне закріплення права людини на життя є недостатнім, хоча й необхідним заходом будь-якої демократичної та правової держави. Обов'язком держави є створення необхідних і достатніх умов, які б гарантували збереження права на життя людини, у тому числі й під час відбування покарань, а також розробка та реалізація дієвого механізму з боку держави у разі порушення цього права. Була проаналізована можливість позбавлення права на життя у разі втечі особи, позбавленої волі. Був зроблений висновок, що оскільки в Україні не можна позбавляти життя навіть за більш тяжкі злочини, ніж втеча з місць позбавлення волі, то застосування вогнепальної зброї на ураження є порушенням засудженого права на життя. Хоча прагнення особи, позбавленої волі, втекти на волю є протизаконним, однак прагнення бути вільним – це природне право людини. Сформульовано висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України щодо захисту права засудженого на життя.

Дослідниками зверталася увага на те, що особа, яка засуджена до позбавлення волі, не позбавляється прав та свобод людини, зокрема й сімейних, оскільки право людини на сім'ю та відносини, пов'язані з реалізацією сімейних прав, мають

неабияке значення не лише для людини, а й для держави та суспільства. У цьому контексті були проаналізовані міжнародні документи у сфері захисту прав людини та національне законодавство, а також міжнародні стандарти поведінки із засудженими, які наголошують на значущості сім'ї та сімейних відносин у житті будь-якої особи, в тому числі й засудженої до позбавлення волі. Тому вони підлягають всебічній охороні та дотриманню з боку держави. Зверталася увага на основні види порушень прав засуджених та осіб, взятих під варту у сфері сімейного життя в Україні, що містяться у рішеннях ЄСПЛ. Були розроблені, зокрема, пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства щодо поваги права засудженого на сім'ю.

У ході проведеного дослідження були підняті окремі питання щодо права на освіту засуджених до позбавлення волі та деякі складнощі в її реалізації. Отримання освіти засудженими є одним із важливих чинників їх ресоціалізації та адаптації, оскільки це надає таким особам шанс заповнити прогалини у знаннях, полегшує їхню інтеграцію у життя суспільства, знижує ймовірність у майбутньому вчинити нові злочини, підвищує шанс на працевлаштування, допомагає засвоїти навички та вміння, які необхідні для успішного повернення до життя на волі.

Стосовно права засуджених на освіту були проаналізовані міжнародні акти у сфері захисту прав людини та міжнародні стандарти поведінки із засудженими стосовно права засуджених на освіту. Вивчалися точки зору фахівців, як впливає процес отримання освіти на засуджених до позбавлення волі та яке значення має освіта у виправленні та ресоціалізації останніх.

Був зроблений висновок, що можливість отримати вищу освіти засудженими значно ускладнена як через прогалини у чинному законодавстві, так і через неналежне фінансове забезпечення отримання освіти засудженими з боку держави. З урахуванням цього сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, що дозволить засудженим особам реалізувати їх права на освіту.

Науковці сектору виходили з того, що забезпечення безпеки засуджених та працівників установ виконання покарань є однією з основних складових національної безпеки. У публікаціях останніх двох років звертали увагу на потенційні загрози, що наражають на небезпеку здоров'я і життя засуджених

осіб та персоналу установ виконання покарань (зокрема, йдеться про інфекційні чи вірусні хвороби, що набувають характеру пандемії). Зроблено акцент, що особи, які відбувають покарання, та персонал установ виконання покарань є найбільш уразливими категоріями до зараження, оскільки УВП є місцями великого скупчення людей. До того ж значна кількість засуджених мають низку супутніх захворювань, зокрема, тяжкі інфекційні та невиліковні хвороби, туберкульоз, гепатит, ВІЛ-інфекція та ін. Тому були проаналізовані зміст понять «безпека засуджених» та «безпека персоналу установ виконання покарань». При цьому зверталася увага на заходи, які вживає держава для збереження життя та здоров'я і засуджених, і персоналу установ виконання покарань під час пандемії. Запропоновані зміни та доповнення спрямовуються на вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства щодо гарантування безпеки засуджених та персоналу установ виконання покарань під час пандемії.

Одночасно досліджувався вплив персоналу установ виконання покарань при здійсненні ними своєї професійної (службової) діяльності на засуджених до позбавлення волі, оскільки останні є особливо вразливими внаслідок їх ізоляції від суспільства. Розглядалися позитивні та негативні аспекти такого впливу персоналу установ виконання покарань на засуджених, а також чинники, що їх зумовлюють. Було доведено, що позитивний вплив персоналу на засуджених та сукупність інших чинників створює відповідні умови для їх успішного виправлення та ресоціалізації, а також виконує превентивну функцію – запобігання вчиненню нових злочинів.

Проведене дослідження показало можливість і необхідність імплементації міжнародних стандартів щодо поводження із засудженими та дотримання їх прав до законодавства України. Відповідні висновки з цієї проблеми були зафіксовані у тезах наукових повідомлень і статтях, присвячених класифікації засуджених. Аналіз міжнародних стандартів у сфері поводження з ув'язненими показав, що необхідно проводити розмежування між класифікацією ув'язнених, яка ґрунтується на оцінці індивідуальних ризиків, та їх подальшим розподілом. Звертали увага, що в Україні застосовуються запроваджені ще за радянських часів формальні, негнучкі критерії класифікації – тяжкість вчиненого злочину. Тому зроблений висновок, що

сформульоване наукою кримінально-виконавчого права розуміння класифікації позбавлених волі як розподілу їх по виправних колоніях залежно від статичних критеріїв (вік, стать, тяжкість вчиненого злочину) не відповідає уявленню про класифікацію з позиції Мінімальних стандартних правил стосовно поводження з ув'язненими. Розроблений наукою кримінально-виконавчого права теоретичний конструкт стосовно класифікації позбавлених волі за міжнародними документами не є класифікацією, а дає лише уявлення про розподіл позбавлених волі по виправних колоніях. Отже, класифікація і розподіл ув'язнених – це різні речі.

Традиційно, як це характерно для кримінально-виконавчого права, аналізувалися наукові погляди на виправлення і ресоціалізацію засуджених. Зверталася увага на те, що термін «ресоціалізація» вживається у кримінології, соціології, психології та інших гуманітарних науках. Він об'єктивно пов'язаний із поняттям «соціалізація». Проаналізовано науковий доробок провідних учених у галузі кримінально-виконавчого права з цих питань. Доведено, що ресоціалізація є певним двобічним процесом, який, з одного боку, руйнує старі антигуманні, незаконні звички, а з другого боку, сприяє виробленню нових соціально спрямованих звичок, поліпшенню життя особи та включенню її в нормальне соціальне життя. Розкрито особливості соціально-педагогічних технологій, які слугують основою ресоціалізації засудженого на різних етапах відбування кримінального покарання в кримінально-виконавчих установах, а також визначено етапи ресоціалізації, розкрито їх зміст (сутність). Були досліджені етапи процесу ресоціалізації: пенітенціарний (під час відбування покарання) і постпенітенціарний (після звільнення засудженого від відбування покарання) та їх зміст. Установлено, що основною метою соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, є відновлення в особистості суспільно корисних зв'язків, навичок, звичок, кваліфікації та її пристосування до життя в суспільстві.

Окремо було досліджено проблему виправлення та ресоціалізації засуджених жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань. При цьому зверталася увага на низький рівень соціально-гігієнічних та санітарних умов, погане харчування та неякісне медичне обслуговування в установах виконання покарань, що не сприяє виправленню засуджених. Наголошується,

що подальша доля засуджених жінок та доля інших членів суспільства, зокрема, їх соціальна безпека, залежить від їх пристосування до нових соціальних умов та засвоєння відповідних цінностей, норм, правил поведінки життя. Визначено основні проблеми кримінально-виконавчого законодавства та умов відбування позбавлення волі жінками та пропонуються шляхи їх вдосконалення і поліпшення.

Підкреслено, що після відбування покарання засуджені жінки майже не можуть відновитися як особистості в суспільстві, оскільки спостерігаються негативні зміни в їх особистості, а також істотно погіршується стан їхнього здоров'я. Особливо наголошено на втраті жінками сім'ї, зв'язків із дітьми та роботи, внаслідок чого їм немає куди повертатися після відбуття покарання. Доведено, що чим більшим є вік засудженої жінки, тим важче проходить її реабілітація, оскільки гостріше відчувається втрата особистісних перспектив, змінюються соціальні функції, звички, реакції на різні конфліктні ситуації. Підкреслено особливу роль, значущість та необхідність надання поступової допомоги жінкам, звільненим із місць позбавлення волі.

У кількох публікаціях було розглянуто умови праці та порядок залучення до неї засуджених осіб. Окреслено проблемні питання праці засуджених до позбавлення волі. Наголошується на необхідності забезпечення державою належного матеріального та фінансового стану установ виконання покарань та можливості вибору засудженими бажаної сфери діяльності відповідно до їх спеціальності і побажань, гідного рівня оплати праці та створення необхідних умов шляхом внесення змін до чинного законодавства. Робиться висновок, що запропоновані зміни сприятимуть позитивному ставленню засудженого до праці, власному бажанню займатися нею, щоб повернутись до суспільства повноцінним її членом.

Робота над фундаментальною темою у часі співпала із запровадженням в Україні служби пробації. Тому цілком закономірно, що пильна увага науковців сектору всі ці роки була прикута до проблем цього нового інституту. Так, зокрема, проведено аналіз наявних теоретико-прикладних підходів та сформульовано авторське бачення щодо сутності оцінки ризиків учинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації. Досліджено законодавство, що регулює питання оцінки ризиків учинення повторного кримінального

правопорушення повнолітніми особами, які скоїли кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень). Зазначено, що відповідно до нормативно-правових актів оцінка ризиків складається зі статичних і динамічних чинників, різні варіації поєднання яких дають підстави визначити різні ступені ризику вчинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації. Зазначено, що аналіз чинників ризику та визначення рівнів ризику здійснюються персоналом органу пробації на підставі інформації, отриманої в установленому законом порядку від засудженого (обвинуваченого), інших осіб, державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій. Доведено, що оцінка ризиків є важливим інструментом для цілей кримінальної юстиції, оскільки допомагає встановити потенційну небезпечність особи, ймовірність учинення нових злочинів, порушень режиму в пенітенціарних установах, порушень закону в тій чи іншій сфері тощо. Установлено, що збір інформації, необхідної для проведення оцінки ризиків, здійснюється під час особистої бесіди із засудженою особою, а також шляхом направлення запитів до підприємств, установ, організацій (місця роботи або навчання, медичних закладів, правоохоронних органів, центрів соціальних служб, громадських організацій тощо), у полі зору яких перебуває засуджена особа, а також (за потреби) шляхом відвідування місця проживання, навчання, роботи. Обґрунтовано твердження, що оцінка ризиків є основою для виправної / корекційної роботи із засудженими. На основі оцінки ризиків і потреб має розроблятися план відбування покарання або ж план роботи з особами в межах пробації. Зроблений висновок, що у такий спосіб виконується завдання зменшення ризиків, а в кінцевому підсумку – підвищення захищеності суспільства.

Було досліджено і проаналізовано законодавче врегулювання та практичне застосування інституту умовно-дострокового звільнення від відбування додаткового покарання до суб'єктів пробації. На основі вивчення судової практики відзначено існування різного вирішення зазначеного питання у тих чи інших регіонах, що негативно впливає на усталеність практики та перешкоджає єдиному праворозумінню, ставлячи під сумнів питання дотримання принципу справедливості загалом. На основі докладного вивчення й аналізу правової

та соціальної природи зазначеного інституту було наголошено, що з урахуванням того гуманного значення, який він має, цілком виправданим є його розширене застосування до засуджених, у тому числі й при відбуванні додаткового покарання. Відповідно до цього і стверджується, що уповноважені органи з питань пробації, як органи виконання кримінальних покарань, мають право згідно із вимогами КК і КПК України звертатися до суду з клопотанням про умовно-дострокове звільнення суб'єктів пробації від відбування додаткового покарання.

Було доведено, що цілком виправданим є розширене застосування до засуджених інституту умовно-дострокового звільнення, у тому числі при відбуванні додаткового покарання. Звідси такі уповноважені органи з питань пробації, як органи виконання кримінальних покарань, мають право відповідно до вимог КК та КПК України звертатися до суду з клопотанням про умовно-дострокове звільнення суб'єктів пробації від відбування додаткового покарання. При цьому остаточне вирішення питання залежить від розсуду суду. І саме тому запропоновано виробити єдину правову позицію з цих питань.

Переважно більшість осіб, які перебувають на обліку в уповноважених органах з питань пробації, становлять звільнені від відбування покарання з випробуванням. Цілком логічно, що науковці зробили спробу з'ясувати, які ж проблеми виникають із цією категорією засуджених. При цьому виходили з того, що інститут звільнення засуджених від відбування покарання з випробуванням покликаний максимально гуманізувати санкції, визначені кримінальним законом, а так само він є заходом щодо певної профілактики та запобігання вчиненню засудженим нових злочинів. Питання призначення кримінального покарання та звільнення від його відбування повинні вирішуватися з урахуванням мети покарання як такого, що включає не лише кару, а й виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. При цьому з огляду на положення ст. 75 КК України законодавець підкреслює важливість такої цілі покарання, як виправлення засудженого. У цьому процесі особливу роль відіграють органи пробації, на які покладається завдання здійснювати нагляд за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, протягом іспитового

строку за місцем проживання засудженого. Із засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, органом пробації проводиться соціально-виховна робота за індивідуальним планом з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Науковці звернули увагу на те, що явка на реєстрацію або за викликом уповноваженого органу з питань пробації як обов'язок передбачена у КК і КВК України. Зокрема, КВК України містить такі норми: «Поважними причинами неявки засудженого за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені». Це положення дослівно відтворено у статтях 34, 37, 41 КВК України. Етимологічно «обставина» означає явище, супутнє чому-небудь, що супроводжує що-небудь, той чи інший бік справи. Отже, якщо враховувати значення цього поняття, то обставинами є те, що пов'язується з певними фактами (подіями), що характеризує їх. Якщо розглядати обставину з позиції будови речення, то обставина – це другорядний член речення, який указує на місце, час, причину, мету, умову дії, а також на її спосіб або інтенсивність. Обставини, що позбавляють засудженого можливості прибути до уповноваженого органу з питань пробації, а точніше – опис тих ситуацій, які це не дозволяють зробити, мають бути зафіксовані в документі.

Аналіз міжнародних документів, які дають уявлення про сучасні цивілізаційні стандарти поведіння із засудженими, переконав дослідників проблем кримінально-виконавчого законодавства України у важливості і перспективності запровадження інноваційних підходів у ставленні до засуджених. Насамперед це стосується вже запроваджені Міністерством юстиції України оцінки ризиків вчинення нового правопорушення, про яку згадувалось вище, коли мова йшла про дослідження проблем пробації. Оцінка ризиків щодо засуджених є науково обґрунтованим методом, що застосовується в кримінальній юстиції багатьох країн. Оцінка ризиків, яка здійснюється під час поведіння із засудженими, дає уявлення, наскільки небезпечною є конкретна особа. Вона допомагає встановити ймовірність вчинення засудженим нових правопорушень та небезпеку, яку він створить для суспільства у випадку вте-

чі, визначити, наскільки небезпечним він є для інших засуджених та персоналу. Оцінка ризиків стосовно правопорушників має застосовуватись на всіх етапах кримінальної відповідальності. Це є складовою досудової доповіді, проявом первинної і вторинної класифікації засуджених, необхідною передумовою для визначення рівня безпеки в'язниці, важливим компонентом організації режиму, що за Європейськими в'язничними правилами є збалансованою програмою дій, спрямованою на забезпечення потреб ув'язнених, надання їм соціальної допомоги. Оцінка ризиків, як це було показано вище, є необхідною і при застосуванні умовно-дострокового звільнення, а також має застосовуватись при здійсненні постпенітенціарної пробації, яка мала б бути видом пробації і в Укра-

їні. Оцінка ризиків покликана індивідуалізувати обмеження прав засуджених. Вона слугує для «дозування» контролю за в'язнями як адміністрацією установ, так і правоохоронними органами. Так само дає відповідь, на яких засуджених необхідно витратити ресурс контролю більше, а на яких – менше.

Проведене науковцями дослідження перспектив впровадження оцінки ризиків стосовно всіх категорій засуджених, безумовно, слугує популяризації оцінки ризиків як в академічній та експертних спільнотах, так і серед персоналу органів і установ виконання покарань, тому що в сучасних умовах і науковці, і практичні працівники мають брати до уваги рекомендації міжнародних стандартів стосовно поводження із засудженими.

Степанюк А. Ф., Автухов К. А., Гальцова О. В., Кутєпов М. Ю., Лисодєд О. В., Яковець І. С.
Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування.

Стаття відбиває результати наукових пошуків науковців сектору вивчення проблем кримінально-виконавчого законодавства за фундаментальною темою «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування», яка виконувалась у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у період з першого кварталу 2017 року по четвертий квартал 2021 року. Розкрито мету, завдання та методи проведеного дослідження. Змістовно в реферативній формі висвітлюються багатоаспектні проблеми, які підняли у своїх публікаціях розробники фундаментальної теми та аргументовані відповідні пропозиції для подолання тих чи інших вад чинного кримінально-виконавчого законодавства. Науковий доробок характеризується не лише констатацією недоліків політики у сфері виконання покарань і пробації, а й спробами дослідити історичні витоки сучасних проблем кримінально-виконавчого законодавства, утворювати шляхи його удосконалення. Під час роботи над темою виникла необхідність дослідити й спрогнозувати можливі проблеми у кримінально-виконавчому праві через уже розроблений проєкт нового Кримінального кодексу, який матиме визначальне значення для майбутнього кримінально-виконавчого законодавства. Червоною стрічкою через більшість наукових праць науковців проходить ідея необхідності звернення до сучасного міжнародного досвіду у сфері поводження із засудженими. Запропоновані новели переважно зумовлені необхідністю імплементації у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство рекомендацій, що містяться у міжнародних стандартах поводження із засудженими.

Ключові слова: кримінально-виконавче законодавство, виконання покарань, пробація, поводження із засудженими.

Степанюк А. Ф., Автухов К. А., Гальцова Е. В., Кутєпов М. Ю., Лисодєд А. В., Яковець И. С.
Теоретические вопросы усовершенствования уголовно-исполнительного законодательства Украины и практики его применения.

В статье отображены результаты научных поисков ученых сектора изучения проблем уголовно-исполнительного законодательства по фундаментальной теме «Теоретические вопросы усовершенствования уголовно-исполнительного законодательства Украины и практики его применения», которая выполнена в Научно-исследовательском институте изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины. Раскрыты цели, задачи и методы проведенного исследования. Содержательно в реферативной форме освещаются многоаспектные проблемы, которые подняли в своих публикациях разработчики фундаментальной темы, аргументировав соответствующие предложения по устранению недостатков действующего уголовно-исполнительного законодательства. Научный прирост характеризуется не только констатацией недостатков политики в сфере исполнения наказаний и пробации, но и попытками исследовать исторические истоки современных проблем уголовно-исполнительного законодательства и предложить пути его усовершенствования. Во время

работы над темой возникла необходимость исследовать и спрогнозировать возможные проблемы в уголовно-исполнительном праве, которые могут возникнуть из-за разработанного проекта нового Уголовного кодекса, который будет иметь определяющее значение для будущего уголовно-исполнительного законодательства. Красной нитью через большинство научных работ ученых проходит идея необходимости обращения к современному международному опыту в сфере обращения с осужденными. Предлагаемые новеллы в основном обусловлены необходимостью имплементации в отечественное уголовно-исполнительное законодательство рекомендаций, содержащихся в международных стандартах обращения с осужденными.

Ключевые слова: уголовно-исполнительное законодательство, исполнение наказаний, probation, обращение с осужденными.

***Stepanyuk A. F., Avtukhov K. A., Galtsova O. V., Kutepov M. Y., Lysoded O. V., Akovets I. S.
Theoretical issues of improvement of criminal-executive legislation of Ukraine and practice
of its application.***

Article reflects the results of scientific researches of scientists of the sector of study of problems of criminal-executive legislation on the fundamental topic «Theoretical issues of improvement of criminal-executive legislation of Ukraine and practice of its application», Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Legal Sciences of Ukraine in the period from the first quarter of 2017 to the fourth quarter of 2021. The objectives, objectives and methods of the research are shown. In a substantive way, the abstract forms cover the multi-issue problems raised in their publications by the developers of a fundamental topic and reasoned relevant proposals to overcome certain flaws of the current criminal-executive legislation. Scientific research is characterized not only by the statement of disadvantage shortcomings in the field of execution of punishments and probation, but also by attempts to investigate the historical origins of modern problems of criminal-executive legislation, to study the ways of its improvement. While working on the topic, it became necessary to investigate and predict possible problems in criminal-executive law through the already developed draft new criminal code, which will be crucial for the future of criminal-executive legislation. Through most of the scientific papers of scientists, the idea of the need to appeal to modern international experience in the field of treatment of convicts passes through the red tape. The proposed novelties are mainly due to the need to implement recommendations contained in international standards for the treatment of convicts in domestic criminal-executive legislation.

Keywords: criminal-enforcement legislation, execution of punishments, probation, treatment of convicts.

Стаття надійшла до редакції: 16.10.2021 р.

Прийнята до друку: 29.10.2021 р.

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9166-3472

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4453-9118

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ¹

Постановка проблеми. Смертність і травматизм від дорожньо-транспортних пригод (у подальшому – ДТП) стали серйозною проблемою у світі. Щоденно на дорогах людство втрачає майже 3,7 тис. осіб. ДТП є основною причиною смертності дітей і молодих людей у віці від 5 до 29 років, при цьому 90% жертв припадає на країни з низьким і середнім рівнем доходів. Серед них і Україна. Як свідчать офіційна, й, скоріше за все неповна, статистика, наукові дослідження, повідомлення у ЗМІ тощо, рівень смертності і дорожнього травматизму в Україні катастрофічний. За даними Національної поліції, їх динаміка в Україні постійно збільшується. Так, якщо у 2018 р. коефіцієнт загиблих складав 7,9 осіб на 100 тис. населення країни, у 2019 р. – 8,2, то у 2020 р. – 8,5. У Державній програмі підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року, затвердженої Кабінетом Міністрів України 21 грудня 2020 р., передбачено ще вищі за наведені показники: у 2021 р. прогнозується смертність на рівні 11,3 осіб на 100 тис. населення, у 2022 р. – 11,1, у 2023–8,8. Стосовно останніх показників, то такі цифри наведені з урахуванням людей, які померли в лікарні від травм

унаслідок ДТП протягом 30 днів. Хоча у попередні роки у прогнозі враховували лише загиблих на місці події. Нескладні підрахунки дозволяють стверджувати, що смертність на дорогах перевищує офіційні статистичні відомості Національної поліції України, а саме: у 2017 р. унаслідок ДТП загинуло 5316 осіб (а не 3432), у 2018 р. – 5201 (а не 3350), у 2019 р. – 5418 (а не 3454)².

Стратегією підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. (надалі – Стратегія), та Державною програмою підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року (надалі – Державною програмою), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2020 р., вперше в індексованому виді конкретизована загальна мета їх призначення – зниження рівня смертності внаслідок скорочення числа ДТП щонайменше на 30% до 2024 р., зменшення ступеня тяжкості їх наслідків для учасників дорожнього руху та соціально-економічних витрат від дорожньо-транспортного травматизму, а також запровадження ефективної системи управління безпекою дорожнього руху для забезпечення за-

¹ *Примітка.* Стаття підготовлена на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (реєстр. номер 0120U10561).

² *Стан справ аварійності на транспорті в Україні за 2019 рік* (Директорат з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України) <<https://goo.su/IKv>> (дата звернення: 12.09.2021)

хисту життя та здоров'я населення, створення безпечних і комфортних умов руху транспортних засобів, пішоходів та інших учасників дорожнього руху на вулично-дорожній мережі¹.

Серед основних причин виникнення критичного стану у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху розробники цих офіційних документів називають, зокрема: відсутність сучасної системи збору інформації про ДТП за всіма необхідними ключовими показниками; відсутність екстреної допомоги постраждалим; загальну застарілість парку автотранспорту, що не дає можливості повністю використовувати переваги, що дає система активної та пасивної безпеки, котра пропонується в останніх моделях транспортних засобів; інтенсивність транспортного та пішохідного руху, що значно перевищує пропускну здатність вулично-дорожньої мережі; недосконалість правового механізму та нормативно-правового регулювання у сфері безпеки дорожнього руху; низький рівень підготовки водіїв; відсутність механізму здійснення ефективного контролю за діяльністю автошкіл; недоліки у вихованні у громадян почуття власної відповідальності та дотримання правил дорожнього руху; недостатній рівень запровадження та практичного застосування новітніх технологій і технічних засобів організації дорожнього руху, використання автоматизованих засобів контролю та регулювання дорожнього руху та ін. Для досягнення мети та вирішення завдань, поставлених у Стратегії і Державній програмі, а також усунення (хоча б частково) вищезазначених недоліків, є необхідними заходи тих запобіжних напрямів, які здатні за своїми силовими й профілактичними можливостями у стислі строки змінити на краще небезпечну ситуацію, що склалася у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Як убачається, актуальною є проблема обґрунтування теоретико-прикладного напрямку, умовно названого культуролого-правовим. «Будівельним матеріалом» для такого напрямку або його складовими частинами мають стати конкретні, реальні та придатні для швидкої оцінки результативності *вибіркові* заходи нормативно-правового, кримінологічного, культурологічного, техніко-технічного, організаційно-управлінського та ін. характеру.

¹ Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. Урядовий кур'єр від 04.11.2020. № 214; Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. Офіційний вісник України від 04.01.2021. № 1.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалізована останніми роками на світовому рівні рішеннями Генеральної асамблеї ООН, Конгресів ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства й інших авторитетних міжнародних інституцій проблема нагального забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту набула в Україні принципового значення, стимулюючи підвищення рівня державної і суспільної уваги до науково-прикладних аспектів цієї проблеми. Амбітна мета України, що полягає у скороченні до 2024 року смертності і травматизму на дорогах внаслідок ДТП щонайменше на 30% (Стратегія, Державна програма), корелюється з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, якою було проголошено друге Десятиліття дій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху (2021–2030 роки). Це підштовхнуло науковців і практиків до активного дослідницького пошуку, зокрема, таких запобіжних заходів впливу на учасників дорожнього руху, які змінили б їх правосвідомість. Складно перерахувати й докладно викласти положення концепцій і рекомендацій стосовно підвищення рівня безпеки дорожнього руху, що містяться у працях вітчизняних і зарубіжних учених і практиків, що знайшли відображення у нормативно-правових актах (законах, стратегіях, програмах, планах тощо), публікаціях, ЗМІ. Над фундаментальною темою наукового дослідження, зазначеного у примітці до цієї статті, працюють члени творчого колективу відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, які, в тому числі, орієнтовані на розробку майже недослідженого у кримінології культурологічного напрямку запобігання транспортним правопорушенням. Цей напрям потребує розгляду низки пов'язаних із ним питань соціального, правового, технічного, кримінологічного та психологічного характеру. Деякі з них відображені у публікаціях виконавців дослідження (Батиргарєєвої В. С., Колодяжного М. Г., Калініної А. В., Новікова О. В., Данильченка Ю. Б., Христин І. О.).

Мета статті полягає у створенні в перспективі науково-прикладного напрямку у культурології у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки йдеться про обґрунтування в цій статті культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху як найбільш реального

й одночасно радикального за силою впливу на людський фактор засобу скорочення смертності і травматизму у зазначеній сфері, слід звернутися до розуміння і трактування самого поняття «культурологія». Буквально «культурологія» (лат. *cultura* – обробка, виховання, освіта, розвиток; грец. *logos* – слово, вчення) є системою знань про сутність, закономірність існування і розвитку, людське значення і способи пізнання культури¹. Культурологія як наука виникла на перетині історії, філософії, педагогіки, етики, соціології, етнографії, антропології, соціальної психології, естетики, мистецтвознавства та ін. Такий міждисциплінарний характер культурології сприяє не лише формуванню комплексу наукових уявлень про культуру як способу життя людини, а й використанню деяких її ідей і напрацювань для вирішення нагальних теоретико-прикладних завдань протидії необережним, у тому числі автотранспортним, правопорушенням. Останні тісно пов'язані з такими її категоріями, як: менталітет (ментальність), що зумовлює мотиви поведінки та вчинки людей; мораль, моральна культура, котрі є мірою соціалізації особистості та її готовності втілювати засвоєні моральні цінності суспільства у різноманітні свої діяльності, а також поведінці; правова культура людини, яка свідчить про ступінь інтеріоризації в її правосвідомості змісту права, відповідність поведінки нормативно-правовим приписам та ін.²

Кримінологічні дослідження етіології необережної злочинності свідчать про її тісний зв'язок з певними типовими структурними елементами характеристики особистості порушника правил дорожнього руху. С. І. Нежурбіда з комплексу суспільно-рольових, моральних, психологічних, вікових, психо-фізичних властивостей й ознак такої поведінки виділяє, перш за все, культуру водія. Ігнорування правил обережності, егоїзм, черствість, намагання уникнути загальноприйнятих норм моралі вказують на відсутність культури у структурі особистості і вказує, за його словами, на необхідність розробки культурологічної концепції необережної злочинності³. Ця ідея підтримана

¹ Подольська Є А, Лихвар В Д, Іванова К А *Культурологія: навч. посіб.* Вид. 2-ге, перероб та доп. (Центр навчальної літератури, 2005) 38

² Лозовий В О (ред) *Морфологія культури* (Право, 2007) 364, 370, 372, 373

³ Нежурбіда С І 'Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Київ, 2001) 15–20

В. А. Мисливим⁴. Її джерело вбачається і в культурно-репресивній концепції академіка О. М. Костенка, згідно з якою злочинність у країні, у тому числі і її необережний різновид, залежить: 1) радикально – від рівня соціальної культури громадян і 2) паліативно – від репресивних заходів, тобто за формулою «культура плюс репресія». Саме соціальна культура (політична, економічна, правова, трудова, економічна, моральна) забезпечує у радикальній спосіб формування у людей почуття обережності і не дозволяє людині переступити межі безпеки поведінки й породжувати аварії. Всі інші засоби (право, мораль, професійна підготовка водіїв, удосконалення техніки і т. ін.) не є ефективними. Роль покарання/стягнення як засобів протидії правопорушенням полягає у тому, щоб страхом змусити свавільну людину піддатися впливу нормативних приписів і заборон⁵. Є й інші цікаві ідеї О. М. Костенка, засновані на принципах соціального натуралізму, з якими можна погодитися. Однак можна висловити й зауваження щодо ідентичності розуміння саме культурологічного напрямку протидії необережній злочинності взагалі і транспортним правопорушенням зокрема. На думку прибічників культурно-репресивної концепції запобігання злочинності, соціальна культура формується за допомогою соціального просвітництва і соціальної практики, хоча і відбувається це протягом тривалого часу. Таким чином, нормативно-правовий вплив на стан злочинності та інших правопорушень як був так і залишається основним засобом протидії. Напевно у перспективі ці, образно кажучи, превентивні лінії перетнуться, наслідком чого стане створення соціального порядку, який забезпечить «природну протидію злочинності, у тому числі й необережній» (О. М. Костенко). Висловлюючи повагу до авторської ідеї розробки такої концепції, необхідно зазначити, що вона, зважаючи на нагальні потреби нашого часу, є малоефективною, особливо для специфіки запобігання транспортним правопорушенням, пов'язаним із «приборканням» кричущого свавілля у сфері дорожнього руху. А першочерговими потребами держави, суспільства і кожного громадянина є досягнення амбітної мети України, а саме – за чотири роки скоротити на 30% (порівняно з 2019 р.) рівень смертності через

⁴ Мисливий В А *Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: монографія* (Юрид. акад. МВС України, 2004) 197

⁵ Костенко О М *Культура і закон-- у протидії злу: монографія* (Атіка. 2008) 128, 134, 160, 212, 276

ДТП та зменшити соціально-економічні витрати від дорожньо-транспортного травматизму. Для теоретиків і практиків виникає актуальне завдання: винайти (обґрунтувати) стратегію «швидкого реагування», тобто комплекс конкретних заходів, засобів, дій, які суттєво обмежують учасникам дорожнього руху можливість вчинення деліктів і кримінальних правопорушень. Такою стратегією, на наш погляд, є культурологічний напрям підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні.

Культурологічна концепція запобігання небережній злочинності у кримінології виникла порівняно нещодавно. Вона пов'язана, зокрема, з подальшим поглибленим дослідженням ролі людського фактору (соціально-демографічних, психофізичних особливостей особистості основних учасників дорожнього руху, рівня їх правосвідомості, культури, ступеня ризикованості їх дій у конкретних дорожніх ситуаціях, мотивів порушення правил дорожнього руху, оцінки й сприйняття інформації про ситуацію, що виникла, та багатьох інших запитань) у вчиненні автотранспортних правопорушень. Це зумовлює науковий пошук і практичну доцільність використання напрацювань культурно-правових запобіжних заходів впливу на правосвідомість людини із метою скорочення проявів свавілля і підвищення почуття відповідальності. Отже, сутність культурологічного напрямку, як ми неодноразово підкреслювали¹, полягає у зворотній кумулятивній дії жорстких нормативно-правових приписів і санкцій на примусове підвищення, так би мовити, технічної культури, інтеріоризації її у правосвідомість та формуванню поведінки особи відповідно до їх вимог. Тобто йдеться про примусову «культуризацію», «культурофікацію» за допомогою психологічної та емоційної дії сили страху через можливі санкції за недотримання ПДР. Політична воля держави і суспільства щодо запровадження реальної, а не формальної безпеки на дорогах і вулицях країни, жорстокий і всебічний контроль за дотриманням ПДР, а також неминучість відповідальності та зазнання втрат особистого характеру (штрафи, позбавлення права керування транспортними засобами на тривалий строк, ліцензій, конфіскація транспортного засобу, втрата комфортності пересування, матеріальні збитки, комунікаційні обме-

ження та ін.) змусять учасників дорожнього руху, особливо водіїв, скеровувати свою поведінку у бік дотримання приписів і заборон закону і підзаконних актів. Як висловився в одному зі своїх інтерв'ю відомий письменник Василь Шкляр, коментуючи стан правосуддя в нашій державі, «... нам потрібна найсуворіша диктатура закону. В умовах демократії людство нічого кращого не придумало»². Отже, що заважає нам скористатися цією порадою з огляду на те, що цей шлях використано в інших країнах (Швейцарія, Швеція, Уругвай та ін.), які за останнє десятиліття досягли значних успіхів у зменшенні тяжкості наслідків ДТП (смертності і травматизму)? Культурологічний напрям стратегії убезпечення доріг і вулиць не зводиться лише до посилення санкцій за деструктивність дій чи бездіяльність суб'єктів, які зобов'язані опікуватися такою ціллю. Цей напрям інтегрує спеціально для нього обрані, найбільш ефективні і перевірені світовою і вітчизняною практикою обмеження можливостей вчинення транспортних правопорушень, заходи і засоби соціального, правового, технічного, культурологічного, організаційно-управлінського, кримінологічного та технічного характеру. Саме вони, поєднані загальною метою, утворюють культурологічний напрям, або концепцію, безпеки дорожнього руху. Спробуємо викласти цей мінімальний (для швидкого реагування на невтішний стан аварійності у цій сфері) «набір» заходів, засобів, приписів, склад якого не претендує на універсальність, оптимальність і взагалі абсолютизацію.

Соціальні заходи. Поведінка людей у суспільстві, за загальним уявленням, упорядковується за допомогою впливу на їх свідомість, волю, емоції різноманітних соціальних правил, заборон, приписів, гасел, закликів і навіть моди. В Японії, за твердженням К. Уеда, загальносоціальна профілактика полягає насамперед у загальній орієнтації суспільства на створення країни без злочинності³. У посланні Генерального секретаря ООН з нагоди Всесвітнього дня пам'яті жертв дорожньо-транспортних пригод від 5 листопада 2020 р. нагадується, що ДТП є серйозною проблемою з точки зору охорони здоров'я і розвитку; щодня людство на дорогах світу втрачає близько 3,7 тис. своїх чле-

² Шкляр В. «Щасливе майбутнє настає там, де встановлено чесні відносини, де панує солідарний розподіл обов'язків і суспільних благ» Інтерв'ю з письменником В. Шкляром М. Кривди. (10 червня 2021) Голос України 5

³ Уеда К. *Преступность и криминология в современной Японии.* (Книги по требованию, 1969)95

¹ Голіна В. В. «Культура і закон у запобіганні правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху» (2021) Вип 41 Питання боротьби зі злочинністю 56–62.

нів, у тому числі молодих людей віком від 5 до 29 років. Тому це послання містить заклик до світової спільноти – підтримати резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, в якій проголошується мета щодо скорочення смертності і травматизму до 2030 року на 50%, а також переосмислення засобів пересування і забезпечення безпеки дорожнього руху в усьому світі¹. Стратегією і Державною програмою, як вже відмічалось, передбачається до 2024 року 30% зниження смертності на дорогах України. Однак поставити завдання щодо скорочення смертності від ДТП і орієнтувати суспільство, його правосвідомість на досягнення гуманістичної цілі є не одним й тим самим. Суспільство має бути «заряджене» ідеєю нульової смертності на дорогах. Отже, рішучою умовою підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні є всеукраїнська активна підтримка політики держави зменшити «епідемію» дорожньої протиправності. Ця підтримка зусиль починається з об'єктивної статистичної фіксації ДТП у країні, яка наразі, як і раніше, не зважаючи на чисельні пропозиції науковців і практиків, фальсифікується шляхом паралельного ведення різних відомчих, нерідко розбіжних, обліків ДТП, особливо з тяжкими наслідками. Завдяки обліковим маніпуляціям, статистику про смертність і травматизм можна зменшувати чи збільшувати залежно від політичних вимог².

Правові заходи. Базовою складовою культурологічного запобіжного напрямку є репресія. На думку А. Ф. Зелінського, необережний злочин – наслідок тактичної помилки, хибного рішення у виборі окремої дії або операції. Психологічна вина суб'єктів, урешті-решт, зводиться до безвідповідальної поведінки у конкретній ситуації³. Попередні дослідження причин й умов вчинення транспортних правопорушень показують, що особи, які їх вчинили, мають деякі негативні особистісні якості: індивідуалізм, егоїзм, черствість, небажання рахуватися з інтересами людей, суспільства, а також зневага до обережності (поспіх, неухвага, легкодумство, байдужість, недисципліно-

ваність, бажання продемонструвати «крутизну», жага проявити себе, амбіційність та ін.)⁴. Як пише К. О. Полтава, одним із домінуючих культурних стандартів, що формують уявлення про соціальну успішність водія, є висока швидкість водіння⁵. Як висловився Г. Кайзер, здатність до безаварійної їзди або властивість окремого водія бути причетним до аварії значною мірою залежить від бездоганності того, що називають соціально-культурною особистістю⁶. Підвищити (за стислий період) загальну культуру водіїв неможливо, та й і не треба. Культурологічний напрям потребує дотримання ними «технічної культури», тобто при керуванні транспортним засобом проявляти, так би мовити, посилену обережність під тиском страху зазнати серйозні втрати. Репресія (у цьому контексті) – це посилення санкцій за найбільш злісні умисні порушення ПДР (наприклад, порушення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів, порушення правил проїзду перехресть, рух на заборонений червоний сигнал світлофора та деякі інші) з обов'язковим позбавленням права керування транспортними засобами на тривалий строк; ускладнення процедури отримання водійських посвідчень; вилучення транспортного засобу; позбавлення водійської ліцензії та ін.

Технічні заходи. Усвідомлення неупередженості автоматичної фіксації порушення ПДР, наявність спеціальних технічних сучасних приладів для встановлення стану алкогольного та наркотичного сп'яніння, застосування пристроїв для звукового і тактильного дублювання сигналів світлофорів та іншого обладнання, а також використання патрульної поліцією засобів із інтегрованою системою контролю швидкості транспортних засобів, демонстрація ефективності їх дій у ЗМІ повинні, на наш погляд, дисциплінувати, культуризувати водіїв та інших учасників дорожнього руху. До речі, відповідно до додатку 2 до Державної програми до 2023 року заплановано придбання 237 комплексів автоматичної фіксації порушень ПДР.

Організаційно-управлінські заходи. Деструктивний вплив недоліків і прорахунків у сфері без-

¹ Послание Генерального секретаря по случаю Всемирного дня памяти жертв дорожно-транспортных происшествий (Организация Объединенных Наций, 15 ноября 2020) <<https://goo.su/k5w>> (дата звернення: 10.09.2021)

² Головкин Б М 'Щодо об'єктивності даних про стан безпеки дорожнього руху в Україні' *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України* : зб. тез міжнар. конф. (м. Харків, 22 верес. 2021 р.) 12–19

³ Зелінський А Ф *Кримінальна психологія*: научно-практ. издание (Юринком Интер, 1999) 133, 134

⁴ Мисливиий В А *Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту*: монографія (Юрид. акад. МВС України, 2004) 206, 207

⁵ Полтава К О *Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжким тілесним ушкодженням, в Україні* (Право, 2014) 172

⁶ Кайзер Г *Кримінологія. Введение в основы*. Пер. с нем. (Юрид. лит., 1979) 240–307

пеки дорожнього руху є достатньо дослідженим. Вони відомі органам влади й управління на всіх державних рівнях. Серед їх значної кількості є ті, що безпосередньо пов'язані з аварійністю на дорогах. Перш за все, це стосується якості водійської підготовки, зокрема: моральної відсталості одноетапної «схеми» навчання водіїв; укомплектування застарілим обладнанням та відсутністю розвинутої матеріально-технічної бази; недостатньої кількості практичних занять, що не сприяє набуттю стійких навичок безпечного водіння у складних транспортних потоках; відсутності моніторингу ефективності водійської підготовки; відсутності обліку і систематичності інформації про ДТП, що вчинені вихованцями тієї чи іншої автошколи і конкретних інструкторів; недосконалості системи допуску водіїв до керування транспортними засобами; відсутності у закладах середньої освіти спеціальних програм з викладання безпеки дорожнього руху; відсутності належної пропаганди безпечного водіння та, врешті-решт, невідповідності сучасним вимогам медичного забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. Як свідчать результати спеціальних досліджень, близько 20% смертності від ДТП залежить від несвоєчасності першої допомоги¹. Вважаємо, що пріоритетною складовою культурологічного запобіжного напрямку має стати відповідальна підготовка водіїв.

Культурологічні заходи. Досягнення високих зразків культурного використання дорожньої інфраструктури залежить від рівня відповідальності учасників дорожнього руху за свої дії і самоконтролю, що змушує їх дотримуватися нормативних вимог. Із 2010 р. програмою підготовки водіїв передбачений розділ «Етика водія транспортного засобу», в межах якого здійснюється виховання майбутніх водіїв. Слід, на наш погляд, на базі цього розділу (можливо і окремо) створити прикладний напрям культурології у сфері дорожнього руху з метою формування у правосвідомості водія і взагалі свідомості громадян, у тому числі дітей, стійкої настанови на дотримання ПДР.

Кримінологічні заходи. Актуальними для створення культурологічного запобіжного напрямку і необхідними для цілеспрямованого впливу на свідомість учасників дорожнього руху є дослідження

щонайменше трьох його складових: мотивів порушення ПДР; типології правопорушників; віктимної поведінки постраждалих. Наукове і практичне усвідомлення й значення мотивів порушення ПДР потрібно не лише для вирішення питання щодо суб'єктивної сторони правопорушення і відповідальності, а й для установлення діапазону потреб, заради яких і вчиняються первинні дії правопорушників. Значущість потреб визначається свідомістю і культурою правопорушників. Отримані знання допоможуть цілеспрямовано здійснювати соціальну практику. Дійсно, наукова класифікація/типологія правопорушників ДТП, типологія найбільш поширених видів віктимної поведінки потерпілих сприятимуть удосконаленню методики підготовки водіїв та реалізації низки необхідних заходів організаційно-управлінського характеру, а також визначенню масштабів, форм, суб'єктів, строків здійснення інформаційної, пропагандистської, рекламної, виховної роботи взагалі з населенням і, зокрема, з дітьми.

Психологічні заходи. У механізмі психологічних заходів впливу на стан безпеки дорожнього руху важливе місце посідає постійний і неупереджений моніторинг змін у правосвідомості учасників дорожнього руху. З одного боку, моніторинг психологічно стимулює виконавців заходів до активного і креативного підходу до результатів своєї праці, а з другого, дає населенню відчуття реальної турботи держави про життя й здоров'я громадян.

Висновки. Показники смертності і травматизму від ДТП є індикаторами рівня правосвідомості і культури учасників дорожнього руху. Протягом останніх двадцяти років в Україні прийнято низку документів (концепцій, стратегій, програм, планів) щодо шляхів мінімізації аварійності в країні. Але внаслідок відсутності суворої державної вимогливості стосовно їх виконання і відповідальності за ігнорування державної політики затверджені стратегії і програми фактично залишилися повністю або частково невиконаними. Згаданими Стратегією і Державною програмою підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. передбачається скорочення смертності від ДТП протягом трьох років на 30 %. Це зобов'язує державу та її інституції акцентувати увагу на тих перспективних запобіжних напрямках, що розробляються науковцями і підтримуються

¹ Гуржій Т. О. *Адміністративно-правові проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: монографія* (Тимченко, 2010) 270–296

практиками, які здатні ефективно вплинути на дійсно катастрофічний стан безпеки руху. Вважаємо, що таким є культурологічний напрям, який специфічними заходами соціального, правового, технічного, культурологічного, кримінологічного, психологічного і можливо іншого характеру спроможний за стислий час силою нормативно-

технічних засобів, психологічного тиску і страху перед значними матеріальними та особистісними втратами примусити перш за все водіїв дотримуватися ПДР. Таким чином, головною метою цього запобіжного напрямку є примусова «культуризація» потенційних правопорушників за допомогою невеликої кількості конкретних заходів.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Stratehiia pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 roku. Uriadovyi kurier vid 04.11.2020. № 214. (in Ukrainian)
2. Derzhavna prohrama pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 04.01.2021. № 1 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Hurzhii T O *Administratyvno-pravovi problemy zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini*: monohrafiia [Administrative and legal problems of road safety in Ukraine: a monograph] (Tymchenko, 2010) 438 (in Ukrainian)
2. Kajzer G. *Kriminologiya. Vvedenie v osnovy*. Per s nem [Criminology. Introduction to the basics. Translation from German] (Yurid lit, 1979) 240 (in Russian)
3. Kostenko O M *Kultura i zakon – u protydivi zlu*: monohrafiia [Culture and law – in the fight against evil: a monograph] (Atika, 2008) 352 (in Ukrainian)
4. Myslyvyi V A *Zlochyny proty bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu: monohrafiia* [Crimes against road safety and transport operation: a monograph] (Iuryd akad MVS Ukrainy, 2004) 380 (in Ukrainian)
5. Podolska Ye A, Lykhvar V D, Ivanova K A *Kulturolohiia*: navch. posib. Vyd. 2-he, pererob ta dop [Culturology: textbook. way. View. 2nd, revised and supplemented] (Tsentri navchalnoi literatury, 2005) 392 (in Ukrainian)
6. Poltava K O *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia avtotransportnym zlochynam, shcho poviazani iz zahybelliu liudei abo tiazhkym tilesnym ushkozheniam, v Ukraini* [Criminological characteristics and prevention of motor vehicle crimes related to death or serious bodily injury in Ukraine] (Pravo, 2014) 284 (in Ukrainian)
7. Ueda K *Prestupnost' i kriminologiya v sovremennoj Yaponii* [Crime and criminology in modern Japan] (Knigi po trebovaniyu, 1969) 254 (in Russian)
8. Zelinskij A F *Kriminal'naya psihologiya: nauchno-prakt izdanie* [Criminal psychology: scientific and practical edition] (Yurinkom Inter, 1999) 240 (in Russian)

Edited books

9. Lozovyi V O (red) *Morfolohiia kultury* [Morphology of culture] (Pravo, 2007) 384 (in Russian)

Journal articles

10. Holina V V 'Kultura i zakon u zapobihanni pravoporushenniam u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu' [Culture and law in road safety crime prevention] (2021) Vyp 41 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 56–62 (in Ukrainian)
11. Shklyar V '«Shchaslyve maibutnie настаie tam, de vstanovleno chesni vidnosyny, de panuie solidarnyi rozpodil oboviazkiv i suspilnykh blah». Interviu z pysmennykom V. Shklyarom M. Kryvdy' [«A happy future comes where honest relations are established, where there is a solidary division of responsibilities and public goods». Interview with the writer V. Shklyar M. Kryvda.] (10 chervnia 2021) Holos Ukrainy 5 (in Ukrainian)

Thesis abstract

12. Nezhurbida S I 'Zlochynna neoberezhnist: kontseptsiia, mekhanizm i shliakhy protydivi' [Criminal negligence: concept, mechanism and ways of counteraction] (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyiv, 2001) 20 (in Ukrainian)

Conference paper

13. Holovkin B M 'Shchodo obiektyvnosti danykh prpo stan bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini' [Regarding the objectivity of data on the state of road safety in Ukraine] *Protydiviia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy* zb. tez mizhnar. konf. (m. Kharkiv, 22 veres. 2021 r.) 12–19 (in Ukrainian)

Websites

14. 'Poslanye Heneralnogo sekretaria po sluchaiu Vsemyrnogo dnia pamiaty zhertv dorozhno-transportnykh proysshestviy' [Message from the Secretary-General on World Day of Remembrance for Road Traffic Victims] (Orhanyzatsiya Ob'edynennykh Natsyi, 15 noiabria 2020) <<https://www.un.org/sg/ru/content/sg/statement/2020-11-15/secretary-generals-message-the-world-day-of-remembrance-for-road-traffic-victims-scroll-down-for-french-version>> (in Russian)

Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні.

У статті викладене авторське бачення концептуальних основ культурологічного напрямку скорочення транспортних правопорушень в Україні. Культурологічний напрям – це один із аспектів кримінологічної теорії і практики запобігання злочинності та її проявам. Сутність його полягає у вагомому впливі на правосвідомість учасників дорожнього руху, зокрема водіїв транспортних засобів, стримуючої сили закону і культури. Підвищення уваги до дотримання ПДД здійснюється, за думкою авторів, завдяки загрозі настання значних втрат правового, матеріального, особистісного та іншого характеру для потенційних правопорушників. Це має сприяти їх технічній культуризації, обмежувати, якщо не абсолютно, то частково прояви свавілля на дорогах. Основою культурологічного напрямку є сукупність спеціальних конкретних заходів, які здатні своїм інтегрованим потенціалом і його реальним використанням за короткий період (2–3 роки) суттєво змінити катастрофічну ситуацію на дорогах України. Інакше кажучи, дійсно досягти – не на папері і не за рахунок облікових маніпуляцій – 30% скорочення смертності від ДТП. Зазначену сукупність складають заходи соціального, нормативного, технічного, культурологічного, кримінологічного і психологічного характеру, ефективність яких буде досягнута лише при виявленні політичної волі держави і відповідального ставлення до їх виконання суб'єктів, здійснюючих заходи культурологічного напрямку.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, культурологічний напрям, концептуальні основи, примусова технічна культуризація, скорочення транспортних правопорушень.

Голина В. В., Шрамко С. С. Концептуальные основы культурологического направления повышения уровня безопасности дорожного движения в Украине.

В статье изложено авторское видение концептуальных основ культурологического направления сокращения транспортных правонарушений в Украине. Культурологическое направление – это один из аспектов криминалогической теории и практики предупреждения преступности и ее проявлений. Суть его заключается в оказании значимого влияния на правосознание участников дорожного движения, в частности водителей транспортных средств, сдерживающей силы закона и культуры. Повышение внимания к соблюдению ПДД осуществляется, по мнению авторов, благодаря угрозе наступления значительных потерь правового, материального, личностного и иного характера для потенциальных правонарушителей. Это должно способствовать их технической культуризации, ограничивать если не абсолютно, то частично проявления произвола на дорогах. Основой культурологического направления является совокупность специальных конкретных мероприятий, способных своим интегрированным потенциалом и реальным применением за короткий период (2–3 года) существенно изменить катастрофическую ситуацию на дорогах Украины. Иными словами, действительно добиться – не на бумаге и не за счет учетных манипуляций – 30% сокращения смертности от ДТП. Указанную совокупность составляют меры социального, нормативного, технического, культурологического, криминалогического и психологического характера, эффективность которых можно достичь лишь при проявлении политической воли государства и ответственного отношения к их выполнению субъектов, осуществляющих мероприятия культурологического направления.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, культурологическое направление, концептуальные основы, принудительная техническая культуризация, сокращение транспортных правонарушений.

Golina V. V., Shramko S. S. Conceptual bases of culturological direction of increase of level of road safety in Ukraine.

The author's vision of the conceptual bases of the culturological direction of reduction of transport offenses in Ukraine is stated in the article. The culturological direction is one of the aspects of criminological theory and practice of crime prevention and its manifestations. Its essence is a significant impact on the legal awareness of road users, including drivers, the restraining force of law and culture. According to the authors, increasing attention to compliance with traffic regulations is due to the threat of significant losses of legal, material, personal and other nature for potential offenders.

This should promote their technical culturization, limit, if not completely, then partially the manifestations of arbitrariness on the roads. The basis of the culturological direction is a set of special concrete measures that are able to significantly change the catastrophic situation on the roads of Ukraine with their integrated potential and its real use in a short period (2–3 years). In other words, to really achieve – not on paper and not through accounting manipulations – 30% reduction in road deaths. This set consists of measures of social, normative, technical, cultural, criminological and psychological nature, the effectiveness of which will be achieved only by identifying the political will of the state and responsible attitude to their implementation of the subjects carrying out cultural activities.

Key words: road safety, culturological direction, conceptual bases, compulsory technical culturization, reduction of traffic offenses.

Стаття надійшла до редакції: 10.09.2021 р.

Прийнята до друку: 15.10.2021 р.

М. Г. Валентюк, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID:

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОІНФОРМОВАНOSTІ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПРО ЙОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ) у ст. 6 (3) закріпила перелік прав особи у кримінальному провадженні, якими вона наділяється вже з моменту її затримання. Зокрема, будь-який обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; б) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя, тощо. Хоча наразі ці положення знайшли відображення в кримінальному процесуальному законодавстві багатьох європейських країн, слід констатувати наявність суттєвих відмінностей в їх обсязі та змісті. Це зумовлює актуальність наукового дослідження питань, пов'язаних з інформуванням підозрюваного про його права під час або одразу після затримання у кримінальному провадженні саме в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), оскільки, конкретизуючи положення КЗПЛ, Суд розробляє певні стандарти у сфері кримінального судочинства, до яких слід прагнути будь-якій сучасній правовій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного і, зокрема, права на захист у кримінальному провадженні були предметом наукового пошуку та дискусій у працях таких відомих процесуалістів, як С. А. Альперт, Т. В. Варфоломеева, І. В. Гловюк, В. Г. Гонча-

ренко, М. М. Гродзинський, Ю. М. Грошевий, Я. П. Зейкан, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Міхеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, А. Л. Рівлін, О. Д. Святоцький, Л. Д. Удалова, М. О. Чельцов, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін. Утім, і досі багато проблем як теоретичного, так і прикладного характеру залишаються невирішеними. Зокрема, наукового аналізу та осмислення потребують питання щодо забезпечення поінформованості підозрюваного про його права у кримінальному провадженні крізь призму практики ЄСПЛ.

Метою статті є виокремлення стандартів, сформульованих ЄСПЛ для забезпечення належного поінформування підозрюваного про його права у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що затримуваній особі завжди слід повідомляти про причини арешту чи затримання, а також про її права, у тому числі про право на адвоката. Осіб, узятих під варту, потрібно в найкоротші строки сповіщати про всі обвинувачення, висунуті проти них. Ця інформація необхідна, щоб людина змогла оскаржити законність арешту чи затримання, а в разі пред'явлення обвинувачень – почати готуватися до захисту¹.

¹ Див.: Judgment ECHR in case of Shamayev and others v. Georgia and Russia 12 April 2005 final 12/10/2005. (App. no. 36378/02) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68790> (last accessed: 03.10.2021); Judgment ECHR in case of Kortesis v. Greece 12 June 2012, final 12/09/2012 (App. no 60593/10) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111431> (last accessed: 03.10.2021); Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квіт. 2011 р., остаточне 21/07/2011 (заява №42310/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204031> (дата звернення: 03.10.2021); Communication Paul Kelly v. Jamaica no. 253/1987, U. N. Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 at 60 (1991). URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session41/253-1987.html> (last accessed: 03.10.2021).

Всі затримані мають одержати таку інформацію, на підставі якої вони будуть у змозі оскаржити законність їх затримання. ЄСПЛ наголошує, що будь-яка особа має право подати скаргу з метою отримання негайного рішення про правомірність свого затримання, а також не може ефективно скористатися цим правом, якщо їй негайно й у достатньому обсязі не повідомили причин, з яких її позбавили свободи¹.

У справі «Нечипорук та Йонкало проти України» ЄСПЛ зауважив, що кожна затримана особа має бути повідомлена простою, непрофесійною, зрозумілою для неї мовою про основні юридичні та фактичні підстави її затримання, щоб вона мала можливість, якщо вважатиме за потрібне, звернутися до суду з оскарженням законності затримання².

ЄСПЛ також зазначає, що інформація повинна надаватися одразу після того, як людину було позбавлено її свободи, або ж як тільки це стане можливим, тобто негайно. Проте ЄСПЛ не встановив єдиних правил до параметрів прийнятих часових рамок надання інформації, бо розглядав цей аспект у невеликій кількості справ.

Так, у справі «Кабулов проти України»³ заявник був заарештований задля його депортації, і ЄСПЛ постановив, що 40-хвилинна затримка в його інформуванні про підстави арешту сама по собі не означала можливого порушення ст. 5 (2) КЗПЛ. Натомість, у справі «Сааді проти Сполученого Королівства»⁴ ЄСПЛ виявив порушення ст. 5 (2) КЗПЛ, оскільки заявника, який прагнув політичного притулку, поінформували про причини його затримання в центрі тимчасового перебування лише через 76 годин. Більше того, ЄСПЛ навіть демонстрував особливу гнучкість у рішеннях по

справах, які стосувалися розслідування можливої терористичної діяльності, та висловлював позицію, що на початку затриманого можна поінформувати про загальний характер обвинувачень проти нього, а більш детальні відомості слід надати йому незабаром⁵.

Відповідно до ст. 5 (2) КЗПЛ ЄСПЛ стримано ставиться до коротких затримок у наданні інформації, але тільки у разі наявності особливостей і складнощів у конкретній справі. Як правило, інформація про підстави арешту повинна надаватися заарештованому одразу після арешту.

Отже, говорячи про своєчасність поінформування затриманої або заарештованої особи, можемо констатувати, що Суд наголошує на важливості надання необхідної інформації про основні юридичні та фактичні підстави її затримання, по-перше, негайно і, по-друге, простою, непрофесійною, зрозумілою їй мовою.

На думку суддів ЄСПЛ, своєчасне інформування також полягає в тому, що кожному заарештованому чи затриманому слід повідомляти про його право на допомогу адвоката, обраного ним самим або призначеного, причому відразу ж у момент арешту чи затримання, до початку допиту, а також при пред'явленні обвинувачень. Так, у справі «Пановіц проти Кіпру» неповнолітній заявник був заарештований у зв'язку з пограбуванням і вбивством. Він був допитаний поліцією без адвоката та за відсутності свого опікуна, під час допиту затриманий зізнався у злочинах. Уряд стверджував, що органи держави були готові дозволити заявникові в будь-який час скористатися його правом на отримання правової допомоги, якби він про це попросив. ЄСПЛ постановив, що держава зобов'язана була надати заявникові необхідну інформацію для отримання доступу до правової допомоги і що пасивний підхід до цього зобов'язання порушив ст. 6 КЗПЛ. Таким чином, ЄСПЛ вирішив, що влада мала «активно забезпечити» усвідомлення заявником його права на допомогу та на безоплатну правову допомогу, а також права зберігати мовчання⁶.

Інформування також передбачає повідомлення особі про її право на вільний вибір захисника. Це

¹ Judgment ECHR in case of Shamayev and others v. Georgia and Russia 12 April 2005, final 12/10/2005 (App. no. 36378/02) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68790> (last accessed: 03.10.2021).

² Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квіт. 2011 р., остаточне 21/07/2011 (заява № 42310/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204031> (дата звернення: 03.10.2021); Communication Paul Kelly v. Jamaica no. 253/1987, U. N. Doc. C/41/D/253/1987 at 60 (1991). URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session41/253-1987.html> (last accessed: 03.10.2021).

³ Рішення ЄСПЛ у справі «Кабулов проти України» від 9 листоп. 2009 р., остаточне 10.05.2010 (заява № 41015/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126160> (дата звернення: 03.10.2021).

⁴ Judgment ECHR in case of Saadi v. the United Kingdom 1 July 2006 (App. no. 13229/03) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84709> (last accessed: 03.10.2021).

⁵ Judgment ECHR in case of Doorson v. the Netherlands 26 March 1996. (App. no. 20524/92) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972> (last accessed: 03.10.2021).

⁶ Judgment ECHR in case of Panovits v. Cyprus 11 December 2008, final 11/03/2209 (App. no. 4268/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90244> (last accessed: 03.10.2021).

є дуже важливим стандартом ефективного захисту, оскільки вільність вибору захисника ЄСПЛ вважає основним елементом права на юридичну допомогу. Так, Суд у справі «Пакеллі проти Німеччини» з'ясував, що адвокату заявника було відмовлено в допуску до слухання справи в суді другої інстанції, оскільки він брав участь у процесі як захисник іншого обвинуваченого. Виходячи з конкретних обставин справи, ЄСПЛ визнав, що було порушення ст. 6 (3) (с) КЗПЛ¹.

Суд також вважає, що особа потребує роз'яснення їй не лише права на вільний вибір захисника, а й належного поінформування про право на відмову від послуг адвоката. ЄСПЛ наголошує, що, хоча особа може добровільно відмовитися від захисника, така відмова від права повинна бути недвозначно встановлена та супроводжуватися мінімальними гарантіями, порівняними з її значенням. Разом із тим ЄСПЛ у низці рішень сформулював стандарт «добровільної, свідомої і розумної відмови» від допомоги захисника².

Зокрема, у справі «Піщальников проти Росії»³ ЄСПЛ наголосив, що відмова від адвоката має бути не лише добровільною, а й являти собою свідомий та умисний відступ від права. Перед тим, як стверджувати, що обвинувачений своєю поведінкою дав зрозуміти, що відмовляється від важливого права, захищеного ст. 6 КЗПЛ, необхідно показати, що він був у змозі належною мірою передбачити можливі наслідки такої своєї поведінки. На думку Суду, факт належної відмови від права на адвоката не можна встановити на основі лише того, що обвинувачений після його поінформування про права надалі відповідав на запитання поліції.

У практиці ЄСПЛ є приклади недобровільної відмови від правової допомоги. Так, у справі «Боротюк проти України» ЄСПЛ визнав порушення ст. 6 (3) (с) КЗПЛ, в якій адвоката не було допущено до заявника за відсутності відмови затриманого від адвоката, запрошеного його рідними. Суд вказав,

що заявник відмовився від свого права на юридичну допомогу, знаходячись в особливо уразливого становищі, не розуміючи правових нюансів характеристики злочину, який йому інкримінували (і який з часом змінився із нанесення ушкоджень, що призвели до смерті, на навмисне вбивство). Нарешті, Суд не забув про те, що заявник відмовився від своїх показань відразу, як тільки отримав доступ до адвоката, та ніколи не повторював їх пізніше. З урахуванням цих міркувань ЄСПЛ зробив висновок про те, що в даному випадку не було прямої відмови заявника від свого права на правову допомогу. Не було й інших вагомих причин для обмеження його права на юридичну допомогу. Таким чином, влада була зобов'язана надати заявнику доступ до адвоката з моменту його першого допиту у відділі міліції, що не було зроблено⁴.

Ще однією складовою своєчасного поінформування обвинуваченого є його інформування про право на безоплатний усний переклад і переклад документів, який сприяє можливості здійснювати ефективний захист. Із цього приводу ЄСПЛ дає значно ширше тлумачення та наголошує на тому, що будь-яка особа, що не розуміє і не володіє офіційною мовою країни, має право на безкоштовну допомогу усного перекладача після арешту, у тому числі під час допиту⁵. Перекладач має бути незалежним від влади. Крім того, влада забезпечує переклад основних документів, необхідних для гарантії справедливості судового розгляду⁶, у тому числі протоколів, які вимагають підпису обвинуваченого. Це важливо не тільки щодо осіб, які не говорять мовою судочинства, а й щодо тих, хто не читає на ній (навіть якщо і говорить). Право на допомогу перекладача та переклад документів також поширюється на осіб з обмеженими можливостями, у тому числі з порушеннями зору та слуху.

Отже, згідно із позицією ЄСПЛ обсяг безкоштовного для обвинуваченого права на переклад не обмежується якимись конкретними процесуальними діями або переліком документів: «... У контексті права на справедливий судовий розгляд,

¹ Judgment ECHR in case of Pakelli v. Germany 25 April 1983 (App. no. 8398/78) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57554> (last accessed: 03.10.2021).

² Див.: Judgment ECHR in case of Kolu v. Turkey (App. no. 35811/97) 2 August 2005 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70012> (last accessed: 03.10.2021); Judgment ECHR in case of Colozza v. Italy 12 February 1985 (App. no. 9024/80) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (last accessed: 03.10.2021).

³ Постановление ЕСПЧ по делу «Пищальников против России» от 24 сент. 2009 г (жалоба № 7025/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200186> (дата обращения: 03.10.2021).

⁴ Нішення ЄСПЛ у справі «Боротюк проти України» від 16 груд. 2010 р., остаточне 16/03/2011 (Заява № 33579/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171913> (дата звернення: 03.10.2021).

⁵ Judgment ECHR in case of Kamasinski v. Austria 19 December 1989 (App. no. 9783/82) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57614> (last accessed: 03.10.2021).

⁶ Див.: Judgment ECHR in case of «Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany» 28 November 1978. (App. no. 6210/73; 6877/75; 7132/75) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57530> (last accessed: 03.10.2021).

передбаченого ст. 6 (3) (е) КЗПЛ, що означає, що обвинувачений, який не розуміє мови, що використовується в суді, або не розмовляє нею, має право на безоплатну допомогу перекладача для письмового або усного перекладу всіх документів чи заяв у порушеній проти нього справі, що необхідні йому для розуміння того, що відбувається, та гарантування його права»¹.

У зазначеній справі, а також у справі «Озтурк проти Німеччини» ЄСПЛ визнав порушення права на безоплатну допомогу перекладача у випадку, коли після надання перекладача за рахунок держави особі, яка притягалася до відповідальності, суд зобов'язав її відшкодувати витрати за послуги перекладача².

У справі «Кускани проти Великої Британії» Суд визнав порушення ст. 6 (1) КЗПЛ у поєднанні із ст. 6 (3) (е) КЗПЛ у випадку, коли обвинувачений, який мав проблеми з розумінням мови судочинства, не був представлений перекладачем в суді під час його заяви про визнання вини у вчиненні серйозного злочину, при цьому адвокати повідомляли про такі проблеми, як і про проблеми у спілкуванні адвоката із заявником. При цьому ЄСПЛ зазначив, що «головним охоронцем справедливості судового розгляду був суддя, який розглядав справу і був явно в курсі реальних труднощів, що могли виникнути у заявника за відсутності перекладача»³.

Ще одним важливим правом, щодо якого повинен бути поінформований підозрюваний, є його право зберігати мовчання. ЄСПЛ наголошує на тому, що всім підозрюваним у злочинах слід повідомляти про право не свідчити проти себе і не визнавати вини, у тому числі не відповідати на допитах. Цю інформацію слід доводити до відома при арешті і до початку допиту. У справі «Функе проти Франції» Суд постановив, що право на мовчання і право не свідчити проти себе є складниками концепції справедливого судового розгляду в розумінні ст. 6 (1) КЗПЛ⁴.

¹ Judgment ECHR in case of «Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany» 28 November 1978 (App. no. 6210/73; 6877/75; 7132/75) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57530> (Last accessed: 03.10.2021).

² Judgment ECHR in case of «Ozturk v. Germany» 21 February 1984 (App. no. 8544/79) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57553> (last accessed: 03.10.2021).

³ Judgment ECHR in case of «Cuscani v. the United Kingdom» 24 September 2002, final 24/12/2002 (App. no. 32771/96) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60643> (last accessed: 03.10.2021).

⁴ Judgment ECHR in case of Funke v. France 25 February 1993 (App. no. 10828/84) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809> (last accessed: 03.10.2021).

Щодо використання доказів, отриманих у порушення права зберігати мовчання та привілею не свідчити проти себе, ЄСПЛ нагадує, що ці права є загально визнаними міжнародними стандартами, які лежать в основі поняття «справедливий судовий розгляд» у значенні ст. 6 КЗПЛ. Їх зміст полягає, поміж іншим, у захисті обвинуваченого від неправомірного примусу з боку влади і, таким чином, у сприянні уникненню судових помилок і досягненню мети ст. 6 КЗПЛ. Право не свідчити проти себе, зокрема, передбачає, що обвинувачення у кримінальній справі намагається довести винуватість обвинуваченого, не вдаючись до доказів, які були отримані шляхом примусу чи насильства всупереч волі обвинуваченого, а також коли вони отримані під час допиту як свідка особи, яка фактично підозрюється в учиненні злочину⁵.

Виходячи із загальної концепції справедливого судового розгляду, відмова від прав, які гарантовані КЗПЛ, зокрема, від права не свідчити проти себе, має відбуватися за умови забезпечення мінімальних процесуальних гарантій. Наприклад, ЄСПЛ розглядає ранній доступ до адвоката як процесуальну гарантію права не свідчити проти себе та фундаментальну гарантію проти жорстокого поводження, відзначаючи особливу вразливість обвинуваченого на ранній стадії розгляду, коли він стикається зі стресовою ситуацією та складнощами кримінального законодавства. Будь-який виняток із цього права має бути чітко обґрунтований, а його застосування має бути суворо обмежене в часі. Суд повторює, що відмова від прав, гарантованих КЗПЛ у тій мірі, в якій це допустимо, не мусить суперечити будь-яким важливим суспільним інтересам, повинна бути виражена у недвозначній формі і має супроводжуватися мінімальними гарантіями, пропорційними важливості відмови⁶.

На думку ЄСПЛ, право не свідчити проти себе є однією із передумов змагальності процесу. Принципи права на захист і привілеїв не свідчити проти себе належать до загально визнаних міжнародних стандартів у галузі прав людини, які лежать в основі концепції справедливого судового розгляду та чие обґрунтування стосується, зокрема, захисту

⁵ Див.: Рішення ЄСПЛ у справі «Шабельник проти України» від 19 лют. 2009 р. (заява № 16404/03) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 03.10.2021).

⁶ Див.: Рішення ЄСПЛ у справі «Леонід Лазаренко проти України» від 28 жовт. 2010 р., остаточне 28/01/2011 (заява № 22313/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_688#Text (дата звернення: 03.10.2021).

обвинуваченого від жорстокого примусу з боку влади. Вони також сприяють профілактиці судових помилок та виконанню цілей ст. 6 КЗПЛ, зокрема, рівності сторін між органами розслідування або обвинувачення та обвинуваченим¹.

Як уже наголошувалося Судом, обвинувачений також повинен бути поінформованим про обсяг, характер і причину обвинувачення. Статтею 6 (3) (а) КЗПЛ передбачено, що він має право бути негайно та детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього. Адже, на думку ЄСПЛ, простих посилань на наявність обвинувачень не достатньо². Суд займає позицію, яка полягає у тому, що на відповідному державному органі лежить обов'язок інформувати підозрюваного або обвинуваченого про причину та характер обвинувачення, і цей обов'язок не може вважатися виконаним належно, якщо такий орган займе пасивну позицію та просто забезпечить доступність зазначеної інформації, не привернувши до неї увагу підозрюваної або обвинуваченої особи³. Це означає, що не є достатнім надання органами влади такої інформації лише у разі, якщо її запитують. Вони повинні це зробити обов'язково і незалежно від ситуації.

Третім аспектом поінформованості у кримінальному провадженні ЄСПЛ вважає інформування особи про сукупність доказів, які покладені в основу обвинувачення. Відповідно до принципу рівності сторін на ранніх стадіях кримінального провадження підозрювані мають право на доступ до тих доказів, які у змозі забезпечити можливість оскарження ними законності свого затримання.

Практикою ЄСПЛ встановлено, що органи обвинувачення мають ознайомити захист з усіма матеріальними доказами на користь або проти обвинуваченого і що як органи обвинувачення, так і обвинувачений мають право ознайомитися з коментарями та свідченнями іншої сторони та

зробити щодо них власні зауваження. Це, по суті, є складовою принципу рівності сторін і також вважається одним з аспектів права на достатній час і можливості для підготовки захисту відповідно до ст. 6 (3) (в) КЗПЛ.

Підозрювані на ранніх стадіях кримінального провадження мають право на доступ до тих доказів у матеріалах справи, які здатні надати можливість оскарження ними законності свого затримання. У справі «Шишков проти Болгарії»⁴ Суд зазначив, що рівність сторін не є забезпеченою, якщо адвокату відмовляють у доступі до тих документів у слідчій справі, які необхідні для ефективного оскарження законності, в розумінні КЗПЛ, тримання його клієнта під вартою. Поняття «законність тримання під вартою» не обмежується дотриманням процесуальних вимог, установлених національним законодавством, але також стосується обґрунтованості підозри, яка стала підставою для арешту, законності мети, що переслідувалася арештом, і обґрунтованості подальшого утримання під вартою.

Важливо також відмітити, що ст. 6 (3) (а) КЗПЛ вимагає, щоб інформація надавалася негайно, на попередніх етапах провадження. ЄСПЛ критично поставився до того, що органи держави не надали підозрюваному достатню інформацію до його опитування міліцією і не забезпечили йому доступу до доказів обвинувачення аж до кінця попереднього слідства⁵.

У справі «Натутен проти Фінляндії»⁶ Суд постановив, що обов'язки з розкриття доказів мають передбачити можливість підозрюваного ознайомитися з результатами розслідувань, проведених під час усього провадження, в цілях підготовки свого захисту. Проте це право відповідно до КЗПЛ не є абсолютним. Так, розкриття доказів може бути обмежене в законних цілях, наприклад, для захисту національної безпеки або джерел інформації, для захисту свідків від помсти, що їм загрожує, або для нерозголошення відомостей про методи кри-

¹ Див.: Рішення ЄСПЛ у справі «Огородник проти України» від 5 лют. 2015 р., остаточне 05/05/2015 (Заява № 29644/10) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192487> (дата звернення: 03.10.2021).

² Див.: Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квіт. 2011 р., остаточне 21/07/2011 (заява № 42310/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204031> (дата звернення: 03.10.2021).

³ Див.: Judgment ECHR in case of «Mattoccia v. Italy» 25 July 2000 (App. no. 23969/94) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58764> (last accessed: 03.10.2021).

⁴ Judgment ECHR in case of «Shishkov v. Bulgaria» 9 January 2003, final 09/04/2003 (App. no. 38822/97) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60879> (last accessed: 03.10.2021).

⁵ Див.: Judgment ECHR in case of «Mattoccia v. Italy» 25 July 2000 (App. no. 23969/94) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58764> (last accessed: 03.10.2021).

⁶ Judgment ECHR in case of «Natunen v. Finland» 31 March 2009, final 30/06/2009 (App. no. 21022/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91932> (last accessed: 03.10.2021).

мінального слідства¹. Однак такі обмеження мають бути беззаперечно необхідними, а також підлягати оскарженню в ході подальшого провадження.

У справі «Моїсеєв проти Росії»² уряд стверджував, що доступ до матеріалів справи був обмежений з мотивів інтересів національної безпеки. ЄСПЛ постановив, що обмеження в такому доступі мають бути належними за обсягом, відповідними й обґрунтованими законом. Суд визнає, що міркування національної безпеки можуть, за певних обставин, вимагати процесуальних обмежень у справах, пов'язаних із державною таємницею. Тим не менше, навіть там, де національна безпека перебуває під загрозою, поняття «законність» та «верховенство права» в демократичному суспільстві вимагають, щоб заходи, які зачіпають основні права людини, такі, як право на справедливий судовий розгляд, відбувалися

на законних підставах і були доречними для виконання захисної функції.

Висновки. Проведений аналіз прецедентної практики ЄСПЛ дозволяє констатувати наявність великої кількості рішень, що конкретизують положення КЗПЛ у частині поінформованості підозрюваного про його права у кримінальному провадженні. Вважаємо, що на підставі проведеного дослідження можна виокремити міжнародно-правові стандарти, дотримання яких сприяє належному інформуванню підозрюваного про його права у кримінальному провадженні. До них слід віднести принаймні такі: своєчасність та оперативність поінформованості зрозумілою мовою про: надані законом права, причини арешту; право зберігати мовчання (не давати показання щодо себе); право користуватися правовою допомогою захисника, у тому числі й безоплатно; право на вільний вибір захисника; право на добровільну, свідому, розумну відмову від правової допомоги захисника; обсяг (характер) обвинувачення; сукупність доказів, які покладені у підґрунтя обвинувачення; право на перекладача (якщо потрібно – його заміну) та письмовий переклад мовою, якою обвинувачений володіє, принаймні документів, під якими він ставить свій підпис.

¹ Див.: Judgment ECHR in case of «Jasper v. the United Kingdom» 16 February 2000 (App. no. 27052/95) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58495> (Last accessed: 03.10.2021).

² Постановление ЕСПЧ по делу «Моисеев против России от 9 окт. 2008 г. (жалоба № 62936/00) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150448> (дата обращения: 03.10.2021).

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Rishennia YeSPCh po spravi «Borotyuk v. Ukraine» vid 16 hrudnia 2010 (App no 33579/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171913> (in Ukrainian).
2. Judgment ECHR in case of «Colozza v. Italy» 12 February 1985 (App no 9024/80) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (in English).
3. Judgment ECHR in case of «Cuscani v. United Kingdom» 24 September 2002 (App no 32771/96) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60643> (in English).
4. Judgment ECHR in case of «Doorson v. Netherlands» 26 March 1996 (App no 20524/92) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972> (in English).
5. Judgment ECHR in case of «Funke v. France App no 10828/84 (ECHR, 25 February 1993) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809> (in English).
6. Judgment ECHR in case of «Jasper v. United Kingdom» 16 February 2000 (App no 27052/95) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58495> (in English).
7. Rishennia YeSPCh po spravi «Kaboulov v. Ukraine» 19 lystopada 2009 (App no 41015/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126160> (in Ukrainian).
8. Judgment ECHR in case of «Kamasinski v. Austria» 19 hrudnia 1989 (App no 9783/82) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57614> (in English).
9. Judgment ECHR in case of «Kolu v. Turkey» App 2 August 2005 (no 35811/97) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70012> (in English).
10. Judgment ECHR in case of «Kortesis v. Greece» 12 June 2012 (App no 60593/10) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111431> (in English).
11. Rishennia YeSPCh po spravi «Leonid Lazarenko v. Ukraine» 28 zhovtnia 2010 (App no 22313/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_688#Text (in Ukrainian)

12. Judgment ECHR in case of «Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany» 28 November 1978 (App no 6210/73; 6877/75; 7132/75) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57530> (in English).
13. Judgment ECHR in case of «Mattoccia v. Italy» 25 July 2000 (App no 23969/94) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58764> (in English).
14. Postanovlenye po delu «Moiseyev v. Russia» 9 octyabrya 2008 (App no 62936/00) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150448> (in Russian).
15. Judgment ECHR in case of «Natunen v. Finland» 31 March 2009 (App no 21022/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91932> (in English).
16. Rishennia YeSPCh po spravi «Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine» vid 21 kvitnia 2011 (App no 42310/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204031> (in Ukrainian).
17. Rishennia YeSPCh po spravi «Ogorodnik v. Ukraine» vid 5 lyutoho 2015 (App no 29644/10) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192487> (in Ukrainian).
18. Judgment ECHR in case of «Ozturk v. Germany» 21 February 1984 (App no 8544/79) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57553> (in English).
19. Judgment ECHR in case of «Pakelli v. Germany» 25 April 1983 (App no 8398/78) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57554> (in English).
20. Judgment ECHR in case of «Panovits v. Cyprus» 11 December 2008 (App no 4268/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90244> (in English).
21. Judgment ECHR in case of «Paul Kelly v. Jamaica» Communication no 253/1987 UN Doc CCPR/C/41/D/253/1987 at 60 1991 URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session41/253-1987.html> (in English).
22. Postanovlenye po delu «Pishchalnikov v. Russia» ot 24 sentiabria 2009 (App no 7025/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200186> (in Russian).
23. Judgment ECHR in case of «Saadi v. United Kingdom» 11 July 2006 (App no 13229/03) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84709> (in English).
24. Rishennia YeSPCh po spravi «Shabelnik v. Ukraine» vid 19 lyutoho 2009 (App no 16404/03) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (in Ukrainian).
25. Judgment ECHR in case of «Shamayev and others v. Georgia and Russia» 12 April 2005 (App no 36378/02) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68790> (in English).
26. Judgment ECHR in case of «Shishkov v. Bulgaria» 9 January 2003 (App no 38822/97) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60879> (in English).

Валентюк М. Г. Забезпечення поінформованості підозрюваного про його права в аспекті практики Європейського суду з прав людини.

У статті розглядаються питання забезпечення належного поінформування підозрюваного у кримінальному провадженні про його права в аспекті практики Європейського суду з прав людини.

Аналіз правових позицій Суду дозволив установити, що інформація повинна надаватися одразу після того, як особу було позбавлено свободи або ж як тільки це стане можливим, тобто негайно. Своєчасне поінформування також полягає в тому, що кожному заарештованому чи затриманому слід повідомляти про його право на допомогу адвоката, обраного ним самим або призначеного, причому відразу ж у момент арешту чи затримання, до початку допиту, а також при пред'явленні обвинувачень.

На підставі проведеного дослідження виокремлені стандарти, вироблені у рішеннях ЄСПЛ, дотримання яких сприяє належному інформуванню підозрюваного про його права у кримінальному провадженні. До них слід віднести принаймні такі: своєчасність та оперативність поінформованості зрозумілою мовою про: надані законом права, причини арешту; право зберігати мовчання (не давати показання щодо себе); право користуватися правовою допомогою захисника, у тому числі й безоплатно; право на вільний вибір захисника; право на добровільну, свідому, розумну відмову від правової допомоги захисника; обсяг (характер) обвинувачення; сукупність доказів, які покладені у підгрунття обвинувачення; право на перекладача (якщо потрібно – його заміну) та письмовий переклад мовою, якою обвинувачений володіє, принаймні документів, під якими він ставить свій підпис.

Ключові слова: підозрюваний, затриманий, захист, сторона захисту, право на захист.

**Валентюк М. Г. Обеспечение осведомленности подозреваемого о его правах
в аспекте практики Европейского суда по правам человека.**

В статье рассматриваются вопросы обеспечения надлежащего информирования подозреваемого в уголовном производстве о его правах в аспекте практики Европейского суда по правам человека.

Анализ правовых позиций Суда позволил установить, что информация должна предоставляться сразу после того, как лицо было лишено свободы или как только это станет возможным, то есть немедленно. Своевременное информирование также заключается в том, что каждому арестованному или задержанному следует сообщать о его праве на помощь адвоката, выбранного им самим или назначенного, причем сразу же в момент ареста или задержания, до начала допроса, а также при предъявлении обвинений.

На основании проведенного исследования выделены стандарты, выработанные в решениях ЕСПЧ, соблюдение которых способствует надлежащему информированию подозреваемого о его правах в уголовном производстве. К ним следует отнести, по крайней мере, следующие: своевременность и оперативность осведомленности понятным языком о: предоставленных законом правах, причинах ареста; праве хранить молчание (не давать показания в отношении себя); праве пользоваться правовой помощью защитника, в том числе и бесплатно; праве на свободный выбор защитника; праве на добровольный, сознательный, разумный отказ от правовой помощи защитника; объеме (характере) обвинения; совокупности доказательств, которые положены в основу обвинения; праве на переводчика (если нужно – его замену) и письменный перевод на язык, которым обвиняемый владеет, по крайней мере тех документов, под которыми он ставит свою подпись.

Ключевые слова: *подозреваемый, задержанный, защита, сторона защиты, право на защиту.*

**Valentiuk M. G. Informing a suspect on his or her rights in criminal proceedings in terms
of the case law of the European Court of Human Rights.**

The article deals with the issues of proper informing of a suspect about his or her rights in criminal proceedings in terms of the case law of the European Court of Human Rights.

It was found on the grounds of the analysis of the Court's legal position that information should be provided as soon as a person has been deprived of his or her liberty or as soon as possible, i.e. immediately. When it comes to the timeliness of informing a detained or arrested person, the Court emphasizes the importance of providing the necessary information on the main legal and factual grounds for his or her detention, firstly, immediately and, secondly, in simple, unprofessional language understood by him.

Timely information also means that each arrested or detained person should be informed of his or her right to the assistance of counsel of his or her choice or appointed immediately at the time of arrest or detention, prior to questioning and when bringing charges.

ECHR considers informing a person on the body of evidence underlying the charges to be another aspect of information awareness in criminal proceedings. In accordance with the principle of equality of arms in the early stages of criminal proceedings, suspects have the right to access evidence that can enable them to challenge the legality of their detention.

It is possible on the grounds of the research to emphasize the standards developed in the ECHR decisions that are instrumental to the proper informing the suspect on his or her rights in criminal proceedings. These should include at least the following: timeliness and promptness of information awareness in language understood on: the rights granted by the law, the reasons for arrest; the right to remain silent (not to testify against oneself); to use legal assistance of a defense counsel, including free of charge; the right to free choice of a defense counsel; to voluntarily, consciously, reasonably refuse legal assistance of a defense counsel; scope (nature) of charges; the body of evidence underlying the charges; the right to an interpreter (if necessary, his replacement) and a written translation of at least the documents he or she signs into a language in which the accused is fluent.

Key words: *a suspect, a detained person, defense, defense party, right to defense.*

Стаття надійшла до редакції: 10.09.2021 р.

Прийнята до друку: 11.10.2021 р.

ЩОДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. У судовому провадженні, як передбачає ч. 2 ст. 284 КПК України, кримінальне провадження закривається судом: у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі; якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом; досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, відповідно до підрозділу 9–2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України. Крім того, суд закриває провадження, якщо обставини, передбачені пунктами 5, 6, 7, 8, 9, 9–1 ч. 1 ст. 284 КПК України, виявляються під час судового провадження (ч. 7 ст. 284 КПК України). КПК України доволі чітко передбачив неможливість закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності без згоди підозрюваного, обвинуваченого. Проте деякі з перелічених у ст. 284 КПК України підстав закриття провадження також мали б враховувати думку сторони захисту при їх застосуванні, але КПК України це не передбачає, у зв'язку з чим виникають складнощі на практиці щодо правильного тлумачення порядку застосування підстав закриття провадження судом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання закриття кримінального провадження судом розглядалися у працях І. В. Басистої, Т. В. Лукашкіної, Я. В. Замкової, В. В. Навроцької, Х. М. Павич, А. Є. Пастуха, Х. Р. Тайлієвої, С. В. То-

мина, Ю. М. Харковця, висвітлені у дисертаціях Г. Р. Крет, Г. І. Глобенка (за Кодексом 1960 р.) та ін. Проте питання врахування думки сторони захисту при застосуванні окремих із перелічених у ст. 284 КПК України підстав закриття провадження фрагментарно досліджені у працях І. В. Басистої, Х. М. Павич, С. В. Томина, попередніх публікаціях авторки статті, а також у практичній публікації І. Вань.

Відсутність положень щодо врахування думки сторони захисту при закритті провадження за окремими пунктами ч. 1 ст. 284 КПК України пов'язана, як видається, із відсутністю несуперечливої доктринальної моделі правової природи підстав закриття кримінального провадження, у тому числі судом. Отже, **метою цієї статті** є удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні в аспекті застосування окремих підстав закриття кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У кримінально-процесуальній доктрині існує диференціація підходів стосовно класифікації підстав закриття кримінального провадження (як у досудовому розслідуванні, так і у судовому провадженні). Слід звернути увагу на поділ на матеріальні та процесуальні підстави (матеріальні підстави пов'язані із самим фактом вчинення злочину, такі виключають наявність злочину або необхідність притягнення до кримінальної відповідальності чи застосування покарання. Процесуальні підстави пов'язані із наявністю або відсутністю певних процесуальних обставин, що впливають на хід кримінального провадження)¹; класифікацію підстав закриття кримінальної справи за обставин примусового вирішення кримінально-правового конфлікту (а) такі,

¹ Павич Х. М. 'Закриття кримінального провадження судом першої інстанції' (дис... канд. юрид. наук, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2018) 83

що надають право на реабілітацію; б) такі, що не надають право на реабілітацію; підстави закриття кримінальної справи внаслідок добровільного вирішення кримінально-правового конфлікту: примирення сторін конфлікту; виконання умов заохочувальних норм Загальної та Особливої частин КК України¹. Найбільш поширеним є поділ підстав на реабілітуючі та нереабілітуючі², які тлумачаться таким чином: реабілітуючі – це ті, що свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, тягнуть зняття з неї всіх підозр, а також породжують право на відшкодування шкоди, завданої незаконним кримінальним переслідуванням; нереабілітуючі підстави означають, що відносно особи зібрано достатньо доказів, які підтверджують вчинення нею кримінального правопорушення, однак в силу певних обставин подальше провадження виключається³. Разом із тим з урахуванням розвитку кримінального процесу ця класифікація, яка, по-перше, ґрунтується суто на наслідках закриття кримінального провадження, по-друге, не враховує різну правову природу підстав, які не є реабілітуючими, вже не відповідає потребам доктрини та практики.

Більш слушною у цьому аспекті є класифікація на: реабілітуючі, нереабілітуючі, нейтральні (формальні)⁴. Формальними є ті, що не надають права на реабілітацію з порядку Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» та застосування яких пов'язане із процесуальними перешкодами здійснення кримінального провадження. До них за чинним КПК України можна віднести такі: 1) не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення

строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі; 2) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; 3) потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; 4) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; 5) існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності; 6) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи; 7) коли строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру.

Як видно, застосування деяких із цих підстав не залежить від позиції сторони захисту у силу специфіки підстав та обставин провадження (не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі; існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кри-

¹ Литвинов В В 'Закриття кримінальної справи на стадії досудового розслідування' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Дніпропетровськ, 2012) 7–8

² Аленін Ю (ред.) *Кримінально-процесуальне право України: підручник* (ТОВ «Одіссей», 2009) 524; Токаренко К В 'Процесуальний порядок закриття кримінального провадження' (дис. канд. юрид. наук, Київ, 2016) 135; Торбас О О *Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія* (Юридична література, 2015) 37; Капліна О, Шило О (ред) *Кримінальний процес: підручник* (Право, 2018) 372; Павич Х М 'Закриття кримінального провадження судом першої інстанції' (дис. канд. юрид. наук, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2018) 79

³ Капліна О, Шило О (ред) 372–373

⁴ Лобойко Л М *Кримінальний процес: підручник* (Істина, 2014) 260

мінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності; коли строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру).

Зважаючи на неоднозначно нереабілітуючий характер звільнення від кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження за відповідними підставами вимагає згоди підозрюваного, обвинуваченого. Щодо інших підстав та їх правової природи є складнощі. Наприклад, підставу про те, що набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою, відносить у доктрині як до реабілітуючих¹, так і до нереабілітуючих². З точки зору застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» права на реабілітацію ця підстава не надає, а отже, є нереабілітуючою³. Зважаючи на імперативний характер її застосування, а також на те, що держава змінила оцінку кримінальності діяння, у аспекті цієї підстави виникає проблема щодо того, чи може обвинувачений наполягати на продовженні розгляду з метою виправдання, якщо він (обвинувачений) вважає, що він не вчиняв діяння; чи слід встановлювати факт вчинення кримінального правопорушення? У доктрині висловлені думки на підтримку необхідності проводити судовий розгляд у загальному порядку та встановлювати обґрунтованість обвинувачення.

С. В. Томин зазначає, що у випадку заперечення обвинуваченим проти закриття кримінального провадження у зв'язку з прийняттям нового кримінального закону, який скасовує злочинність і караність інкримінованого йому діяння, суд зобов'язаний

перевірити у судовому засіданні по суті викладені доводи обвинуваченого і оцінити законність і обґрунтованість висунутої підозри в інкримінованому йому діянні, і, відповідно, вирішити питання про наявність підстав для застосування процедури реабілітації, якими у всякому випадку повинні бути незаконність відкриття кримінального провадження, незаконність підозри, обвинувачення, незаконність обвинувального акту⁴. Х. М. Павич вважає, що якщо було заявлено клопотання про необхідність реабілітації обвинуваченого, то таке закриття можливе лише на стадії судового розгляду, за результатами якого суд повинен установити: чи мала місце подія кримінального правопорушення, наявність в діянні обвинуваченого саме того складу кримінального правопорушення, яке йому інкриміноване органами досудового розслідування, та безпосередньо встановити факт декриміналізації діяння, в тому числі й перевірити, чи набув чинності закон, на підставі якого караність діяння було усунуто. У випадку, якщо судом буде встановлено відсутність події кримінального правопорушення чи відсутність в діянні складу кримінального правопорушення, суд ухвалює виправдувальний вирок, що дає особі право на так звану реабілітацію⁵. На думку І. В. Басистої, у судовому засіданні для прийняття рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України необхідно встановити доказами вину обвинуваченого. Оскільки ухвалення виправдувального вироку є умовою та створює подальші можливості для реабілітації особи (обвинуваченому надається право вимагати відшкодування завданої шкоди притягненням його до відповідальності, а також така особа позбавляється всіх негативних наслідків застосування кримінального закону), то якщо під час судового провадження встановлені підстави для ухвалення виправдувального вироку та одночасно набув чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність, за діяння, вчинене особою, суд повинен керуватися абзацом першим ч. 7 ст. 284 КПК України та п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК України⁶.

¹ Лобойко Л М 260

² Капліна О Шило О (ред) 374; Крет Г Р 'Теоретичні, правові та прикладні аспекти закриття кримінальних справ у суді' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Одеса, 2010) <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1507/%d0%9a%d1%80%d0%b5%d1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (дата звернення: 12.06.2021)

³ Гловюк І 'Повноваження суду першої інстанції щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння: доктрина і практика' <<https://sud.ua/ru/news/blog/171051-povnovazhennya-sudu-pershoyi-instantsiyi-schodo-zakrittya-kriminalnogo-provazhennya-u-zvyazku-z-dekriminalizatsiyeyu-diyannya-doktrina-i-praktika>> (дата звернення: 20.06.2021). Цю позицію викладено в ухвалі АП ВАКС від 02 березня 2021 р. справа №991/1551/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95339505> (дата звернення: 20.06.2021)

⁴ Томин С В 'Реалізація окремих засад кримінального провадження у випадку його закриття у зв'язку з декриміналізацією діяння' 2014 2 (5) Прикарпатський юридичний вісник 314

⁵ Павич Х М 'Закриття кримінального провадження судом першої інстанції' (дис. канд. юрид. наук, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2018) 177–178

⁶ Басиста І 'Закриття кримінального провадження на підставі набуття чинності закону, яким скасовано кримі-

Як указувалося у попередньому дослідженні, зважаючи на те, що декриміналізація діяння є не-реабілітуючою підставою закриття кримінального провадження, а отже, її застосуванням фактично констатується причетність особи до вчинення кримінально караного діяння, то вона може бути застосована лише, якщо в судовому засіданні доведено, тобто встановлено доказами, що особа вчинила діяння, і кримінальна відповідальність за це діяння скасована. КПК України не передбачає особливостей процедури застосування п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, зокрема, і у ситуаціях, коли обвинувачений під час судового засідання наполягає на ухваленні виправдувального вироку. У такому випадку має бути застосована аналогія закону, керуючись ст. 8, ч. 6 ст. 9 КПК України. Подібні суспільні відносини регулюються ч. 8 ст. 284 КПК України, яка передбачає, що закриття кримінального провадження або ухвалення вироку з підстави, передбаченої пунктом 1 частини другої цієї статті (тобто у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності), не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує. В цьому разі кримінальне провадження продовжується в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом. Зважаючи, що звільнення особи від кримінальної відповідальності також є не-реабілітуючою підставою, ці норми є релевантними для застосування за аналогією і при застосуванні п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України. Таким чином, якщо обвинувачений під час судового засідання наполягає на ухваленні виправдувального вироку, вважаємо, що суд не вправі закрити кримінальне провадження за наявності підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, і має продовжувати провадження у загальному порядку та ухвалити вирок¹.

Такий підхід викладено у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС): «у випадку встановлення судом під час судового розгляду провадження підстав для закриття кримінального провадження у відповідності з п.4 ч.1 ст.284 КПК суд повинен встановити: чи мала місце подія кримінального правопорушення, чи міститься в діянні обвинуваченого склад кримінального правопорушення, яке йому інкриміноване органами досудового слідства, та лише якщо

нальну відповідальність за діяння, вчинене особою: окремі проблеми» (2020) 71 Вісник Львівського університету. Серія юридична. 117

¹ Гловюк І

в судовому засіданні доведено, що особа вчинила діяння і кримінальна відповідальність за це діяння скасована, має законні підстави для закриття кримінального провадження із зазначених вище підстав. ... суд першої інстанції під час судового розгляду має право закрити кримінальне провадження на підставі пункту 4 частини 1 статті 284 КПК, постановивши ухвалу, якщо відсутні підстави для прийняття ним інших кінцевих для цієї стадії процесуальних рішень, що передбачені КПК, зокрема, виправдувального вироку, який суд зобов'язаний ухвалити при наявності передбачених у КПК підстав. При цьому суд не вправі закрити кримінальне провадження за наявності підстав, передбачених пунктом 4 частини першої статті 284 КПК, якщо обвинувачений під час судового засідання наполягає на ухваленні виправдувального вироку. Якщо ж під час судового розгляду встановлено підстави для ухвалення виправдувального вироку та одночасно набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою, суд повинен керуватися абзацом першим частини сьомої статті 284 КПК»². Аналогічний підхід виклала в своїй постанові Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду України³. Крім того, ККС ВС виходить з того, що при вирішенні питання щодо можливості закриття кримінального провадження з цієї підстави суду обов'язково необхідно з'ясувати, чи дійсно має місце декриміналізація діяння, в якому обвинувачується особа⁴. В одній із постанов ККС ВС указав, що «доводи касаційної скарги прокурора щодо істотного порушення судами першої та апеляційної інстанцій вимог кримінального процесуального закону та неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність, так як суди дійшли помилкових висновків про відсутність в діях ОСОБА_1 складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366¹ КК України, оскільки належним чином не дослідили доказів, наданих стороною обвинувачення, на обґрунтування його винуватості, є неспроможними, оскільки на даний час відсутня кримінальна відповідальність за

² Постанова ККС ВС від 11 грудня 2019 р. справа № 153/1289/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435698> (дата звернення: 20.06.2021)

³ Ухвала АП ВАКС від 02 березня 2021 р. справа № 991/1551/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95339505> (дата звернення: 20.06.2021)

⁴ Постанова ККС ВС від 03 червня 2021 року, справа № 539/971/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97394120> (дата звернення: 20.06.2021)

вказане діяння, а тому відсутні підстави для задоволення касаційної скарги»¹.

Утім, є і протилежна позиція, яка полягає у тому, що у випадку «закриття кримінальної справи у суді першої інстанції з підстави, визначеної у пункті 4 частини 1 ст. 284 КПК, у зв'язку із декриміналізацією діяння, зокрема у кримінальних провадженнях, кваліфікованих за частиною 1 ст. 212 КК до набрання чинності Законом № 1101-ІХ від 18 вересня 2019 р., суд не повинен доводити розгляд справи до кінця з постановленням виправдального вироку у разі незгоди з клопотанням прокурора про закриття кримінального провадження, а виносить постанову про закриття такого кримінального провадження з підстав набрання чинності закону, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою. Більше того, такі підстави для закриття кримінальної справи не пов'язані із установленням фактичних обставин, що свідчать про відсутність в діянні особи складу злочину, а пов'язані зі змінами законодавства про кримінальну відповідальність»². Із цим погодитись складно з мотивів, викладених вище, та з огляду на попередні дослідження³. Крім того, для обвинуваченого може мати значення, чи провадження стосовно нього закрито через декриміналізацію, чи виправдано, оскільки не було події або складу кримінального правопорушення або не доведено його участі у вчиненні кримінального правопорушення. Навіть при тому, що чинне законодавство в аспекті Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» не надає права на відшкодування шкоди, відповідне судове рішення може мати велике значення для репутації особи, відносин з оточуючими, подальшої оцінки її доброчесності в аспекті професійного розвитку тощо.

На аналогічні проблеми зверталася увага при закритті кримінального провадження, якщо потерпілий (а у випадках, передбачених КПК України, його представник) відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі

приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. І. Вань слушно зазначає, що «у випадку закриття кримінального провадження за відмовою потерпілого від обвинувачення без врахування думки обвинуваченого, останній позбавлений можливості спростувати необґрунтованість пред'явленого обвинувачення та незаконність притягнення до кримінальної відповідальності»⁴, оскільки позиція ККС ВС є такою, що: «законодавець передбачив безумовну підставу для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, а саме відмову потерпілого від такого обвинувачення, небажання притягувати винну особу до кримінальної відповідальності, що здійснюється незалежно від позиції підозрюваного, обвинуваченого на відміну від акта про примирення, що має двосторонній характер»⁵; при цьому, «якщо особа, якій інкриміновано злочин, при відмові потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення буде заперечувати свою вину, суд на підставі пункту 7 частини 1 статті 384 КПК позбавлений можливості продовжувати судовий розгляд на загальних засадах»⁶. КПК України, як і у випадку з декриміналізацією, не передбачає особливостей процедури застосування п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, зокрема, і у ситуаціях, коли обвинувачений під час судового засідання наполягає на ухваленні виправдального вироку. У цьому випадку ситуація ускладнюється і тим, що за правовою природою ця підстава закриття є нейтральною (формальною). Але, зважаючи на те, що постраждалий може подати неправдиву заяву, можуть мати місце помилки в ході досудового розслідування, а обвинувачений притягнутий до кримінальної відповідальності і питання щодо обґрунтованості його обвинувачення вирішується у суді, то, вважаємо, що обвинувачений має

¹ Постанова ККС ВС від 11 листопада 2020 року, справа № 310/2328/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92870374> (дата звернення: 20.06.2021)

² Постанова ККС ВС від 16 лютого 2021 р. справа № 345/3522/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042424> (дата звернення: 20.06.2021)

³ Гловюк І

⁴ Вань І 'Правові позиції ВС у справах щодо закриття кримінальних проваджень за клопотанням сторони обвинувачення щодо обвинуваченого з nereабілітуючих підстав, за відсутності згоди обвинуваченого є порушенням принципу презумпції невинуватості особи' <<https://www.facebook.com/irena.van.3/posts/4505892522772492>> (дата звернення: 20.06.2021)

⁵ Постанова ККС ВС від 26 червня 2019 р. справа № 285/2083/14-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769638> (дата звернення: 20.06.2021)

⁶ Ухвала ККС ВС від 17 лютого 2020 р. справа № 631/968/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87703487> (дата звернення: 20.06.2021)

мати право на продовження розгляду його справи у суді, навіть у разі відмови потерпілого від обвинувачення. Проте, у разі, якщо його доводи не знайдуть підтвердження, має бути постановлено не обвинувальний вирок, а ухвалу про закриття кримінального провадження. Аналогічні питання можуть постати і при застосуванні такої підстави для закриття, виявленої у суді, як те, що «після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи».

Висновки. Таким чином, як видно, модель класифікації підстав закриття кримінального провадження у суді на реабілітуючі та нереабілітуючі вже не відповідає викликам сьогодення та потребам практики стосовно їх застосування. Отже, КПК України має бути уточнений в аспекті виділення підстав закриття кримінального провадження судом (додатково до звільнення від кримінальної відповідальності та смерті підозрюваного, обвинуваченого (крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого)), незгода обвинуваченого з якими тягне за собою продо-

вження проведення судового провадження в загальному порядку. До таких підстав слід віднести: набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представником від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; після повідомлення особі про підозру закінчення строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. У таких випадках, якщо обвинувачений під час судового засідання наполягає на ухваленні виправдувального вироку, на нашу думку суд не вправі закрити кримінальне провадження за наявності таких підстав і має продовжувати провадження у загальному порядку та ухвалити виправдувальний вирок, або, якщо доводи обвинуваченого не підтвердилися, закрити провадження за відповідною підставою, стосовно якої заперечував обвинувачений.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Postanova KKS VS vid 11 hrudnia 2019 r. sprava № 153/1289/18, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435698> (in Ukrainian)
2. Postanova KKS VS vid 03 chervnia 2021 r. sprava № 539/971/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97394120> (in Ukrainian)
3. Postanova KKS VS vid 11 lystopada 2020 r. sprava № 310/2328/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92870374> (in Ukrainian)
4. Postanova KKS VS vid 16 liutoho 2021 r. sprava № 345/3522/18, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042424> (in Ukrainian)
5. Postanova KKS VS vid 26 chervnia 2019 r. sprava № 285/2083/14-k, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769638> (in Ukrainian)
6. Ukhvala KKS VS vid 17 liutoho 2020 r. sprava № 631/968/17, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87703487> (in Ukrainian)
7. Ukhvala AP VAKS vid 02 bereznia 2021 r. sprava № 991/1551/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95339505> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Loboyko L *Kryminalnyi protses: pidruchnyk* [Criminal proceedings: a textbook] (Istyna, 2014) 432 (in Ukrainian)
2. Torbas O O *Formy zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: monohrafiia* [Forms of pre-trial investigation finishing according to the Criminal Procedural Code of Ukraine] (Yurydychna literatura, 2015) 168 (in Ukrainian)

Edited books

3. Alenin Yu (red) *Kryminalno-protsesualne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Criminal procedure law: a textbook] (Odissey, 2009) 816 (in Ukrainian)
4. Kaplina O, Shylo O (red) *Kryminalnyi protses: pidruchnyk* [Criminal proceedings: a textbook] (Pravo, 2018) 584 (in Ukrainian)

Journal articles

5. Basysta I 'Zakryttia kryminalnoho provadzhennia na pidstavi nabuttia chynnosti zakonu, yakym skasovano kryminalnu vidpovidalnist za diiania, vchynene osoboju: okremi problemy' [On closing of the criminal proceedings on the ground of the enactment of the law cancelling criminal liability for the act committed by a person: selected issues] 2020 71 *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna* 108–121. (in Ukrainian)
6. Tomysh S V 'Realizatsiia okremykh zasad kryminalnoho provadzhennia u vypadku yoho zakryttia u zviazku z dekriminalizatsiieiu diiania' [The implementation of certain principles of criminal proceedings in the event of closure due to the decriminalization act] 2014 2 (5) *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk* 306–316 (in Ukrainian)

Dissertation

7. Pavych Kh M 'Zakryttia kryminalnoho provadzhennia sudom pershoi instantsii' [Closing the criminal proceedings by the trial court] (dys kand yuryd. nauk Lvivskyi nats. un-t im. I. Franka, 2018) 291 (in Ukrainian)
8. Tokarenko K V 'Protsesualnyi poriadok zakryttia kryminalnoho provadzhennia' [Procedure the procedure termination of criminal proceedings] (dys kand yuryd nauk Kyiv, 2016) 209 (in Ukrainian)

Thesis abstract

9. Kret G R 'Teoretychni, pravovi ta prykladni aspekty zakryttia kryminalnykh sprav u sudi' [Theoretical, legal and applied aspects of closing the criminal cases in a court] (avtoref dys kand yuryd nauk Odesa, 2010) <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1507/%d0%9a%d1%80%d0%b5%d1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Ukrainian)
10. Lytvynov V V 'Zakryttia kryminalnoi spravy na stadii dosudovoho rozsliduvannia' [Closing a criminal case at the stage of pre-trial investigation] (avtoref dys kand yuryd nauk Dnipropetrovsk, 2012) 20 (in Ukrainian)

Websites, blogs.

11. Hloviuk I 'Povnovazhennia sudu pershoi instantsii shchodo zakryttia kryminalnoho provadzhennia u zviazku z dekriminalizatsiieiu diiania: doktryna i praktyka' [Powers of the court of first instance to close criminal proceedings in connection with the decriminalization of the act: doctrine and practice] <<https://sud.ua/ru/news/blog/171051-povnovazhennya-sudu-pershoyi-instantsiyi-schodo-zakryttia-kryminalnogo-provadzhennya-u-zvyazku-z-dekriminalizatsiyeyu-diyannya-doktrina-i-praktika>> (in Ukrainian)
12. Van I 'Pravovi pozysy VS u spravakh shchodo zakryttia kryminalnykh provadzen za klopotanniam storony obvynuvachennia shchodo obvynuvachenooho z nereabilituiuchykh pidstav, za vidsutnosti zghody obvynuvachenooho ye porushenniam pryntsyphu prezumptsii nevyuvatosti osoby' [The legal position of the Supreme Court in cases of closing criminal proceedings at the request of the prosecution against the accused on non-rehabilitative grounds, in the absence of the consent of the accused is a violation of the principle of presumption of innocence] <<https://www.facebook.com/irena.van.3/posts/4505892522772492>> (in Ukrainian)

Гловюк І. В. Щодо питання удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні.

Стаття присвячена дослідженню удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні в аспекті врахування думки сторони захисту при закритті провадження за пунктами 4, 7, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України. Проаналізовано судову практику щодо закриття кримінального провадження судом за п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Зроблено висновок, що КПК України в цьому плані має бути уточнений. До таких підстав слід віднести: набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представником від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; після повідомлення особі про підозру закінчення строку досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. У таких випадках, якщо обвинувачений під час судового засідання наполягає на ухваленні виправдувального вироку, що суд не вправі закрити кримінальне провадження за наявності таких підстав і має продовжувати провадження у загальному порядку та ухвали-

ти виправдувальний вирок, або якщо доводи обвинуваченого не підтвердилися, закрити провадження за відповідною підставою, стосовно якої заперечував обвинувачений.

Ключові слова: суд, судове провадження, закриття кримінального провадження, сторона захисту, згода, декриміналізація, відмові від обвинувачення, вирок.

Гловіук І. В. К вопросу усовершенствования модели прекращения уголовного производства в судебном производстве.

Статья посвящена исследованию усовершенствования модели прекращения уголовного производства в судебном производстве в аспекте учета мнения стороны защиты при прекращении производства по п. 4, 7, 10 ч. 1 ст. 284 УПК Украины. Проанализирована судебная практика по прекращению уголовного производства судом по п. 4 ч. 1 ст. 284 УПК Украины.

Сделан вывод, что УПК Украины в этом плане должен быть уточнен. К таким основаниям следует отнести: вступление в силу закона, которым отменена уголовная ответственность за деяние, совершенное лицом; отказ потерпевшего, а в случаях, предусмотренных УПК Украины, его представителем отказался от обвинения в уголовном производстве в форме частного обвинения, кроме уголовного производства в отношении уголовного правонарушения, связанного с домашним насилием; после уведомления лицу о подозрении окончания срока досудебного расследования, определенной ст. 219 УПК Украины, кроме случая уведомления лицу о подозрении в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления против жизни и здоровья человека. В таких случаях если обвиняемый во время судебного заседания настаивает на принятии оправдательного приговора суд не вправе прекратить уголовное производство при наличии таких оснований, и должен продолжать производство в общем порядке и вынести оправдательный приговор, или, если доводы обвиняемого не подтвердились, прекратить производство по соответствующей основанию, в отношении которого отрицал обвиняемый.

Ключевые слова: суд, судопроизводство, прекращение уголовного производства, сторона защиты, согласие, декриміналізація, отказ от обвинения, приговор

Hloviuk I. V. As to the issue of improving the model of criminal proceedings closing in court proceedings.

The article is devoted to the study of improving the model of criminal proceedings closing in court proceedings in terms of taking into account the opinion of the defence in closing the proceedings under paragraphs 4, 7, 10 of Part 1 of Art. 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The purpose of this article is to improve the model of closing criminal proceedings in court proceedings in terms of the application of certain grounds for closing criminal proceedings.

The court practice on the closure of criminal proceedings by the court under paragraph 4 of Part 1 of Art. 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine have been analyzed.

It is concluded that the CPC of Ukraine should be clarified in terms of allocation of those grounds for closing the criminal proceedings by the court, in addition to the release from criminal liability and death of the suspect, accused (unless the proceedings are necessary for the rehabilitation of the deceased), the disagreement of the accused with which entails the continuation of the proceedings in the general order. Such grounds include: the entry into force of the law abolishing criminal liability for an act committed by a person; the victim, and in the cases provided for by the CPC of Ukraine, his representative waived the charge in criminal proceedings in the form of a private charge, except for criminal proceedings for a criminal offense related to domestic violence; after notifying the person of the suspicion, the term of pre-trial investigation defined by Article 219 of the CPC of Ukraine expired, except in the case of notifying the person of suspicion of committing a serious or particularly serious crime against life and health. In such cases, if the accused during the trial insists on the acquittal, we believe that the court is not entitled to close the criminal proceedings on these grounds, and must continue the proceedings in the general order and pass an acquittal, or, if the arguments of the accused are not confirmed – to close the proceedings on the relevant grounds, in relation to which the accused objected.

Key words: court, court proceedings, closure of criminal proceedings, defence, consent, decriminalization, waiver of prosecution, sentence.

Стаття надійшла до редакції: 24.06.2021 р.

Прийнята до друку: 15.10.2021 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ ПОТЕРПІЛИМ ПРАВА НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ ПРО СКАСУВАННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Постановка проблеми. Наразі в правозастосовній практиці неоднозначним є вирішення питання щодо можливості апеляційного оскарження потерпілим ухвали про скасування повідомлення про підозру, а також дій суду апеляційної інстанції за результатами розгляду таких скарг. Так, у постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 лютого 2020 р. у справі № 359/10654/18 висловлена позиція щодо можливості оскарження потерпілим ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру¹. Незважаючи на висловлену Верховним Судом позицію у 2020 р., суддя Київського апеляційного суду у справі № 756/10189/20 (далі – справа № 756/10189/20) розглянув апеляційну скаргу представника потерпілого на ухвалу слідчого судді Оболонського районного суду міста Києва від 25 серпня 2020 р. і дійшов висновку, що необхідно повернути скаргу представнику потерпілого як особі, яка не має права подавати апеляційну скаргу². Восьмого лютого 2021 р. колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду відкрито касаційне провадження за касаційною скаргою представника потерпілого на ухвалу Київського апеляційного суду від 18 січня 2021 р. про повернення апеляційної скарги³. Отже, бачимо розрізнену правозастосовну

практику щодо реалізації потерпілим свого права на оскарження ухвали про скасування повідомлення про підозру. У цьому в'язку виникає запитання «Чи мають потерпілий, його законний представник чи представник право на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру?». Спробуємо відшукати на нього відповідь на сторінках цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оскарження повідомлення про підозру під час досудового розслідування займаються Н. В. Глинська та Д. І. Клепка⁴. У своїй роботі автори доходять висновку, що п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК потребує редагування. А. Р. Туманянц розкриває окремі проблеми реалізації права на оскарження. Авторка констатує наявність недоліків практики застосування оскарження повідомлення про підозру під час досудового розслідування і необхідність комплексного дослідження самого інституту оскарження, а також внесення відповідних змін до чинного кримінального процесуального законодавства з метою підвищення ефективності розглядуваного інституту⁵. Х. Р. Слюсарчук досліджує питання можливості оскарження «обгрунтованої підозри» як стандарту доказування у кримінальному провадженні⁶. І. І. Холондович займається практичними аспектами оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні⁷, а також науковими

¹ Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2020 року; справа № 359/10654/18; провадження № 51-4366км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87826778> (дата звернення: 20.08.2021).

² Ухвала Київського апеляційного суду від 18 січня 2021 року; справа № 11-сс/824/702/2021; провадження № (756/10189/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94251094> (дата звернення: 20.08.2021).

³ Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Верховний Суд від 08 лютого 2021 року; справа № 756/10189/20; провадження № 51-517 ск 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94737948> (дата звернення 20.08.2021).

⁴ Глинська Н В, Клепка Д І 'Оскарження повідомлення про підозру під час досудового розслідування' (2019) 4 Вісник кримінального судочинства 17–32.

⁵ Туманянц А Р 'Окремі проблеми реалізації права на оскарження повідомлення про підозру' (2019) 5 Право і суспільство 167–172.

⁶ Слюсарчук Х Р 'Оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні: contra spem spego!' (2019) 4 Право і суспільство 314–322.

⁷ Холондович І. І. 'Практичні аспекти оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні' (2017) 1 (16) Прикарпатський юридичний вісник 273–276.

основами оскарження повідомлення про підозру¹. Окремим питанням оскарження повідомлення присвячена дисертаційна робота С. Г. Кримчука². Водночас, незважаючи на наявність значної кількості ґрунтовних наукових досліджень, окремі питання не знайшли свого вирішення ані в науці кримінального процесу, ані в правозастосовній практиці.

Метою статті є дослідження питання можливості реалізації потерпілим, його законним представником чи представником права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, слід звернути увагу на підходи законодавця щодо унормування процесуального статусу потерпілого стосовно оскарження судових рішень. Так, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 56 КПК потерпілий має право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК.

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК апеляційну скаргу мають право подати потерпілий, його законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції.

Цитовані законодавчі положення ст. 56 КПК надають потерпілому право на оскарження на стадії досудового розслідування (про це свідчить можливість оскарження потерпілим рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, *слідчого судді*) та на стадії судового розгляду і судового провадження з перегляду судових рішень (про це свідчить можливість оскарження потерпілим рішень суду). З наведеного можна зробити висновок, що потерпілий наділений *правом на оскарження судових рішень як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду*.

Положення п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК унормовують право потерпілого на апеляційне оскарження судових рішень, визначаючи межі оскарження «у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції».

У справі № 756/10189/20, що передана на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального

суду Верховного Суду, Суддя Київського апеляційного суду своєю ухвалою від 18 січня 2021 р. повернув апеляційну скаргу представника потерпілого з огляду на те, що «положення наведених правових норм надають потерпілому, його законному представнику чи представнику право апеляційного оскарження *лише в межах вимог, заявлених в суді першої інстанції*. Отже, законодавчо визначено право потерпілого, його представника (законного представника) *оскаржити в апеляційному порядку лише судові рішення, постановлене судом першої інстанції, а не слідчим суддею*. З огляду на ті обставини, що в цій справі представником потерпілого оскаржено в апеляційному порядку ухвалу слідчого судді, тобто подано апеляційну скаргу особою, яка не наділена таким правом, апеляційна скарга підлягає поверненню»³.

Убачається, що суддя Київського апеляційного суду надто буквально розтлумачив норму, викладену у п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК. Керуючись таким підходом, потерпілий взагалі позбавляється права на апеляційне оскарження на стадії досудового розслідування – як щодо повідомлення про підозру, так і закриття кримінального провадження; бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, що полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тощо. Проте не завжди буквальний текст нормативно-правового акту відображає дійсну волю («дух») законодавця. На наше переконання, буквальне тлумачення в цьому випадку прямо суперечить п. 7 ч. 1 ст. 56 КПК, рішенням Конституційного Суду України та Верховного Суду, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою гарантовано право особи на справедливий суд.

Для того, щоб зробити висновок про результат тлумачення – як саме слід розуміти норму – буквально, поширювально чи обмежувально, правозастосовник повинен зіставити правовий припис з метою норми права. Отже, спочатку слід визначити мету норми права. У ст. 393 КПК є визначення переліку осіб, які мають право на апеляційне оскарження та встановлення меж такого оскарження. При цьому зазначена норма застосовується як до судових рішень суду першої інстанції, так і рішень слідчого судді. Враховуючи ці положення,

¹ -- 'Наукові основи оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні' (2018) 1 (22) Прикарпатський юридичний вісник 154–158

² Кримчук С. Г. 'Теоретико-правові та прикладні основи здійснення повідомлення про підозру в кримінальному провадженні' (дис. канд. юрид. наук. Київ, 2020) 223

³ Ухвала Київського апеляційного суду від 18 січня 2021 року; справа № 11-сс/824/702/2021; провадження № (756/10189/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94251094> (дата звернення: 20.08.2021).

вбачається, що метою ст. 393 КПК є визначення переліку осіб, які мають право на апеляційне оскарження судових рішень суду першої інстанції та слідчого судді і встановлення меж такого оскарження для кожного із суб'єктів.

Визначаючи спосіб тлумачення та мету норми права, слід також звернути увагу на наявну правозастосовну практику. Так, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України у постанові від 15 грудня 2016 р. у справі № 522/25223/14-к вказує, що «конституційний принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду гарантує право звернення до суду зі скаргою в апеляційному чи касаційному порядку, яке має бути реалізоване, за винятком встановленої законом заборони на таке оскарження. При цьому відсутність «інших осіб» у вичерпному переліку суб'єктів оскарження, передбаченому ст. 394 КПК, за умови, що судові рішення стосується їх прав, свобод та інтересів, не є перешкодою у доступі до правосуддя та звернення до суду вищої інстанції, що передбачено частиною другою статті 24 КПК. *Відтак, при вирішенні питання, чи є підстави для оскарження рішення суду до суду вищого рівня певною особою, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді, ключовим є з'ясування, чи насправді це рішення стосується інтересів конкретної особи*¹.

У постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 лютого 2020 р. у справі № 359/10654/18 висловлена позиція щодо можливості оскарження потерпілим ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. Так, у зазначеному рішенні констатовано, що «відповідно до статей 55, 56 КПК України права та обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Протягом кримінального провадження потерпілий має право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК. Крім того, з огляду на положення п. 7 ч. 1 ст. 393, ч. 2 ст. 309 та ч. 3 ст. 392 КПК України, якщо судові провадження у першій інстанції ще не здійснювалось, оскільки

¹ Постанова Верховного Суду України від 15 грудня 2016 року; справа № 522/25223/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63659670#> (дата звернення: 20.08.2021).

не закінчене досудове розслідування, то *право потерпілого або його законного представника чи представника на оскарження ухвали слідчого судді може бути обмежене лише сферою інтересів потерпілого, яку слід визначати за сукупності усіх обставин кримінального провадження*. З вимогами, заявленими потерпілим або його законним представником чи представником у суді першої інстанції, можуть бути пов'язані лише межі оскарження судових рішень, а не саме право на їх оскарження як таке»².

Установлення мети положення п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК, вивчення практики її застосування дозволяє констатувати необхідність її поширювального тлумачення з тим, щоб розуміти право потерпілого або його законного представника чи представника на подачу апеляційної скарги як право, яке особа може реалізувати виключно в частині, що стосується інтересів потерпілого, сферу яких слід установити з урахуванням матеріалів провадження.

Для того щоб визначити, чи стосується інтересів потерпілого подача апеляційної скарги у справі № 756/10189/20, слід вивчити матеріали справи:

1) 25 серпня 2020 р. слідчий суддя Оболонського районного суду м. Києва частково задовільнив скаргу адвоката, подану в інтересах підозрюваної, на повідомлення старшого слідчого СВ Києво-Святошинського ВП ГУНП в Київській області Поштаренка І. В від 01.06.2020 р. про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтями 126–1, 166 КК України, ОСОБА_1 у кримінальному провадженні № 12020110200001531 від 16.03.2020 р. *Повідомлення* старшого слідчого СВ Києво-Святошинського ВП ГУНП в Київській області Поштаренка І. В від 01.06.2020 р. *про підозру* ОСОБА_1 у вчиненні нею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, у кримінальному провадженні № 12020110200001531 від 16.03.2020 р. скасував³;

2) 18 січня 2021 р. суддя Київського апеляційного суду розглянув апеляційну скаргу представника потерпілого на ухвалу слідчого судді Оболонського районного суду міста Києва від 25 серпня

² Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2020 року; справа № 359/10654/18; провадження № 51-4366км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87826778> (дата звернення: 20.08.2021).

³ Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 25 серпня 2020 р.; справа № 756/10189/20; провадження № 1-кк/756/1704/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91132757> (дата звернення: 20.08.2021).

2020 р. і дійшов висновку, що необхідно повернути скаргу представнику потерпілого як особі, яка не має права подавати апеляційну скаргу¹;

3) 08 лютого 2021 р. Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду відкрив касаційне провадження за касаційною скаргою представника потерпілого на ухвалу Київського апеляційного суду від 18 січня 2021 р. про повернення апеляційної скарги²;

4) 20 квітня 2021 р. Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду відкрив касаційне провадження за касаційною скаргою заступника Генерального прокурора на ухвалу Київського апеляційного суду від 18 січня 2021 р.³;

5) 02 червня 2021 р. Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду постановив передати матеріали кримінального провадження за касаційними скаргами представника потерпілого та заступника Генерального прокурора на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду задля забезпечення єдиної правозастосовної практики та формування висновку щодо застосування норм кримінального процесуального закону України стосовно суб'єктів апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, постановлених у порядку, передбаченого статтями 306, 307 КПК⁴.

Отже, представник потерпілого не погодився зі скасуванням повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України (домашнє насильство). Керуючись висновком, викладеним у постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 лютого 2020 р. у справі № 359/10654/18 (прова-

дження № 51–4366 км 19), *сферу інтересів потерпілого слід визначати за сукупності усіх обставин кримінального провадження*. Обставини справи, що розглядається, зумовлені специфічністю складу інкримінованого правопорушення – домашнього насильства.

Зауважимо, що протягом минулого 2020 р. в ЄРДР загалом зареєстровано близько 3 тисяч таких правопорушень, майже 2 тис. із них направлені до суду з обвинувальними актами. Загалом за минулий рік за ст. 126¹ Кримінального кодексу України засуджено 778 осіб. За січень–березень 2021 р. зареєстровано понад 1 тис. таких кримінальних правопорушень, до суду вже передані понад 650⁵.

Відповідно до ст. 21 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) сторони цієї Конвенції мають забезпечувати, щоб жертви мали інформацію та доступ до застосовуваних регіональних і міжнародних індивідуальних (колективних) *механізмів скарг*. Сторони заохочують надання чіткої та продуманої допомоги жертвам у поданні *будь-яких таких скарг*.

Стаття 56 Стамбульської конвенції визначає заходи захисту. Так, сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів жертв, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та судового провадження, зокрема, шляхом: надання жертвам можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, подавати докази та викладати безпосередньо або через посередника свої думки, потреби й стурбованості, а також щоб такі *думки, потреби й стурбованості були розглянуті (n. d⁵)*.

Стамбульська конвенція є лише частиною розгалуженої системи міжнародних механізмів захисту прав людини у справах домашнього насильства. Серед базових рішень Європейського Суду з прав людини у цьому аспекті варто виділити рішення у справі «Володіна проти Росії» (скарга № 41261/17) від 9 липня 2019 р. ЄСПЛ зазначає, що *особлива вразливість жертв домашнього насильства і необхідність активної участі держави*

¹ Ухвала Київського апеляційного суду від 18 січня 2021 року; справа № 11-сс/824/702/2021; провадження № (756/10189/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94251094> (дата звернення: 20.08.2021).

² Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Верховний Суд від 08 лютого 2021 року; справа № 756/10189/20; провадження № 51–517 ск 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94737948> (дата звернення: 20.08.2021).

³ Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 квітня 2021 року; справа № 756/10189/20; провадження № 51–517 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96406944> (дата звернення: 20.08.2021).

⁴ Ухвала Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 02 червня 2021 р.; справа № 756/10189/20; провадження № 51–517 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97394036> (дата звернення: 20.08.2021).

⁵ Генпрокурор оголосила протидію домашньому насильству пріоритетом роботи прокуратури на 2021 рік' (Офіс Генерального прокурора) <https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=292798> (дата звернення: 20.08.2021).

в їх захисті підкреслюються в низці міжнародно-правових документів та в практиці Суду¹.

До розгляду справ про домашнє насильство слід підходити з особливою ретельністю і враховувати в ході розглядів у внутрішньодержавних інстанціях *специфічний характер домашнього насильства*. Зобов'язання держави проводити розслідування не вважається виконаним, якщо *передбачений національним законодавством захист існує лише в теорії; такий захист має насамперед бути ефективним на практиці, а для цього справа повинна бути розглянута негайно без зайвих зволікань* (див. пп. 145–152, 168 Рішення ЄСПЛ «Опуз проти Туреччини»²; п. 46 Рішення ЄСПЛ «ТМ і СМ проти Республіка Молдова»³).

З огляду на особливо уразливе становище жертв домашнього насильства, законодавча база повинна давати можливість владі розслідувати випадки домашнього насильства за власною ініціативою як предмет публічного інтересу і карати осіб, винних у таких діяннях (див. пп. 145, 168 Рішення ЄСПЛ «Опуз проти Туреччини»; п. 46 Рішення ЄСПЛ «ТМ і СМ проти Республіка Молдова»).

Одноголосно рішення про порушення ст. 3 ЄКПЛ було прийнято у справі «Валюлієне проти Литви» (скарга 33234/07). Так, за результатами рішення прокурора обставини справи ніколи не були встановлені компетентним судом. Тому одну з цілей кримінального переслідування злочинності, а саме ефективного захисту від актів жорстокого поведіння, не було досягнуто у справі пані Валюлієне.

Узагальнюючи наведені положення, виділимо такі основні тези:

- особлива вразливість жертв домашнього насильства потребує активних дій з боку держави;
- жертви домашнього насильства мають бути забезпечені інформацією про механізми подання скарги та допомогою у поданні будь-яких таких скарг;

¹ Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e> (дата звернення: 20.08.2021).

² Judgment of European court of human rights in case of Volodina v/ Russia 1.06.2017 (Application no. 41261/17) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-180628%22> (дата звернення: 20.08.2021).

³ Judgment of European court of human rights in case of Opuz v. Turkey 09.06.2009 (Application no. 33401/02) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22003-2759276-3020932%22> (дата звернення: 20.08.2021).

– жертви домашнього насильства мають бути впевнені, що їх думки, потреби й стурбованості будуть розглянуті;

– незважаючи на те, що справи щодо домашнього насильства є справами приватного обвинувачення, має бути здійснено ефективний захист жертви домашнього насильства;

– дії органів державної влади не мають заважати тому, щоб обставини справи були встановлені компетентним судом⁴.

Екстраполоючи наведені положення на правову ситуацію, що склалася у справі № 756/10189/20, зазначимо про таке: в справах домашнього насильства сферу інтересів потерпілого становлять всі рішення та процесуальні дії, оскільки специфічність складу кримінального правопорушення пов'язана із тим, що кривдник може далі продовжувати насильницькі дії щодо потерпілого, здійснювати тиск на потерпілого для закриття провадження і вдаватися до інших, більш тяжких, кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що в процесі підготовки тексту статті Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду винесла постанову по справі № 756/10189/20 (4 жовтня 2021 р.). Так, Верховний Суд зазначив, що «відповідно до положень п. 7 ч. 1 ст. 393, ч. 2 ст. 309, п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК потерпілий або його законний представник чи представник не є особами, які мають право оскаржити в апеляційному порядку постановлену на стадії досудового розслідування ухвалу слідчого судді про скасування повідомлення про підозру»⁵.

У свою чергу, суддя В. В. Король виклав окрему думку до постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 4 жовтня 2021 р. Так, Суддя вказує: «з огляду на положення п. 7 ч. 1 ст. 393 та ч. 2 ст. 309 КПК України у їх взаємозв'язку, якщо судове провадження у першій інстанції ще не здійснювалось, оскільки не закінчене досудове розслідування, то право потерпілого або його законного представника чи представника на оскарження ухвал слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом, може бути обмежене лише сферою інтересів потерпіло-

⁴ Judgment of European court of human rights in case of T. M. AND C. M. v. The Republic of Moldova 28.01.2014 (Application no. 26608/11) URL: <https://rm.coe.int/16805a32bd> (дата звернення: 20.08.2021).

⁵ Judgment of European court of human rights in case of Valiulienė v. Lithuania 26.3.2013 (Application no. 33234/07) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22002-7492%22> (дата звернення: 20.08.2021).

го, яку слід визначати із сукупності усіх обставин кримінального провадження. Потерпілий або його законний представник чи представник мають право на оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру в апеляційному порядку, якщо це стосується інтересів потерпілого»¹.

¹ Постанова Верховного Суду від 04 жовтня 2021 року; справа № 756/10189/20; провадження № 51–517 кмо 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214761> (дата звернення: 20.08.2021).

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що, по-перше, потерпілий, його законний представник чи представник мають бути наділені правом на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру у випадку, якщо це стосується їх інтересів (наприклад, у всіх випадках домашнього насильства, оскільки ці справи стосуються безпосередньо їх життя, здоров'я, безпеки, честі та гідності).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e> (in English)

Cases

2. Judgment of European court of human rights in case of Opuz v. Turkey 9.06.2009 (Application no. 33401/02) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22003-2759276-3020932%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22003-2759276-3020932%22]) (in English)
3. Judgment of European court of human rights in case of T. M. AND C. M. v. The Republic of Moldova 8.01.2014 (Application no. 26608/11) URL: <https://rm.coe.int/16805a32bd> (in English)
4. Judgment of European court of human rights in case of Valiulienė v. Lithuania 26.3.2013 (Application no. 33234/07) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-7492%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-7492%22]) (in English)
5. Judgment of European court of human rights in case of Volodina v/ Russia 1.06.2017 (Application no. 41261/17) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-180628%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-180628%22]) (in English)
6. Okrema dumka suddi V. V. Korolia do postanovy Ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 04 zhovtnia 2021 roku; sprava № 756/10189/20; provadzhennia № 51–517 km 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352399> (in Ukrainian)
7. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 15 hrudnia 2016 roku; sprava № 522/25223/14-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63659670#> (in Ukrainian)
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 04 zhovtnia 2021 roku; sprava № 756/10189/20; provadzhennia № 51–517 kmo 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214761> (in Ukrainian)
9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18 liutoho 2020 roku; sprava № 359/10654/18; provadzhennia № 51–4366 km19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87826778> (in Ukrainian)
10. Ukhvala kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 20 kvitnia 2021 roku; sprava № 756/10189/20; provadzhennia № 51–517 km 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96406944> (in Ukrainian)
11. Ukhvala kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Verkhovnyi Sud vid 08 liutoho 2021 roku; sprava № 756/10189/20; provadzhennia № 51–517 sk 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94737948> (in Ukrainian)
12. Ukhvala Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 18 sichnia 2021 roku; sprava № 11-cc/824/702/2021; provadzhennia № (756/10189/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94251094> (in Ukrainian)
13. Ukhvala Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 18 sichnia 2021 roku; sprava № 11-cc/824/702/2021; provadzhennia № (756/10189/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94251094> (in Ukrainian)
14. Ukhvala Obolonskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 25 serpnia 2020 r.; sprava № 756/10189/20; provadzhennia № 1-kc/756/1704/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91132757> (in Ukrainian)
15. Ukhvala Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 02 chervnia 2021 r.; sprava № 756/10189/20; provadzhennia № 51–517 km 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97394036> (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Hlynska N V, Klepka D I 'Oskarzhenia povidomlennia pro pidozru pid chas dosudovoho rozsliduvannia' [Appeal against a notice of suspicion during a pre-trial investigation (2019) 4 Visnyk kryminalnoho sudochynstva (in Ukrainian)

2. Sliusarchuk Kh R 'Oskarzhennia povidomlennia pro pidozru u kryminalnomu provadzhenni: contra spem spero!' [Appeal of the report on suspicion in criminal proceedings: contra spem spero!] 2019 (4) Pravo i suspilstvo (in Ukrainian)
3. Tumanians A R 'Okremi problemy realizatsii prava na oskarzhennia povidomlennia pro pidozru' [Some problems in exercising the right to appeal a notice of suspicion] 2019 (5) Pravo i suspilstvo (in Ukrainian)
4. Kholondovych I I 'Praktychni aspekty oskarzhennia povidomlennia pro pidozru u kryminalnomu provadzhenni' [Practical aspects of appealing a notice of suspicion in criminal proceedings] 2017 (1) Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk (in Ukrainian)
5. – 'Naukovi osnovy oskarzhennia povidomlennia pro pidozru u kryminalnomu provadzhenni' [Scientific basis for appealing a notice of suspicion in criminal proceedings] 2018 (1) Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk (in Ukrainian)

Dissertation

6. Krymchuk S H 'Teoretyko-pravovi ta prykladni osnovy zdiisnennia povidomlennia pro pidozru v kryminalnomu provadzhenni' [Theoretical, legal and applied bases of realization of the message on suspicion in criminal proceedings] (dys kand yuryd nauk Kyiv, 2018) (in Ukrainian)

Websites

7. 'Henprokuror oholosyla protydiu domashnomu nasylliu priorytetom roboty prokuratury na 2021 rik' [The Prosecutor General has declared the fight against domestic violence a priority of the prosecutor's office for 2021] (Ofis Heneralnoho prokurora) <https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=292798> (in Ukrainian)

Демура М. І. До питання про реалізацію потерпілим права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру

Статтю присвячено аналізу права потерпілого на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. Метою статті є дослідження питання можливості реалізації потерпілим або його законним представником чи представником права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. У статті проаналізовано національну правозастосовну практику вирішення цього питання, а також практику ЄСПЛ щодо участі потерпілого у справах, що стосуються домашнього насильства. За результатами дослідження зроблено висновки про те, що, по-перше, потерпілий або його законний представник чи представник мають бути наділені правом на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру у випадку, якщо це стосується їх інтересів; по-друге, в усіх випадках домашнього насильства потерпілий або його законний представник чи представник мають таке право, оскільки ці справи стосуються безпосередньо їх життя, здоров'я, безпеки, честі та гідності.

Ключові слова: апеляційне оскарження, повідомлення про підозру, потерпілий, ухвала слідчого судді про скасування повідомлення про підозру, сфера інтересів потерпілого.

Демура М. И. К вопросу о реализации потерпевшим права на апелляционное обжалование определения следственного судьи об отмене уведомления о подозрении.

Статья посвящена анализу права потерпевшего на апелляционное обжалование определения следственного судьи об отмене уведомления о подозрении. Целью статьи является исследование вопроса о возможности реализации потерпевшим, его законным представителем или представителем права на апелляционное обжалование определения следственного судьи об отмене уведомления о подозрении. В статье проанализирована национальная правоприменительная практика решения этого вопроса, а также практика ЕСПЧ по участию потерпевшего в делах, касающихся домашнего насилия. По результатам исследования сделаны выводы о том, что, во-первых, потерпевший, его законный представитель или представитель должны быть наделены правом на апелляционное обжалование определения следственного судьи об отмене уведомления о подозрении в случае, если это касается их интересов; во-вторых, во всех случаях домашнего насилия потерпевший или его законный представитель или представитель имеют такое право, поскольку эти дела касаются непосредственно их жизни, здоровья, безопасности, чести и достоинства.

Ключевые слова: апелляционное обжалование, уведомление о подозрении, потерпевший, определение следственного судьи об отмене уведомления о подозрении, сфера интересов потерпевшего.

Demura M. I. On the issue of exercising the victims' right to appeal the decision of the investigating judge to cancel the notice of suspicion.

The article is devoted to the analysis of the victim's right to appeal the decision of the investigating judge to revoke the notice of suspicion. The purpose of the article is to investigate the possibility of realization by the victim or his legal representative or the representative of the right to appeal the decision of the investigating judge to cancel the notice of suspicion. The article analyzes the national law enforcement practice of resolving this issue and finds that currently there is ambiguity in resolving the issue of the possibility of appealing to victims of the decision to cancel the notice, as well as the actions of the appellate court. Thus, the Resolution of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of February 18, 2020 in case № 359/10654/18 expressed the position on the possibility of appealing against the decision of the investigating judge to cancel the notice of suspicion. Notwithstanding the position expressed by the Supreme Court in 2020, the Judge of the Kyiv Court of Appeal in case № 756/10189/20 (hereinafter – case № 756/10189/20) considered the appeal of the victim's representative against the decision of the investigating judge of the Obolonsky District Court of Kyiv of 25 August 2020 and concluded that it was necessary to return the complaint to the victim's representative as a person who has no right to file an appeal. On February 8, 2021, the Supreme Court by the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation opened cassation proceedings on the cassation appeal of the victim's representative against the decision of the Kyiv Court of Appeal of January 18, 2021 to return the appeal. The investigation concluded that, first, the victim or his legal representative or representative should be given the right to appeal the decision of the investigating judge to revoke the notice of suspicion if it concerns their interests; secondly, in all cases of domestic violence, the victim or his or her legal representative or representative has such a right, as these cases directly concern their life, health, safety, honor and dignity. We believe that granting the victim such a right will ensure balance, proportionality in the procedural relationship between the victim and the suspect / accused.

Key words: *appeal, notice of suspicion, victim, domestic violence, decision of the investigating judge to cancel the notice of suspicion, the sphere of interests of the victim.*

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2021 р.

Прийнята до друку: 29.10.2021 р.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПІРАНТА

DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-146

УДК 343.61, 343.62, 343.97

А. А. Вовк, аспірантка кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ПОЛІТИКА БОРОТЬБИ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ ДЕРЖАВ АНГЛОСАКСОНСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Відомо, що проблема домашнього насильства не обмежується жодними кордонами. Перед суспільством різних територіальних та культурних формувань стоїть чітке завдання остаточного і безповоротного викорінення незаконного застосування сили в усіх сферах людської діяльності, зокрема у родинно-сімейних відносинах. Методи боротьби із негативним явищем перебувають у прямій залежності від середовища, у якому такі явища розвиваються. Тому досліджуючи законодавство різних держав, можна помітити певні відмінності у запобіганні та протидії домашньому насильству.

Англо-американська правова сім'я характеризується наданням переваги судовій практиці перед кодифікацією норм. Це дає підстави вважати право країн, що входять до цієї системи, більш гнучким та пристосованим до змін у соціальному середовищі. Можливо тому, питання протидії домашньому насильству чи не вперше гостро постало саме у таких державах, як США та Велика Британія. Адже рухи за права жінок, які стали рушієм реформи протидії сімейному насильству у всьому світі, особливо активні та потужні саме у країнах англосаксонської правової системи¹.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Тема домашнього насильства в аспекті порівняльного аналізу законодавства держав, що належить до англосаксонської правової сім'ї розглядалась такими вченими, як А. Блага, А. Галай, В. Галай, Л. Головка, О. Гумін, В. Муранова, Г. Римарчук та

ін. Також дослідження із цієї теми активно проводять, зокрема, К. Довгунь, У. Митник, Л. Садонцева, І. Скакун.

Метою публікації є дослідження регламентації відповідальності за вчинення домашнього насильства законодавством держав прецедентного права методом проведення порівняльного аналізу відповідних нормативно-правових актів та повноважень органів, залучених у запобігання та протидію цього негативному явищу.

Виклад основного матеріалу. Історія боротьби з домашнім насильством на законодавчому рівні у США розпочинається з другої половини ХХ ст., коли поступово послаблює свій вплив на законодавство принцип невтручання держави до особистого життя особи. До цього моменту все, що відбувалось за закритими дверима, окрім, звичайно, жорстокого поводження та вбивства, вважалося таким, що не підлягає кримінально-правовому регулюванню. Тому система заходів суспільства і правоохоронних органів у США щодо протидії насильству в сім'ї пов'язується з початком 1990-х, хоча на рівні окремих штатів ця тематика піднімається з 60-х – 70-х років ХХ ст.².

Разом з тим від 1978 року після доповіді спеціальної комісії з цивільних прав, це питання стало цікавити органи влади, а з кінця 1980-х років Конгрес США доручив керівництву правоохоронних органів системно протидіяти проявам домашнього насильства, фактично визнавши той факт, що проблема домашнього насильства перестала бути приватною³.

¹ Окрема думка судді В. В. Короля до постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 жовтня 2021 року; справа № 756/10189/20; провадження № 51–517 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352399> (дата звернення: 20.08.2021).

² Галай А, Галай В, Головка Л *Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству* (КНТ, 2014) 20

³ Галай А, Галай В, Головка Л 21

Кількість федеральних органів, що наділені повноваженнями у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї, утворюють розгалужену мережу. До неї входять окремі підрозділи міністерств освіти, оборони, праці тощо. Особливе місце серед таких органів посідає управління охорони здоров'я жінок міністерства охорони здоров'я та соціальних служб. У структурі поліції передбачено підрозділ боротьби з домашнім насильством, що наділений спеціальними повноваженнями. Працівники такого підрозділу постійно співпрацюють з органами соціальної сфери, надаючи їм інформацію про факт вчинення насильницьких дій щодо тих чи інших осіб, а також отримуючи відомості про сім'ї, що знаходяться в групі ризику вчинення таких дій. Визнається правильною практика, за якою у місцях компактного проживання певних етнічних, релігійних чи інших груп населення у відділі протидії сімейному насильству поліції працюють фахівці, що володіють мовою чи знають культурні особливості цих меншин¹.

Подібним чином у деяких штатах організовано роботу органів прокуратури. Підрозділ прокуратури, що здійснює контроль за діяльністю поліції у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у штаті Каліфорнія, очолює помічник прокурора, а до повноважень такого підрозділу входить також ініціювання досудового провадження у випадку, якщо наявні беззаперечні докази застосування насильства в сімейному колі, але сторона потерпілого відмовляється підтримувати звинувачення. У таких справах, як правило, відбуваються достатньо гучні судові процеси за участю присяжних засідателів (жертва залучається до участі у таких процесах як свідок), що має велике значення для привернення уваги громадськості до проблем домашнього насильства².

Разом із цим спеціалізацію органів можна простежити і серед органів судової системи. Для протидії домашньому насильству впроваджено інститут спеціалізованих судів. Відокремлення суду у справах про домашнє насильство від суду загальної юрисдикції підвищує ефективність розгляду обставин справи, що позитивно впливає на результати провадження. Такий поділ також спричинений необхідністю спілкування судді зі сторонами, особистого з'ясування обставин прова-

дження від потерпілого та обвинувачуваного за їх особистої присутності. Всього у США функціонує понад 200 таких судів³.

У ході провадження потерпіла особа отримує можливість бути захищеною шляхом видачі одного з трьох охоронних ордерів. Якщо існуюча обстановка спонукає правоохоронців до вчинення термінових дій, ними може надаватись надзвичайний охоронний ордер у момент вчинення насильницьких дій. У судовому порядку особа має можливість отримати тимчасовий охоронний ордер та постійний охоронний ордер.

Покарання за вчинення домашнього насильства в США диференціюється в межах від кількох місяців до 3–5-х і більше років позбавлення волі. При цьому ступень суворості покарання залежить від: 1) ознак суб'єкта злочину (громадянин США або іноземець, особа без громадянства, біпатрид); 2) розміру заподіяної шкоди; 3) штату, в якому стався інцидент. Крім покарання, якщо особа визнається винною у вчиненні домашнього насильства, до неї застосовуються інші заходи кримінально-правового характеру, які полягають у забороні будь-яких контактів із жертвою⁴.

Важливий внесок у боротьбу з домашнім насильством вносить також активна співпраця органів державної влади між собою та з громадськими організаціями, активістами та волонтерами. Правоохоронні органи інформують органи соціальної сфери про зафіксовані випадки вчинення насильства між членами сім'ї. Обов'язковим також є інформування правоохоронних органів медичними працівниками про відомі їм випадки вчинення насильства над пацієнтом, зокрема домашнього насильства. Питаннями працевлаштування та проживання займається розгалужена мережа центрів із надання допомоги жертвам насильства. Робота таких центрів заснована на міжвідомчій взаємодії соціальних служб та громадських організацій, із залученням психологів, соціальних працівників та інших фахівців соціальної сфери, робота яких сплачується з державного бюджету⁵. Психологи

³ Гумін О, Римарчук Г 'Зарубіжний досвід запобігання сімейно-побутовим насильницьким злочинам щодо жінок правоохоронними органами' (2016) 855 Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія: Юридичні науки 504

⁴ Довгунь К 'Досвід США та Канади у сфері запобігання і протидії домашньому насильству' (2020) 11 Підприємство, господарство і право 112

⁵ Садонцева Л К 'Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні та зарубіжному праві: порівняльний аналіз' (2019) Молодий вчений 151

¹ Скакун І В 'Досвід США у сфері протидії домашньому насильству та можливість його запровадження в Україні' (2019) 11 Юридичний бюлетень 222

² Скакун І В, 224

також корегують поведінку кривдника, формуючи в них соціально прийнятні комунікативні навички, знижуючи рівень агресії та готуючи його до повернення в коло сім'ї. Окрім цього, розробляються та активно застосовуються профілактичні програми, метою яких є запобігання насильству. Подібні програми спрямовані насамперед на роботу з сім'ями, в яких імовірність вчинення насильницьких дій вища. Щодо таких сімей у соціальних працівників наявні спеціальні повноваження, зокрема право відвідувати житлові помешкання та визначати, чи існує в них загроза насильства. Також діють програми з реабілітації дітей для надання їм різного роду допомоги. Всього в Сполучених Штатах Америки діє понад двох тисяч таких програм. Кожен штат зазвичай реалізовує 42–45 таких програм¹.

Говорячи про правову політику Великої Британії варто розуміти, що до кінця 1990-х домашнє насильство не вважалось таким, що потребує особливої уваги правоохоронних органів, оскільки сприймалось у суспільстві як приватна справа осіб, що не становить значної суспільної небезпечності. Коли таку тенденцію було змінено і розпочато боротьбу з насильством в сім'ї, основний тягар відповідальності за протидію насильству був покладений на органи поліції, основним завданням яких, для початку, стала просвітницька діяльність у громаді загалом та зосередження уваги на проблемних сім'ях, зокрема. Якщо ж ними виявлялися факти вчинення протиправних дій, працівники поліції зобов'язувались терміново реагувати, забезпечувати повну протекцію потерпілим та сприяти неухильному притягненню винних до відповідальності. В подальшому над такими сім'ями здійснювався постійний нагляд, який передбачав регулярне особисте спілкування працівників поліції із членами таких сімей.

Проведення такого типу знаходяться на розгляді місцевого суду. Випадки вчинення домашнього насильства, що не призвели до тяжких наслідків, відносять до цивільно-правових проступків. За результатами такого проведення потерпілий має можливість за спрощеною схемою отримати заборонний припис. Разом із тим існує механізм притягнення до кримінальної відповідальності.

Розділом 76 Закону про тяжкі злочини, який був ухвалений у 2015 р., запроваджено покарання за контроль або примус в інтимних або сімейних стосунках. До ухвалення цього закону прецедентне право свідчило на складність доведення переслідування у сфері інтимних стосунків².

Протидія насильству у сім'ї є одним із провідних завдань спеціальної служби CPS (*Child Protective Services*), яка є однією з частин системи кримінального правосуддя, координує у цьому напрямі діяльність поліції, судочинства, адвокатури, служби охорони свідків, служби пробації та тюремної служби. Служба CPS не є суто поліційним чи прокурорським органом, її завдання полягає саме у координації із метою захисту прав жертв насильства у сім'ї. CPS має 42 територіальних управління, що поширюють свою діяльність на усю територію Великої Британії³. Уповноважена особа цього органу володіє спеціальними навичками, необхідними для спілкування з жертвою та агресором. Широко є розповсюдженою практика спілкування з потерпілими та свідками через телекомунікаційну мережу, без особистої явки. Такий спосіб комунікації забезпечує безпечні умови для вразливих учасників провадження. Відмітимо, що така практика йде врозріз з американським досвідом, при якому більш важливим визнається особисте опитування сторін справи суддею⁴.

Окремої уваги заслуговує діяльність Служби пробації Великої Британії. Служба пробації перебуває у підпорядкуванні Національної служби управління правопорушниками та має на меті захист суспільства і зменшення злочинності. Задля оптимізації процесу нагляду за небезпечними особами правопорушників було умовно поділено на три категорії за ступенем суспільної небезпечності, також відомою як схема МАППА. До першої категорії віднесено осіб, які вчинили злочини на сексуальному підґрунті. Особи, визнані винними в учиненні жорстоких злочинів, формують другу категорію. До третьої категорії увійшли чоловіки, які завдавали серйозну шкоду своїм дружинам. Якщо злочинець, який входить до категорії МАППА, не виконує вимоги нагляду, до нього застосовуються різні санкції, включаючи запит

¹ Арабаджин М В 'Міжнародний досвід запобігання домашньому насильству (на прикладі організації міжвідомчої взаємодії у США)' *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу (31 травня 2019 р, Запоріжжя) 22

² Довгунь К 112

³ Митник У М 'Кримінально-правова протидія домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу' (2019) 3 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 83

⁴ Галай А О, Галай В О, Головка Л О 37

до Комісії з УДО щодо повернення до виправної установи або посилене спостереження¹.

З урахуванням наявності обліку осіб, які приєдналися до відповідальності, а також з метою максимально можливого запобігання виникненню нових протиправних випадків існує механізм, за допомогою якого будь-яка особа має можливість отримувати інформацію про причетність свого партнера до домашнього насильства у минулому. У 2014 році у Великій Британії набрала чинності Схема розкриття інформації про домашнє насильство, широко відома як «Закон Клер». Таку назву закон отримав у пам'ять про Клер Вуд – жінки яка неодноразово зверталась до правоохоронних органів у зв'язку з переслідуванням колишнім партнером та яка згодом була жорстоко вбита.

Відповідно до положень Закону для отримання необхідної інформації особі потрібно подати запит, підтвердити власну особу і доказати факт наявності особистих стосунків з особою, інформація про яку запитується. За результатом такого запиту може бути надана протягом 35 днів інформація про особу, або відмовлено у наданні такої інформації у зв'язку з відсутністю необхідних для цього підстав. Такий запит може направляти також родичами особи, яка перебуває в особистих стосунках із потенційним агресором, проте у такому випадку необхідно підтвердити наявність родинних зв'язків².

¹ Галай А О, Галай В О, Головка Л О З9

² 'Досвід діяльності служби пробачії Великої Британії, який вивчено під час службового відрядження до цієї країни міжвідомчої делегації від Державної пенітенціарної служби України протягом 19–24 березня 2012 року у рамках проекту Ради Європи «Підтримка» (Пробачія України) <<https://www.probaton.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%90%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D1%8F-2012.03.-19-24.pdf>> (дата звернення: 12.08.2021)

Водночас такі дії не здатні поставити крапку на домашньому насильстві. Проте не можна заперечувати, що прийняття «Закону Клер» вплинуло на зменшення кількості випадків вчинення злочинних дій, а також на перебіг провадження, розпочатих за фактом скоєння правопорушення. Також позитивним є вплив ретельної перевірки правоохоронними органами обставин, при яких потерпіла особа намагається припинити досудову стадію провадження, посилаючись на самостійне урегулювання конфлікту з кривдником. Перед поліцією постає завдання з'ясувати, чи таке рішення продиктоване волею жертви, чи не перебуває вона під тиском чи впливом сторонніх осіб, а також чи не загрожує їй чи іншим членам сім'ї та родини небезпека.

Висновки. Якщо простежити шлях розвитку політики у сфері боротьби з домашнім насильством у Сполучених Штатах Америки та Великої Британії, стає очевидним активна взаємодія громадськості та законодавця. Зокрема, досвід США надає підстави стверджувати, що народне волевиявлення здатне швидко та ефективно впливати на букву закону. Не можна заперечувати також ефективність застосування прецеденту, який також суттєво вплинув на розвиток запобігання та протидії домашньому насильству.

Так само проведене дослідження показує, що боротьба з домашнім насильством у вищевказаних державах є не новим віянням, а цілком розвинутим комплексом заходів, що спрямоване на викорінення негативного явища. До вирішення проблеми домашнього насильства залучено органи з різним обсягом владних повноважень та з різною широтою компетенцій.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Halai A, Halai V, Holovko L *Mizhnarodnyi dosvid poperedzhennia ta protydii domashnomu nasylstvu* [International experience in preventing and combating domestic violence](KNT, 2014) 160 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Dovhun K 'Dosvid SSHa ta Kanady u sferi zapobihannia i protydii domashnomu nasylstvu' [US and Canadian experience in preventing and combating domestic violence] (2020) 11 *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo* 111–114 (in Ukrainian)
3. Humin O 'Zarubizhnyi dosvid zapobihannia simeino-pobutovym nasylnytskym zlochynam shchodo zhink pravookhoronnymy orhanamy' [Foreign experience in the prevention of family violence crimes against women by law enforcement agencies] (2016) 855 *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha» Serii: Yurydychni nauky* 502–509 (in Ukrainian)

4. Mytnyk U 'Kryminalno-pravova protydiia domashnomu nasyilstvu v okremykh krainakh Yevropeiskoho Soiuzu' [Criminal legal counterwork of domestic violence in some countries of the European Union] (2019) 3 Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky 83–87 (in Ukrainian)
5. Sadontseva L 'Kryminalna vidpovidalnist za domashnie nasyilstvo v Ukraini ta zarubizhnomu pravi: porivnialnyi analiz' [Criminal responsibility for domestic violence in Ukraine and foreign law: comparative analysis] (2019) Molodyi vchenyi 149–153 (in Ukrainian)
6. Skakun I V 'Dosvid SShA u sferi protydi domashnomu nasyilstvu ta mozhlyvist yoho zaprovadzhennia v Ukraini' [The US experience in counteracting domestic violence and prospects of its implementation in Ukraine] (2019) 11 Yurydychnyi biuletyn 220–226 (in Ukrainian)

Conference paper

7. Arabadzhyn M V 'Mizhnarodnyi dosvid zapobihannia domashnomu nasyilstvu (na prykladi orhanizatsii mizhvidomchoi vzaiemodii u SShA)' [International experience in preventing domestic violence (on the example of interdepartmental cooperation in the United States)] Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia domashnomu nasyilstvu: realii ta perspektyvy: materialy kruhloho stolu, 31 travnia 2019 r. 22–24 (in Ukrainian)

Websites

8. 'Dosvid diialnosti sluzhby probatsii Velykoi Brytanii, yakyi vyvcheno pid chas sluzhbovoho vidriadzhennia do tsiiei krainy mizhvidomchoi delehatsii vid Derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby Ukrainy protiahom 19–24 bereznia 2012 roku u ramkakh proektu Rady Yevropy «Pidtrymka»' (Probatsiia Ukrainy) [The experience of the UK Probation Service, which was learned during a business trip to this country of the interdepartmental delegation from the State Penitentiary Service of Ukraine during March 19–24, 2012 in the framework of the Council of Europe project 'Support'] (Probatsiia Ukrainy) <<https://www.probaton.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%90%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D1%8F-2012.03.-19-24.pdf>> (in Ukrainian)
9. 'Zakon Kler' [Claire's Law] (Angliia, 04 lystopada 2020) <https://angliya.com/2020/11/04/zakon-claire-domashnee-nasilie/>. (in Ukrainian)

Вовк А. А. Політика боротьби з домашнім насильством держав англосаксонського права

Публікацію присвячено політиці Сполучених Штатів та Великої Британії у сфері протидії домашньому насильству. Дослідження політики цих держав здійснюється з огляду на належність законодавства США та Велика Британія до англо-американської правової системи, характерною рисою якої є гнучкість законодавчих процесів під тиском громадської думки.

У роботі констатується, що урядами країн організовано численні заходи запобігання та протидії домашньому насильству, а саме: проведено спеціалізацію органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних та судових органів; розроблено спеціальні методологічні рекомендації для забезпечення професійного розслідування та розгляду випадків вчинення домашнього насильства; залучено присяжних засідателів до розгляду обставин справи під час судового провадження, що підтверджує високий рівень інтересу громадськості до результатів таких розглядів; розроблено та впроваджено спеціальні корекційні програми для осіб, засуджених за вчинення домашнього насильства, а також механізми здійснення контролю поведінки осіб, які відбули покарання. Порівняльний аналіз політики обох держав встановлює, що відмінністю у діяльності правоохоронних та судових органів США та Великої Британії є підхід до спілкування з учасниками конфлікту та свідками. Зокрема для американського провадження характерним є особисте спілкування, тоді як у Великій Британії надається перевага спілкуванню через засоби телекомунікації.

За результатами дослідження зроблено висновок, що політика у сфері боротьби з домашнім насильством у вищевказаних державах є сталою.

Ключові слова: домашнє насильство, насильство в сім'ї, англосаксонська правова система, прецедентне право, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство, кримінально-правова регламентація.

Вовк А. А. Политика борьбы с домашним насилием государств англосаксонского права.

Публикацию посвящено политике Соединенных Штатов и Великобритании в сфере противодействия домашнему насилию. Исследование политики данных государств осуществляется с учетом отнесения законодательства США и Великобритании к англо-американской правовой системе, характерной чертой которой является гибкость законодательных процессов под давлением общественного мнения.

В работе констатируется, что правительствами стран организованы многочисленные меры предотвращения и противодействия домашнему насилию, а именно: проведена специализация органов государственной власти, органов местного самоуправления, правоохранительных и судебных органов; разработаны специальные

методологические рекомендации для обеспечения проведения профессионального расследования и рассмотрения случаев совершения домашнего насилия; привлечены присяжные заседатели к рассмотрению обстоятельств дела в ходе судебного производства, что подтверждает высокий уровень интереса общественности к результатам таких разбирательств; разработаны и внедрены специальные коррекционные программы для лиц, осужденных за совершение домашнего насилия, а также механизмы осуществления контроля поведения лиц, отбывших наказание. Сравнительный анализ политики обеих государств установил, что отличием в деятельности правоохранительных и судебных органов США и Великобритании является подход к общению с участниками и свидетелями конфликта. В частности, для американского производства характерно личное общение, тогда как в Великобритании преимущество предоставляется общению через средства связи.

По результатам исследования сделан вывод, что политика в сфере борьбы с домашним насилием в вышеуказанных государствах является постоянной.

Ключевые слова: домашнее насилие, насилие в семье, англосаксонская правовая система, прецедентное право, уголовно-правовая регламентация.

Vovk A. A. The policy of combating domestic violence in states of Anglo-Saxon legal system

The article is devoted to the policy of the United States and the United Kingdom in combating domestic violence. The studies of the policy of these states are conducted in view of Anglo-American legal system, which includes American and British legislation. Anglo-American legal system is characterized by flexibility of legislative processes under the pressure of public opinion.

During the study it was found, that the history of combating domestic violence, both in the United States and in the United Kingdom, has been growing rapidly since 1990. The article claims, that governments of these countries have organized measures to prevent and combat domestic violence, namely: specialization of public authorities, local governments, law enforcement agencies and judicial authorities have been provided; special methodological recommendations have been developed to ensure the professional investigation and review of cases of domestic violence; jurors have become involved in the review of the circumstances of the offence during the trial, which confirms the high level of public interest in the results of such cases; special correctional programs for individuals, that have been convicted in domestic violence, have been developed and implemented, as well as the mechanisms for monitoring the behavior of individuals, who have served their sentences. Comparative analysis of the policies of both countries was applied to show, that there is one significant difference between the USA and the UK procedure. In the United States, communication between police or court and the parties or witnesses of the conflict mainly personal, while in the United Kingdom authorities more often use means of telecommunication.

For the results of the study, it was reviewed that the policy of combating domestic violence in the USA and the UK is sustainable.

Key words: domestic violence, common law legal system, precedent, criminal law regulation.

Стаття надійшла до редакції: 15.09.2021 р.

Прийнята до друку: 20.10.2021 р.

А. О. Григоренко, аспірант кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, молодший науковий співробітник лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-7563-3660

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІІ МЕТОДУ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПІД ЧАС ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Пред'явлення для впізнання є слідчою (розшуковою) дією, що має вагоме значення для ефективного здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення. Проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії дає можливість установити належність відповідних об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, до подій суспільно небезпечного діяння.

Проведення пред'явлення для впізнання є неможливим без реалізації реконструкції, що зумовлено ретроспективною спрямованістю зазначеної слідчої (розшукової) дії. Під час підготовки та проведення пред'явлення для впізнання діяльність учасників цієї слідчої (розшукової) дії спрямована на відтворення у свідомості особи ознак відповідних об'єктів, що були нею сприйняті у минулому.

Реконструкція реалізується під час підготовки, проведення та фіксації пред'явлення для впізнання, що зумовлено неможливістю проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії без здійснення процесу відтворення. З метою ефективного провадження пред'явлення для впізнання є доцільним дослідження особливостей застосування методу реконструкції під час проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність, особливості та проблемні аспекти пред'явлення для впізнання досліджували: Н. Г. Бритвич¹, Ю. Вуйцикевич², А. Я. Гінз-

бург³, В. О. Коновалова⁴, Є. Д. Лук'янчиков⁵, Л. Д. Удалова⁶, В. Ю. Шепітько⁷. Проте застосування методу реконструкції під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії не було досліджено комплексно та потребує вивчення.

Метою статті є дослідження проблем реалізації криміналістичного методу реконструкції під час проведення пред'явлення для впізнання з метою ефективного здійснення такої слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Для найбільш повного дослідження особливостей реалізації методу реконструкції під час пред'явлення для впізнання є доцільним визначити зазначену слідчу (розшукову) дію. Під пред'явленням для впізнання слід розуміти «слідчу (розшукову) дію, що полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єкта для того, щоб ця особа могла встановити тотожність або відмінність цього об'єкта від того, який спостерігався раніше, зберігся в пам'яті і про який давала показання»⁸. «Мета пред'явлення для впізнання

очевидцем происшествия» (2011) 3 Эксперт криминалист 37–38

³ Гинзбург А Я *Тактика предъявления для опознания* (Юрид. лит, 1971) 63

⁴ Шепітько В Ю, Коновалова В О *Юридична психологія: підручник*. 3-тє вид., перероб. і допов. (Право, 2019) 288

⁵ Лук'янчиков Є. Д. 'Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти)' (автореферат дис. д-ра юрид. наук. Київ, 2005) 36

⁶ Удалова Л Д 'Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов' (автореферат дис. канд. юрид. наук. Киев, 1992) 23

⁷ Шепітько В Ю (ред) 'Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія' *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 20: (Право, 2018) 952

⁸ Шепітько В Ю (ред) *Криміналістика: підручник*: у 2 т. Т. 1. (Право, 2019) 456

¹ Бритвич Н Г 'Теоретические основы и практика предъявления для опознания' (автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1968) 19

² Вуйцикевич Ю, Квятковска-Вуйцикевич В. 'Роль судебного эксперта в оценке результатов опознания, проведенного

полягає в тому, щоб установити, чи є об'єкт, що пред'являється, тим самим, який особа, що впізнає, бачила раніше у зв'язку з якими-небудь фактами, що стосуються розглядуваного злочину»⁷. Отже, сутністю пред'явлення для впізнання є відтворення у свідомості особи відповідних об'єктів, які були сприйняті нею у минулому і мають значення для досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, та порівняння зазначених ідеальних образів об'єктів із запропонованими для впізнання об'єктами з метою встановлення індивідуальної totoжності.

Реконструкція є обов'язковою стадією процесу впізнання. Психологічний процес упізнання складається з двох стадій: засвоєння і розпізнавання. Стадія розпізнавання включає: репродуктивний процес, в ході якого відбувається згадування і відтворення засвоєного раніше об'єкта. Під час допиту, що передуює пред'явленню для впізнання, особа, яка впізнає нагадує обставини того, що сталося, відновлює в пам'яті образ сприйнятого нею об'єкта, що відображає його ознаки і особливості; розпізнавальний процес, в ході якого особа, яка впізнає, оцінює результати порівняння сприйманого об'єкта в даний момент і уявного образу засвоєного раніше об'єкта¹. Своєрідність ідентифікації полягає в тому, що вона може бути здійснена лише особами, які раніше особисто спостерігали упізнаваний об'єкт². Реконструкція є обов'язковою стадією процесу впізнання, яка фактично забезпечує відтворення раніше сприйнятого об'єкта у свідомості особи.

Під час проведення підготовки до пред'явлення для впізнання є обов'язковим проведення допиту особи, яка сприймала відповідний об'єкт. «Ефективність та доказове значення результатів упізнання значною мірою залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів»³. «Важливим елементом підготовки до пред'явлення для впізнання є допит того, хто впізнає, у процесі якого слід з'ясувати ступінь повноти сприйняття тим, хто впізнає, об'єкта, його ознаки, можливості впізнання»⁷. «У разі необхідності пред'явлення

якої-небудь особи (інших об'єктів) для впізнання свідкові, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому слідчий спочатку допитує їх про зовнішній вигляд та прикмети цієї особи (інших об'єктів), а також про обставини, за яких особа, яка впізнає, бачила цю особу (інші об'єкти), про що складається протокол. Допит є обов'язковою умовою проведення впізнання. Слідчий повинен запропонувати особі, яка впізнає, пригадати якомога більше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинця»⁴. У процесі проведення допиту особа відтворює у своїй свідомості сприйнятий раніше об'єкт (як загальний його образ, так і окремі ознаки). Внаслідок цього особа, уповноважена на розслідування суспільно небезпечного діяння, має можливість визначити ознаки об'єкта, що підлягає впізнанню. Фактично реконструкція є основою для встановлення слідчим ознак об'єкта, який необхідно ідентифікувати, а також ознак, яким повинні відповідати всі предмети, що будуть пред'явлені для впізнання.

Під час підготовки та проведення пред'явлення для впізнання застосовується не лише ідеальна, й матеріальна реконструкція. Матеріальне відтворення обстановки сприйняття відповідного об'єкта є необхідним для найбільш ефективного проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Найчастіше місцем пред'явлення для впізнання є кабінет слідчого, який здійснює розслідування. Приміщення, де буде проводитися пред'явлення, має бути достатньо просторим, щоб у ньому вільно розмістилися суб'єкти, які беруть участь у пред'явленні для впізнання, і присутні при цьому особи. Приміщення повинне добре освітлюватися природним світлом, щоб запропонованих для впізнання осіб, у тому числі й впізнаваного, можна було б розмістити обличчям до світла. Якщо із матеріалів справи вбачається, що на результат пізнання може вплинути сила і спрямованість штучного освітлення, необхідно підготувати різні джерела світла (настільну лампу, електричний ліхтарик тощо) і штори для затемнення кабінету³. В процесі підготовки кабінету до пред'явлення для впізнання фактично відбувається матеріальна реконструкція, метою якої є відтворення умов, що існували в момент сприйняття особою відповідного об'єкта. Відтворення зазначених умов (світла,

¹ Балашов Д Н, Балашов Н М, Маликов С В *Криміналістика: учебник* (ИНФРА_М, 2005) 503

² Кочаров Г И 'Вопросы теории и практики предъявления для опознания на предварительном следствии' (автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва, 1956) 16

³ Чаплинський К О 'Особливості тактики пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню' (2014) 1 (12) Вісник Академії митної служби України. Серія «Право» 156–160

⁴ Будзієвський М Ю, Лускатов О В, Пиріг І В та ін. *Криміналістика (курс лекцій): навчальний посібник*. (Дніпроп. Держ. ун-т внутр. справ, 2013) 397

відстані тощо) має своїм наслідком отримання об'єктивних результатів зазначеної слідчої (розшукової) дії.

У разі необхідності пред'явлення для впізнання може реалізовуватися безпосередньо на місці сприйняття особою об'єкта, що підлягає впізнанню. Коли з попереднього допиту особи, яка впізнає, виплаває, що сприйняття об'єкта відбувалося в складних умовах, слідчий повинен прагнути, щоб пред'явлення для впізнання відбувалося в аналогічних, подібних умовах. Цим буде досягатися максимальна об'єктивність в отримання результату і його оцінці. При виборі місця й обстановки пред'явлення для впізнання слід враховувати віддаленість предмета від спостерігача, положення об'єкта стосовно лінії погляду спостерігача, різне уявлення особи про колір об'єкта при зміні освітлення. З урахуванням цих даних слідчий повинен вибрати місце і час пред'явлення для впізнання. Звичайно не можна досягти повної схожості в обстановці для нового сприйняття, але аналогічні умови створити можна. При цьому слідчому необхідно керуватися загальним правилом, при якому, реконструюючи обстановку, вибираючи спосіб спостереження в процесі пред'явлення для впізнання, не можна допускати дій, що принижують честь і гідність особи, яка впізнає, впізнаваного, а також пропонованих для впізнання осіб, або створювати ситуацію, яка загрожує здоров'ю чи життю інших осіб³. Отже, у разі сприйняття особою відповідного об'єкта у складних (специфічних) умовах, для найбільш ефективного проведення впізнання, є необхідним його проведення на місці і умовах, в яких відбувалося сприйняття. Повна реконструкція місця і обстановки є неможливою, що зумовлено постійними змінами, які відбуваються в об'єктивній дійсності. Для отримання найбільш об'єктивних результатів є необхідним реконструювання основних умов, за яких здійснювалося сприйняття відповідного об'єкта (рівень освітлення та його направленість, відстань до об'єкта, місце знаходження особи, яка сприймала об'єкт, тощо). Під час підготовки місця проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії особа, уповноважена на розслідування кримінального правопорушення, реалізує як ідеальну, так і матеріальну реконструкцію.

З метою ефективного здійснення пред'явлення для впізнання є необхідним урахування факторів, що впливали на особу під час сприйняття відпо-

відного об'єкта. Зазначені фактори можна поділити на об'єктивні і суб'єктивні. До об'єктивних факторів слід віднести: метеорологічні умови (туман, дощ, снігопад тощо); умови освітленості (повний місяць, міська вулиця в певний час, сонячний день та ін.); тривалість сприйняття; кількість спостережуваних об'єктів; місце спостереження; відстань до об'єкта; ракурс спостереження. Крім того, до об'єктивних факторів слід також віднести деякі спотворення сприйнятого, ілюзії, що виникають при певних умовах не в окремих індивідів, а у людини взагалі, незалежно від її фізіологічних і психічних якостей, внаслідок певних недосконалостей наших органів почуттів і деяких особливих властивостей різних аналізаторів¹. До суб'єктивних факторів необхідно віднести: психічний стан людини в момент сприйняття (хвилювання, страх), спрямованість уваги, тривалість сприйняття, фізичний стан (біль, нездужання), стан органів почуттів вибірково до того, що сприймається (зорове, слухове, сприйняття). Також до суб'єктивних факторів можна віднести негативний вплив на особу, яка впізнає, зі сторони особи, яку впізнають⁶. Урахування факторів, які впливали на особу в момент сприйняття відповідного об'єкта, має вагоме значення для прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання, підготовки і проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Беручи до уваги об'єктивні і суб'єктивні чинники, слідчий має змогу зробити припущення щодо можливості особи реконструювати (відтворити) у своїй свідомості раніше сприйнятий об'єкт. Реконструювання факторів, що впливали на особу під час сприйняття, є необхідним також для відтворення умов, в яких буде здійснюватися впізнання, з метою отримання найбільш об'єктивних результатів проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Для розуміння особливостей застосування реконструкції під час проведення пред'явлення для впізнання є важливим те, що КПК передбачено пред'явлення додатково не менше трьох однорідних об'єктів. «Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи,

¹ Удалова Л. Д. 'Влияние объективных факторов на результаты опознания' (1986) 32 Криминалистика и судебная экспертиза 33–35.

яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються»¹ (ч. 2 ст. 228 КПК). «Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала»¹ (ч. 2 ст. 229 КПК). При розпізнаванні образів людина не порівнює між собою сусідні об'єкти, а порівнює кожен з них із відображеним у неї в пам'яті образом⁶. Необхідність у наданні для впізнання разом із об'єктом, який пред'являється для впізнання, інших предметів зумовлено необхідністю в установленні саме індивідуальної totoжності між раніше сприйнятим об'єктом і запропонованим для впізнання. У разі пред'явлення декількох речей особа має змогу виокремити серед однорідних об'єктів саме той, яка вона безпосередньо сприймала, шляхом реконструювання (відтворення) його образу у своїй свідомості і виділення індивідуальних (унікальних) ознак.

Метод реконструкції так само застосовується під час організації і проведення повторного пред'явлення для впізнання. Для найбільш ефективного повторного проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії є необхідним врахування підстав саме повторного проведення пред'явлення для впізнання. Проведення повторного впізнання можливо у виняткових випадках: первинне впізнання проводилося особою, яка знаходилася у хворобливому стані (розлад психіки, зору, слуху тощо); гірші умови сприйняття об'єкта в порівнянні з початковим сприйняттям (погане освітлення і т.д.); погана якість фотографій, які не відобразили характерних особливостей об'єкта; зміна зовнішності того, кого впізнають (наприклад, в момент події він був з вусами, а в момент пред'явлення для впізнання вуса були збриті). Повторне пред'явлення для впізнання повинно проводитися разом із тими ж об'єктами, з якими проводилося первинне впізнання. Інакше легко здогадатися, який з пред'явлених об'єктів пред'являють для впізнання вдруге⁹. Проведення повторного пред'явлення для впізнання є неможливим без застосування реконструкції, оскільки головною метою даного різновиду слідчої (розшукової) дії є відтворення обстановки проведення

первинного впізнання, враховуючи недоліки, що існували. Наприклад, у разі проведення повторного впізнання через погані умови сприйняття (недостатність освітлення) при первинному впізнанні, необхідно відтворити всі елементи обстановки первинного впізнання та покращити освітлення. Під час повторного проведення пред'явлення для впізнання застосовується не лише ідеальна, а й матеріальна реконструкція, яка полягає у матеріальному відтворенні обстановки та об'єктів, що існували під час первинного впізнання.

Важливим також є правильне фіксування процесу та результатів здійснення пред'явлення для впізнання. «Обов'язковим способом документування є протокол як письмовий акт, складений в передбаченому законом порядку уповноваженими на то особами про перебіг і наслідки проведення ним дій»⁵. Основною формою фіксації пред'явлення для впізнання є протокол. У протоколі проведення пред'явлення для впізнання є необхідним зазначити як повний склад учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії (слідчий, потерпілий, статисти, поняті тощо), так і опис процесу проведення пред'явлення для впізнання. Точне і повне заповнення протоколу має своїм наслідком можливість, у разі необхідності, відтворення процесу проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії з метою реконструювання у свідомості особи, уповноваженої на розслідування кримінального правопорушення, порядку проведення впізнання для оцінки об'єктивності отриманих результатів.

Також із метою забезпечення можливості точного відтворення алгоритму проведення пред'явлення для впізнання є доцільним використання фотофіксації або відеофіксації. «Серед засобів документування відомостей закон передбачає не лише письмову форму, яка є обов'язковою, а й фотографування, кінозйомку, звуко- і відеозапис... Інколи їх називають додатковими засобами, не зважаючи на те, що вони за об'єктивністю та повнотою відображення того чи іншого процесу, об'єкта, явища перевершують письмову форму»². Застосування технічних засобів для фіксування процесу пред'явлення для впізнання є ефективним, оскільки надає можливість здійснити фіксування процесу реалізації зазначеної слідчої (розшукової) дії максимально об'єктивно, без врахування

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

² Лук'янчиков Є Д. *Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія* (Нац. акад. внутр. справ України, 2005) 360

суб'єктивного фактору, який закономірно виникає при заповненні протоколу уповноваженою особою. Як наслідок, виникає можливість, у разі необхідності, об'єктивно відтворити процес проведення пред'явлення для впізнання з метою дослідження відповідних доказів.

Висновки. Отже, здійснення пред'явлення для впізнання без застосування методу реконструкції є неможливим, що зумовлено ретроспективною спрямованістю досліджуваної слідчої (розшукової) дії. Саме процес відтворення є основою для реалізації впізнання, яке відбувається на основі відтворення образу відповідного об'єкта у свідомості особи.

Процес відтворення реалізується під час проведення попереднього допиту. В процесі допиту особі пропонують вказати ознаки об'єкта, за якими вона може його впізнати, визначення зазначених ознак відбувається за посередництвом процесу реконструкції, шляхом відтворення образу зазначеного об'єкта у свідомості особи. Важливим є те, що рішення щодо можливості та доцільності проведення пред'явлення для впізнання приймається особою, уповноваженою на розслідування кримінального правопорушення, на основі аналізу матеріалів справи та результатів попереднього допиту. Як наслідок, прийняття рішення, організація та проведення пред'явлення для впізнання можливо лише за посередництвом використання методу реконструкції.

Саме реконструкція є основою для встановлення особою, яка впізнає, індивідуальної totoжності між запропонованим для впізнання об'єктом та відтвореним ідеальним образом раніше сприйнятого об'єкта. Фактично особа відтворює у своїй свідомості образ відповідного об'єкта та співставляє його із запропонованими для впізнання. На основі зазначеного співставлення відбувається ідентифікація конкретного об'єкта.

У процесі реалізації пред'явлення для впізнання застосовується не лише ідеальна, а й матеріальна реконструкція. Для отримання найбільш об'єктивних результатів є необхідним проведення впізнання в тих умовах, яких було сприйнято

відповідний об'єкт. Якщо сприйняття відбувалося у складних умовах є доцільним проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії безпосередньо на місці сприйняття. З метою створення подібних до тих, які існували на момент сприйняття, умов слід використовувати метод реконструкції (відтворення рівня освітленості, направленість світла, відстань до об'єкта, його розташування тощо).

Вагомим є врахування факторів, які впливали на особу в момент сприйняття. Умовно фактори можна поділити на об'єктивні і суб'єктивні. Їх врахування має значення для отримання слідчим інформації про сприйнятий об'єкт, оскільки під впливом зазначених факторів процес сприйняття зазнає певного спотворення та, як наслідок, реконструйовані ознаки відповідного об'єкта можуть мати певні відмінності від оригіналу (наприклад, з огляду на рівень і направленість освітлення, а також емоційний стан особи сприймаючого у показаннях було завищено зріст підозрюваного). Врахування зазначених факторів є необхідним для організації процесу впізнання та отримання об'єктивних результатів проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії.

З метою ефективного застосування результатів пред'явлення для впізнання важливою є правильна фіксація порядку проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Для можливості відтворення процедури здійснення пред'явлення для впізнання є необхідних складання протоколу. У протоколі як основній формі фіксації слід зазначити всіх учасників пред'явлення для впізнання (слідчий, підозрюваний, поняті, статисти тощо) та опис порядку проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії. Для об'єктивного фіксування процесу здійснення пред'явлення для впізнання є доцільним застосування фотозйомки та (або) відеозйомки. Повна фіксація порядку проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії має своїм наслідком можливість, у разі потреби, здійснення реконструкції (відтворення) процесу здійснення пред'явлення для впізнання та оцінки отриманих у результаті його проведення доказів.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. №4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. №9–10. №11–12. №13. St. 88. (in Ukrainian)

*Bibliography***Authored books**

1. Ginzburg A Ja, *Taktika predjavlenija dlja opoznaniya* [Presentation for recognition tactics] (Jurid. lit., 1971) 63 (in Russian).
2. Balashov D N, Balashov N M, Malikov S V, *Kriminalistika* [Criminalistics] (Moskva: INFRA_M, 2005) 503 (in Russian)
3. Budziievskiy M Yu, Luskatov O V, Pyrih I V, Pletenets V M, Chaplynska K O, Chaplynska Yu A, *Kryminalistyka (kurs lektsii)* [Criminalistics (course of lectures)] (Dnipropetrovsk: Dniprop. Derzh. un-t vnutr. sprav, 2013) 397 (in Ukrainian)
4. Lukianchikov Ye D, *Metodolohichni zasady informatsiinoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv* [Methodological bases of information support of investigation of crimes] (Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy, 2005) 360 (in Ukrainian)

Edited books

5. Shepitko V Yu, Konovalova V O (red) *Yurydychna psykholohiia* [Legal psychology] (Pravo, 2019) 288 (in Ukrainian)
6. Shepitko V Yu (red) 'Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia' *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia: u 20 t., T. 20*: [The Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 volumes, Vol. 20: Forensics, forensic science, legal psychology] (Kharkiv: Pravo, 2018) 952 (in Ukrainian)
7. – (red) *Kryminalistyka*: [Criminalistics] vol. 1 (Pravo, 2019). 456 (in Ukrainian)

Journal articles

8. Vujcikevich Ju, Kyvatkovska-Vujcikevich V, 'Rol' sudebnogo jeksperta v ocenke rezul'tatov opoznaniya, provedennogo ochevidcem proisshestviya' [The role of a forensic expert in assessing the results of identification carried out by an eyewitness of an incident] (2011) 3 Jekspert kriminalist 37–38 (in Russian)
9. Chaplynskyi K O, 'Osoblyvosti taktyky pred'yavleniia dlia vpiznannia v umovakh protydii dosudovomu rozsliduvanniu' [Peculiarities of tactics of presentation for identification in the conditions of counteraction to pre-trial investigation] (2014) 1 (12) Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriya «Pravo» 156–160 (in Ukrainian)
10. Udalova L D, 'Vliianie obektivnykh faktorov na rezul'taty opoznaniya' [The influence of objective factors on the results of recognition] (1986) 32 (Kiev: Vishha shkola) Kriminalistika i sudebnaya jekspertiza 33–35 (in Russian)

Abstract of doctors thesis

11. Lukianchikov Ye D, 'Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv (pravovi i taktyko-kryminalistychni aspekty)' [Information support of crime investigation (legal and tactical-criminological aspects)] (Abstract of doctors thesis) (Kyiv, 2005) 36 (in Ukrainian)

Abstract of candidates thesis

12. Britvich N G, 'Teoreticheskie osnovy i praktika predjavlenija dlja opoznaniya' [Theoretical foundations and practice of presentation for recognition] (abstract of candidates thesis) (Har'kov, 1968) 19 (in Russian)
13. Udalova L D, 'Taktiko-psihologicheskie osnovy pred'yavleniia dlja opoznaniya i dostovernost' ego rezul'tatov' [The tactical and psychological foundations of presentation for recognition and the reliability of its results] (Abstract of candidates thesis) (Kiev, 1992) 23 (in Russian)
14. Kocharov G I, 'Voprosy teorii i praktiki pred'yavleniia dlja opoznaniya na predvaritel'nom sledstvii' [Questions of theory and practice of presentation for recognition at the preliminary investigation] (Abstract of candidates thesis) (Moskva, 1956) 16 (in Russian)

Григоренко А. О. Проблеми реалізації методу реконструкції під час пред'явлення для впізнання.

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації криміналістичного методу реконструкції під час здійснення пред'явлення для впізнання. Необхідність у застосуванні методу реконструкції зумовлена ретроспективною спрямованістю досліджуваної слідчої (розукової) дії. Зроблено висновок, що процес відтворення є основою для реконструювання у свідомості особи уявного образу відповідного об'єкта та співставлення його із запропонованими для впізнання з метою здійснення ідентифікації. Досліджено особливості застосування методу реконструкції під час проведення підготовки до пред'явлення для впізнання. Встановлено необхідність у здійсненні не лише ідеальної, а й матеріальної реконструкції під час підготовки до проведення зазначеної слідчої (розукової) дії. Досліджено особливості реалізації методу реконструкції під час фіксації процесу підготовки і проведення пред'явлення для впізнання.

Ключові слова: реконструкція, відтворення, впізнання, пред'явлення для впізнання, ідентифікація.

Григоренко А. А. Проблемы реализации метода реконструкции при предъявлении для опознания.

Статья посвящена исследованию особенностей реализации криминалистического метода реконструкции при осуществлении предъявления для опознания. Необходимость в применении метода реконструкции обусловлена ретроспективной направленностью исследуемого следственного (розыскного) действия. Сделан вывод, что процесс воспроизведения является основой для реконструкции в сознании лица воображаемого образа соответствующего объекта и сопоставление его с предложенными для опознания с целью осуществления идентификации. Исследованы особенности применения метода реконструкции при проведении подготовки к предъявлению для опознания. Установлена необходимость в осуществлении не только идеальной, но и материальной реконструкции при подготовке к проведению исследуемого следственного (розыскного) действия. Исследованы особенности реализации метода реконструкции при фиксации процесса подготовки и проведения предъявления для опознания.

Ключевые слова: реконструкция, воссоздание, опознание, предъявление для опознания, идентификация.

Hryhorenko A. O. Problems of realization of a method of reconstruction during presentation for recognition.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the implementation of the forensic method of reconstruction during the identity parade. The need to apply the method of reconstruction is due to the retrospective orientation of the investigated investigative (search) action. It is concluded that the process of reproduction is the basis for the reconstruction in the mind of a person of the imaginary image of the object and compare it with those proposed for recognition in order to identify.

The peculiarities of the application of the reconstruction method during the preparation for the identity parade have been studied. The necessity in reproduction of signs of the corresponding object and conditions under which it was perceived, during preliminary interrogation which is a basis for creation of conditions for carrying out investigated investigative (search) action is analyzed.

The need for not only ideal, but also material reconstruction during the preparation for the the identity parade has been established. In order to carry out the most complete and objective reproduction, it is advisable to carry out the specified investigative (search) action in conditions close to those in which the perception of the object. The creation of these conditions is possible only by reproducing them using the method of reconstruction in accordance with the characteristics provided by the interrogated person.

Features of realization of a method of reconstruction at fixing of process of preparation and carrying out presentation for recognition are investigated. For the most objective recording of this investigative (search) action, it is advisable to use photography and video, which has the effect of providing the opportunity to reproduce in detail the process of identification, if necessary.

Key words: reconstruction, reproduction, recognition, presentation for recognition, identification.

Стаття надійшла до редакції: 14.09.2021 р.

Прийнята до друку: 15.10.2021 р.

А. А. Донченко, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ДО ПИТАННЯ СВОЄЧАСНОСТІ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Постановка проблеми. Своєчасність кримінальних процесуальних рішень (далі – КПР) досудового розслідування набуває особливого значення в контексті ефективного виконання завдань кримінального провадження, зокрема, щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК). З огляду на те, що кримінальна процесуальна діяльність за своєю суттю є безперервним процесом прийняття та реалізації процесуальних рішень, саме від обрання правильного та необхідного моменту їх постановлення компетентними посадовими особами й залежить можливість забезпечення як швидкого та якісного досудового розслідування, так і взагалі вирішення кримінально-правового спору у розумний строк. У науковій літературі обґрунтовано зазначають, що *своєчасність* прийняття рішень, їх законність, обґрунтованість та вмотивованість *визначає рівень ефективності всієї системи кримінальної процесуальної діяльності*¹. Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить про наявність низки проблемних питань у процесі забезпечення своєчасності окремих КПР.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Своєчасність КПР як кримінальна процесуальна категорія фрагментарно висвітлені в юридичній літературі. Окремо можна виділити наукові роботи Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, А. Я. Дубинського, Н. В. Глинської, В. С. Зеленецького, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, О. І. Марочкина, В. Т. Нора,

В. О. Попелюшка, П. М. Рабіновича, В. М. Тертишника та ін. Водночас своєчасність окремих видів КПР як самостійний предмет дослідження не потрапляла до орбіти наукових пошуків учених-процесуалістів.

Метою статті є дослідження своєчасності прийняття окремих видів КПР, виявлення та аналіз пов'язаних із цим проблемних питань правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. За логікою побудови досудове розслідування як одна з центральних стадій кримінального провадження складається із системи етапів. Так, наприклад, Т. М. Барабаш виділяє три етапи досудового розслідування: 1) початковий етап, який пов'язується із моментом внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР); 2) подальший етап досудового розслідування, який розпочинається з моменту повідомлення особі про підозру і завершується згрупуванням такої сукупності доказів, яка б вказувала на можливість прийняття одного з рішень стадії досудового розслідування, визначеного ст. 283 КПК України; 3) завершальний етап, який розпочинається з надання доступу до матеріалів досудового розслідування, відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження і закінчується складанням підсумкового рішення органом досудового розслідування².

Не вдаючись до оцінки наведеної періодизації досудового розслідування, звернімо увагу, що кожний із цих етапів досудового розслідування характеризується прийняттям певного КПР. Наприклад, для початкового етапу визначальним є рішення про внесення відомостей до ЄРДР; для подальшого етапу характерним є одразу кілька рішень: по-перше, повідомлення про підозру, по-друге, (у випадку не

¹ Аленін Ю. П. *Прийняття процесуальних рішень за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навч.-метод. посібник* (Фенікс, 2012) 138

² Барабаш Т. М. 'Проблемні питання етапності досудового розслідування в кримінальному провадженні України' (2013) 5 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 115–119 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_5_25>

підтвердження такої підозри або не встановлення особи підозрюваного) рішення про закриття кримінального провадження; щодо завершального етапу, то видається, що визначальним на цьому етапі є складання обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Ураховуючи невеликий обсяг нашої роботи, ми свідомо обмежуємося висвітленням проблем забезпечення своєчасності таких ключових КПР, як повідомлення про підозру та обвинувальний акт.

До питання забезпечення своєчасності повідомлення про підозру. Повідомлення про підозру як кримінальна процесуальна категорія розглядається у науковій літературі у кількох аспектах: 1) інститут кримінального процесуального права¹; 2) етап стадії досудового розслідування²; 3) первинна форма обвинувальної діяльності щодо конкретної особи³; 4) кримінальна процесуальна дія⁴ та ін.

Що ж стосується повідомлення про підозру як кримінального процесуального рішення, то з цього приводу у науковій спільноті висловлюються різні міркування. Так, деякі науковці вважають, що повідомлення про підозру не є процесуальним рішенням, аргументуючи свою точку зору відсутністю такого процесуального акту у ст. 110 КПК України⁵. Нами поділяється інша точка зору, відповідно до якої повідомлення про підозру хоча формально й не передбачене у ст. 110 КПК України, водночас є КПР⁶.

¹ Івасюк І Г 'Інституту «повідомлення про підозру» нового кримінального процесуального законодавства України' (2013) 4(2.2) Митна справа. 74–79 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282.2%29_15> (дата звернення: 28.07.2021)

² Івашенко О В 'Інформування учасників кримінального провадження' (автореф дис канд юрид наук Нац ун-т «Одеська юридична академія», 2013) 20 (10)

³ Лобойко Л М *Кримінальний процес, підручник*. (Іст-тина, 2014) 241

⁴ Гончаренко В Г, Нор В Т, Шумило М Є (ред) *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* (Юстініан, 2012) 603

⁵ Гапотченко Г М 'Набуття особою статусу підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України' матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м Донецьк, 27 вересня 2013 року) 160–165; Андрейчук А В 'Повідомлення про підозру як підстава визнання особи підозрюваним: сучасний стан і напрямки удосконалення' *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*. (м Одеса 27 листопада 2013 р) 200–205

⁶ Гринюк В 'Окремі питання повідомлення особи про підозру як початок реалізації функції обвинувачення' (2013) 11 *Право України* 94; Юрченко Л В 'Повідомлення про підозру: новела кримінального процесуального законодавства України' *Актуальні проблеми публічного та приватного права* (м Запоріжжя, 3 жовтня 2012 р) 355–357

На підтримку зазначеної тези вважаємо необхідним звернутися до аналізу характерних ознак КПР, до яких відносять: 1) правовий характер; 2) державно-владний характер, який полягає в тому, що вони можуть бути прийняті тільки спеціально уповноваженими державними органами і посадовими особами в межах їх компетенції; 3) владно-розпорядчий характер, який проявляється у тому, що в прийнятих актах не тільки реалізуються владні повноваження суб'єктів, що ведуть процес, а і містяться певні вказівки, владні розпорядження, що детермінують поведінку інших учасників процесу; 4) загальнообов'язковий характер, що проявляється в обов'язковості приписів рішення для виконання усіма фізичними і юридичними особами, яких вони стосуються; 5) пізнавально-посвідчувальний характер; 6) спонукальний, ініціюючий характер, тому що КПР спонукають відповідних фізичних або юридичних осіб до здійснення певних юридично значущих дій або до утримання від їх здійснення; 7) КПР повинні бути ухвалені у визначеному законом порядку і встановленій законом формі; 8) КПР завжди спрямовані на вирішення загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК)⁷.

Так, аналіз повідомлення про підозру крізь призму позначених ознак надає підстави стверджувати, що таке рішення: по-перше має правовий характер; по-друге, відповідно до ст. 277 КПК України уповноваженими суб'єктами складання письмового повідомлення про підозру є слідчий за погодженням з прокурором або прокурор, що свідчить про державно-владний характер такого процесуального акту; по-третє, повідомлення про підозру детермінує поведінку підозрюваного, що є проявом такої характерної ознаки КПР, як владно-розпорядчий характер; по-четверте, аналізований процесуальний акт є обов'язковим для виконання; по-п'яте, має спонукальний, ініціюючий характер; чинним КПК України передбачено чітку форму та порядок винесення такого процесуального акту; по-шосте, повідомлення про підозру спрямовано на безпосереднє вирішення такого завдання, як притягнення до відповідальності особи, що вчинила кримінальне правопорушення в міру її вини. Таким чином, на підставі проведеного аналізу обґрунтованим видається висновок, що повідомлення

⁷ Глинська Н В 'Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень' (дис доктора юрид наук Нац юр універ ім Я Мудрого, 2015) 30–31

про підозру відповідає характерним ознакам КПП, а отже є процесуальним рішенням.

Статтею 276 КПК України передбачено, що повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Що стосується такої підстави повідомлення про підозру, як затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, то у контексті забезпечення своєчасності такого КПП слід звернути увагу, що законодавцем передбачено жорсткі часові обмеження щодо прийняття рішення, адже відповідно до ч. 2 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання. Позначене означає, що слідчий або прокурор мають не лише постановити повідомлення про підозру протягом 24 годин з моменту затримання особи, а й здійснити комплекс дій, передбачених чинним КПК України, щодо вручення такого рішення.

У цьому аспекті необхідно зазначити, що під своєчасним КПП у юридичній літературі розуміють рішення, що прийняте в межах часу, який не перевищує строку, встановленого законом для прийняття такого рішення, та з огляду на специфіку конкретних обставин кримінального провадження є оптимальним для ефективного і сукупного вирішення завдань кримінального провадження з максимально можливим рівнем забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу, щодо яких такий акт приймається¹.

Тому порушення вимоги своєчасності повідомлення про підозру на підставі затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення матиме безпосереднім наслідком порушення темпоральних вимог здійснення такого повідомлення, що є порушенням вимоги законності і у подальшому може призвести до скасування такого рішення на підставі п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України.

Щодо другої підстави повідомлення особі про підозру, то з цього приводу варто зазначити, що запобіжні заходи відповідно до ст. 177 КПК України

можуть бути застосовані виключно до підозрюваного або обвинуваченого, а тому така підстава повідомлення про підозру не може бути застосована. Принагідно відмітимо, що на цю недосконалість кримінального процесуального закону неодноразово звертали увагу у науковій літературі². На підставі викладеного вище вважаємо, що п. 2 ч. 1 ст. 276 КПК України має бути виключений.

У контексті нашого дослідження особливий інтерес становить така підстава повідомлення про підозру, як наявність достатніх доказів для повідомлення особі про підозру. Прийняття такого рішення є виключною дискрецією слідчого або прокурора. Тому цілком логічно, що КПК України не містить вказівок щодо строків прийняття такого рішення. У зв'язку з чим забезпечення своєчасності повідомлення про підозру, прийнятого саме на підставі наявності достатніх доказів, має важливе значення.

Підкреслимо, що саме з моменту вручення особі повідомлення про підозру останній набуває статусу підозрюваного, а, отже, може використовувати комплекс прав та обов'язків, наданих підозрюваному, зокрема, користуватися правом на захист. Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить, що кримінальне провадження може бути *de facto* персоніфіковано значно раніше, ніж складання та вручення повідомлення про підозру, а, отже, особа може зазнавати обмеження своїх прав і водночас не матиме належного механізму захисту (наприклад, проведення слідчих (розшукових) дій щодо конкретної особи до набуття такою особою статусу підозрюваного). Крім того, практика сучасного правозастосування свідчить, що особа може перебувати у такому «невизначеному» стані тривалий час.

Звернімо увагу, що у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України поняття «підозра» не знайшло свого нормативного закріплення. Законодавець лише пов'язав підозру із початком притягнення особи до кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК). Підкреслимо, що підхід національного законодавства щодо визначення моменту початку притягнення особи до кримінальної відповідальності суттєво відрізняється від підходу, закріпленому у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, наприклад,

¹ Глинська Н В *Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень, монографія* (Істина, 2014) 100–101

² Див., наприклад, Аленін Ю. П. 'Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення' (2014) 1 *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України* 161–169

у справі «Салов проти України» ЄСПЛ констатував, що «поняття «обвинувачення» має «автономне» значення; воно повинно розумітися в сенсі Конвенції, а не лише в контексті його значення в національному праві¹. У частині 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) закріплено концепцію терміна «кримінальне обвинувачення», яка характеризується скоріше матеріальним, аніж формальним значенням. ЄСПЛ орієнтує, що обвинуваченням визнається офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про наявність припущення про вчинення такою особою кримінально караного правопорушення. У контексті ст. 6 Конвенції ЄСПЛ покликаний убачати, що приховано за зовнішньою стороною справи, та досліджувати реалії розглядуваної справи («Девеєр (Deweer) проти Бельгії» від 27 лютого 1980 р.)². У рішенні по справі «Foti and others v. Italy» ЄСПЛ навів ширше розуміння цього визначення, включивши до нього також «інші підстави, що підтверджують звинувачення і які спричиняють серйозні наслідки, що може ускладнити становище підозрюваного. Суд визнав, що такими підставами, які здатні спричинити серйозні наслідки, можуть бути видання ордеру на арешт, обшук приміщення чи особистий обшук. Офіційним повідомленням про обвинувачення також є початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи (курсив наш – А. Д.)³.

Тому видається, що у контексті забезпечення своєчасності повідомлення про підозру, з метою мінімізації негативних наслідків перебування особи у невизначеному стані, серед іншого, необхідно враховувати й практику ЄСПЛ щодо визначення початку обвинувальної діяльності стосовно конкретної особи. Враховуючи, що під підозрою розуміється обґрунтоване припущення слідчого та/або

прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізоване у повідомленні про підозру та має бути перевірено для спростування або підтвердження⁴, слідчому, прокурору необхідно орієнтуватися на сукупність доказів, на підставі яких таке припущення може бути сформульоване, а не продовжувати свою діяльність з метою його підтвердження до фактичного повідомлення особи про підозру.

Окремо у контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на тривалість перебування особи у статусі підозрюваного. У зв'язку з цим вважаємо доцільним проаналізувати взаємозв'язок своєчасності повідомлення про підозру та обвинувального акта.

До питання забезпечення своєчасності обвинувального акту.

Зазначимо, що не лише КПП, прийняте із невиправданою затримкою, або поза межами встановленого строку, не відповідають вимозі своєчасності, а й КПП, що постановлені раніше, ніж того вимагають обставини кримінального провадження. Це набуває особливого значення в контексті забезпечення прав та законних інтересів особи.

Так, наприклад, у рішенні Верховного Суду від 8 грудня 2020 р. у справі № 278/1306/17 наголошується, що момент, коли особа має бути повідомлена про підозру, вирішується стороною обвинувачення, виходячи з потреб розслідування та інших обставин провадження. *Хоча в обставинах цього провадження, коли був лише один учасник ДТП, який міг підозрюватися в скоєнні злочину, передбаченого ст. 286 КК, і не заперечував своєї причетності до подій, важко знайти пояснення такого спізнілого повідомлення про підозру (курсив наш – А. Д.)*. Водночас при розгляді справи суд зобов'язаний взяти до уваги цю обставину в сукупності з іншими, щоб оцінити, чи були забезпечені сторони захисту достатній час і можливість для підготовки захисту. *Більше того, сторона захисту спеціально наголошувала на тому, що засуджений отримав статус підозрюваного напередодні передачі обвинувального акта до суду⁵ (курсив наш – А. Д.)*.

⁴ Капліна О В 'Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність' (2013) 1 Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ 241 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_43> (дата звернення: 12.09.2021)

⁵ Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 8.12.2020 р. у справі № 278/1306/17 URL: https://zakon.cc/court/document/read/94264608_6534421e (дата звернення: 12.09.2021)

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 року (Заява N 65518/01) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text (дата звернення: 21.08.2021)

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Девеєр (Deweer) проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-100648&filename=CASE%20OF%20DEWEER%20v.%20BELGIUM%20-%20%5BRussian%20Translation%5D.pdf> (дата звернення: 12.09.2021)

³ Judgment of European Court of Human Rights in case of «Foti and others v. Italy» 21 November 1983 (Application no. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-57488&filename=CASE%20OF%20FOTI%20AND%20OTHERS%20v.%20ITALY%20> (дата звернення: 12.09.2021)

У сенсі зазначеного варто звернутися до §3(b) ст. 6 Конвенції, яким встановлено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту. З цього приводу у своїй практиці ЄСПЛ зазначає, що 3 (b) ст. 6 Конвенції передбачає, що дії, пов'язані з ґрунтовним захистом, можуть включати все, що «необхідне» для підготовки до судового розгляду. Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист у належний спосіб і без обмежень щодо можливостей вживати усіх засобів захисту під час судового розгляду, а також впливати на його результат (п.53 рішення у справі «Can v. Austria»; п.51 рішення у справі «Gregačević v. Croatia»). Параграф 3(b) ст.6 Конвенції захищає обвинуваченого від квапливого судового розгляду (див. рішення у справах «Kröcher and Möller v. Switzerland», «Bonzi v. Switzerland», «Borisova v. Bulgaria», п.40; «Malofeyeva v. Russia», п.115; «Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan», пп.76–82). Хоча важливо здійснити провадження протягом належного строку, але не можна задля цього жертвувати процесуальними правами однієї зі сторін (п. 540 рішення у справі «ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia»)¹.

Таким чином, на підставі викладеного вище, можна констатувати прямий взаємозв'язок між своєчасністю повідомлення про підозру та обвинувального акту, адже затягування із повідомленням про підозру та надмірна квапливість з винесення обвинувального акту та спрямування останнього до суду порушує фундаментальне право особи на захист.

Окрему увагу в аспекті дослідження своєчасності обвинувального акту необхідно звернути на рішення колегії суддів Третньої судової палати Верховного Суду від 5 вересня 2021 р. у справі № 711/3111/19. Суд зауважує, що кінцевим моментом строку досудового розслідування є його закінчення, яке, як етап кримінального провадження, законодавець пов'язує у часі зі зверненням з обвинувальним актом до суду (його фактичним направленням). *А тому в межах строку досудового розслідування обвинувальний акт має бути*

*не лише складено, затверджено та вручено, а й безпосередньо направлено на адресу суду*².

Таким чином, Верховним Судом зроблено важливий висновок щодо оцінки своєчасності обвинувального акту. Цілком поділяючи позицію Верховного Суду, зазначимо, що однією з характерних рис своєчасності є спрямованість на досягнення відповідного результату. *Адже своєчасність КПП має за мету не лише прийняття певного процесуального документа в оптимальний строк, а й досягнення відповідного результату за внаслідок винесення такого акта.* Тож з метою оцінки своєчасності обвинувального акту необхідно враховувати не лише строки постановлення цього рішення та його затвердження, а й строки вручення такого рішення підозрюваному та спрямування обвинувального акту до суду. Лише за умови вчинення такого комплексу дій у межах строку досудового розслідування обвинувальний акт відповідатиме вимозі своєчасності.

Висновки. На підставі вищевикладеного вважаємо доцільним зробити такі висновки.

1. Чинне кримінальне процесуальне законодавство у частині закріплення порядку повідомлення про підозру потребує вдосконалення. Уявляється, що п. 2 ч. 1 ст. 276 КПК України має бути виключений.

2. З метою мінімізації негативних наслідків перебування особи у невизначеному стані, серед іншого, необхідно враховувати й практику ЄСПЛ щодо визначення початку обвинувальної діяльності стосовно конкретної особи. Слідчому, прокурору необхідно орієнтуватися на сукупність доказів, на підставі яких припущення щодо причетності особи до вчинення кримінального правопорушення може бути сформульоване, а не продовжувати свою діяльність з метою його підтвердження до фактичного повідомлення особі про підозру.

3. Можна констатувати наявність прямого взаємозв'язку між своєчасністю повідомлення про підозру та обвинувального акту, адже затягування із повідомленням про підозру та надмірна квапливість з винесенням обвинувального акту та спрямування останнього до суду порушує фундаментальне право особи на захист.

¹ Гловюк І, Дроздов О. Чим відрізняється закінчення від завершення досудового розслідування з погляду допустимості доказів? *Закон і бізнес* <https://zib.com.ua/ua/147094-chim_vidriznyaetsya_zakinchennya_vid_zavershennya_dosudovogo.html> (дата звернення: 21.08.2021)

² Постанова колегії суддів Третньої судової палати Верховного суду від 5 вересня 2021 р. у справі № 711/3111/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99687323> (дата звернення: 12.09.2021)

4. З метою оцінки своєчасності обвинувального акту необхідно враховувати не лише строки постановлення цього рішення та його затвердження, а й строки вручення такого рішення підозрюваному та спрямування обвинувального акту до суду. Лише за умови вчинення такого комплексу дій у межах строку досудового розслідування обвинувальний акт відповідатиме вимозі своєчасності.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Judgment of European Court of Human Rights in case of «Foti and others v. Italy» 21 November 1983 (Application no. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-57488&filename=CASE%20OF%20FOTI%20AND%20OTHERS%20v.%20ITALY%20> (in English)
2. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 8.12.2020 р. у справі №278/1306/17 URL: https://zakon.cc/court/document/read/94264608_6534421e (in Ukrainian)
3. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Верховного суду від 5 вересня 2021 р. у справі № 711/3111/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99687323> (in Ukrainian)
4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «Deveer (Deweer) proty Belhii» від 27 лютого 1980 року URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-100648&filename=CASE%20OF%20DEWEER%20v.%20BELGIUM%20-%20%5BRussian%20Translation%5D.pdf> (in Ukrainian)
5. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «Salov proty Ukrainy» від 6 вересня 2005 року (Zaiava N 65518/01) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Alenin Yu P *Pryiniattia protsesualnykh rishen za novym kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy* : navch.-metod. posibnyk [Making procedural decisions under the new criminal procedural legislation of Ukraine: teaching method. manual] (Feniks, 2012) 138 (in Ukrainian)
2. Hlynska N. V. *Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti kryminalnykh protsesualnykh rishen*: monohrafiia [Conceptual bases of definition and maintenance of standards of good quality of criminal procedural decisions, monograph] (Istyna, 2014) 100–101 (in Ukrainian)
3. Loboiko L M *Kryminalnyi protses, pidruchnyk*. [Criminal proceedings, textbook.] (Istyna, 2014) 432 (in Ukrainian)

Edited books

4. Honcharenko V H, Nor V T, Shumylo M Ye (red) *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] (Iustynia, 2012) 1224 (in Ukrainian)

Journal articles

5. Alenin Yu. P. 'Povidomlennia pro pidozru: zahalna kharakterystyka ta problemy udoskonalennia' [Suspicion messages: general characteristics and problems of improvement] (2014) 1 *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 161–169 (in Ukrainian)
6. Barabash T M 'Problemni pytannia etapnosti dosudovoho rozsliduvannia v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy' [Problematic issues of stages of pre-trial investigation in criminal proceedings of Ukraine] (2013) 5 *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* 115–119 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_5_25> (in Ukrainian)
7. Hloviuk I, Drozdov O 'Chym vidrizniaietsia zakinchennia vid zavershennia dosudovoho rozsliduvannia z pohliadu dopustymosti dokaziv' [What is the difference between the conclusion and the completion of the pre-trial investigation in terms of the admissibility of evidence] *Zakon i biznes* <https://zib.com.ua/ua/147094-chim_vidriznyaetsya_zakinchennya_vid_zavershennya_dosudovogo.html> (in Ukrainian)
8. Hryniuk V 'Okremi pytannia povidomlennia osoby pro pidozru yak pochatok realizatsii funktsii obvynuvachennia' [Some issues of notifying a person of suspicion as the beginning of the function of the prosecution] (2013) 11 *Pravo Ukrainy* 120–126 (in Ukrainian)
9. Ivasiuk I H 'Instytutu «povidomlennia pro pidozru» novoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy' [Institute of «Suspicion Notice» of the new criminal procedure legislation of Ukraine] (2013) 4(2.2) *Mytna sprava*. 74–79 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282.2%29__15> (in Ukrainian)

10. Kaplina O. V. 'Pidozra u kryminalnomu provadzhenni: poniattia, oznaky, sutnist' [Suspicion in criminal proceedings: concept, signs, essence] (2013) 1 Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 238–242 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_43> (in Ukrainian)

Dissertations

11. Hlynska N V 'Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti kryminalnykh protsesualnykh rishen' [Conceptual bases of definition and maintenance of standards of good quality of criminal procedural decisions] (dys doktora yuryd nauk Nats yur univer im Ya Mudroho, 2015) 469 (in Ukrainian)

Thesis abstracts

12. Ivashchenko O V 'Informuvannia uchasykyv kryminalnoho provadzhennia' [Informing participants in criminal proceedings] (avtoref dys kand yuryd nauk Nats un-t «Odeska yurydychna akademiia», 2013) 20 (in Ukrainian)

Conference paper

13. Andreichuk A V 'Povidomlennia pro pidozru yak pidstava vyznannia osoby pidozriuvanym: suchasnyi stan i napriamky udoskonalennia' [Notification of suspicion as a basis for recognizing a person as a suspect: the current state and areas for improvement] *Aktualni problemy dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni*. (m Odesa 27 lystopada 2013 r) 200–205 (in Ukrainian)
14. Napotchenko H M 'Nabuttia osoboioi statusu pidozriuvanoho za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy' [Acquisition by a person of the status of a suspect under the new Criminal Procedure Code of Ukraine] *materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m Donetsk, 27 veresnia 2013 roku) 160–165 (in Ukrainian)
15. Yurchenko L V 'Povidomlennia pro pidozru: novela kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy' [Notice of suspicion: a novella of the criminal procedure legislation of Ukraine] *Aktualni problemy publicznego ta pryvatnoho prava* (m Zaporizhzhia, 3 zhovtnia 2012 r) 355–357 (in Ukrainian)

Донченко А. А. До питання своєчасності окремих кримінальних процесуальних рішень досудового розслідування.

Стаття присвячена аналізу своєчасності повідомлення про підозру та обвинувального акта. На підставі аналізу характерних ознак кримінального процесуального рішення зроблено висновок, що повідомлення про підозру відповідає таким ознакам. Досліджено підстави повідомлення про підозру в аспекті забезпечення своєчасності такого процесуального акта. Звернено увагу, що чинне кримінальне процесуальне законодавство у частині закріплення порядку повідомлення про підозру потребує вдосконалення. Пропонується виключити п. 2 ч. 1 ст. 276 КПК України. Проаналізовано підходи ЄСПЛ щодо визначення початкового моменту притягнення особи до кримінальної відповідальності. Пропонується з метою мінімізації негативних наслідків перебування особи у невизначеному стані, серед іншого, враховувати й практику ЄСПЛ щодо визначення початку обвинувальної діяльності стосовно конкретної особи. Слідчому, прокурору необхідно орієнтуватися на сукупність доказів, на підставі яких припущення щодо причетності особи до вчинення кримінального правопорушення може бути сформульоване, а не продовжувати свою діяльність з метою його підтвердження до фактичного повідомлення особі про підозру. Проаналізовано взаємозв'язок між своєчасністю повідомлення про підозру та обвинувального акта. Аргументовано доведено, що затягування із повідомлення про підозру та надмірна кваліфікація з винесення обвинувального акту та спрямування останнього до суду порушує фундаментальне право особи на захист. Зроблено висновок, що з метою оцінки своєчасності обвинувального акту необхідно враховувати не лише строки постановлення цього рішення та його затвердження, а й строки вручення такого рішення підозрюваному та спрямування обвинувального акту до суду.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне процесуальне рішення, своєчасність, повідомлення про підозру, обвинувальний акт.

Донченко А. А. К вопросу своевременности отдельных уголовных процессуальных решений досудебного расследования.

Статья посвящена анализу своевременности сообщения о подозрении и обвинительного акта. На основании анализа характерных признаков уголовного процессуального решения сделан вывод, что уведомление о подозрении соответствует таким признакам. Исследовано основания сообщения о подозрении в аспекте обеспечения своевременности такого процессуального акта. Обращено внимание, что действующее уголовное процессуальное законодательство в части закрепления порядка уведомления о подозрении требует совершенствования. Предлагается исключить п. 2 ч. 1 ст. 276 УПК Украины. Проанализированы подходы ЕСПЧ к определению начального момента привлечения лица к уголовной ответственности. Предлагается с целью минимизации

негативних наслідків перебування особи в неопределеному стані, серед іншого враховувати практику ЄСПЧ по визначенню початку обвинительної діяльності в стосовно конкретної особи. Отже, прокурору необхідно орієнтуватися на сукупність доказів, на основі яких припущення про причастність особи до скоєння кримінального правопорушення може бути сформульовано, а не продовжувати свою діяльність з метою його підтвердження до фактичного повідомлення особи про підозру. Проаналізовано взаємозв'язок між своєчасністю повідомлення про підозру та обвинительного акту. Аргументовано доведено, що затримання з повідомленням про підозру та надмірна поспішність з винесенням обвинительного акту та направлення останнього в суд порушує фундаментальне право особи на захист. Зроблено висновок, що для оцінки своєчасності обвинительного акту необхідно враховувати не тільки строки постановлення цього рішення та його затвердження, але й строки вручення такого рішення підозрюваному та направлення обвинительного акту в суд.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальний процесуальний рішення, своєчасність, повідомлення про підозру, обвинительному акті.

Donchenko A. A. On the issue of timeliness of certain criminal procedural decisions of the pre-trial investigation.

The article is devoted to the analysis of the timeliness of the notification of suspicion and the indictment. Based on the analysis of the characteristic features of the criminal procedural decision, it was concluded that the report of suspicion corresponds to such features. The basis of the report on suspicion in the aspect of ensuring the timeliness of such a procedural act was investigated. Attention is drawn to the fact that the current criminal procedure legislation in terms of consolidating the procedure for notification of suspicion needs to be improved. It is proposed to exclude paragraph 2 of Part 1 of Art. 276 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The ECtHR's approaches to determining the initial moment of criminal prosecution are analyzed. It is proposed in order to minimize the negative consequences of a person in an uncertain state, among other things, it is necessary to take into account the practice of the ECtHR in determining the initiation of prosecution against a particular person. The investigator; the prosecutor must focus on the set of evidence on the basis of which the assumption of a person's involvement in a criminal offense can be formulated, rather than continue its activities to confirm it until the actual notification of the person of suspicion. The relationship between the timeliness of the report of suspicion and the indictment was analyzed. It has been argued that delaying the notification of suspicion and excessive haste in bringing an indictment and sending the latter to court violates a person's fundamental right to defense. It is concluded that in order to assess the timeliness of the indictment, it is necessary to take into account not only the terms of this decision and its approval, but also the time of delivery of such a decision to the suspect and sending the indictment to court.

Keywords: pre-trial investigation, criminal procedure decision, timeliness, notification of suspicion, indictment.

Стаття надійшла до редакції: 15.09.2021 р.

Прийнята до друку: 20.10.2021 р.

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних,

науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Пушкінська, 49. м. Харків, 61002

E-mail: ivpz@apynu.rol.net.ua; officemanager@apynu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батургарєєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Кленка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №23672-13512 ПР від 21.11.2018

Підписано до друку 08.12.2021.
Формат 60×84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 15,4. Тираж 200 прим.
Вид. № 2913.

Адреса редакції:
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс +38 (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-28-80
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017